COMMENTATIONES ORDINIS PHILOLOGORUM UNIVERSITATIS LITUANAE. LIB. IV

V. Dubas

Anatole France

Humanitarinių mokslų fakulteto Raštai. IV tomas

V. Dubas

Anatole France

Kursas, skaitytas Lietuvos Universitete
per 1925 m. rudens semestrą

Humanitarinių mokslų fakulteto Raštai. IV tomas

Spaudė akc. „Ryto“ b-vė Klaipėdoje

Tėvo atminimui

I.

Ankstybieji A. France'o gyvenimo metai.

Kurso objektas. — A. France'o tėvas bukinistas. — Rašytojo maldinga motina. — „Seansai" knygų krautuvėj. — Motinos įtaka. — Bedieviška močiutė. —

Mokykla. — Katalikiškas Stanislovo kolegijos charakteris. — Josios klasicizmas. — Mokytojai. — Mokyklos įtaka. —

Gyvenimo mokykla. — „Paryžiaus patriotas". — Pirmoji 9-ių metų vaikėzo meilė. — „Mirtų miškas" ugdo jaunuolio meilę.

A. France, be abejojimo, — vienas žymiausiųjų prancūzų XIX amž. pabaigos ir XX amž. pradžios grožinės literatūros atstovas. Paprastai jis vadinamas „laisvamanybės popiežium" (le pape de la libre pensée), netikinčiųjų popiežium (le pape des incredules), „XIX amžiaus Voltaire'u". Prof. Michaut pavadino A. France'ą „diletantų princu"[1]). Jisai galima būtų dar pavadinti prancūzų XIX amžiaus Petronijum. Dar geriau jis galima vadinti, pasak Roujon'o, velniu[2]). Taip, tai tikras velnias, dažnai nesugaunamas savo pažiūrose, savo minties, savo klastingumo, savo tikrojo veido vingiuose. Tasai skepticizmo, rafinuoto diletantizmo, didelio proto chameleonas drauge buvo garsus, populars rašytojas, tiksliau, didysis rašytojas. Velnias, paėmęs plunksną ir tapęs didžiuoju rašytoju — tai A. France.

Tasai prancūzų velnias buvo prisisunkęs visų naujausių prancūzų kultūros ypatumų, prancūzų antros XIX amž. pusės idėjinės atmosferos ypatumų. A. France — tai tikras sūnus žymios dalies ir mūsų dienų prancūzų inteligentijos. Jame, kaip veidrody, atsispindėjo inteligentingos Prancūzijos dvasia, inteligentingo Paryžiaus dvasia. A. France iki pat savo kaulų smegenų paryžietis.

[1]) Michaut, Anatole France, 5-e éd. Boccard, 1922, Préface, p. I.
[2]) Roujon, La vie et les opinions d'Anatole France, 7-e éd. Plon. s. d. (1925), p. 4.

Ir geriausias be nebus jojo apibrėžimas: Paryžiaus velnias rašytojo pavidalu.

Suprantamas dalykas, kodel A. France turėjo ir turi tokio didelio pasisekimo Prancūzijoj. Bet populārus jis ne vien tik Prancūzuose: perdaug jis panašus į velnią, per daug turi savy tikro menininko ypatumų, kad nepatiktų daugeliui. Jis moka patraukti, suvilioti, kaip nieks kitas. Jojo knygos dažnai — tikra pagunda. Tie, kurie atmena maldos žodžius: „Ir nevesk mus į pagundą"... — turi vengti pažinties su A. France'u: tai tikriausias kelias sau, savo sielai pražudyti.

Naujausiojo rašytojo tyrinėjimas (A. France, kaip žinoma, mirė pereitais metais, 1924, rudenį) turi savo gerų pusių, savo gerų ypatumų. Svarbiausias pliusas — tai įdomumas, sukeliamas tokio tyrinėjimo. Dabartis, kad ir prancūzų, kad ir svetima, mums artimesnė, suprantamesnė, reališkesnė, nekaip kad praeitis, net palyginti netolimoji praeitis. Praeities klasikai, aišku, gerbiami rašytojai, verti visokios pagarbos ir analizių. Bet visas vargas, kad dažnai klasikai, sąmoningu Wilde'o pasakymu, yra tie rašytojai, kurių neskaito, kuriuos tik laiko knygų spintose gražiai aptaisę. Deja, praeities klasikai, ypačiai tolimos praeities, dažniausiai tai tie, kuriuos giria, apie kuriuos daug ką kalba mokyklose. Galima būtų dar pridurti, kad klasikai dažnai yra lyg tam, kad mokyti literatūros istorikai galėtų rodyti savo proto gyvumą ir erudicijos platumą. Nėr kas ir kalbėti apie tai, kad klasikai yra dėkinga medžiaga nustatyti vadinamoms istorinėms perspektyvoms, pritaikyti vadinamiems objektyviems istoriniams metodams.

Vadinasi, studijuodami A. France'ą, mes tam tikram laipsniui būsime apsidraudę nuo nuobodulio, klasikinio nuobodulio, sukeliamo betyrinėjant praeities laikų žodžio korifėjus. Tai, aišku, nemažas pliusas. Mes tuo tarpu neturėsim reikalo ir pareigos kelti jį į padanges — mūsų laikais jis dar nėra kanonizuotas. Laiko Panteonas priskirs jį gal ateity prie tikrųjų klasikų skaičiaus. Bet tuomet A. France bus nuobodus. Vienatinis jo kūrinių gerumas bus tada gal gražūs jo knygų apdarai.

Imdami studijuoti prancūzų rašytoją mes neturime užmerkti akių, neturime apleisti nepaminėję ir tokio studijavimo minusų, ydų. Pagrindinis trūkumas, pagrindinė yda — tai negalėjimas nustatyti tikslios istorinės perspektyvos. Istorinės perspekty-

vos trūkumas (A. France juk mūsų, ar beveik mūsų, amžininkas) sukelia ir kitas kliūtis — visų pirmiausia negalėjimą kaip reikiant pritaikyti istorinius literatūrinės kritikos metodus. Todel mes turėsim tenkintis daugiausia biopsichologiniu metodu. Tiesa, monografiškas tyrinėjimas iš dalies pateisina tąjį metodą.

A. France'o studijavimas literatūros istorikui dar patogus laiko ekonomijos atžvilgiu. Nėra reikalo knistis milžiniškoj bibliografijoj paprasto didžiojo klasiko, kad būtum au courant savo temos. Teisybė, A. France'o kūriniai apima daugiau kaip 30 tomų; apie A. France'ą yra jau parašyta nemaža studijų — bet tai yra daugiausia laikraščių straipsniai ar trumpi paminėjimai prancūzų literatūros istorijos vadovėliuose.

Atskirų monografijų dauguma pasirodė nuo 1924 m. pavasario, sąryšy su rašytojo 80-ties metų sukaktuvėmis, ir po jo mirties 1924 m. rudenį. Jas išstudijuoti ir nesunku, ir nereikia daug laiko. Jų sąrašas bus duotas šio mano kurso pabaigoj.

Žinoma, prisilaikydamas universitetiškos geros tradicijos, aš turėčiau dabar supažindinti jus su bibliografija, liečiančia A. France'ą. Bet aš atidedu tai, kaip ką tik buvau minėjęs, iš paprasto jums mandagumo. Ir klausytojai ir skaitytojai nemėgsta bibliografijos nurodymų, kad ir yra tie nurodymai svarbiausias, bent vienas svarbiausių šaltinių literatūriškų žinių. Iš savo praktikos esu patyręs, kad kai kurios damos iš klausytojų tarpo kartais net įsižeidžia ir pasuka nugarą, kai iš katedros išdrįstama kalbėti apie bibliografiją. Kadangi nieks, tur būt, daugiau už mane, nevertina taip jūsų prielankumo ir simpatijų, mano mielos klausytojos, laikau savo pareiga ilgiau jūs nevarginti ir pereinu prie įdomesnių dalykų.

Būsimasis „Paryžiaus velnias", garsaus rašytojo ir prancūzų Akademijos nario pavidalu, gimė 1844 m. šeimoj knygų pardavėjo Noël Thibault, praminto France'u. (Toji pavardė — France — paskum tapo literatūrine rašytojo slapyvarde.) Anatolis buvo vienatinis vaikas šeimynoje. Suprantamas dalykas, kad tėvų jis buvo lepinamas ir mylimas be galo, kaip tat paprastai esti šeimose, kur tiktai vienas vaikas. Reikia pabrėžti, kad knygų pardavėjo Thibault šeimyna pasižymėjo savotišku įvairumu, pažiūrų,

temperamentų, charakterių skirtingumu[1]). Svarbiausieji tos šeimynos atstovai buvo Anatolio tėvas, motina ir močiutė.

Būsimojo didžiojo rašytojo tėvas, buvusis karaliaus Karolio X gvardijos karys, niekuomet nebuvo patenkintas savo dabartimi. Jis liko atkakliausias rojalistas, neatsižvelgdamas į visas politines permainas Prancūzijoj. „Pavargęs, bet mėgstąs savo nuovargį, jis žiūrėjo į visus dalykus su amžina ironijos ir užuojautos šypsena“[2]).

Jis labai mėgdavo šnekučiuotis, ypač vakarais, pažįstamų rately, susirenkančių į jo knygų krautuvę. Čia susirinkdavo įvairūs bibliofilai, bukinistai, dailininkai, rašytojai, įvairaus plauko diletantai. Mažas Anatolis labai mėgdavo sukinėtis tarp tos publikos ir klausytis jos kalbų. Čia buvo liečiamos įvairiausios temos: istorinės, literatūrinės, dailinės. Čia nemaža buvo kalbama apie didžiąją prancūzų revoliuciją. Anatolio tėvas, kad ir rojalistas būdamas, labai įdomavosi dokumentalia revoliucijos istorija. Jis net buvo parašęs ir išleidęs vieną dalyką, kurs savo laiku buvo gan žinomas: „Catalogue La Bédoyère“.

Visos tos kalbos tėvo krautuvėj neliko be atgarsio. Daugeliui metų praslinkus, tai parodė, tarp kitko, garsus A. France'o romanas: „Les dieux ont soif“. „Aš ne visa ką suprasdavau, — prisipažįsta vėliau rašytojas, kalbėdamas apie tuos „seansus“ tėvo krautuvėj, kai jis buvo mažas vaikėzas. — Bet, kai žmogus labai jaunas, nėra reikalo visa suprasti, užtenka grožėtis, žavėtis“...[3]). Nėr abejojimo, kad vaiko sukinėjimasis tarp įvairių diletantų, rašytojų, menininkų minios turėjo įskiepyti jame minties pamėgimą, lengvų samprotavimų, sąmojingų pasikalbėjimų (causerie) pamėgimą, jo būsimąjį palinkimą į puikų diletantizmą.

Tarp kitko, į literatūrinį skonį, į tam tikrą manierą būsimojo rašytojo tėvo, rodo jo nepaprastas Chateaubriand'o pamėgimas. „Mano tėvas, — sako A. France, — dievino Chateaubriand'ą. Jam tai buvo didžiausias senos ir dabarties Prancūzijos genijas. Jis mokėjo atmintinai gražiausius vikonto puslapius. Jis kartojo man juos drebančiu balsu. Jis tikėjo vikontu, kaip orakulu. To skaitymo įtakoje mano gerasis tėvas užsikrėtė pasipūtimo (ne-

[1]) Michaut, Anatole France, Préface, p. IV.
[2]) A. France, Le livre de mon ami.
[3]) A. France, La vie littéraire, 57-e éd. C. Lévy, 1924, t. I. p. 218.

natūralumo) liga. Tasai paprastas žmogelis, turįs mažus reikalus su mažais žmonėmis, vartojo žodžius be galo iškilmingus“...[1]).

Visi, kas pažinojo rašytojo tėvą senatvėje, buvo labai geros nuomonės apie mokytą bukinistą. Tai buvo puikus žmogus, malonus, be galo teisus, paprastas, kad ir mėgstąs kartais sentencines kalbas[2]). Apskritai imant, tasai mokytas bukinistas ir geras žmogelis, pasinėręs į savo krautuvės knygas, neturėjo ganėtinai laiko atidžiau savo sūnui auklėti. Bet labai galimas daiktas, kad filosofiškas knygų pardavėjo diletantizmas turėjo tam tikros įtakos būsimajam akademikui — jo sūnui. Nereikia nė kalbėti, kad besisukinėdamas nuo pat jaunų dienų tarp savo tėvo krautuvės knygų, Anatolis pamėgo jas karštai, aistringai. Jis paliko visą savo amžių pirmiausia ir daugiausia knygų žmogum, „knygininku“.

Žymiai didesnės įtakos turėjo mažam Anatoliui jo motina. Rašytojas nekartą įvairiuose savo kūriniuose pasakoja apie savo motiną su nepaprastu švelnumu ir meile. Tai buvo puiki „ekonomiška“ šeimininkė, jausminga, gera, dievobaiminga moteris. Be to, ji turėjo ypatingos rūšies vaizduotę, retą ir patraukiančią. „Toji jos vaizduotė išeidavo aikštėn ne frazėse, bet padėdavo jai teikti gyvumo, pagražinti josios kuklų ūkį“[3]). Ji mokėjo dar be galo gražiai pasakoti. Savo mažajam Anatoliui jinai dažnai pasakodavo įvairius pasakojimus, besinaudodama tais vaizdais, kuriuos vaikas turėjo[4]).

Tai buvo viena iš labiausiai mylinčių motinų. „Ji mylėjo savo vienatinį sūnų, — sako rašytojas, — savo Anatolį, kaip savo šedevrą, savo daiktą. Visas savo gerąsias puses aš turiu iš jos... Ji norėjo matyti mane garsų, didį, turtingą..., papuoštą visomis buržuazinėmis dorybėmis. Aš buvau mylimas už du. Tai per daug. Ji padarė mane nepastovų ir bailų. Kai ji kalbėdavo apie mane, jau senai turėjusį barzdą, ji kalbėdavo kaip apie kūdikį. Iki 35 metų mano amžiaus motina neidavo gulti, kol nesulaukdavo manęs sugrįžtant namo. Vidurnakty ar 4 valandą ryto aš ras-

[1]) Brousson, Anatole France en pantoufles, 94-e éd. Crès, 1924, p. 109—111.
[2]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 5.
[3]) A. France, Le livre de mon ami, p. 60.
[4]) Ibid., p. 60.

davau ją tylią ir atkaklią, su žvake rankoje. Lėtai, tyliai ji paduodavo man žvakę ir bučiuodavo į abu veidus. Paskiau eidavo gulti dūsaudama, kad rytoj vėl gautų pradėti tą viską iš naujo"...[1]).

Būsimojo rašytojo motina gražiai mokėjo prancūzų kalbą. Ji puikiai išmokė savo sūnų gimtosios kalbos vienų pasikalbėjimų ir pasakojimų pagalba[2]). Jam niekuomet nebuvo reikalo mokytis kalbos iš gramatikos — nuobodžiausio dalyko pasauly tiek vaikui, tiek suaugusiam žmogui. Neveltui net senatvėj A. France laikė „tikra visuomenine nelaime" prancūzų kalbos gramatikos egzistavimą: „Mokyti iš knygų gimtosios kalbos, — sakydavo jis, — yra kažkas baisaus... Mokytis gyvos kalbos, kaip negyvos kalbos — koksai prieštaravimas! Gramatika — tai čiulptukas. O dar Vergilijus yra pasakęs, kad vaikai, čiulptuku išmaitinti, neverti esą nei dievų stalo, nei deivių guolio"...[3]).

Kaip buvo aukščiau minėta, Anatolio motina buvo labai maldinga moteris. Ji dažnai skaitydavo vaikui šventųjų gyvenimus. Vaikas klausydavo to skaitymo sužavėtas, nepaprastai patenkintas[4]). Tų maldingų skaitymų įtakoje, septynerių metų Anatolis nutarė tapti šventuoju. Pasivaikščiojimo metu jis laikydavo akis nuleidęs, kad pašaliniai dalykai neišblaškytų jo, t. y. prisilaikydavo taisyklių, patariamų šventųjų gyvenimuose.

Jis darydavo pastangas dar tikresnes, imituodamas šventuosius. Po kelių nepavykusių bandymų, mažas Anatolis priėjo išvadą, kad sunku tapti šventuoju gyvenant šeimynoje. Todel jis pasiryžo, kaip šv. Antanas ir Jeremijas, apsigyventi tyrumoj. O tokia tyruma vaikui turėjo būti kaimyninis didelis parkas. „Ten jis gyvensiąs kontempliacijos gyvenimą, palmių lapų apdarais"...[5]) Bet ir šį kartą mažajam Anatoliui nepavyko pasidaryti šventuoju. Jis turėjo pasitenkinti vien išpasakojimu motinai savo pasiryžimo: „Aš noriu būti garsus, — sakė septynerių metų vaikas motinai, — ir parašyti savo vizitinėse kortelėse: „Atsiskyrėlis ir kalendoriaus šventasis", kaip kad tėvelis rašo savo kortelėse: „Medicinos akademijos laureatas ir Antropologijos draugijos sekretorius" (tarp kitko, tėvo titulai pramanyti)[6]).

[1]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 221—222.
[2]) A. France, Le livre de mon ami, p. 137.
[3]) A. France, Pierre Nozière, p. 146.
[4]) A. France, Le livre de mon ami, p. 60.
[5]) Ibid., p. 63.
[6]) Ibid., p. 65.

Visiška motinos priešingybė buvo Anatolio močiutė. Tai buvo „lengvos moralės“ moteris. „Močiutė turėjo tiek maldingumo, kiek paukštis“. „Reikėjo matyti, sako rašytojas, — kaip ji žiūrėdavo į mus, kada mes, motina ir aš, šventadieniais rengdavomės į bažnyčią. Ji visuomet šypsodavosi, kai šio gyvenimo reikalus rišdavo su pomirtiniu gyvenimu“...[1]). „Ji neturėjo nė žymes religijos, ir josios sveiką protą, kiek aprėžtą, įžeisdavo kiekvienas paslaptingumas“[2]).

Toji močiutė, racionalistė, religijos priešininkė, be abejojimo, buvo XVIII amžiaus, švietimo amžiaus auklėtinė, enciklopedistų, bedievybės, volterianizmo atstovė Thibault šeimoj. Tikriausia, kad iš tos močiutės Anatolis bus gavęs dalį bedieviško XVIII amž. palikimo ir ypatingą to amžiaus pamėgimą.

Tuo būdu, kaip minėta, būsimojo rašytojo tėvų namai pasižymėjo pažiūrų ir charakterių įvairumu. Teisingu prof. Michaut pastebėjimu, priešingos įtakos toj šeimoj susikryžiuodavo „įskiepydamos vaikui, augusiam be seserų ir brolių, suaugusių tarpe, ankstybąjį jausmą tendencijų ir idėjų įvairumo, pripratimą ir reikalą jas visas suderinti, sutaikinti, mylint jas visas sykiu“[3]).

Greta šeimyninės aplinkos, mokykla taip pat turėjo lemiančios įtakos psichiškajam būsimojo rašytojo formavimuisi. Mažąjį Anatolį leido mokytis į Stanislovo kolegiją (Collège Stanislas). Kolegija (gimnazija) buvo griežto katalikiško charakterio. Dauguma mokytojų buvo dvasininkai. Kas šeštadienį mokinius vesdavo išpažinties. „Jei kas, — sako rašytojas, — sugebės pasakyti man, kodel, jis suteiks man didelio malonumo. Tasai užsiėmimas sukeldavo many nuobodulį ir pagarbą. Reikėjo turėti nuodėmių (10 metų vaikui), nes be nuodėmių negali būti išpažinties. Tiesa, man davė mažą knygelę, kurioj buvo surašytos visos nuodėmės. Man tereikėjo pasirinkti. Bet net pasirinkti buvo sunku. Aš buvau pažemintas tuo, kad neturėjau nuodėmių“...[4]).

Stanislovo kolegija buvo ne tik katalikiška, ji buvo ir klasikinė. Mokinys Anatolis priprato ir pamėgo klasikinius darbus. Neveltui jisai vėliau griežtai tvirtino, kad nieks tiek neprisideda prie proto formavimosi, kaip studijavimas dviejų antikinių pasaulių, pagal

---

[1]) Le livre de mon ami, p. 82—83.
[2]) Ibid., p. 94—95.
[3]) Michaut, A. France, Préface, p. IV.
[4]) Le livre de mon ami, p. 140—141.

senų prancūzų humanistų metodus. „Aš manau, — rašytojo žodžiai, — kad šešeri ar septyneri literatūrinės kultūros metai duoda prisirengusiam protui prakilnumą, elegantišką jėgą, grožį, kurių negalima įsigyti kitais būdais“[1]).

Klasikinių kalbų bei literatūrų studijavimas ir pamėgimas amžinai paliko rašytojuje gilius pėdsakus. Jis per visą savo ilgą gyvenimą turėjo klasiko literatūrinius įpročius ir simpatijas.

Tarp kitko, klasikų dėstymo pedantiškumas kolegijoj buvo nepaprastas. Seni mokytojai, aiškindami klasėje kurią graikų tragediją, pav., „Edipą Kolonoj“ sakydavo: „Įsidėmėkit, gerbiamieji, to antrojo aoristo elegantiškumą. Atkreipkite akį į to genitivus absolutus tikslumą. Stebėkitės to optativo didingumu“...[2]).

Kai mokinys Anatolis pradėjo studijuoti graikų literatūrą, jis pamatė grožį jo didingam paprastume. Po Ezopo klasėje skaitė Homerą. „Aš pamačiau, — sako rašytojas, — Tetidą pakylančią, kaip baltą debesį, už jūros, aš pamačiau Nauzikają ir josios drauges, ir Delo palmių mišką, ir dangų, ir žemę, ir jūrą, ir Andromachos šypseną tarp ašarų“...

Kai kolegijoj ėmė skaityti graikų tragikus, Anatolis maža tesuprato Eschylą. Užtat Sofoklis ir Euripidas atidengė jam „užburtą didvyrių pasaulį“, sužadino jame pamėgimą „nelaimės poezijai“. „Alcesta ir Antigona, — sako rašytojas, — įkvėpė man kilniausias svajones, kurias vaikas kada nors yra turėjęs. Palenkęs galvą į žodyną, rašalu suteptam suole, aš mačiau dieviškus veidus, dramblio kaulo rankas, nuleistas ant baltos tunikos, ir aš girdėjau balsus harmoningus, kaip gražių gražiausioji muzika, kurie harmoniškai skundėsi“...[3]).

Mokslas kolegijoj dažnai būdavo Anatoliui ne labai linksmas, suteikdavo jam net daug nemalonumų. Mat, būsimasis akademikas mokėsi gan menkai. Mokytojai žiūrėjo į jį, kaip į visai negabų mokinį. Beveik kas mėnesis kuris nors Anatolio mokytojas ateidavo į jo tėvo knygų krautuvę. Čia Anatolio tėvams būdavo išrodinėjama, kad jų pastangos būtinai mokyti sūnų — bergždžios. Iš jo visvien, pasak jų, nieko gero neišeisią. Mokymas tokio netikusio vaiko lygus esąs mėtymui pinigų į upę. Mokytojai pa-

[1]) Le livre de mon ami, p. 152.
[2]) Propos d'Anatole France recueillés par Gsell, 76-e éd. Grasset, 1922, p. 60.
[3]) Le livre de mon ami, p. 163—164.

tardavo neatidėliojant pripratinti Anatolį prie prekybos. Surišinėti, išrišinėti knygų paketus, anot jų, būsimasis akademikas gal ir sugebėsiąs.

Anatolio motina, po tokių sūnaus auklėtojų atsilankymų, „verkdavo, kaip fontanas". Tėvas, mokytas bukinistas, darydavosi visai niaurus. „O tuo tarpu, — sako rašytojas senatvėje, — nebuvo vaiko uolesnio už mane. Mane laikė lėtu ir tinginiu. Tai todel, kad mano protas visados dirbdavo. Aš nelikdavau nė vieną valandėlę neaktyvus. Aš skaitydavau visas krautuvės knygas: geras, blogas, religines, pasaulines. Del savo turtingumo (proto, dvasios) aš atrodžiau negabus"[1]).

Šiaip ar taip, vis delto Anatoliui pavyko baigti Stanislovo kolegijos mokslus. Jam išėjus iš mokyklos, mokytojai vis dar stengdavosi įtikinti būsimojo garsaus rašytojo tėvą, kad iš jo sūnaus nieko gero neišeisią. Nesą ko nė svajoti apie literatūrinę karjerą, net apie laisvą profesiją. Visų šių kalbų įtakoje, senis Thibault pasiliko sūnų savo knygų krautuvėj padėjėju. Kurį laiką būsimasis akademikas dirbo krautuvėj, taisydamas taip pat knygų katalogą. Tasai darbas jam patiko, ir jis prisimindavo tą katalogų taisymą visuomet su dideliu pasitenkinimu.

Rašytojas niekuomet negalėjo dovanoti savo auklėtojams jų pastangų padaryti iš jo komersantą. Ypačiai jis piktindavosi jų kasmėnesiniais vizitais į krautuvę, po kurių tėvai būdavo taip nuliūdę. Daugeliui metų praėjus, kai A. France'o šlovė buvo prasiplatinusi po visą Prancūziją ir už josios ribų, kai garsųjį rašytoją išrinko į prancūzų Akademiją, kartą vienoj Paryžiaus aikštėj jis susitiko seną kunigą. Senis priėjo prie jo, ištiesdamas rankas: „Leisk man pasveikinti tamstą, mano brangusis vaike", — pasakė jis. „Ir jis norėjo apkabinti mane, — pasakoja rašytojas. — Aš jį atstūmiau. Aš pažinau jame mokytoją, kurs laikė mane mano vaikystėj tikusiu tik žemesniam amatui"[2]).

Vadinasi, A. France baigė katalikiškąją, klasikinę mokyklą. Katalikiškąją Stanislovo kolegijos įtaką būsimojo rašytojo psichikai puikiai yra formulavęs prof. Michaut: „Kaip ir Renan, jis (A. France) patyrė žavingumą kulto ceremonijų ir bažnytinių iškilmių. Visa, ką krikščioniškosios legendos turi savy žavinčio ir paslaptingo,

[1]) Brousson, Anatole France en pantoufles, p. 180—181.
[2]) Ibid., p. 183.

visa, ką maldingumas turi savy aistringo, jis išjautė pats savy. Jis pažino ir suprato dvasininkų sielą. Jis išmoko mylėti kai kurių jų skaistumą, amžinos vaikystės būvį. Bet jis sužinojo taip pat, kad jie bevelija kiekvienam kitam dalykui, net dailei, net grožiui, tat, ką jie vadina „vienatiniai būtinu", kad kai kuriuose jų kūno neapykanta įgauna kartais apgrabumo formų. Ir tai yra pirmutinė šaknis vieno tų jausmų, kuris užsidegė jame su keista jėga — karštos neapykantos, neapykantos tų, kuriuos jis laikė abejingais ar priešingais grožiui"[1]).

Susipažinimas su klasikine literatūra leido būsimajam rašytojui nepaprastai tiksliai ir vykusiai ugdyti savo mintį[2]). Tasai susipažinimas suformavo jo skonį, jo dailės ir grožio jausmą. Jo siela praturtėjo, pagražėjo nuo tų antikinių vaizdų ir melodijų. Tat leido jam geriau jausti amžininkų grožį.

Hellėnų antikiškumas turėjo jam ypatingos įtakos. Graikai jam — „gėlės ir aromatas". Graikai jam savininkai to suvereninio skonio, tos harmonijos, kurie gimsta iš išminties[3]). Alcestos ir Antigonos vaizdai, dieviški veidai, rankos dramblio kaulo, nuleistos ant baltų tunikų, balsai gražesni už gražiausią muziką, harmoningos skundos — visa tai amžinai paliko A. France'o sieloje. Nuo to laiko jis patsai tapo hellėnų grožio kulto kunigu, hellėnų harmonijos pontifiku. Antikinio grožio kultas uždėjo tam tikrą charakteringą antspaudą prancūzų XIX amž. Petronijaus veide.

Juo labiau, kad iš prigimimo jis turėjo atatinkamų palinkimų. Jau paaugančiam Anatoly buvo galima pastebėti gašlumas, geismas duoti kuo daugiau medžiagos savo pojūčiams. Jis pernešė tą gašlumą ir į estetiško pasigrožėjimo sritį, ir į intelektualinio džiaugsmo sferą. Jo psichika įgauna lyg antikinių psichinių formų, stabmeldiškos psichikos formų. Geismas auga. Ir jis bus, tasai antikinio tipo geismas, jo valdovas.

Tuo būdu, Stanislovo kolegija, be abejojimo, suvaidino svarbią rolę parengime to savotiško prancūzų „arbiter elegantiarum".

Reikia neužmiršti, kad A. France buvo ne tik vienturtis lepinamas sūnus bukinisto Thibault šeimynoj. Jis ne tik klausydavosi savo motinos pasakojimų apie šventųjų gyvenimus. Jis

[1]) Michaut, Anatole France, Préface, p. VII.
[2]) La vie littéraire, 57-e éd., t. I. p. 287.
[3]) Ibid., p. 289.

ne tik norėdavo įrašydinti savo vizitinėse kortelėse: „Atsiskyrėlis ir kalendoriaus šventasis“. Jis ne tik prisisunkė skepticizmo savo bedievės močiutės, XVIII amž. atstovės. Jis ne tik klausydavosi įvairių kalbų mokytų diletantų savo tėvo knygų krautuvėj. Jis ne tik skaitydavo įvairias knygas, patenkančias į jo rankas. Jis buvo ne tik Stanislovo kolegijos mokinys. Jis ne tik pamėgo antikiškumą, hellėnų grožį, klasikinį tikslumą, minčių tvarką. Jis buvo taip pat miesto auklėtinis, Paryžiaus auklėtinis, paryžietis, apsupančio jo gyvenimo auklėtinis. Jis turėjo išeiti ir gyvenimo mokyklą. Tai irgi turėjo palikti savo žymių būsimojo rašytojo psichikai.

A. France gimė Paryžiuje, Sėnos pakrantėje. Jo akys priprato žiūrėti į „akmeninį peizažą“, kurį sudaro garsūs paminklai, pastatyti tose vietose. Jo dvasia klajojo tarp praeities, tarp visko, ką toji praeitis paliko gražiausio ir jautriausio. Jis grožėjosi viskuo, ką tik senas Paryžius duoda savo didingomis ar grakščiomis formomis[1]).

A. France niekuomet nesiliovė savęs laikęs paryžiečiu „visa savo siela, visu savo kūnu“[2]). Jis neužmiršo to, kad buvo „išmaitintas pakrančių (Paryžiaus), kur senos knygos maišosi su peizažais“[3]). Ir jis mylėjo Paryžių nuo pat vaikystės, kaip nieks kitas. Jis visuomet mylėjo Paryžiaus gatves, ypačiai Sėnos pakrantes, apsuptas lygiais platanais, senais namais ir rūmais. Miesto grožis, Paryžiaus grožis, turėjo jo akyse visuomet kažką žavinčio. Vaikštinėdamas Sėnos pakrantėje, jis klausydavosi „akmenų, pasakojančių vieną gražiausių žmonių nuotykių, Senosios Prancūzijos istoriją ir Naujosios Prancūzijos istoriją“[4]).

A. France nuo vaikystės metų iki pat savo mirties buvo karštas „Paryžiaus patriotas“. „Paryžiaus uždavinys, — sako jis, — mokyti pasaulį. Iš tų grindinių, kuriuos tiek kartų ardydavo del teisingumo ir laisvės, trykšta tiesos, kurios ramina ir atvaduoja“[5]).

Jis pats vėliau puikiai supranta tą įtaką, kurios turėjo jam Paryžiaus gatvės. „Nieks, — sako jis, — negali geriau priversti vaiko suprasti socialinę mašiną, kaip gatvė. Reikia, kad jis kas rytas matytų pieno pardavėjas, vandens nešėjus, angli-

[1]) Michaut, A. France, Préface, p. IV—V.
[2]) La vie littéraire, t. III, p. 295.
[3]) Ibid., p. 296.
[4]) Pierre Nozière, p. 79.
[5]) Ibid., p. 80.

ninkus, reikia, kad jis žinotų krautuves daržovių pardavėjo, mėsininko, vyno pardavėjo...; reikia, kad jis kvėpuotų gatvės oru, idant suprastų tai, jog darbo dėsnis šventas, jog kiekvienam reikia dirbti savo darbas šiame pasauly"...[1]).

Eidamas gatvėmis į kolegiją, grįždamas iš jos namo, pasivaikščiojimų metu, vaikas priprato domėtis gražiomis krautuvėmis, antikvariatais su įvairios rūšies senoviniais daiktais. Ir tai ugdė jame savotišką filosofinį jausmą. „O nešvarūs Cherche-Midi gatvės žydai, — sako rašytojas, — naivūs pakrančių bukinistai, mano mokytojai, kaip aš turiu būt jums dėkingas. Tiek pat, ir net geriau už universiteto profesorius, jūs mane intelektuališkai auklėjote. Geri žmonės, jūs pastatėte prieš mano sužavėtas akis paslaptingas formas praeities gyvenimo ir įvairios rūšies brangių žmoniškos minties paminklų. Taip, mano draugai, kai žiūrinėjau senas knygas, kirminų suvarpytas, surūdijusius geležinius daiktus ir sutrūnijusius apmušalus — many kilo gilus daiktų eigos ir visko menkybės jausmas. Aš dasiprotėjau, kad daiktai buvo tik besikeičią vaizdai visuotinėj iliuzijoj, ir aš nuo to laiko pasidariau linkęs liūdesiui ir užuojautai"[2]).

Gyvenimo mokykla supažindino būsimąjį rašytoją ir su moterimi, ir su meile. Nepaprastai ankstybas vaiko erotizmo, gašlumo pasirodymas (kaip tat dažnai atsitinka gyvenime didžiųjų dailininkų, rašytojų, poetų) privertė jį, 9 metų vaikėzą, įsimylėti. Štai ką sako apie tai patsai rašytojas jau senatvėje: „Mano pirmoji meile?... Aš turėjau 8—9 metus. Mūsų namuose, Sėnos pakrantėje, vienu aukštu aukščiau, gyveno viena kurtizanė. Kurtizanė, su kokia mina ištardavo tą žodį! Tais nekaltumo metais, aš nežinojau tikrai, ką tai reiškia. Aš jaučiau tačiau, kad toji demimondo ponia praneša mūsų pasaulį savo elegantiškumu ir turtingumu... Kokia ji buvo elegantiška! Ji keitė savo tualetus kasdien, net kelis kartus per dieną. Tai buvo vaivorykštė. Ji išvažiuodavo ružava suknele, grįždavo mėlyna. Ji visuomet važinėdavo karietoj. Aš laikiau ją labai gražia ir puikia. Aš stengiausi susitiktı su ja. Kartą, rytą, kad ir draudžiamas motinos, aš nubėgau pas ją. Ji buvo peniuare. Ji atvėrė man savo širdį ir savo spintas. Ji man aprodė visą savo butą. Ten aš kvėpavau kvepiančiu oru. Ji man parodė savo brangenybes. Ji pasisodino

[1]) Le livre de mon ami, p. 156—157.
[2]) Ibid., p. 156—157.

mane ant kelių. Ji vaišino mane konfitūrais ir bučiniais. O aš žiūrėjau tik į tą karalienę, turinčią vaikiškas akis. Ypačiai jos gerklės judesiai teikė man saldaus malonumo... Ar pastebėjo ji mano fizišką susijaudimą? Žiaurioji atstūmė mane nuo savo krūtinės. Ji pastatė mane ant grindų be jokio švelnumo, kaip kokį mažą nešvarų gyvulėlį. Ji žiauriai pastūmėjo mane prie durų... Nuo to laiko nebuvo nei švelnumo, nei bučinių, nei saldainių... Ji net nekreipdavo dėmesio į mano pasveikinimus. Bet jos žiaurumas tik didino mano meilę!"...[1]).

„Aš toli gražu nebuvau gražus vaikas, — sako kitoj vietoj A. France, — ir dar blogiau: man pritrūkdavo drąsos, kai aš atsidurdavau šalia moterų. Aš beprotiškai mylėdavau tąsias, kurios buvo gražios"...[2]).

Kad ir bailus būdamas, A. France, savo erotizmo stumiamas, įsimylėdavo, patirdavo meilės pergyvenimų saldumą. Kai jis turėjo 17 metų, jis įsimylėjo vieną savo motinos draugę, kažkokią jauną našlę. „Septyniolikos metu aš dievinau Vergilijų, — pasakoja A. France. — Atostogų metų aš visuomet nešiodavausi Vergilijų kišenėje. Aš atskleidžiau savo Vergilijų (kartą) ir perskaičiau: „Hic, quos durus amor"... „Ten tie, kuriuos negailėstingoji meilė privertė žūti žiauriam nuliūdime, eina pasislėpti slėpiningose alėjose, ir mirtų miškas plečia aplink savo pavėsį"... O, aš pažinau tą mirtų mišką; aš turėjau jį visą savy! Bet aš nežinojau jo vardo. Tik Vergilijus paaiškino man mano ligūstumo priežastį. Jo dėka, aš sužinojau, kad mylėjau"...[3]).

Matyt, jaunas Anatolis ir meilėje negalėjo apsieiti be klasikiškų atsiminimų. Jis mylėjo pro išskaitytų poetiškų atsiminimų prizmę. Jis mylėjo su knygų pagalba. Be Vergilijaus jis nežinojo apie savo meilę. Jis nežinojo, kad nešioja savy „mirtų mišką", kad „mirtų miškas plečia aplink savo pavėsį"...

Tokia bus, bendrais bruožais, įtaka šeimynos, kolegijos, Paryžiaus, gyvenimo mokyklos, ankstybais A. France'o gyvenimo metais, jo psichikos susiformavimui. Toji įtaka, žinia, nepaaiškina visos jo psichikos — mums maža težinoma ar visai nežinoma jo paveldėjimo sritis (teisybė, paveldėjimo klausimas dažnai labai elastiškas ir ginčijamas). Tuo tarpu mes turim pasitenkinti tuo, kas aukščiau išdėstyta.

---

[1]) Brousson, Anatole France en pantoufles, p. 72—74.
[2]) La vie en fleur, p. 238.
[3]) Le livre de mon ami, p. 176—177.

II.

Brendimo ir brandos metai.

Intelektualinės įtakos. Taine. Renan. Darwin. Bedieviškas XVIII amžius. — Poezijos įtaka. Racine. A. Chénier. Leconte de Lisle'io kultas.

A. France'o rašytojo veiklos pradžia. Préfacier („prakalbininkas") ir biografas. — Pirmieji poezijos bandymai. — Tarnyba Senato bibliotekoj. — Šeimos reikalai. — Kodel A. France pametė poeziją? — Charakteris intelektualinės rašytojo evoliucijos 80-tais metais. —

A. France'o filosofija jo brandos metais. Absoliutus subjektyvizmas. — Žmogaus negalėjimas išeiti iš savęs paties. — Laikas ir erdvė. — Objektyvaus realumo įvertinimas. — Filosofijos, mokslo, etikos, estetikos iliuzingumas. — Daiktų reliatyvumas ir reiškinių nuoseklumas. — Gyvenimo meilė. — Grožis ir jo kriteriumas. — Filosofinis A. France'o diletantizmas.

Nepaprastai smalsus jaunas A. France godžiai įtraukia į save apsupančią jį intelektualinę atmosferą. Matyt, būdamas dar Stanislovo kolegijoj, jis domisi naujomis idėjomis, meno dalykais. Tų laikų prancūzų jaunimo dvasios valdovai sužavi ir jaunąjį A. France'ą. Jis susipažįsta su jų teorijomis, ir jis eina paskui tas vyliojančias teorijas. Kas buvo tie jaunimo dvasios valdovai? Tai buvo Taine, Renan, Darwin.

Kaip žinoma, istorikai Taine ir Renan turėjo milžiniškos įtakos intelektualinei antros XIX amž. pusės atmosferai, pozityvistinių doktrinų įsigalėjimui net meno ir grožinės literatūros srity. „Mintys to galingo proto (Taine'o), — rašo vėliau A. France, — sukeldavo mumyse (jaunime) apie 70-tus metus (XIX amž.) karštą entuziazmą, savo rūšies religiją, ką aš pavadinčiau dinaminiu gyvenimo kultu. Jis atnešė mums metodą ir stebėjimą, faktą ir idėją, filosofiją ir istoriją, pagaliau mokslą. Jis atvadavo mus nuo neapkenčiamo mokyklos spiritualizmo. Tai buvo universiteto angelas rodąs akademiniu gestu Platono dangų ir Kristaus dangų. Jis atvadavo mus nuo veidmainingo filosofizmo"[1]).

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, éd. Hachette, s. d. (1914), t. II, p. 191.

Renan'ą A. France visuomet mylėjo ir gerbė. Renan turėjo A. France'o intelektui ir širdžiai nepaprastos įtakos. Jis vadina „Jėzaus gyvenimo" autorių „žemišku pusdieviu". „Ernest Renan, — rašo A. France mirus garsiajam mokslininkui, — iš visų mūsų amžininkų turėjo didžiausios įtakos kultūringiems protams. Jis buvo daugelio mokytojas. Ir daug kas gali pasakyti drauge su tuo, kurs verkdamas, drebančia rankoj plunksna rašo šiuos žodžius: „Mes netekome mūsų mokytojo, mūsų šviesos, mūsų brangios šlovės. Jis pavergdavo sielas... švelnia jėga gaivinančių vandenų, apvaisinančių žemę. Jis apsupdavo jas (sielas) gražiausio genijo burtais, kalbančio visų gražiausia kalba. Jis pripildė mus gilių žinių, savo turtingos minties, net savo abejonių. Per trisdešimt metų jis dvasiškai valdė Europą. Jis mylėjo tą žmoniją, kurios gražiausias ir puikiausias egzempliorius buvo jis pats"[1]).

A. France turėjo susidomėti ir Darwin'u, kaip juo domėjosi prancūzų (ir ne tik prancūzų) 60-tų ir 70-tų metų jaunimas. „Tuo laiku, — sako rašytojas, — Darwin'o knygos buvo mūsų biblija. Aukščiausi pagyrimai, kuriais Lukrecijus gerbė dieviškąjį Epikūrą, mums atrodė neganėtini išgirti anglų natūralistui. Mes sakėme su karštu tikėjimu: „Atėjo žmogus, kurs atvadavo žmones nuo nereikalingos baimės"[2]).

Evoliucionizmas tampa A. France'ui tais laikais savo rūšies religija. Jis eina į gamtos muziejų kaip į šventovę. Jis su didele pagarba ir pasitenkinimu žiūri į didžiąją gyvenimo istoriją, į jos transformaciją. Nuostabi ir drauge tokia griežtai loginga istorija nuo moliusko iki beždžionės, iki žmogaus! Argi Darwin jam ne XIX amžiaus Epikūras, ir net aukščiau Epikūro? Argi negalėjo jis tuomet pakartoti Vergilijaus eilių, giriančių Lukrecijų:

„Felix qui potuit rerum cognoscere causas
Atque metus omnis et inexorabile fatum
Subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari"[3])

Bedieviškas XVIII amžius, enciklopedistų amžius, Voltaire'o amžius, turėjo lygiai didelės įtakos jaunajam A. France'ui. „XVIII amžius, — sako rašytojas, — nepaprastai mylėjo gyvenimą, ir graži

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 192—193.
[2]) La vie littéraire, t. III, p. 56.
[3]) Vergil, Georg, 2, 490.

tų laikų bedievybė leido teisėtai užimti vietą žemėje gyvenimui, kurį krikščionybė buvo nustūmusi į kitą pasaulį"...[1]). Voltaire'ą jis vadina didžiu ir geru (?) pašiepėju. Su Voltaire'u jis, be abejojimo, yra dvasiškai giminingas: neveltui patį A. France'ą vėliau vadino „XIX amžiaus Voltaire'u". Jis myli Diderot už jo bedievybę ir humaniškumą. Jis skaito ir lieka visam amžiui ištikimas savo senojo mokytojo Condillac'o sensualizmui („mon vieux Condillac")[2]). A. France yra didelis Rousseau priešininkas, jo sentimentalaus deizmo, jo širdies romantizmo priešininkas. Rašytojo močiutės skepticizmas, pasėtas mažo Anatolio sieloje, davė dabar labai gausų derlių.

Tasai XVIII amžiaus filosofų skaitymas, tasai entuziastiškas susiinteresavimas Darwin'u, Renan'u, Taine'u ir kitais tos pat rūšies mąstytojais, turėjo sudaryti jaunajam A. France'ui apibrėžtą pasauližiūrą. Tiesa, jis niekuomet nemėgo turėti apibrėžto credo, jis visuomet buvo įvairios rūšies sistemų priešininkas. Bet savo jaunatvės epochoj jis, matyt, negalėjo išvengti tos amžinos jaunystės „nuodėmės" — turėti griežtai apibrėžtą credo. Tos jo gyvenimo epochos pasauližiūra galima pavadinti mišiniu materialistinių ir panteistinių idėjų, evoliuciniu panteizmu. Jis — priešininkas religijos, priešininkas krikščionybės, priešininkas Kristaus.

„A. France, — sako prof. Michaut, — karštai sekė paskui savo laikų minties judėjimą. Jis stengėsi susipažinti su visomis disciplinomis, net naujausiomis, ypačiai antropologija ir praistorija, kad pagrįstų jomis savo drąsią metafiziką. Jis gavo proto jėgos pasitikėjimą be rezervų: tuomet jo protas pasidarė... revoliucinis. Tuomet jis pradėjo misti neofito fanatizmu, kurs tiki, kad jo žinios yra mokslas ir kad mokslas yra visa"...[3]).

Klasikinės A. France'o tendencijos, pasireiškusios jau Stanislovo kolegijoj, turėjo pasirodyti jo literatūrinio credo susiformavime, kristalizacijoj. Jau nuo vaikystės metų jis, kaip žinome, be galo mėgo antikinius poetus. Jaunatvėje jis turėjo pamėgti tuos prancūzų poetus, kuriuose buvo daugiausia klasicizmo, kuriuose antikiškumas persilaužė pro „prancūzų prizmę". Ypačiai graikų antikiškumas, pilnas gyvenimo, su savo žemiško grožio kultu. Suprantamas dalykas, kodel A. France'ui taip patinka Ra-

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 194.
[2]) Pierre Nozière, 96-e éd., p. 145.
[3]) Michaut, Anatole France, Préface, p. XIII.

cine, A. Chénier, La Fontaine. Itin jis mėgsta Racine'ą, paskiau Chénier.

Apie Racine'ą A. France vėliau sakė: „Tai daugiausia graikiškas iš visų mūsų (prancūzų) poetų. Visas antikinės Hellados grožis perėjo į jo eiles. Tik vieni nesulyginamieji Port-Royal'io (kur mokėsi Racine) mokytojai, galėjo duoti savo mokiniui tokį pilną graikų genijo žinojimą"[1]). Net senatvėj rašytojas labai mėgdavo cituoti atmintinai ištisus puslapius iš Racine'o.

A. Chénier jis jautė švelnumą ir gilią simpatiją. „Tai poetas grynas ir žavintis, — sakė jis. — Po Racine'o aš myliu jį daugiausia už visus. Jo kalba — tai krištolo skambumas, jo mintis išmaitinta, daugiau nekaip kitų, antikine kultūra. Aš moku atmintinai šimtus jo eilių. Aš deklamuoju jas pats sau, ir tai mane žavi"...[2]). Kiek A. France buvo sužavėtas A. Chénier, rodo kad ir toks anegdotiškas faktas. Būdamas dar kolegijoj, Anatolis kartą parašė eiles, imituojančias Chénier. Tas eiles jis išleido kaipo jo rastus garsiojo poeto originalus. Toji imitacija buvo išspausdinta 1864 m. „Intermédiaire des chercheurs et des curieux". Kai kurie kritikai paabejojo del eilių autentiškumo. Bet toki kompetetingi kritikai kaip Lacroix ir Becq de Fouquières rado tose mokinio Anatolio eilėse tikrą A. Chénier manierą ir stilių[3]). Tai, tarp kitko, pavyzdys vadinamosios subjektyvios estetinės ar stilistinės kritikos kuriozingumo.

Iš prancūzų romantikų jaunajam A. France'ui daugiausia patinka „minimalūs" romantikai: A. de Vigny, tasai „minties poetas", ir A. de Musset, tasai „aistros ir kūno poetas". Apie de Vigny jis net parašė savo pirmąją monografiją (1868 m.). Patinka jam ir Lamartine savo kalbos grynumu. Jis rašo, tarp kitko, brošiūrėlę apie poeto platoniškos meilės objektą. Senatvėje A. France, ne be ironijos prisimena, kaip jį Lamartine „apgavo". „Paskiau aš sužinojau, — sako rašytojas, — kad tuo laiku, kai Lamartine pergyveno savo meilę Berget ežero krantuose, jis turėjo penkias ar šešias kaimo merginas, su kuriomis praleisdavo naktis. Dar vienas šposininkas (romantiškas)"[4]).

---

[1]) Le Goff, Anatole France à la Béchellerie, 1924. p. 58.
[2]) Ibid., p. 230—231.
[3]) Ibid., p. 229—230.
[4]) Ibid., p. 248.

Iš kitų poetų jo amžininkų jis mėgsta Sully-Prudhomme'ą — poetą psichologą. Bet daugiausia jį sužavi Leconte de Lisle. Tai buvo vadinamosios Parnaso mokyklos vadas, vadas karingų 60-tų metų prancūzų klasikų, sukilusių prieš pirmos XIX amžiaus pusės romantizmą. Jaunas Anatolis jaučia tikrą Leconte de Lisle'io kultą. Jis imituoja tą poetą savo poezijoj. Jis laiko Leconte de Lisle'io „Les poèmes antiques" didžiausiu jo laikų poezijos kūriniu[1]). Stabmeldybės poetui, gražios antikinės stabmeldybės, jis skiria savo pirmąjį poezijos rinkinį „Les poèmes dorés" (1873 m.) tokiais žodžiais: „Leconte de Lisle'iui, „Antikinių poemų" ir „Barbariškų poemų" autoriui, kaipo gyvo ir nesiliaunamo gėrėjimosi išrodymas, ši knyga yra skiriama". Formos, grožio ir antikiškumo kultas daro ir jaunąjį A. France'ą parnasininku.

Po daugelio metų senis rašytojas, perkainojęs kai kurias savo jaunystės vertybes, mėgdavo sakyti: „Kvailas, kaip poetas" (bête comme un poète). Kartą, besikalbėdamas su savo sekretorium, jis pasakė tokius žodžius: „Poetas man (t. y. kvailys) — tai Corneille, Victor Hugo... Bet Leconte de Lisle yra daugiau poetas, nekaip kad visi šie žmonės. Ach, kad jūs jį žinotute... Tai buvo tikrai nelaimingas kvailys. Ir žinote, įsitikinęs savimi, kaip negras, ir mulkis, kaip karpis. Tasai šarlatanas turėjo akiplėšiškumo versti Homerą, nemokėdamas nė žodžio graikiškai"...[2]). Čia tikrai mes galėtum pasakyti: Tempora mutantur et nos mutamur in illis.

Kaip pradėjo rašyti A. France? Jo literatūrinės veiklos pradžios istorija yra glaudžiai susijusi su jo materialiniu būviu. Būsimojo rašytojo tėvas, mokytas bukinistas, toli gražu nebuvo žmogus turtingas. Anatolis, baigęs Stanislovo kolegiją ir dirbęs kurį laiką savo tėvo knygų krautuvėj, turėjo ilgainiui pasirūpinti sau kurią nors kitą vietą. Jaunam, sveikam žmogui buvo nepatogu sėdėti pas tėvą.

1866 m. jis rūpinasi gauti tarnybą Senato bibliotekoj. Savo prašyme Anatolis, tarp kitko, pažymėjo, kad baigęs klasikinių mokslų kursą (t. y., Stanislovo kolegiją), jis yra dirbęs bibliografijos srity, savo tėvui vadovaujant, kurio vardas esąs gerai žinomas

---

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 194.
[2]) Brousson, Anatole France en pantoufles, p. 177.

antikvarų tarpe[1]). Vis delto, kad ir šiokią tokią protekciją turint, A. France'ui šį kartą nepavyko patekti į Senato biblioteką.

Tada jaunuolis, nebeturėdamas vilties patekti į Senato biblioteką, pradeda rašyti. Jis jaučiasi tinkąs būti bibliotekorium ar literatu. Jis gali turėti reikalo tik su knyga, popieriu, plunksna ir rašalu. Jo knygų pamėgimas, jo nepaprastas prisiskaitymas turėjo jį stumti lyg natūrališkai prie literatinės veiklos. Jis ima dirbti kaipo prakalbų rašytojas, „prakalbininkas" (préfacier) pas knygų leidėją A. Lemerre'ą. Jis pradeda drauge bendradarbiauti įvairiuose bibliografiniuose žurnaluose, daugiausia kaipo kritikas žurnalistas.

1868 m. rašytojas spausdina savo pirmąją mažą monografiją, skirtą „minties poetui" A. de Vigny. Tai buvo darbas silpnas, paviršutiniškas, feljetoniškas, „blogai pradedančiojo" darbas. Iš to A. France'o kūrinio visiškai nematyt puikių būsimojo „La vie littéraire" autoriaus perspektyvų.

Tarp kitko, dirbdamas pas Lemerre'ą, A. France pasirodė didelis tinginys. Dažnai jis neištesėdavo savo pažadėjimų ir neatlikdavo pareigų. Ir tą tingėjimą rašyti jis išlaikė iki pat savo mirties.

Pas Lemerre'ą jaunajam A. France'ui pavyko susipažinti su Leconte de Lisle'u, aukščiau minėtu parnasininkų mokyklos vadu. Jaunas žmogus patenka į parnasininkų tarpą. Jis kurį laiką draugauja su P. Bourget, būsimuoju garsiu romanistu ir akademiku. „Vaikščiodami po Liuksemburgo sodą, savo ilguose pašnekesiuose prie Velledos statulos, jie karštai ginčydavosi apie grožio ir buvimo (être) problemas, jie svaigdavo nuo poezijos ir metafizikos"[2]).

1870 m. jam teko pergyventi Paryžiaus apsiaustis ir komuna. 1873 m. pasirodo pirmas poetiškas A. France'o bandymas: „Les poèmes dorés". Po kelerių metų (1876) jis išleidžia pirmojo savo poezijos rinkinio tęsinį: „Idylles et légendes", ir geriausią savo poezijos dalyką „Les noces corinthiennes". Savo poezijoj A. France, kaip jau sakyta, yra jei ne imitatorius, tai labai uolus Leconte de Lisle'o mokinys, tipingas parnasininkas. A. France'o

[1]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 8.
[2]) Michaut, A. France, Préface, p. XI.

poezija nedavė jam šlovės — jis tapo žinomas tik poezijos mėgėjų tarpe ir kai kuriuose literatų rateliuose.

1876 m. jam pagaliau pavyko gauti vieta Senato bibliotekoj, per Leconte de Lisle'o protekciją. Jis gavo pagaliau tai, ko taip troško dešimt metų atgal. Tarnyba bibliotekoj palikdavo jam daug laisvo laiko. Jis galėjo dar daugiau skaityti, svajoti ir vaikštinėti Liuksemburgo sode, ginčytis su draugais ir nemaža rašyti.

1879 m. išeina jo monografija „Lucile de Chateaubriand", skirta „prancūzų romantizmo tėvo" seseriai. Tasai A. France'o darbas — veikiau mažas romanas, o ne kritiškai biografiškas etiūdas, tikra to žodžio reikšme. Apskritai imant, A. France'o biografiški etiūdai, jo „prakalbininko" etiūdai — tai greičiau maži romanai ar novelės. Jo erudicijos aparatas visas braška. Jo jaunystės erudicija paimta iš antrų ir net trečių rankų su stambiomis klaidomis.

1880 m. A. France veda pasiturinčio „buržua" dukterį ir kraičio gauna namus. Jo materialinis būvis po to žymiai pagerėjo. 1881 m. jam gimsta duktė Zuzana, vienatinis jo kūdikis. Jis tinginiauja, bet vis delto rašo. Nuo 80-tų metų, pasirodžius jo pirmajam garsiam romanui „Le crime de Sylvestre Bonnard", Akademijos apvainikuotam, jis tampa plačiai žinomu rašytoju, romanistu.

Kodel A. France, po pirmų savo poetiškų bandymų 70-tais metais, visai pametė, paliko poeziją? Kodel jis perėjo prie prozos, tiesa, be galo gražios, be galo poetiškos? Žinomas prancūzų literatūros istorikas prof. Lanson spėlioja, kad eilių forma blogai suderinama su turtingos, niuansuotos minties išreiškimu. Prof. Giraud duoda daug paprastesnį paaiškinimą, su kuriuo sunku nesutikti. „Poezija mūsų laikais, — sako Giraud, — daugiau nekaip kada nors, yra prabanga, kuri neduoda, nekalbant jau apie šlovę, platesnio popularumo, ir — pavadinsim daiktus jų vardais — kasdieninės duonos. Visai natūralus dalykas, kad menininkas, net didysis talentas, kurs kitoms sąlygomis galėtų tapti garsenybe, ar jau bent puikiu poetu, išleidęs kelis savo eilėraščius ir kiek nusivylęs tuo, kad jį įvertino ir jis pasidarė žinomas tik mažam rately (skaitytojų), panoro pagaliau įeiti į kontaktą su plačiąja publika ir išbandė save produktingesniuose žanruose — kritikoj, istorijoj, pavyzdžiui, ir ypačiai romane. Tai paprastoji

daugelio XIX amžiaus rašytojų istorija. Tokia buvo ir A. France'o istorija“[1]).

Pereiti nuo poezijos prie grožinės prozos, prie romano buvo juo lengviau A. France'ui, kad jis daugiau kaip dešimtį metų rašinėjo kritiškus etiūdus. Kaip jau buvo minėta, jo jaunystės kritika labai panaši į beletristiką (į romaną, novelę).

A. France, pragarsėjęs kaipo rašytojas romanistas, o paskiau kaipo kritikas impresionistas 80-tais praeito šimtmečio metais, jau žymiai skiriasi nuo A. France'o 60-tų ir 70-tų metų. Jis, be abejo, pakitėjo, pasidarė didesniu skeptiku. Jis nusivylė savo pirma pasauližiūra, savo materialistiniu panteizmu. Jis pastatė klaustuką prie vadinamųjų mokslo tiesų. Jis nusivylė mokslu. To skepticizmo įtakoje, pradėjusio stiprėti jame 80-tais metais, jis lyg pakeičia, sušvelnina savo toną religijos, krikščionybės atžvilgiu. Jis pasikelia į Ironijos aukštybes, kad iš ten su pasigailėjimu žiūrėtų į žmonių gyvenimo tragikomediją.

Ryškus, šiurkštus, ir tuo pat laiku dogmatiškas, jo pirmųjų poezijų („Les poèmes dorés“, „Les noces corinthiennes“) charakteris tuojau krinta į akį. „Savo pirmose poemose, su nesugriautu dar tikėjimu į evoliucinį panteizmą, su gaišlumu niauriu ir lyg maištingu, jis persekioja... su neapykanta krikščionybę. Kristuje jis mato gyvenimo džiaugsmų priešininką, net savo paties priešininką“[2]). Tačiau jis, toj savo gyvenimo epochoj, neneigia religijos. Religija jam yra lyg būtina žmogui iliuzija. „Kol žmogus čiulps moters pieną, — sako A. France savo prakalboj į „Les noces corinthiennes“, — jis bus... pririštas prie kurios nors dieviškos paslapties. Jis svajos! Ir ar svarbu, kad svajonė meluos“...[3]). Bet toj pat prakalboj autorius pasirodo tikįs mokslą, pazityvų mokslą: „Aš žinau, kad nėra įsitikinimo šalia mokslo. Bet aš žinau taip pat, kad mokslo tiesos turi reikšmės tik del savo metodų“[4]).

Kodel jis ilgainiui nusivylė mokslu, mokslo teorijomis, savo dvasios valdovais — Taine'u, Renan'u, Darwin'u? A. France buvo perdaug neramiai, akylai smalsus ir, svarbiausia, turėjo per-

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 217—218.
[2]) Michaut, A. France, Préface, p. XIV.
[3]) Préface des Noces corinthiennes, Poésies, 3-e éd. Lemerre, 1924, p. 127—128.
[4]) Ibid., p. 127.

daug kritišką protą, kad nepastebėtų priešingybių, vad. baltų tų visų teorijų siūlų. Jis pamatė, kad sistemos — moksliškiausios, madniausios, filosofiškiausios — ir gyva tikrovė — dalykai toli gražu nepadengią viens antro. Tikėjimas grakščių galvos (proto) kūrinių tiesa jame visai išnyko.

„Galima, — sako prof. Giraud, — su labai nežymiu netikslumu, maždaug taip įsivaizduoti dvasinę jo (A. France'o) evoliuciją. Taine, Renan, Leconte de Lisle, enciklopedistai padarė iš jo išvirkščią tikintįjį, Mokslo apaštalą, kaip jį (mokslą) suprasdavo tuomet. Toj geismų sieloj, apsvaigusioj nuo šlovės ir gyvenimo, apsvaigusioj nuo antikinio grožio, — kasdieninio gyvenimo sunkenybės, smūgiai... savimylaĩ, o gal ir 1870—71 metų įvykių reginys, uždėjo pesimizmo pagrindus, paliko socialaus pasipiktinimo daigus. Paskiau prasidėjo intelektualiniai nusivylimai: mokslas pasirodė mažiau tikras, determinizmas mažiau absoliutus, istorija daugiau iliuzorinė, menas mažiau dieviškas. Be to, jo gyvenimas pasidarė ramesnis, daug lengvesnis, jis vedė, tapo tėvu, ir tai visa, kaip tat dažnai atsitinka, sumažino nesuvaržomą gyvumą jaunų įsitikinimų. Pusskepticizmis, daugiau sutaikinamas, daugiau žmoniškas dvasios būvis, pakeitė per kelerius metus žiaurų ir kartų dogmatizmą, kurį pirmiau pabrėždavo jaunas parnasininkas“[1]).

Giraud vadina 80-tų metų A. France'ą „pusskeptikiu“. Bet, jei mes 80-tų metų rašytoją pavadinsim „visu skepiku“, mes vargu bau suklysime. Iš tikrųjų, tik susipažinkim kiek smulkiau su A. France'o pasauližiūra, su jo credo, jei tik jo pažiūros, apskritai imant, galima pavadinti terminu „credo“. Tos pažiūros, toji filosofija pilniausiai pasirodė, atsispindėjo jo tos epochos kūryboj. Gan plačiai taip pat, bet epizodiškai, kaip paprastai, išdėsto jis savo filosofiją kritikos straipsniuose 80-tų metų gale (vėliau tie straipsniai sudarė keturius tomus jo „La vie littéraire“).

Michaut vykusiai vadina A. France'o filosofiją „absoliučiu subjektyvizmu“. Taip, toji filosofija pilna subjektyvizmo, laikančio vienatiniu pažinimo objektu mintį. Nieks, be minties, esą negali būt pažinta, negali būt pažinimo objektu — toksai pagrindinis jo filosofijos motyvas. Visa kita — iliuzija, fantomas, iliuzijų iliuzija, fantomų fantomas. Bet pati mintis — baisus

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 217—218.

dalykas. Nieko nuostabaus, kad žmonės jos bijo. „Ji privedė patį velnią prie maišto. O velnias juk buvo Dievo sūnus. Ji (mintis) — rūkštis, naikinanti pasaulį, ir jei visi žmonės iškart pradėtų mąstyti — pasaulis tuojau nustotų buvęs; bet tos nelaimės nėr ko bijoti. Mintis — blogiausias iš visų dalykų. Bet ji ir geriausias dalykas. Jeigu tiesa, kad ji viską naikina, galima lygiai teisingai pasakyti, kad ji viską ir padarė. Mes suprantame pasaulį tik su jos pagalba, ir kai ji parodo mums, kad jis (pasaulis) yra nesuvokiamas, ji tik priverčia trūkti muilo burbulą, kurį ji išpūtė“[1]).

Mes galime, mano A. France, pažinti daiktus tik su pagalba įspūdžių, kuriuos jie daro mums. Tai esanti bendra gamtos filosofijos vieta. Ypačiai čia nereikia matyti doktrinalaus pironizmo (visiško skepticizmo). Tikrumas ir matomumas esąs tas pats dalykas. „Kad galėtum myleti ir kentėti šiame pasauly, užtenka mums vien vaizdų: nėra reikalo išrodinėti jų objektyvumas“[2]). Kad ir kaip žiūri žmonės į gyvenimą, ar laiko jį „sapno sapnu“ — jie vis delto gyvena. Ir to pakanka, kad gyvuotų mokslai, menas, įvairios moralės.

Gyvenimas esąs tik fantomas. Mes esame urve ir mes matome urvo fantomą. Gyvenimas būtų labai liūdnas be to. Jo grožis ir reikšmė yra tik šešėliuose, kurie praeina paviršium sienų, kuriose mes uždaryti, šešėliuose, kurie panašūs į mus, kuriuos mes stengiamės pažinti praeidami ir kartais mylėti... Tikrai mes matome pasaulį tik pro mūsų jutimus, kurie jį perdirba ir nudažo savo nuožiūra“[3]).

Žmogus niekuomet negalįs išeiti iš paties savęs. Jam visur ir visuomet lemta būti ultrasubjektyviu. Jei mes nors vieną valandėlę galėtume pamatyti dangų ir žemę musės akimis! Jei mes, kad ir trumpiausią laiką, galėtume suvokti gamtą su pagalba orangutango smegenų! Deja, „mes negalime, kaip Tiresias, būti vyru ir atminti tai, kad mes buvome moterimi. Mes uždaryti mūsų asmenybėj, kaip kalėjime. Mums lieka tik prisipažinti tą baisią sąlygą. Mums telieka prisipažinti, kad mes kalbame apie save pačius kiekvieną kartą, kada mes nepajėgiam tylėti“[4]).

---

[1]) La vie littéraire, t. II, p. 173.
[2]) Ibid., t. III, Préf., p. XI.
[3]) Ibid., t. III, Préf., p. XII.
[4]) Ibid., t. I, Préf., p. IV.

Jei mes negalime niekuomet išeiti iš savęs pačių, jei mes amžinai matome tik fantomus urvo, kuriame mes uždaryti, jei mes žinome apie pasaulį tik dėka mūsų įspūdžio, perdirbto į mintį, jei mūsų mintis padarė visa — kas gi yra tasai pasaulis pats savy, kas yra laikas ir erdvė patys savy? Tat, ką mes vadiname tuo vardu, esą kaip tik tai, ko mes nežinom, kliūtis, į kurią sudūžta mūsų pojūčiai. Mes žinome tik vieną realybę: mintį.

Jeigu ji (mintis) neįvertintų ir nepavadintų „Sirijus" — Sirijaus nebūtų. Nepažintini dalykai mus apsupą ir slegią. Jie be galo padidėję per du amžius. Fizinė astronomija mums nieko neatidengusi iš objektyvios daiktų realybės: bet ji pakeitusi visas mūsų iliuzijas, t. y., mūsų sielą. Vidurinių amžių žmonės, pav., koks Tomas Akvinietis, įsivaizduodavo dangų beveik kaip didelį sieninį laikrodį. Jiems, viduramžių žmonėms, buvo aišku, kad paprastas horizontas, išbarstytas aukso vinimis, atskirdavo juos nuo Dievo karalystės. Pragaras, skaistykla, žemė, dangus buvo jų visas pasaulis. Staiga Coelum empyreum sugriuvo. Žemė pasirodė mesta, kaip mažas krislelis, į erdves, nežinomas, nesuvokiamas. Tai — didžiausias žmogaus minties įvykis istorijoj[1]).

Jei pasaulio nėra šalia mūs, t. y., jei jis liks mums nepažįstamas pats savy, kaip objektyvus realumas — argi galima reikalauti iš žmogaus, kad jis turėtų vieną griežtai nusistovėjusią pasaulėžiūros sistemą, apibrėžtą, logingą credo? Ne, mano A. France, to reikalauti nesą prasmės. Kiekvienas žmogus galįs turėti ne vieną, o dvi, tris, apskritai imant, kelias filosofijas. Nesą jokio pagrindo manyti, tikėti, kad viena apibrėžta doktrina gera, kad šalia jos nėra išganymo. Tokį „partingumą" galime dovanoti tik „išradėjams". Lygiai kaip didelė šalis turi įvairiausius klimatus, platus protas turįs sutalpinti savy daugybę priešingybių. Logingos sielos, neturinčios jokių priešingybių, gyvenančios ir mąstančios pagal visas Aristotelio logikos taisykles, sukelią baimę. Žmogus, manydamas, kad jis neklysta niekuomet, klysta visuomet[2]).

Tuo būdu, pakartosim A.France'o tezes, mes niekuomet negalim pažinti ką nors turintį objektyvios realybės vertę. Mes turime visuomet reikalo su apsupančiais mus iliuzoriniais feno-

[1]) La vie litt., t. III, p. 215—216.
[2]) Ibid., t. II, Préf., p. II—III.

menais, su padarais žaidžiančios su mumis gamtos. Tikra — tik amžinos nebūties šypsena, amžinos Majos šypsena. Nieko nesą, kas egzistuotų savy. Visas gyvenimas — greit praeinančių šešėlių žaismas.

Argi gali tokiomis sąlygomis gyvuoti metafizika? Aiškus dalykas, kad ne. O todel, kad metafizikos traktatai — tik romanai, dar juokingesni nekaip kiti, dar mažiau įtikinami.

Argi galima kalbėti apie mokslą? Ne. Mūsų vadinamasis mokslas negalėsiąs nueiti už iliuzorinių fenomenų. Akis apginkluota mikroskopu, pasiliksianti visuomet žmogaus akimi, o mikroskopas — tik priemonė iliuzijoms sustiprinti, padidinti. Net matematikai negalį būt įsitikinę savo žinių absoliutumu. Jų žinios reliatyvios, žiūrint, koki mūsų ypatumai: laikas, nuo kurio pareina skaičiai, ir erdvė, nuo kurios pareina linijos, šalia mūs neturį nieko realaus. Mes visuomet matome tik mūsų psichikos atsispindėjimą. Atsispindėjimas, žaidžiąs su atsispindėjimu — štai visa mūsų intelektualinė veikla, mūsų komplikuotos sąmonės veikla.

Argi galima kalbėti apie moralę, etiką? Ne. Nesą visuotinės, visų priimtos moralės: esą tik papročiai, kurie keičiasi pareinamai nuo vietos ir laiko (šalies, epochos) sąlygų. Didžiausio skaičiaus (žmonių) paprotys — tai vad. moralė.

Bet kad ir pasižyminti etika reliatyvumu, vis delto joje esąs realus, neabejotinas, amžinas momentas: tai piktybės nemirtingumas, tai kančių pastovumas. Piktybė — nemirtinga. „Genijas, į kurį senoji teologija ją (piktybę) įkūnijo, Velnias, pergyvens paskutinį žmogų ir pasiliks vienas, atsisėdęs, nuleistais sparnais užgesusių pasaulių griuvėsiuose. Ir mes neturime teisės trokšti Velnio mirties. Piktybė — būtina ir turi būti todel, kad be jos žmogui nebūtų kas veikti šioj žemėj... Todel, kad piktybė yra gėrybės raison d'être, o gėrybė yra žmogaus raison d'être[1]).

Kentėjimų realumas ir pastovumas esą neabejotini. „Tarp amžinos iliuzijos, kuri mus apsupa, vienas dalykas tikras — tai kančios. Jos yra kertinis gyvenimo akmuo. Šalia jų (kančių) visa netikra. Jos yra vienatinis liudijimas realybės, išsprunkančios iš mūsų. Mes žinome, kad mes kenčiame, ir mes nieko daugiau nežinome. Čia bazė, kuria žmogus viską parėmė. Taip, ta

[1]) La vie litt., t. I, p. 334.

liūdesio uola žmogus tvirtai parėmė meilę ir narsumą, heroizmą ir gailestį, ir šventų įstatymų chorą, ir procesiją dorybių, baisių ir švelnių... Žmonija neaiškiai nusimano reikalą liūdesio“[1]).

Ar A. France'ui estetika yra kažkas absoliutaus? Aišku, kad ne. Estetika — tai „ūkanos“. Estetika nesiremianti nieku rimtu. Tai — oro rūmai. Ją nori pagrįsti etika. Bet etikos nesą. Nesą sociologijos. Kai biologija bus sukurta, t. y., po kelių milijonų metų — gal galima būsią sukurti ir sociologija. Tada tik estetika galėsianti turėti rimtus pagrindus. Bet, deja, tuomet mūsų planeta bus labai sena ir jau bus prisiartinusi prie galo savo likimo[2]).

Atrodo, lyg absoliutus skepticizmas, absoliutus pironizmas yra A. France'o filosofijos siela. Bet iš tikrųjų yra nevisai taip. Jis vis delto yra perdaug logingas, kad nepaliktų rezervų. „Aš žiūrėjau, prisipažįstu, — sako jis, — nekartą į absoliutaus skepticizmo pusę. Bet aš niekuomet neįžengiau ten. Aš bijojau tų dviejų žodžių, baisiai bevaisių: „Aš abejoju“. Jų jėga tokia, kad lūpos, juos ištarusios, užsičiaupia amžinai ir niekuomet neatsiveria. Jei abejojama, reikia tylėti, todel kad kiekvienas samprotavimas, kiekvienas pasikalbėjimas yra tvirtinimas. Tokiu būdu, man nebuvo drąsumo tylėti ir atsisakyti (nuo pasikalbėjimų), aš panorėjau tikėti, aš įtikėjau. Aš įtikėjau bent daiktų reliatyvumu ir fenomenų nuoseklumu“[3]). „Jei skeptikai nieku netiki, jie turi užtai nieko ir neneigti. Jie, kaip ir visi, linkę prie visuotinio miražo iliuzijų; jie — matomumo žaislas“[4]).

Tokios rūšies skepticizmas, kad ir su nežymiais rezervais, turėjo, rodos, privesti A. France'ą prie pesimizmo. Tačiau negalima pasakyti, kad jis toj savo gyvenimo epochoj (brandos metais) būtų aprėžtas ir griežtas pesimistas (Schopenhauer'io įtaka, jei ji ir buvo, buvo paviršutiniška ir veikiai perėjo). Nuoseklus pesimizmas sukelia liūdesį del negalėjimo atspėti pasaulio mįslės. A. France'ui, išeinant iš jo filosofijos, tokios mįslės negali būti. Jo skepticizmas apsaugojo jį nuo nusivylimo. Argi galima nusivilti negalėjimu pažinti, jei žmogus yra įsitikinęs, kad

---

[1]) La vie litt., t. I, p. 335.
[2]) Ibid., t. IV, Préf., p. V.
[3]) Ibid., t. III, Préf. p. X—XI.
[4]) Ibid., t. II, p. 175.

nieks negali būt pažinimo objektu, jei visa, kas įvyksta jame ir aplink jį — miražas, fantomas, iliuzijų sukrovimas?

Dar daugiau apgynė A. France'ą nuo nuoseklaus pesimizmo jo gyvenimo meilė. Jis mylėjo jį, tą gyvenimą, neatsižvelgdamas į visus savo filosofavimus, kaip nieks kitas. Jis mylėjo jį gašliai, visu savo instinktu, visais pojūčiais. Jis mylėjo ji pirmiausia ir daugiausia, kaipo menininkas, kaipo artistas. Jis pirmiausia ir daugiausia „grožio davatka". Jis į viską linkęs žiūrėti sub specie pulchritudinis. Tegul gyvenimas amžina iliuzija! Tegul gamta apgaudinėja žmogų savo fantasmagorija! Tačiau yra formų, kad ir iliuzorinių, bet tikrai gražių — jomis artistas gali grožėtis.

Tarp kitko, konkrečiausia grožio forma A. France'ui (net senatvėj) buvo gražus moters kūnas. „Prudhon, — kartą pasakė A. France, — geriau už visus kitus parodė jo (moters kūno) grožybes. Nėra nieko tiek gražaus, kaip moters užpakalinė kūno dalis — tai esminga ir graži moters kūno dalis"...[1]).

A. France yra linkęs žiūrėti į pasaulį menininko akimis par excellence. Jis viską stengiasi pritaikyti meno, grožio reikalavimams. Net krikščionybė jam tiek egzistuoja, kiek ji yra savotiškas menas, veikiąs vaizduotę ir jausmus. Net metafizika jam tiek teturi raison d'être, kiek ji yra malonus ir sumanus pratimas, kiek joj nėra pedantizmo: kitu atveju, ji — nuobodus, visiškai nereikalingas romanas.

Išeidamas iš to grožio primato, ko jis gali reikalauti iš poezijos, iš grožinės literatūros? Atsakymas aiškus. Poezija ir literatūra — menas, o mene — viena tiesa: grožis. Meno tiesa esanti vienintelis poezijos ir grožinės literatūros objektas. Literatūros mokyklų sustatymas priešais — absurdas. Ir tikrai: ar natūralizmas realesnis už idealizmą? Nieku būdu. Natūralistas, kaip ir idealistas, galįs perduoti tik savo paties viziją. Jis tegalįs parodyti, kaip jo psichika perdirbinėja pasaulį. Ir nieko daugiau. Ir natūralistas ir idealistas — tik miražų žaismas. Jei viskas glūdi iliuzijose — reikią rinktis iš jų gražiausiąsias. Nesą taip pat prasmės statinėti priešais tikrovė ir idealas. Idealas (t. y., vadinamoji netikrovė, svajonė, iliuzija) kaip tik mums esąs vienatinė realybė.

---

[1]) Le Goff, Anatole France à la Béchellerie, p. 130.

Iš čia eina lyg paradoksas: idealistas yra arčiau realybės, nekaip natūralistas (realistas).

Vadinasi, A. France, savo gyvenimo visiško subrendimo epochoj, linkęs vadovautis vien savo grožio instinktu, grožio jausmu. Grožio instinktas jam lyg žibintas, apšviečiąs tamsią nepažįstamumo naktį. Grožis turi jam vienatinę vertybę. „Kai kelias apsodintas gražiomis gėlėmis, — sako A. France, — jūs neklausiate, kur jis eina. Aš jums duodu patarimą, niekindamas vulgarią išmintį, aukštesnės išminties mokomas. Kiekvienas tikslas paslėptas nuo žmogaus. Aš klausinėjau kelio visus tuos kunigus, mokslininkus, burtininkus ar filosofus, kurie pretenduoja žiną nežinomumo geografiją. Ir niekas negalėjo man tiksliai nurodyti tikrojo kelio. Štai kodel kelias, kurį aš pasirinkau, yra tas, kur guobos auga labiau šakotos, po dangumi linksmesniu, labiau bešypsančiu. Grožio jausmas mane vedė. Kas yra įsitikinęs, kad rado geresnį vadovą?“[1])

Tokia bus bendrais bruožais A. France'o filosofija jo intelektualinio brendimo ir subrendimo epochoj. Savo esmingose linijose ji kartojasi jame ir vėliau. Su ta filosofija mutatis mutandis jis ir mirė. Tiesa, vėliau į ją įėjo kai kurie niuansai, tam tikras subtelumas ir prieštaravimai. Bet A. France niekuomet nebijojo prieštaravimų, jis visuomet labai bijojo „logingų sielų“.

Ar yra toj filosofijoj kas nors naujo? Vargu bau. Tasai puikus filosofinio diletantizmo skepticizmas tėra kiek pakeistas, atnaujintas, sumodernizuotas seno, antikinio pironizmo pakartojimas. A. France'o filosofija — tai Epikūro, Lukrecijaus, Gassendi, Voltaire'o, Condillac'o, Darwin'o filosofija, papildyta Renan'o ir Taine'o[2]).

---

[1]) La vie litt., t. II, Préf., p. III—IV.
[1]) Michaut, Anatole France, Préf., p. XXV.

III.

Šlovė ir senatvė.

Literatūrinė šlovė. — Išrinkimas į prancūzų Akademiją. A. France'o pažiūros į Akademiją. — Viena akademinė istorija anegdotiško charakterio. —

Politinė A. France'o veikla. — „Dreifusijada". — Jaurès. — Motyvai pastūmėję rašytoją prie socializmo. — A. France'o pažiūros į respubliką, į karą. —

A. France ir moteris. — Moters kūno kultas. — Rašytojo meilės koncepcija. — Nepasikeitęs senojo epikurininko gašlumas. —

A. France'o antireligingumas. — Jo krikščionybės neapykanta. — Malonumo rolė krikščionybėje. — A. France ir spiritizmas. — Pažiūros į katalikų bažnyčią. — Huysmans ir A. France. —

Pesimistiškai melancholiški tonai senatvėje. — Skepticizmo įvertinimas. — Gyvenimo progreso neigimas. — Pažiūros į mirtį, į „tylėjimo deivę". — A. France'o mirtis.

Jau pasirodžius pirmajam A. France'o romanui („Le crime de Sylvestre Bonnard" 1881 m.), prancūzų Akademijos apvainikuotam, rašytojo vardas pasidarė plačiau žinomas. Iš kitų 80-tų metų kūrinių ypačiai „Le livre de mon ami" (1885), autobiografinis romanas, padidino jo popularumą. A. France'o kritika, kritiškieji feljetonai laikrašty „Le Temps" (toji kritika vėliau buvo surinkta į keturius tomus „La vie littéraire") jo vardą dar labiau išgarsino.

Pasirodymas 1890 m. vieno gražiausių jo romano „Thaïs", iš antikiškumo krizio ir krikščionybės įsigalėjimo epochos, padidino rašytojo šlovę. Pirmais 90-tais metais, išėjus tokiems jo veikalams, kaip „Les opinions de M. Jérôme Coignard", „Le lys rouge", „Le jardin d'Épicure", A. France galutinai nusipelnė literatūrinę šlovę, pasidarė plačiai žinomas ne tik Prancūzijoj, bet ir už jos sienų.

Rašytojo šlovė ir populiarumas turėjo prisidėti prie jo išrinkimo į prancūzų Akademiją (1896 m.). Jis tapo vienu iš „40-ties nemirtingųjų". Jis tapo vienu iš tų, kuriuos įprasta laikyti prancūzų proto, prancūzų talento grietinėle, gėlėmis. Po kelerių metų A. France demonstratyviai nutraukė bet kuriuos santykius su Akademija dėl vadinamos „dreifusijados", perskyrusios Prancūziją į dvi griežtai priešingas stovyklas. Apie rašytojo dalyvavimą „dreifusijadoj", sąryšy su jo politine veikla, pakalbėsime vėliau. Tuo tarpu reikia pažymėti, kad Akademija ne tik toj epochoj, bet ir visuomet, buvo konservatizmo tvirtovė, arsenalas senų, tradicinių pažiūrų minties, meno, politikos srity.

Klausimas, kaip liko išrinktas į tokią Akademiją, į tokią „garbingą", į tokią tradicinę įstaigą, toksai skeptikas, toksai bedievis, kaip A. France? Pirmiausia nereikia užmiršti, kad A. France'o buvo neabejojamai klasikinės literatūrinės tendencijos ir puiki, gryna, klasikinė kalba. Jo kalba, jo stilius — klasikiškiausi naujoj prancūzų literatūroj. Kalbos, stiliaus grynumas, „klasicizmas" labai daug sveria kandidatui į Akademiją. Statydamas savo kandidatūrą į akademikus, A. France pasinaudojo taip pat tam tikra protekcija. Protekcija čia, kaip visur ir visuomet, turėjo jei ne lemiančios, tai vis delto nemažos reikšmės.

Senatvėje A. France, besikalbėdamas su savo draugais ir pažįstamais, mėgdavo nekartą pajuokti Akademiją. Įdomus yra pasakojimas (žinoma, perdėtas, jumoristiškas) paties rašytojo apie jo išrinkimą į Akademiją.

„L. Halévy (žinomas anų laikų rašytojas ir akademikas), — sako A. France, — broliškai mane mylėdamas, nuolatos man kartodavo: „Kam pykti ant Akademijos? Reikia įeiti į ją. Išstatyk savo kandidatūrą. Padaryk tai del manęs. Man gėda būti „nemirtingu", tuo tarpu kai tamsta „mirtingas".

„Šiaip taip aš parašiau savo pareiškimą apie kandidatūrą. Aš nunešiau jam (Halévy) perskaityti. „Fi, — pasakė jis man, — Leisk man jį pataisyti, kaip reikalauja mada". Ir jis tyčiomis įdėjo ten tris ar keturias stambias prancūzų kalbos klaidas. „Štai, — pasakė jis, — tinkamas stilius. Bet tai ne visa. Reikia sužinoti, kas palaikys tamstą".

(A. France turėjo padaryti vizitus akademikams, kaip buvo priimta nuo senų laikų, kad prisimeilintų jiems.)

„Aš pradėjau savo vizitus, — pasakoja toliau rašytojas. — Halévy vadovavo visoms operacijoms. Kas rytas aš gaudavau laiškelį: „Eik pas tą! Dar kartą aplankyk kitą!“ Kartą aš jį (Halévy) pamačiau linksmą. „Dalykai eina gerai, — pasakė jisai trindamas rankas, — mes juos turime savo pusėje“. „Ką?“ „Kunigaikščius! Klausykite! Yra dvi laisvos vakansijos. Akademijos kraštutinė kairioji jus išstatys į vieną (vakanisją). Kunigaikščiai pasiūlys vietą vertam džentelmenui..., bet absoliučiam mulkiui. Mes jiems pasakėm: „Ar norite, kad kraštutinė kairioji balsuotų už jūsų džentelmeną? Balsuokite už anarchistą A. France'ą!“... Jie sutiko. Padaryk kunigaikščiams vizitus: jie įspėti. Bet daug nesikalbėk nei apie politiką, nei apie religiją. Kalbėk taip: Saulė šviečia! ar: Vėjas pučia! Lyja lietus! Klausinėk namų šeimininkę apie jos šunyčio ir vaikučių sveikatą“.

„Visa atsitiko, kaip buvo numatyta. Anarchistas ir didelis ponas buvo išrinkti tą pačią dieną tais pat balsais“...[1]).

A. France, norėdamas diskredituoti „Richelieu dukterį“ (Akademiją), tvirtino, kad akademikai niekuomet nesusipažįstą, neskaitą kandidatų kūrinių. Pav., Leconte de Lisle, bedievis, „Poèmes barbares“ autorius, buvo išrinktas į Akademiją, kaip krikščioniškas poetas. Jam padėjo kunigaikščio de Broglie protekcija. Kunigaikštis girdėjo apie Leconte de Lisle'į: „Man pasakojo apie poetą, — pasakė de Broglie vienam savo kolegų. — Tasai poetas tikriausia spiritualistas, todel kad visi poetai toki. Spiritualizmas, krikščionybė — vienas ir tas pat dalykas. Mano Leconte de Lisle, tuo būdu, krikščionis, geras krikščionis, pavyzdingas krikščionis. Aš balsuosiu už jį“[2]).

„Nemirtingieji“ nieko neskaito, — atkakliai tvirtina A. France. Jie renka savo naujus kolegas, neįkišę nosies į jų knygas. Jie skirsto literatūros premijas, prisilaikydami to pat metodo, todel kad jis atrodo geras“[3]).

„Charakteringa, sakysim, istorija kažkokios Louise Collet, antros imperijos epochos „poetės“. Toji graži ir įdomi moteris, sumanė rašyti poezijas, eiles, neturėdama jokio talento, jokio ga-

[1]) Les matinées de la villa Saïd. Propos d'Anatole France, recueillés par P. Gsell, 76-e éd. Grasset, 1922, p. 43—46.
[2]) Ibid., p. 41—42.
[3]) Ibid., p. 51.

bumo. Bet jinai turėjo įtakingą meilužį filosofą Cousin'ą. Ji išreikalavo iš savo metafiziko (ir akademiko) parūpinti Akademijos premiją už jos poeziją. Kaip Cousin galėjo atsisakyti padaryti tai už dieviškas meilės valandas! Nuo to laiko Collet kiekvienus metus gaudavo akademinę premiją. Tai virto taisykle"[1]).

Kartą gražioji ponia, apdovanojanti savo glamonėjimais daug ką, pavėlavo pristatyti savo eiles į Akademiją premijai gauti. Pasinaudojus tuo, kad sykį tarp jos svečių buvo Flaubert (garsus romanistas) ir Boilhet (literatas), ji paprašė juos parašyti jai eiles. Ji uždarė juos savo kabinete. Jie turėjo ten parašyti iki 12-tos valandos nakties 200 eilių tema „Nemirtingumas". Rašytojai, turėdami ant stalo degtinės butelį, pradėjo gerti, rūkyti ir visai pamiršo apie savo uždavinį. Jau visai prieš pusnaktį, jie atsiminė reikalą parašyti eiles tema „Nemirtingumas". Flaubert metė gėręs šnapsą, paėmė iš knygų spintos Lamartine'ą, apgraibomis atidengė kažkokį puslapį ir paliepė savo draugui: „Rašyk!" Ir jis padiktavo 200 eilių iš Lamartine'o „Harmonies". Ant nurašytų didžiojo poeto eilių buvo padėta antraštė: „Nemirtingumas". Lamartine vėl buvo pastatytas į spintą. Kai vidunaktį Collet įėjo į kabinetą, rašytojai įteikė jai 200 eilių. Ji pasižiūrėjo į eiles, bet nepažino Lamartine'o. Ji pasiuntė tas eiles į Akademiją ir gavo premiją. Lamartine'o eilės buvo išspausdintos, kaipo L. Collet eilės. Tą mistifikaciją Flaubert atidengė tik vėliau"[2]).

Štai jums ir garsioji prancūzų Akademija! Štai jums „40 nemirtingųjų"! Štai jums akademiko titulas!

Paskutinieji XIX amžiaus metai, audringos politinės Prancūzijos atmosferos metai, paliko gilių žymių ir A. France'ui. Jis buvo įtrauktas į politinių kovų sūkurį, į „dreifusijadą", į socializmą. Dreyfus'o byla (prancūzų generalinio štabo karininko, žydo, nuteisto už šnipinėjimą, už valstybės išdavimą) perskyrė Prancūziją į dvi priešingas stovyklas: viena norėjo Dreyfus'o reabilitacijos, kita buvo prieš ją. Už — buvo kairieji, socialistai, laisvamaniai, prieš — dešinieji, klerikalai, antisemitai. A. France, „anarchistas" savo knygose, stojo kairiųjų pusėn, t. y. Dreyfus'o reabilitacijos šalininkų, tapo „dreifusaras".

---

[1]) Les matinées de la villa Saïd..., p. 52.
[2]) Ibid., p. 55.

Iš pradžių rašytojas lyg ir svyravo. Bent kai vienas laikraščio „Aurore“ žurnalistas paklausė 1897 metų gale apie jo nuomonę del Dreyfus'o bylos, jis atsakė: „Ką aš manau? Nieko“...[1]). Kodel A. France nuo 1898 m. pasidarė „dreifusaru“? Tikriausia jį pastūmėjo prie to jo antimilitarizmas, antireligingumas, antiklerikalizmas. Jis, apskritai imant, nekentė kariškių. Kai generolai Dreyfus'o bylos metu Rennes'e pasirodė, kaipo „kompetentingi ir įsitikinę savimi kritikai“, rašytojas jautė reikalą reaguoti į tai. Jis turėjo reaguoti ir į šūkavimus klerikalų, šiaip ar taip suinteresuotų Dreyfus'o pasmerkimu.

Būta dar ir kitų, gilesnių, grynai psichologiškų motyvų, kurie privertė A. France'ą priimti polemišką pozą, t. y., pozą tiek priešingą ir svetimą visam jo gyvenimui. Vienas artimas rašytojo draugas, Le Goff, linkęs matyti, ne be pagrindo, tris motyvus, privertusius A. France'ą pasinerti politikos sukūry. Tie motyvai bus šie: jo skepticizmas, jo palinkimas griauti, jo nepasitenkinimas žmonijos gyvenimu, mes pasakytume, dabartimi[2]). Be to, jis mėgo veiksmą, bent teoretiškai. Noras suvaidinti veiksmo žmogaus rolę galėjo jam labai imponuoti. „Dreifusijada“ kaip tik duodavo rašytojui galėjimo veikti[3]). Savo šlovės aukštumoj A. France galėjo drąsiai įsikišti į kovą.

Dešimt metų prieš tai, vad., bulanžizmo epochoj, to savotiško nacionalinio krizio epochoj (kai generolas Boulanger ruošėsi paimti karo diktatūrą 1888—1889 m.) rašytojas parodė daugiau atsargumo. Jis buvo tuomet „bulanžistas“, nors tat ir keista atrodo — mat, ėjo gandai, kad jis tikėjosi, jei Boulanger paimtų viršų, gauti švietimo ministerio portfelį.

Paskutinieji XIX amžiaus metai, kaip jau buvo sakyta, pasižymėjo Prancūzuose nepaprastai atkaklia politine kova, politiniu kriziu. Tuo pat laiku labai pakilo socializmo prestižas. XX amžiaus pradžioje jis pakilo dar aukščiau. A. France, „dreifusijados“ metu, susidraugauja susibičiuliauja su prancūzų socializmo vadu, didžiuoju oratorium Jaurès'u (klastingai nužudytu Didžiojo Karo pačioj pradžioj 1914 m.). Rašytojas pasiduoda įtakai „ministerijų grioviko“, to įtakingiausio politiniam Prancūzijos gyvenime

[1]) Ch. Maurras, Anatole France politique et poète, éd. Plon, s. d. (1924), p. 38—39.
[2]) Le Goff, Anatole France à la Béchellerie, p. 122.
[3]) Roujon, La vie et les opinions d'Anatole France, p. 178—179.

žmogaus. A. France iš „dreifusaro“ darosi socialistu. Jis pradeda rašyti, prisilaikydamas Jaurès'o manieros. Kurį laiką jis tampa, nors tai ir keista atrodo, Jaurès'o mokiniu. Tikrai, „dreifusistinės“ ir socialistinės A. France'o kalbos tarp 1898—1906 m. (tos kalbos buvo išleistos Pelleton'o, antrašte: „Vers les temps meilleurs“) turi aiškiai išreikštą charakterį bendrų Jaurès'o vietų, paprastų to savotiško tribūno idėjų atpasakojimo[1]).

Jaurès, tasai „minių valdovas“ su metaliniu balsu ir dideliu temperamentu, galėjo patraukti ir nustebinti A. France'ą. Prancūzų socializmo vadas turėjo daug simpatiškų ypatumų ir puikias oratoriaus priemones. Kaip tikras oratorius jis manė tik tuomet, kai kalbėjo. „A. France, pripratęs manyti tylėdamas, su knyga rankoje, galėjo būt kiek sužavėtas garsaus tribūno samprotavimais[2]).

A. France mėgdavo kalbėti su Jaurès'u apie būsimąją socialistinę visuomenę. Rašytojas sutikdavo, kad mintis (jos neribotoji laisvė) turėsianti prisitaikyti prie gyvenimo, prie socialistiško gyvenimo. Jei ir būsią ateity mažiau literatų, mažiau samprotavimų, pasaulis gyvensiąs laimingiau ir ramiau[3]).

Giliausias psichologinis motyvas, pastūmėjęs A. France'ą pasidaryti socialistu, buvo jo vargšų, nelaimingųjų gailestis, jo begalinė užuojauta. „Aš nežinojau žmogaus, — sako vienas artimų pažįstamų rašytojo, Ségur, — turtingesnio savo užuojauta ir paslėptu įspūdingumu“[4]). Tasai jo gailestis lietė ne tik žmones, bet ir gyvulius, mūsų jaunesnius brolius pasaulyje.

A. France socialistas, aiškus dalykas, turėjo priešingai žiūrėti į kapitalizmą ir buržuazinę respubliką. Industrialus smurtas, jo nuomone, pagimdęs karinį smurtą. „Pirklių konkurencija uždega tautų tarpe neapykantą, kuri galima užgesinti tik kraujuje. Anglių karas, medvilnės karas, vario karas... Tautos susirinkimas rankų pakėlimu balsuoja už karą su kaimynine respublika, kuri nori atimti iš amerikoniškų kiaulių kumpių ir dešrų hegemoniją visose pasaulio rinkose“[5]).

---

[1]) Roujon, La vie et les opinions d'Anatole France, p. 193—194.
[2]) Ibid., p. 192.
[3]) Ségur, Conversations avec Anatole France, éd. Charpentier, 1925, p. 142.
[4]) Ibid., p. 134.
[5]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 253.

Kame yra demokratijos esmė A. France'o nuomone? Partijų kovoje. Valdančioji partija kiek tik gali „varžo laisvę" suverenės tautos vardu. Nesą chartijos, kuri garantuotų laisvę prieš visokius pasikėsinimus — prieš tautos suverenumą[1]). Demokratija — tai plutokratija ir karas.

Sąryšy su A. France'o politine veikla XIX amžiaus pabaigoj, pasirodė jo kūrinys — „Histoire contemporaine" (1897—1901 m.). Tai keturi romanai, kur susijusi idėja ir tema. Juose autorius duoda satyrišką vaizdą prancūzų respublikos (XIX amž. pabaigos), prancūzų buržuazijos ir demokratijos. Romanų antraštės yra šios: „L'orme du mail", „Le mannequin d'osier", „L'anneau d'améthyste", „Monsieur Bergeret à Paris".

A. France'o užpuldinėjimai ant buržuazinės respublikos sustiprėjo nuo 1905 m., kai jis pasidarė „pilnu revoliucionierium". Tiesa, dar prieš „dreifusijadą", pirmoj 90-tų metų pusėj, romane „Le lys rouge" rašytojas ironiškai nagrinėja klausimą: Kodel respublika geriausioji iš valdymo formų? Todel, atsako jisai, kad 1871 m. ji (respublika) galėjusi vienos savaitės metu sušaudyti 60.000 maištininkų, netapus nepopulari. Po tokios represijos nė vienas režimas nebūtų buvęs galimas. „Ar tamsta nebūsi respublikonas?" paklausė kartą A. France'ą. „Ar jūs mane laikote idiotu", — atsakė trumpai rašytojas[2]).

Įsikišęs į politiką, pasidaręs socialistu (ir prieš tai savo knygose) A. France pasiliko antimilitaristas. Jis nesigailėjo užpuolimų, savo pažįstamų tarpe, Marsui ir jo šalininkams, ypačiai Didžiojo Karo metu. Aišku, tos jo mintys galėjo būt viešai paskelbtos tik karui pasibaigus, kai kiek praėjo karo svaigulys. Apskritai imant, jo džiaugsmas būdavo nepaprastai didelis, kai jis galėdavo papasakoti kokią nors istoriją, kurioj kariškiai komiškai atrodydavo. „Generolas Joffre, — pasakė kartą A. France, — sužinojo apie savo laimėjimą prie Marnos tik iš laikraščio „Petit Parisien"[3]).

A. France suprato, kad karas turi šaknis žvėriškuose žmogaus instinktuose, kurie jame užmigdyti. Kraujo geismas, džiaugsmas ir svaigulys nužudant — didina tam tikrą karo popularumą

---

[1]) Le Mannequin d'osier, p. 314.
[2]) Le Goff, A. France à la Béchellerie, p. 106.
[3]) Ibid., p. 17.

žmonių tarpe. Tarp kitko, moterų elgesys karo metu traukia į save jo akį. „Tai, ką tasai karas (1914—1918) parodė ryškiau už kitus dalykus, — sako rašytojas, — yra moters negalėjimas miegoti vienai. Jei ji nemiega su savo vyru, todel kad jis išvyko (į karą), ji atsiguls su kitu. Kad tik ji negulėtų viena, liūdnoj ir apleistoj lovoj“[1]).

A. France dar neapkentė karo ir todel, kad nuo Didžiojo Karo pradžios, kai rašytojas apsigyveno provincijoj mažam jo pirktam dvarely La Béchellerie, jis kasdien gaudavo anoniminius laiškus, pilnus grasinimų. Jis turėjo bijoti, kad jo neištiktų jo draugo, didžiojo oratoriaus, socialisto ir pacifisto Jaurès'o likimas (Jaurès, kaip žinoma, patriotų nutarimu buvo nukautas pačioj karo pradžioj). „Tamstos laukia Caillaux likimas (žymus politinis veikėjas, pasodintas į kalėjimą už pacifizmą; mūsų laikais žymiausias iš prancūzų finansų ministerių, „franko gydytojas“), — rašė A. France'ui anoniminiuose laiškuose, — tamstos vieta kalėjime su blogais prancūzais ir prieš karo teismą. Tamsta — išdavikas“[2]).

A. France visuomet nusimindavo del tos minties, kad dvi kultūringiausios pasaulio tautos (prancūzai ir vokiečiai) naikina viena antrą. Tasai jo nusiminimas dar padidėjo, kai 1917 m. į karą įsimaišė Amerika. Amerikonai užplūdo Prancūziją. Jie nedavė ramybės ir A. France'ui. Amerikos generolai, karininkai atvykdavo į La Béchellerie „pažiūrėti didžiojo rašytojo“ (kaip jie mėgsta žiūrėti „didįjį“ boksininką ar futbolistą). Jų beceremoniškumas, naivumas, artimas kvailumui, nekultūringumas, vaikiškas protas „Herkulų kūne“ erzindavo atstovą tokios senos, tokios rafinuotos prancūzų kultūros. Ir nuo to laiko jis neapkentė amerikonų, pajuokdamas juos savo pasikalbėjimuose kiekvienam žingsny.

„Dvi labiausiai apsišvietusios pasaulio tautos — Prancūzija ir Vokietija,—sakė jis,—žudys savo geriausius vaikus tokių laukinių žmonių (amerikonų) naudai, įsimaišiusių į karą. Neabejokite, tai pergalėtojai, jie primes pasauliui taikos sutartį, bibliškus pono Wilson'o svajojimus, perrašytus rašomąja mašinele... Tai žmonės, į kuriuos žiūrint galima mirti juoku. Iš vienos pusės biblija,

---

[1]) Le Goff, A. France à la Béchellerie, p. 19.
[2]) Ibid., p. 165.

iš kitos — medvilninės medžiagos pavyzdėlis, dvokiantis mišinys puritanizmo ir pirkliavimo"...[1]). ...„Kur mes žengiame? Tik reikia pamanyti, kad visi tie žmonės (amerikonai) lems pasaulio likimą. Vargšė Prancūzija, vargšė Europa"...[2]).

Apskritai imant, A. France, kaipo politikas, buvo nepritytęs, nemiklus, blogai numatydavo, atspėdavo ateitį. Jis nemokėjo statyti politinių horoskopų. Nieko nuostabaus — jis buvo perdaug teoretikas, perdaug knygų žmogus, kad pasižymėtų ten, kur reikalingas nepaprastas tikrovės jausmas, kur negalima įvertinti įvykių ir žmonių pro perskaitytas knygas.

Iki Didžiojo Karo, per 15 metų, jis pirmininkavo įvairios rūšies socialistiniuose bankietuose ir mitinguose, steigiamuose susirinkimuose, atidarydamas liaudies universitetus, kooperatyvinius restoranus, socialistines spaustuves ir tt.[3]). Prie to viso jį stūmė daugiausia prancūzų socializmo vado draugo rolė, rolė istorijos „darytojo", paprastas jo nuskriaustųjų ir pavargėlių gailestis, užuojauta nelaimingiems.

Ir vis delto „knyginė" ir aristokratinė A. France'o siela išsprunka iš socialistų, iš revoliucionierių. Ir vis delto, pasak antros rašytojo žmonos žodžių, jis nieko taip nesibijo, kaip liaudies auditorijos. Jis serga, kai jam reikia pasakyti kalba liaudies universitete ar darbininkams. Jis jaučia, kad jis yra tolimas darbininkų aplinkai, kad jo pozoj yra kažkas dirbtinio, nenatūralaus[4]).

A. France pasilikdavo visuomet savo gyvenime aristokratu, savo rūšies XIX amž. Petronijum, estetu, apsuptu paveikslais, graviūromis, statuetėmis, knygomis brangiuose dailinguose apdaruose. Jis negalėjo gyventi be prabangos, be rafinuoto komforto. Jo salonas šiek tiek priminė turtingą XVIII amžiaus aristokratinį saloną. Ir tuo pat metu tasai rafinuotas dvasios ir papročių aristokratas kėlė į padanges nešvarius ir sužvėrėjusius rusų mužikus („moujiks"), jis rasdavo juose didvyrių sielas, jis linkėdavo jiems Prancūzijoj pasekėjų[5]).

Toksai buvo prieštaravimas tos komplikuotos psichikos, sugebėjusios sutalpinti savyje kraštutinumus. Tame psichikos elas-

[1]) Le Goff, A. France à la Béchellerie, p. 111.
[2]) Ibid., p. 114.
[3]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 266.
[4]) Le Goff, A. France à la Béchellerie, p. 121.
[5]) Ibid., p. 120—121.

tiškume, tame savotiškam Petronijaus, Voltaire'o ir bolševiko mišiny — būta kažin kas velniško. Aišku, jei mes velniu pavadinsim būtybę labai painią (kaip tat buvo minėta kurso pradžioje), nesugaudomą savo pažiūrose, savo minties, savo klastingumo, savo tikrojo veido vingiuose. Kiek A. France kartais yra nesugaunamas, rodo kad ir jo romanas iš Teroro epochos — „Les dieux ont soif" (1912). — Čia autorius pareiškia savo visišką revoliucinį skepticizmą.

A. France, savo literatūrinės šlovės ir savo senatvės metais, yra nepasikeitęs moters garbintojas, skelbia nepasikeitusį gražaus, viliojančio moters kūno kultą. Rašytojo erotizmas, jo gašlumas nepaliko jo per visą jo gyvenimą. Galima net pasakyti, kad senatvėje jo erotizmas darosi labiau rafinuotas, daugiau reikalaujantis. Moteris, tikriau, gražus moters kūnas, A. France'o gyvenime ir kūryboj vaidina labai svarbią rolę. Yra kritikų, manančių, kad savo popularumą, savo šlovę A. France, kaip romanistas, nusipelnęs daugiausia tuo savo erotizmu, tuo savo gašlumu, kurio tiek ir tiek yra jo knygose. Iš dalies tai gal ir tiesa.

Senis, turįs jau per 70 metų, žila barzda, jis negali ramiai žiūrėti į gražią moterį, jis negali neapsilaižyti, žiūrėdamas į tą „skanumyną". Ir reikia pasakyti, kad jis puikiai nusimano toj srity, moteryse, moterų kūne, gašlumo jausme, neįveikiamam patraukime dviejų kūnų, žodžiu, erotiškoj, gašlioj meilėj.

Kaip jis pats neslėpė savo erotizmo, kiek jis buvo atviras su patikusiomis jam moterimis, rodo daug faktų, užrašytų jo draugų ir garbintojų. Kartą A. France, jau gilioj senatvėj, į vienos salonų gražuolės draugystės pažadus, atsakė su priekaištu (tai buvo didelėj draugijoj): „Moteriai duoti visą savo draugystę tiek pat nieko nereiškia, kaip Rotšildui duoti kelias bulveles. Ne, tai permaža, reikia duoti daugiau, sakau jums"...[1]).

A. France su pasigėrėjimu atsimindavo vieną žinomą artistę, turėjusią labai gražų kūną, laikiusią save nauja Frina. Kartą, prieš repeticiją teatre, ji pasirodė rašytojui savo kambary visai plika. „Ji buvo tikras Anadiomenos reiškinys, — prisipažįsta A. France, — ji turėjo veide triumfo išdidumą ir vaidilutės rimtumą. Aš atsiklaupiau išmelsti Afroditos meilės. Ar išklausė

[1]) Ségur, Conversations avec A. France, p. 82.

ji mane? Kas gali atspėti deivės pasiryžimus. Tuo pat momentu režisierius garsiai pabeldė į duris. Deivė veikiai pagriebė savo apsiaustą ir viskas buvo pagadinta"...[1]).

A. France labai vertino kurtizanes, meilės vaidilutes. Jis visuomet jas gindavo. Kartą viena ponia, norėdama pažeminti savo pažįstamo žmoną, pasakė apie ją, kad, girdi, ją esą galima turėti už 300—400 frankų. A. France sušuko: „Tai ne taip jau blogai 300—400 frankų! Tai gera kaina. Tamsta norėjai ją pažeminti, ir įvertinai ją taip aukštai! Tamsta visiškai nežinai tarifų. 300 frankų! Reikėjo pasakyti 10 frankų, 20 frankų, jei norėjai padaryti blogo įspūdžio. Graikijoje tokiais atvejais siūlydavo kelias figas, pusę sūrio, saują daktilių"...[2]).

Senas rašytojas, priiminėdamas pas save svečius, negalėjo šaltai žiūrėti į gražias moteris. Sykį pas jį atsilankė ponia X. (labai graži moteris). A. France nusivedė ją į salės kampą, pradėjo siūlyti jai saldainius ir kitus skanumynus, rodyti paveikslus. Jis privertė ją atsisėsti ir pasilenkė prie jos. Jo balta barzda glamonėjo jos kaklą ir pečius, kurie buvo labai gražūs[3]).

Kitą kartą, La Béchellerie, (t. y. provincialinėj villoj, kur rašytojas pragyveno paskutinius 10 savo gyvenimo metus — nuo 1914 iki 1924), pradėjo lankytis viena graži svetimšalė. A. France kalbėdavo apie ją visuomet su dideliu pasigėrėjimu. Jis tvirtino, kad ji sutverta meilei, „meilei daryti". „Maître būdavo jai labai mandagus, meilus. Jis bučiuodavo jos rankas su pailgintu pasigėrėjimu, ir jo gražios akys būdavo nukreiptos į ją su ypatingu švelnumu"[4]).

Jei prie jo nebuvo gyvos moters, jis mėgdavo dažnai žiūrinėti nepadorius mažų XVIII amž. knygelių paveikslus[5]). Arba jis imdavo statuetę ir rodydavo josios grožybes. Savo ranka jis glamonėdavo statuetę: „Kaip tai gražu, — sakydavo jis. — Žmogaus (moters) kūno atvaizdavimas rado čia savo tobulumą"[6]).

Kartą, bekeliaudamas su savo žmona po Prancūzijos provinciją, rašytojas atsidūrė Tours'o mieste. Čia, netoli vienos baž-

---

[1]) Ségur, Conversations avec A. France, p. 87—88.
[2]) Ibid., p. 90—91.
[3]) Le Goff, A. France à la Béchellerie, p. 23.
[4]) Ibid., p. 29.
[5]) Ibid., p. 48.
[6]) Ibid., p. 43.

nyčios, jis pamatė prie langų kurtizanių veidus. Viena jų, labai graži, pradėjo vilioti senį prie savęs. Norėdamas atsikratyti kurį laiką savo žmona, jis įvedė ją į bažnyčią, prieš tai papasakojęs jai apie tariamus ten meno kūrinius (iš tikrųjų bažnyčioj nieko įsidėmėtino nebuvo). Jo žmona paprastai įtariamai žiūrėdavo į savo senį vėjavaikį, žinodama jo gražių moterėlių „pasiją". Šįkart ji pasidavė apgaulei. A. France'ui pavyko kurį laiką pasislėpti pas gražią kurtizanę. Kai jis sugrįžo ir apgaulė išėjo aikštėn, žmona per dvi dienas nesikalbėjo su juo. „Tai buvo dvi laimingos dienos", — tvirtino vėliau rašytojas[1]).

A. France visuomet tvirtindavo, kad tik subrendusiam amžiuje ir net senatvėje galima esą tikrai mylėti, galima esą suprasti, kas tai yra meilė. „Didelis absurdas, — sakydavo jis, — jungti meilę su jaunyste. Jaunystė yra apsvaigusi pati savimi. O meilė yra mokslas. Čia reikia daug erudicijos. Iki 50-ties metų vyras neturi teisės kalbėti apie meilę. Kai kurios moteriškės gauna ganėtinai žinių apie meilę, sulaukusios tik apie 40 metų amžiaus"[2]).

A. France tiek erotiškas, jog mėgsta įvairiausių moterų glamonėjimus net senatvėje. „Man vis vien, — sako jis: — amžius, grožis, būklė visuomenėj. Kunigaikštienė ar tarnaitė, visa tai tik etiketė. Aš laikausi nuomonės gašliausio karaliaus: „Nesvarbu kas, sakydavo Liudvikas XV Lebel'iui, savo kamerdineriui. Bet svarbiausia nuvesk ją į pirtį ir pas dantistą"[3]).

„Aš noriu būti dabar, — sakydavo A. France senatvėje, — tik mokslininkas meilės dalykuose. Meilė dabar — mano vienatinis ir ypatingas darbas... Kodel aš negaliu rašyti apie visa, ką man įkvėps mažas dievaitis (Amūras)? Liūdnas gėdingumas viešpatauja literatūrai, daug kvailesnis, daug žiauresnis, daug nusikalstamesnis, nekaip šventoji inkvizicija. Man dabar moteris — tai knyga. Nėra blogos knygos... Kai aš turėjau laimės turėti savo valdžioje Dievo padarą (moterį), aš skaičiau tą šedevrą eilutė po eilutės, neapleisdamas nei taško, nei kablelio"...[4]).

---

[1]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 338—344.
[2]) Ibid., p. 137.
[3]) Ibid., p. 26—27.
[4]) Ibid., p. 27—28.

„Juo mes gašlesni, — sakydavo senis, — juo protingesni! Gražus laikas žmogui — geismų ir malonumų laikas. Išmintingas daro visa, kad juos pratęstų...

„Juokiasi iš senių įsimylėjusių! Koks žiaurus bukumas! Aš parodijuoju Descartes'o formulę: „Aš myliu, vadinasi aš esu. Aš nebemyliu — aš daugiau nieks" („J'aime, donc je suis. Je n'aime plus, je ne suis plus rien")[1]).

Suprantamas dalykas, kodel toks erotikas, toks gašlus moters kūno garbintojas pridirbo tiek daug labai „pavojingų" vietų savo knygose.

A. France'o skepticizmas ėjo per visą jo gyvenimą šalia jo antireligingumo, jo ateizmo. Jis turi, galima pasakyti, mylimą arkliuką, savotišką ideé fixe — tai jo krikščionybės, religijos užpuldinėjimai. Jis su tikriausiu malonumu, pasigėrėjimu diskredituoja religiją, kiekviena patogia proga, savo draugų, savo pažįstamų tarpe (ne tik savo knygose).

Nepaprastas malonumų vertintojas, malonumų apaštalas, žemiškų džiaugsmų apaštalas, turįs antikinio stabmeldžio sielą, jis turėjo jausti didžiausią antipatiją religijai, ypač krikščionybei, kaipo malonumų priešininkei. Savo antireligingumui rašytojas pasilieka ištikimas ir senatvėje, iki pat savo mirties. Galima net pastebėti, kad senatvėje A. France savo religijos užpuldinėjimuose daug agresingesnis, nekaip subrendimo metais.

Pirmi žodžiai, kuriais rašytojas kreipiasi į savo naują sekretorių, labai charakteringi: „Ar tamsta laisvas nuo religinių tikėjimų? — Aš tamstai sakau tai, kaip aš pasakyčiau: „Ar sveiki tamstos viduriai?" Mat, gimsta dievobaimingi žmonės ar bedieviai, kaip gimsta arteriosklerozingi ar su džiova. Kas gimsta netikinčiu, lieka toks per visą savo gyvenimą, ir priešingai: jam trūksta prietarų organo. Tai eunuchas dangaus atžvilgiu. Aš turiu tą trūkumą ar, tikriau, tą pliusą... Anatomai kada nors suras, aš tikiu, priežastį ir vietą (smegenyse) religingumo"...[2]). Vadinasi, A. France laiko save „eunuchu dangaus atžvilgiu", neturinčiu iš prigimimo „prietarų organo".

Turėdamas savo nuolatinių užpuldinėjimų objektu religiją ir krikščionybę, tasai naujausių laikų Voltaire nemaža domėjosi

---

[1]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 78.
[2]) Ibid., p. 6.

viskuo, kas liečia religiją, jos istoriją, jos pradžią, jos problemas. Jis turėjo gerai nusimanyti religijos dalykuose. Ir tikrai jo žinios „sakralinėj srity" gan rimtos, gan plačios, jis visuomet buvo au courant mokslo. Jis mėgdavo rodyti tas savo žinias savo draugams, savo pažįstamiems, turėdamas tačiau visai kitą tikslą, savo paprastą tikslą — diskredituoti religiją, ypač krikščionybę. Jo mėgstamiausios temos — apie tikrąjį įkūrėją ir išradėją krikščionybės — apaštalą Povilą, ir apie Kristaus asmens mitologiškumą, legendariškumą.

Jis buvo linkęs suversti visą kaltę ant krikščionių už jų persekiojimus. Tie persekiojimai, A. France'o nuomone, žymiai esą padidinti, išpūsti vėliau krikščionių pergalėtojų. Romos valdžia visai teisėtai persekiojusi krikščionis už tai, kad jie buvę blogi piliečiai. Jie nenorėjo mokėti mokesčių, jie nenorėjo eiti karo tarnybos. Jų nuolatinė egzaltacija, jų nuolatinis pasaulio galo laukimas, negalėję susigyventi su civilizuotos visuomenės gyvenimu. Jie dar nenorėjo įnešti į romėnų Panteoną savo Dievo. Jie dievino Dievą pavyduolį, išimtinį, kurs norėjo būti vienatinis ir nekentė kitų (dievų). Roma negalėjusi leisti gyvuoti tai vienatinei dievybei, kuri griovė imperijos pamatus, visuomenės gyvenimo pamatus[1]).

Krikščionių monoteizmas išėjo iš žydų monoteizmo. A. France niekuomet negalėjo suprasti, kodel giria žydus už vienatinės dievybės išradimą. „Negalėjimas atvaizduoti gamtos įvairumo įvairių simbolių pagalba, — sako rašytojas, — privedė žydus prie monoteizmo. Tačiau aš nematau, kodel juos giria už išradimą tik vieno Dievo"[2]).

A. France'o epikureizmas, jo malonumų ir pasigėrėjimų kultas, kaip jau nekartą sakyta, yra vienas svarbiausių motyvų jo antipatijos religijai, krikščionybei. „Malonumas, — sako jisai, — religijos priešininkas, kurios vienatinė teisė gyvuoti yra kentėjimas, skurdas. Visas krikščionybės mechanizmas remiasi nuodėme. Tai religijos kertinis akmuo. Krikščioniškas kultas, ir kiekvienas kitas kultas, glūdi atpirkime. Negalima būti krikščioniu be savo nuodėmių atgailos. Štai kodel taip reikalinga žmogui nuodėmė — ji reikalinga tam, kad būtų kas dovanoti. Tuomet

[1]) Le Goff, A. France à la Béchellerie, p. 73—74.
[2]) Ségur, Conversations avec A. France, p. 39.

jis (žmogus) turės prašyti bažnyčios pagalbos, jos tarnų pagalbos, melsis, tikės. Tuo būdu, krikščionybė, tikras religinės organizacijos šedevras, nutarė, kad visa, kas patraukia žmogų, yra nuodėmės šaltinis. Pirmiausia, kad galėtum būti krikščioniu, reikia turėti nuodėmių, kitaip žmogus bus šventas, kas visai nesiriša su religijos interesais. Šventieji neduotų jai (religijai) gyvuoti. Štai, tarp kitko, kame glūdi didžiulė rolė velnio, krikščionybės naujokų agento, rinkėjo"[1]).

Kurį laiką A. France domėjosi spiritizmu. Jis norėjo susipažinti su „anapusinio pasaulio galimumais". Jis dalyvaudavo spiritų susirinkimuose. Jis buvo susipažinęs su garsiais mediumais. Ir iš to visko — nieko. Deja, „anapusinio pasaulio galimumai" buvo lygūs nuliui.

„Aš niekuomet nesu pastebėjęs, — sako rašytojas, — nieko įdomaus, rimto ar pereinančio paprastas mūsų proto ribas. Nieko, taip, aš nieko nesu matęs. Tačiau aš būdavau įleidžiamas į rinktines spiritų kuopeles. Jų tarpe buvo viena, kuri rinkdavosi Port-Royal bulvaro rūmuose: aš buvau ten paprastas svečias. Aš mačiau besisukančius stalus, bet čia nėra nieko nuostabaus, visuomet yra kas nors, kurs nesąmoningai suteikia stalui pageidaujamo judėjimo. Del santykių su dvasiomis mirusių, suprantamas dalykas, aš niekuomet nesu girdėjęs nieko, kas būtų pažymėtina. Argi nenuostabus, tarp kitko, pilniausias ir tobuliausias menkumas atsakymų, kuriuos duoda (iš mirusių tarpo) net garsiausieji asmenys? Jūs klausiate Napoleoną, V. Hugo, Saint-Beuve'ą; jų atsakymai toki banalūs, kad jūs galite visai teisėtai priskirti juos savo šveicarui...

„Kartą mes kalbėjome, berods, su V. Hugo (dvasia). Kas daugiausia nuostabaus jo atsakymuose — tai visiškas nežinojimas savųjų kūrinių: „Hernani", „Ruy-Blas"... Tai vienatinis įdomus dalykas, kurį aš pastebėjau per tuos susirinkimus"[2]).

Kartais tų spiritinių seansų metu, dalyvaujant A. France'ui, atsitikdavo kuriozų. „Sykį, — pasakoja rašytojas, — vienam spiritų susirinkime mums liepė susėsti ant žemės, kaip sėdasi turkai, aplink mediumą. Užgesino šviesą ir prasidėjo paprastas seansas. Šalia manęs sėdėjo jauna moteris gan graži. Staiga ji

---

[1]) Ségur, Conversations avec A. France, p. 93—95.
[2]) Le Goff, A. France à la Béchellerie, p. 144.

pradėjo šaukti, lyg ją būtų palietusi dvasia: „Aš jaučiu kažin ką (t. y. dvasios prisilietimą)! — šaukė ta ponia. Veikiai uždegė šviesą. Kaip tik pasidarė šviesu, ji pasakė juokdamasi: „Ne, aš suklydau, tai buvo pono France'o šlaunis". Jūs matote, kaip reikia būti atsargiam, ir kad galima tapti dar didesnių klaidų auka; viena klaida buvo aiški — mano šlaunį palaikė už dvasią"[1]).

A. France būtų, be abejojimo, visai patenkintas, jei jis dar gyventų Berlyno „spiritinės bylos" metu (1925 m.). Spiritai patraukė į teismą prof. Moll'į už jo antispiritinę knygą „Spiritizmas". Bylos metu paaiškėjo, tarp kitko, kad garsusis mediumas — viena gerbiamoji poniutė — per seansus kuteno arklio plauku dalyvavusį ten prof. Moll'į. Tasai plaukas vaidino „dvasios" rolę. Bet, deja, profesorius buvo skeptikas ir gan miklus žmogus (kas, tarp mūs kalbant, gan retai atsitinka tarp profesorių). Jis pagavo „dvasią" ir, kai uždegė šviesą, „dvasia" pasirodė esanti arklio plaukas.

Spiritai galėjo dumti akis kam norėjo, bet ne A. France'ui. „Dvasių" ir anapusinio pasaulio išrodymai iš tikrųjų tebuvo lengvatikiškų apsigaudinėjimų ir mediumų miklumų išrodymai.

Nors tai ir keista atrodo, turint galvoj visą A. France'o neapykantą religijai ir krikščionybei, rašytojas jautė tam tikrą simpatiją katalikybei. Žinoma, tai buvo, taip sakant, išviršinis reiškinys — juk jis visuomet nenustodavo buvęs nuoseklus ateistas. Čia, galimas daiktas, išeidavo aikštėn vaikystės, auklėjimo įtaka, maldingos katalikės motinos įtaka. Čia galėjo būti taip pat įtaka ultrakatalikiškos Stanislovo kolegijos, kur rašytojas mokėsi. Katalikų bažnyčios apeigų didingumas, plastiškumas, estetiškumas — A. France'ui yra savotiška meno forma. Jis pripažįsta nuopelnus katalikų bažnyčiai, „surinkusiai ir sumaišiusiai (savy) tris didžiausius dalykus, žinomus žmonijai: žydų pranašystes, Platono ir Aleksandrijos filosofiją ir, pagaliau, romėnų organizaciją. „Visa tai sudaro vienetą, — mano A. France, — kuris dar ilgai išsilaikys"[2]).

Tačiau A. France tvirtina, kad ortodoksalinės senos katalikybės nebėsą. Nei bažnyčių gausingumas, nei jų turtingumas, nei tikinčiųjų maldingumas neišrodąs jos buvimo. Todel, kad šių

[1]) Le Goff, A. France à la Béchellerie, p. 146.
[2]) Ibid., p. 250.

laikų tikintieji esą netikintieji bažnyčios dogmų pripažinimo prasme. Tiesa, esąs gerbiamas tikrai tikinčiųjų luomas, bet tai tie, kurie niekuomet negalvoja. Tai— katalikai iš tamsumo. Kiti gi (jų tarpe išmokslinta dvasiškija) visur įnešą didelius rezervus. Išmokslinto kunigo tikėjimas žymiai skiriasi nuo jo tarnaitės („gaspadinės"?) tikėjimo. Kas bendro tarp jų idėjų apie amžinybę, apie pragarą, apie skaistyklą! Tokios ceremonijos, kaip varpų krikštas, sukeliąs tik nusišypsojimą išmokslinto kunigo.

„Tamsta pripažįsti popiežiaus neklaidingumą, — sako A. France, kalbėdamas kartą su vienu apsišvietusiu kunigu, — bet su tokiais rezervais, kad tasai neklaidingumas darosi iliuziškas. Tamsta nelaikai savęs nusikaltusiu už tai, kad šventose knygose ieškai įterpimų ir prieštaravimų. Tamsta randi, nesenai man sakei, dogmą nekalto prasidėjimo gan netikusią mūsų mokytam amžiui. Reikėjo — ir aš su jumis sutinku — paskelbti tą dogmą pačiais viduramžiais. Bet mūsų laikais, Pasteur'o ir Berthelot laikais!...

„Pamokslininkai šiandien dirba apologetikos darbą. Jie nesako pamokslų, bet gina (bažnyčios dogmas). Aš dažnai kalbėdavausi su dievobaimingais žmonėmis... Aš rasdavau juos visuomet linkusius tai fataliai kritikai. Kiekvienas turi savo mažą religiją didelėj, savo koplytėlę katedroj. Naujoji fizika panaikino senąją metafiziką. Katalikų bažnyčiai reikalinga nauja metafizika, reikalingi nauji apologetai"...[1]).

Antireliginės A. France'o tendencijos buvo, tarp kitko, išreikštos, tiesa, kiek užmaskuotos, jo istorinėj dviejų didelių tomų monografijoj — „Vie de Jeanne d'Arc" (1908 m.).

A. France'o antireligingumas kartais kai ką įvesdavo į pasipiktinimą. Pav., kurį laiką jis kasdien gaudavo laiškus iš vienos dievobaimingos ponios su patarimais pamanyti apie savo sielos išgelbėjimą. Vėliau rašytojas buvo linkęs visai jumoristiškai žiūrėti į tuos laiškus. „Kiek žiauresnė, — sakė jis savo sekretoriui, — buvo Renan'o korespondentė, kuri kasdien jam rašydavo: „Gerbiamas Tamsta, yra pragaras"[2]).

---

[1]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 281—285.
[2]) Ibid., p. 18.

Kartą A. France'o sekretorius Brousson užėjo pas rašytoją Huysmans'ą. Huysmans tuo metu sirgo. Tai buvo jo neprasto religingumo periodas. „Ach, — pasakė Huysmans Brousson'ui, — tamsta esi A. France'o sekretorius. Juo blogiau tamstai. Tai didysis rašytojas, bet jam trūksta vieno dalyko, kuris jam reikalingas: tikėjimo. Pasakyk jam nuo manęs štai ką: „Garbingas mokytojau..., kaip tamstos geroji motutė, eik į bažnyčią, į seną liaudies bažnyčią, pav., šv. Severino. Pavilgyk savo pirštus į šventintą vandenį..., kaip tat daro moterys ir maži kvartalo vaikai... Paskiau atsiklaupk gilumoj (bažnyčios)... Ten, akis į akį su Dievu, vitražų prietamsoj, paklausk: „Ar atsiradome mes šiame pasauly ir buvome Jėzaus Kristaus krauju atpirkti tam, kad rašytume nepadorius dalykus!"...

Rytojaus dieną sekretorius atpasakojo šiuos žodžius A. France'ui. Rašytojas buvo labai nepatenkintas ir sausai atsakė: „Vargšas Huysmans, su juo labai bloga! Visas tas dievobaimingumas — blogas ženklas jo amžiuje. Kai tamsta jį pamatysi — mandagumas reikalauja atsakymo — pasakyk jam: „France pataria tamstai padaryti tamstos šlapumo analizę"[1]).

Savo antireligingume A. France pasilikdavo visuomet ištikimas sau. Toj srity jis buvo visiškai nuoseklus ir lyg, jei taip galima pasakyti, harmoniškai užbaigtas. Jis pastatė visus reikalingus taškus ant savo ateizmo.

A. France'o draugai ir pažįstami dažnai susirinkdavo jo villoj Saïd Paryžiuje ar La Béchellerie dvarely provincijoj per paskutinius dešimt jo gyvenimo metų. Jie turėjo progos taip pat kalbėtis su rašytoju susitikus pas bendrus pažįstamus. Puikus diletantas mėgdavo savo pasikalbėjimuose paliesti įvairius dalykus, filosofuoti apie viską. Tie pasikalbėjimai rašytojo gyvenimo pabaigoj yra aiškiai išreikšto pesimistiškai melancholiško charakterio. Jie nušviečia, kartais lyg kiek netikėtai, rašytoją visai kitoj šviesoj. Dažnai tų pasikalbėjimų temos, trumpai pažvelgus, visai atsitiktinės, tarp savęs nesusijusios. Bet, pasižiūrėjus kiek atidžiau, galima pastebėti kai kuriose jų (temų) kiek keistą A. France'ui epikurininkui leitmotyvą (tiesa, A. France'o jau visai senio): Vanitas vanitatum et omnia vanitas...

---

[1]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 91—92.

Žmonės palieką visur žmonėmis, visur, sakysim, jie esą tuščiagarbiai. Tik tuščia garbė, mano A. France, įgaunanti įvairiose tautose įvairias formas. Italų išdidumas, tuščia garbė prisirišanti prie aukštų titulų: „cavaliere", „commendatore". Vokiečių išdidumas — prie asilo kailių: „Herr Doktor", „Herr Professor". Jankees'ų išdidumas — prie turto didumo, dolerių skaičiaus: vienas vertas tiek, o kitas dvigubai tiek[1]).

Žmonės geidžią šlovės, ypačiai meno, literatūros atstovai. O tuo tarpu, kas gali būti daugiau iliuzorinio už šlovę? Kaip tikėti šlovės realumu, kai amžius daugiausia apsišvietęs, Voltaire'o amžius, niekino Homerą ir Dantę, ir žiūrėjo į Shakespeare'ą, kaip į barbarą. Štai, kodel reikią tekalbėti apie pereinamą, laikiną reputaciją, besiremiančią atsitiktinumu, prietarais, pareinančiais ypač nuo miklumo.

Kai A. France įstojo į Akadimiją, rašytojas L. Halévy atkreipė jo akį į „miklius" akademikus. Halévy tvirtino, kad su jais reikią elgtis „su ypatinga pagarba todel, kad jie verti didesnio nusistebėjimo, nekaip kiti, nes jie patekę čia (į Akademiją) be talento". „Jie labai stiprūs, — kartojo jisai, — labai stiprūs!"[2]) Kiek tokių „miklių" žmonių visose gyvenimo srityse, visose aukštose įstaigose, net tokiose, kur, rodos, reikalaujama neabejotino talento, proto ir panašių dalykų!

Žmonės geidžią laimės, bet būti laimingam sunku. „Aš nesijaučiau esąs laimingas, — sakė A. France senatvėj, — nei vieną valandą, nei vieną valandėlę, bent nuo vaikystės laikų. Reikia tikrai užsimiršti, nustoti savo buvimo (être) sąmonės, kad būtų žmogus laimingas. Man tai neduota"[3]).

Be to, kad žmogus būtų laimingas, reikią ignoruoti visa, išskiriant dabartį. Reikią bent... susimaišyti su žmonėmis ar užsimiršti aistroje. Štai laimės sąlygos, kiek leista mirtingajam jos patirti. „Aš nieko tokio, — sako A. France senatvėj, — nesu patyręs savo gyvenime"[4]).

Pasigėrėjimas, gašlus malonumas neduodąs laimės. Štai kokia nuomonė atsiranda pas seną epikurininką. Tiesa, senatvėj

---

[1]) Les matinées de la villa Saïd..., p. 212.
[2]) Ségur, Conversations avec A. France, p. 172
[3]) Ibid., p. 181.
[4]) Ibid., p. 182.

A. France po kiekvieno „meilės“ bandymo susirgdavo. „Aš turiu visas silpnybių rūšis, — sakė jis, — aš lieku neapsaugotas, be jėgų prieš niekingus (sic!) malonumus, kurie duoda užsimiršimo ir pažeminimo mišinį. Kaip tuščias tasai malonumas, verčiąs drebėti mėsos gabalą ir sukeliąs spazmas. Koks niekingas dalykas — tasai gestų pasikeitimas, kuris sudaro kūnišką meilę“...[1]).

Pesimizmo ir melancholijos gaidos tos rūšies seno rašytojo pasikalbėjimuose, be abejojimo, visai aiškios.

Protas, aštri analizuojanti sąmonė kliūdą žmogui užsimiršti, nematyti nieko, nejausti nieko be dabarties. Laimei įvykdyti, kiek ji prieinama mirtingiesiems, visų pirmiausia ir daugiausia užkertąs kelią skepticizmas. Ir vis delto nuo jo A. France nieku gyvu negali atsisakyti, todel kad skepticizmas yra aukštesnės kultūros, aukštesnės inteligencijos, rafinuoto talento ženklas, todel kad skepticizmas jo „sielos siela“, todel kad be skepticizmo nėra jam tikrojo „aš“, nėra charakteringo jam intelektualinio veido.

Rašytojas iki pat savo gyvenimo galo giria skeptikus ir eo ipso savąjį skepticizmą. Jis giria juos daugiausia už jų humaniškumą. „Skeptikai! — sako A. France, — bet ar nebuvo visi prancūzų minties mokytojai skeptikai? Skeptikai — Rabelais, Montaigne, Molière, Voltaire, Renan. Skeptikai — visi mūsų tautos žymiausieji protai... Skepticizmas! Iš to žodžio padarė neigimo ir silpnumo sinonimą. Bet mūsų didieji skeptikai būdavo dažnai labai drąsūs žmonės. Jie kovojo su tamsumu, su paklydimais, su netolerancija, su žiaurumu, su neapykanta. Juos kaltina tikėjimo trūkumu. Bet reikėtų pirmiau sužinoti, ar yra tikėjimas, dorybės... Rabelais, juokdarys pilnas rimtumo, skelbia didžiausią toleranciją. Pironinkas Montaigne ragina prie užuojautos (nelaimingiems), smerkia religinių karų žvėriškumą, teismų kankinimų barbariškumą. Molière kovoja su ydomis, kurios daro žmones neapkenčiamais, ir jis skelbia taikingo visuomenės gyvenimo evangeliją. Savo lengviausiuose peruetuose bedievis Voltaire niekuomet neišleidžia iš akių savo proto, mokslo, gerumo, taip, gerumo idealo. Todel kad tas didysis satyrikas buvo piktas tik piktiems ir kvailiams. Pagaliau Renan tikėjo... mokslu, jis

[1]) Ségur, Conversations avec A. France, p. 183.

įtikėjo šviesia žmonių ateitimi. Tuo būdu, visi mūsų skeptikai buvo kupini ugnies, dirbo, norėdami atvaduoti iš pančių į save panašius (žmones). Jie buvo savotiški šventieji"...[1]).

Skepticizmas, be abejo, dažniausia yra iš esmės humanitariškas, taip. Jis aukštesnės kultūros žymė. Bet jis niekuomet neleidžia A. France'ui įtikėti kad ir tokia didele vertybe, iki kai kurio laipsnio „žmonijos prasme", kaip kad mokslas. Tiek savo pilno subrendimo epochoj, tiek savo senatvėje, rašytojas netiki mokslu. Jis atkakliai vis temato moksle mūsų nežinojimo formą, būtent, to nežinojimo, kuris verčia geriau žinoti tai, kad mes nieko nežinom. Mokslas, jo nuomone, duodąs tik tuos rezultatus, kad uždeda mums ant akių akinius, ir mes pamatome „dar didesnį, dar liūdnesnį tą viską nežinoma, kuris mus apsupa". Mokslas pasiliekąs tik mūsų iliuzijos dalim — „štai ir visa"[2]).

Gilioj senatvėj A. France, kaip jau buvo kalbėta pirmiau, žiūri pesimistiškai į apsupantį jį gyvenimą. Senas epikurininkas atranda, kad „gyvenimas — baisus dalykas". Jis negali suprasti, kaip Renan, jo mokytojas, galėjo norėti dar kartą iš naujo gyventi visą savo gyvenimą. Pati idėja dar kartą gyventi „tą farsą" (gyvenimą) yra tiesiog baisi A. France'ui[3]).

Jis netiki gyvenimo progresu, suprantamo gyvenimo pagerinimo prasme. „Aš neneigiu progreso, — sako rašytojas, — bet aš tvirtinu, kad jis (progresas) įvyko tik materialinėj srity ir kad nepagerino gyvenimo. Gyvenimas pasiliko toks pat, kaip ir Periklo laikais, ne, jis ne toks gražus ir ne toks ramus. Žudynių mokslas padarė baisią pažangą, viešpataujanti religija pasidarė niauri, ir šių laikų kurtizanės ne tiek nusimano meilės dalykuose, kaip kad senovės kurtizanės. Mes netekome malonių ypatumų, ir mes įsigijome tik pagerinimų, kurių dauguma nepakenčiama ar nenaudinga... nėra, nėra progreso. Mes vartojam tą žodį labai klaidingai, XVIII amž. rašytojų ir enciklopedistų prasme. Reikėjo juokingo XVIII amž. optimizmo, kad galima būtų ieškoti progrese nuolatinio žmonijos gerėjimo, kurio visai nėra; žmonija nesikeičia"...[4]). Išvados, kaip matome, labai ir labai nepaguodžiančios.

[1]) Les matinées de la villa Saïd..., p. 81—83.
[2]) Ségur, Conversations avec A. France, p. 126—127.
[3]) Ibid., p. 180.
[4]) Le Goff, A. France à la Béchellerie, p. 137—138.

Gyvenimas esąs sunkus. Ir kad galima būtų bent tinginiauti, neužsidirbinėti sau duonos prakaituojant! Tinginiavimą apdainavę poetai. Tinginiavimas — „laimingos svajonės ir aistringos minties kūrėjas“. Mūsų demokratijose tinginiavimas pasidaro vis labiau neprieinamu. Veikiai jis visai išnyksiąs: tuomet išnyksią su juo gražūs dalykai, kurie mus žavėjo. Mes jau nebemokame būti tinginiais“[1]).

Koksai gali būti modus vivendi, jei žmogaus tokios beviltiškos, pesimistiškai melancholiškos pažiūros į gyvenimą? „Kai žino, — sako senas A. France, — kad gamta kurčia, kad dangus bedugnis, kad visa neišgydoma — tuomet... mandagiai šypsosi ir stengiasi pridengti gėdingai apsiastu tą intimišką proto tragediją, tą baisią gyvenimo nuogybę“[2]).

Dabar mes prieiname prie paskutinio savotiško prancūzų rašytojo bruožo paskutiniais jo gyvenimo metais. A. France senatvėje labai nemėgdavo kalbėti apie mirtį. Mirties idėja jam buvo biauri, svetima ir be galo nemaloni. O vis delto kartais jis negalėdavo ignoruoti tos „tylėjimo deivės“, jis turėjo, nenoromis, kreipti į ją savo akį. Jis negalėjo, aišku, tikėti pomirtiniu gyvenimu. „Mirtis sustabdo viską, — sakydavo jis, — belieka tik su tuo susitaikinti. Aš skaitydavau Cicerono „De senectute“ ir aš būdavau sužavėtas, kokia jo mirties koncepcija graži ir raminanti: jei nėra nieko — nėra reikalo nerimauti, o jei yra dievas — jis tegali mums duoti amžiną laimę po mūsų vargingo gyvenimo. Reikėjo prieiti prie krikščionių Dievo, kad galima būtų laikyti šio gyvenimo vargai nepakankamais ir rengti dar kitam gyvenime amžinos nelaimės“[3]).

Kito išėjimo nesą: kad žmogus mirtų ramiai, reikia gyventi ramiai. A. France, mūsų senas epikurininkas, gilioj senatvėj skelbia kartais stoines idėjas à la Seneca: „Sunku ne numirti, bet gyventi“...

A. France nenori matyti prie savo agonijos „užsirūstinusio kunigo“. Jis nori matyti „gražią moterį“. „Tegul gražios rankos užveria man akis didžiajam miegui“[4]). Čia matyti estetas, XIX amžiaus Petronijus. Nuo grožio ir moters (moteris, kaip mes ži-

[1]) Le Goff, p. 129.
[2]) Ségur, Conversations avec A. France, p. 200—201.
[3]) Le Goff, p. 141—142.
[4]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 368—369.

nome, yra jam „konkretiškiausia grožio forma“) A. France, kad ir senas būdamas, kad ir pesimistiškai nusiteikęs, vis delto negali atsisakyti.

Kartą, kalbėdamas su savo sekretorium, senis rašytojas pasipasakojo, kaip jis norėtų būti palaidotas. Pasirodo, kad pavyzdingiausios A. France'ui laidotuvės — tai didžiojo kritiko Sainte-Beuve'o laidotuvės. „Jis (Sainte-Beuve) mokėjo, — rašytojo žodžiai, — pasišalinti su protingo žmogaus diskretingumu, ant galų pirštų. Jokių pakvietimų į laidotuves, jokių religinių ceremonijų. Laidotuvių apeigos buvo civilinės. Ant karsto puikus Parmos žibuoklių vainikas (vienos damos atsiųstas). Kapinėse, kai grabas buvo jau nuleistas į duobę, poetas Lacaussade pakilo ir paprastai pasakė: „Sainte-Beuve, sudiev, sudiev! O tamstoms, atėjusioms čia, dėkoju jo vardu!“ Štai pavyzdys gerai surengtos laidotuvių ceremonijos. Jokių kalbų „tylėjimo deivės“ vietoje“[1]).

1922 m. A. France gavo Nobel'io premiją; tuo buvo pabrėžta jo pasaulinė reikšmė. 1924 m. pavasarį buvo iškilmingai atšvęstas 80-ties metų rašytojo jubiliejus. Tų pačių metų vasarą naujausių laikų Voltaire susirgo krūtinės angina. Draugai budėjo prie rašytojo jo villoj La Béchellerie. Jis sirgo ilgai, kelis mėnesius. Jis agonizavo ilgai, kelias savaites. Jis mirė kaip antikinis stabmeldys, ramiai žiūrėdamas į „tylėjimo deivės“ akis, tyrinėdamas mirimo, mirties procesą. Draugams, apsupantiems jo agonijos guolį, jis dažnai sakydavo: „Nereikia žiūrėti į mane!“ Mat, jis labai pasikeitė ligos metu, jis labai bijojo neestetiško įspūdžio, kuris galėjo pasilikti apie jį, jo veidą po jo mirties[2]).

Spalių 12 d. jis mirė, nenustodamas sąmonės iki pat paskutinės valandos. Jis mirė nepasikeitusiu skeptiku, koks buvo per visą savo 80-ties metų gyvenimą. Jis patvirtino savo mirimu ir mirtimi, kad „sunku ne mirti, bet gyventi“.

---

[1]) Brousson, p. 370—371.

[2]) „Illustration“ du 18 oct. 1924: Les derniers jours d'A. France par R. Ergère.

IV.

A. France'o rašytojo psichologija.

Gašlumas. — Gašlios pažiūros į gamtą, į meno kūrinius. — Pažiūros į moterį. — Gašlieji fauno palinkimai. — Gašlumo reikšmė pasak A. France'o. — Gašlumas ir menas. — Krikščionybės įvertinimas. — Stoicizmas, russoizmas ir kitos doktrinos gašlumo šviesoj.

Vaizduotė. — Kūrybinės vaizduotės stoka. — Vaizduotės pasyvumas. — Literatūrinės kūrybos defektai. — Pasisavinimai. — Literatūrinis skonis. — Klasicizmas. — Formos kultas. — Kantrumas, prakaitavimas dirbant literatūros darbą. — Rašytojo tinginiavimas.

Protas. — Proto anarchija. — Disciplinos stoka. — Kompozicijos ydos. — Minimalinės kompozicijos žanrų pamėgimas. — Dalių neproporcingumas. — Du pavykę dalykai kompozicijos atžvilgiu. — Įspūdžių ir atsiminimų galia. — Kraštutiniausias kūrybos subjektyvumas. — Proto „knygiškumas". — Praeities pamėgimas.

Prancūzų kritika visai teisingai pažymėjo A. France'o ryškiai išreikštą gašlumą. Rašytojo biografijoj buvo jau kalbėta apie tą naujausių laikų Voltaire'o bruožą. Kai kurie kritikai, sakysim, Roujon, yra linkę ieškoti A. France'o gašlumo analogijos Rousseau psichikoj: „A. France'o gašlumas, — sako Roujon, — yra ne temperamento, bet galvos padaras; jis mėgsta glamonėti vaizdus, idėjas"[1]).

Bet tai ne visai taip. Ypatingas gašlumo pamėgimas, kurį gali jau pastebėti ankstybuose A. France'o kūriniuose, jo biografiniuose etiūduose, rodo kažin ką didesnio, nekaip „galvos padaras". „Neramus jauno fauno džiaugsmas, — teisingai pažymi prof. Giraud, — pasikartoja su atkaklumu kiek įkyriu... Jis

[1]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 44.

apsistoja (ankstybuoju savo literatūrinės veiklos periodu) su aiškiu malonumu prie nepadorių anegdotų ir pasakoja juos tokiais posakiais, kurių padorumas neturi jokios baimės“[1]).

A. France'o gašlumas matyti net jo gamtos ir meno kūrinių aprašymuose. Jis glamonėja gamtą, kaip moterį, jis glamonėja statuetes, meno kūrinius. Jis glamonėja, glosto knygas, nuimdamas jas nuo lentynų. Nėr ko ir bekalbėti, kad paliesdamas moterį ir meilę — tuos gašlumo objektus par excellence — A. France dažnai stačiai „siunta“.

Gausumas nepadorių scenų rašytojo romanuose — tiesiog nuostabus. Jis gardžiuojasi tomis scenomis su blogai pridengtu pasigėrėjimu. Jis naudojasi kiekviena proga, kad įneštų į romaną kokią naują gašlią sceną. Akademikas Doumic, ne be pagrindo ir sąmojo, pastebėjo, pasirodžius A. France'o romanui „Les dieux ont soif“ (1912 m.): „Kaip kiekviena pasakėčia negali užsibaigti be pamokymo, lygiai taip pat kiekvienas (to romano) skyrius užsibaigia poravimusi (lovoj); tai taisyklė“[2]).

Tuos Doumic žodžius galėtum su mažu netikrumu pritaikyti daugybei A. France'o romanų. Rekordą ta prasme, be abejo, ima romanas „Le lys rouge“ (1894 m.), kur gašliosios scenos eina be galo dažnai ir įkyriai viena paskui kitą.

Ir nėra A. France'o personažams išsigelbėjimo nuo gašlaus drebėjimo, drugio. Kad ir kas jie būtų, kad ir kur jie būtų, visuomet ir visur gašlumo prisisunkusi visa jų būtybė. Jie visi gašlumo deivės valdžioje — ir klasikinės senovės laikais, ir viduriniais amžiais, ir Renesanso epochoj ir Revoliucijos metu, ir mūsų laikais. Jie uždaryti savo gašlume, nelyginant užburtam rate.

Autorius visai neslepia simpatijų savo personažų gašlumui. Jis moka, aišku, savo gašlumo kultui surasti filosofišką pateisinimą. Jis skelbia, sakysim, kad tik gašlus žmogus galįs būt žmoniškas („Il faut être sensuel pour être humain“[3]). Tik gašlus žmogus esąs įspūdingas — jis galįs padaryti iš žmoniškos kančios „konkrečią ir fizinę idėją“. Kas ne gašlus ir, vadinasi, neįspūdingas, tas žiaurus; tai „fanatikas ar mašina, bet ne žmo-

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 215.
[2]) Michaut, Anatole France, p. 279.
[3]) Le lys rouge, p. 63.

gus“[1]). Juo labiau negašlus žmogus negalįs būt menininkas. Dailininkas kaip tik turįs tą įspūdingumą, kurs remiasi jo gašlumu ir kurs yra jo savotiškas estetinis jausmas. „Be gašlumo nėra įspūdingumo, nėra sielos“. Daugiau net: „Juo mes gašlesni, juo mes protingesni“[2]).

Pilniausias ir ryškiausias gašlios būtybės pavyzdys, A. France'o nuomone, esąs menininkas. Menininkas ieškąs džiaugsmo formose ir spalvose. Menininkas visur ir visuomet pirmiausia ir pilniausiai gašliai reaguojąs į apsupančio jį pasaulio daiktus bei reiškinius. Jis ieškąs ir randąs malonumų ir kančių, nežinomų kitiems žmonėms (t. y., žmonėms aprėžto gašlumo[3]). Gašlumas stumiąs dailininką aistringai geisti malonumų, raginąs jį ieškoti giliausio, tobuliausio, ilgiausiai trunkančio malonumo. O tokio malonumo galįs duoti grožis savo formų įvairume.

Jei gašlumo reikšmė menininkui yra kiek perdėta, vis delto sunku nesutikti en gros su A. France'o mintimis. Aš bent negaliu sau įsivaizduoti ir suprasti menininko, poeto, rašytojo „iš Dievo malonės“, kurs visų pirmiausia nebūtų gašlus.

Padaręs iš gašlumo savotišką kultą, A. France kartais savo knygose giria (taip, giria!) krikščionybę už tai, kad ji daug nusipelniusi meilei, padarius iš jos (meilės) nuodėmę. Krikščionybė parodė, kaip moteris pavojinga. Ji (krikščionybė) kartoja paskui Eklezijastą: „Moters rankos panašios į medžiotojų žabangus“ (laqueus venatorum)[4]). „Visi tikėjimai yra tik tam, kad duotų pojūčiams žavingumo, ir misticizmas apsupa malonumus švelniu kvapu“[5]).

Štai, kodel A. France dažnai mėgsta savo kūriniuose, savo erotiškose legendose iš pirmųjų krikščionybės laikų, iš vidurinių amžių, maišyti religiją su gašlumu. Štai, kodel jis mėgsta dažnai savo novelėse naudotis krikščioniškuoju misticizmu, krikščioniškąja nuodėmių ideologija. Tasai misticizmas, toji krikščioniškoji nuodėmė A. France'ui yra savotiškas pikantiškas uždaras, savotiški pipirai, darą meilę labiau rafinuotą, jaudinančią, gašlią. Jis niekuomet, kaipo rašytojas, neužmiršta, kad krikščioniškas

[1]) Les dieux ont soif, p. 200.
[2]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 78.
[3]) L'île des Pingouins, p. 131—136.
[4]) Le jardin d'Épicure, 138-e éd., p. 8.
[5]) La vie littéraire, t. III, p. 199.

misticizmas apsupa malonumus, meilės malonumus, „švelniu kvapu".

Vadinasi, krikščionybė, josios misticizmas, josios nuodėmės supratimas dažnai reikalingi A. France'ui gašlumo efektams sustiprinti, padaryti malonumą labiau rafinuotą, žodžiu, reikalingi kaipo psichologinis momentas rašytojo tikslams. Bet jis krikščionybės griežtas priešininkas, Kristaus mokslo priešininkas, kiekvieną kartą, kai jis mato toj religijoj malonumų, pasigėrėjimų neapykantą, gašlumo neapykantą, žemiško gyvenimo džiaugsmų neapykantą. Tokiais atvejais A. France yra krikščionybės atžvilgiu „karo būvyje". Suprantamas dalykas, kad jis turėjo būt priešininkas visų mokslų, smerkiančių malonumus, gašlumą, giriančių susilaikymą, dorybes ar įgimtą žmogaus „nekaltumą" ir „gerumą".

A. France yra stoicizmo priešininkas. Jis priešininkas ir russoizmo, jokubėnizmo ir kitų tolygių doktrinų, kurių tėvas buvo didysis Rousseau, perdirbęs savaip Kalvino principus[1]). A. France neapkenčia Rousseau su jo klaidingu mokslu apie įgimtą naivų žmogaus „gerumą" dar, tarp kitko, ir todel, kad tasai mokslas prisidėjęs prie „dorybių fanatizmo" išaugimo. Iš čia esančios visos Teroro „grožybės". A. France niekuomet negalėjo pakęsti fanatikų prasimanytų žmogaus dorybių, fanatikų nuo stoikų iki prancūzų revoliucionierių imtinai. Jis niekuomet neužmiršta savo maksimų: „Be gašlumo nėra įspūdingumo, nėra sielos". „Juo mes gašlesni, juo mes protingesni". Jis niekuomet neužmiršta, kad mūsų instinktai, mūsų organai, mūsų fiziškas prigimimas, visa mūsų būtybė, patarė mums ieškoti mūsų laimės čia, žemėje[2]). Kiekviena kita priešinga doktrina, rašytojui nepakenčiama, šlykšti, mažiau ar daugiau „fanatiška".

Kritikai nekartą nurodinėjo kūrybinės A. France'o vaizduotės defektus. Be abejo, garsiajam rašytojui, iš tikrųjų, trūksta kūrybinės vaizduotės. A. France'ui trūksta kūrybinės iniciatyvos, aktingumo. Jo vaizduotė visiškai pasyvi, kontempliatyvi. „A. France, — visai teisingai sako prof. Michaut, — nepriklauso prie tos dvasinės šeimos, prie kurios priklauso Shakespeare ar Racine, Dickens ar Balzac"[3]).

---

[1]) Le jardin d'Épicure, p. 88.
[2]) Vers les temps meilleurs, I, p. 20—21.
[3]) Michaut, A. France, p. 108.

Jis moka sukurti gyvus žmones, gyvus charakterius, gyvenančius nepriklausomą nuo autoriaus gyvenimą, jis moka priversti suprasti savo personažus, bet jis nemoka duoti jiems tikro gyvenimo. „Jis neskrajoja, kaip erelis, aukščiau daiktų, kad juos apimtų vienu neišmatuojamu žvilgsniu; jis plazdena, kaip peteliškė, aplink daiktus ir nuo vieno daikto prie kito, kad gautų žaisti jų tarpe“[1]).

Jo vaizduotė tos rūšies, kad ji gali tik deformuoti tikrovę, duoti jai šį tą, ar atimti iš jos kai ką, pagražinti ją ar paversti karikatūra. Pats rašytojas, neturėdamas kūrybinės vaizduotės, buvo linkęs neigti, apskritai imant, tokios vaizduotės egzistenciją. „Vaizduotė, — tvirtina jis, — ne kuria, bet jungia idėjas“[2]).

Tuo būdu, jam vaizduotė tėra mokėjimas sujungti, suharmonizuoti, sugrupuoti idėjas. Ir čia jis, aišku, be galo klysta.

Kūrybinės vaizduotės trūkumas, tos vaizduotės pasyvumas, kontempliatyvumas, turėjo pasirodyti rašytojo kūryboj. Prof. Michaut duoda gausių ir vaizdžių iliustracijų A. France'o vaizduotės silpnumo ir net visiško menkumo. Kai rašytojas naudojasi vien savo vaizduotės resursais, jis yra banališkas, neįtikimas, prieštarauja kiekvienam žingsny pats sau. Ypačiai jo romanai turi apsčiai tokių prieštaravimų, netikrumų[3]).

Rašytojo vaizduotės silpnumas, sąryšy su jo nemokėjimu sistematizuoti (proto defektas, apie kurį bus vėliau kalbama), pagimdė jo knygų kompozicijų defektus. Kai jis rašo savo veikalus, pasinaudodamas vien savo vaizduotės jėgomis, jie, tie veikalai, daro chaotiško įspūdžio. Nėra jokių vienijančių išorinių centrų. Nėra jokio išorinio vienumo. Rašytojas šokinėja nuo temos prie temos, kaip liepia jam jo kaprizas. Jis yra visuomet to kaprizo, išsprunkančio iš jo kontrolės, valdomas. Jam įvykiai ir personažai — tik proga vesti ir sumegzti su viens kitu pasikalbėjimus, samprotavimus, mąstymus, bendras vietas ar paradoksus ir tt.[4]). Ryškiausias pavyzdys tokio temų chaotiškumo, tokios minčių mozaikos, netvarkos, tokios rašymo anarchijos gali būti „Le jardin d'Épicure“.

---

[1]) Michaut, A. France, p. 113—114.
[2]) L'île des Pingouins, p. 39.
[3]) Michaut, A. France, p. 139—140.
[4]) Ibid., p. 146—147.

A. France'o kūrybinės vaizduotės, iniciatyvos trūkumas pasirodo ir jo pažiūrose į savo kūrinių elementus. Jis nemoka ieškoti jų (tų elementų) stačiai gyvenime, apsupančioj jo tikrovėj ar praeities amžiuose. Tai jam persunku, tiksliau, tai jam dažniausiai negalima. Piešti „iš natūros" — jam sunkiausias uždavinys. Jis mėgsta ieškoti savo „natūros" kitų rašytojų ir menininkų kūriniuose. Jis mėgsta turėti prieš akis reikalingus jam elementus, jau apdirbtus kitų rašytojų knygose ar menininkų kūriniuose. Jis semia, jis ima tuos elementus iš gausingų literatūros bei dailės atsiminimų (o atmintis jo labai puiki ir apsiskaitymas milžiniškas). „Jo kontempliacija, — sako akademikas Lemaitre, — pilna atsiminimų. Aš nežinau rašytojo, kuriame tikrovė atsispindėtų pro turtingesnį mokslo, meno, įspūdžių ir samprotavimų sluoksnį"[1]).

A. France'o vaizduotės ypatumai (t. y. kūrybinės vaizduotės trūkumas) paaiškina, kodel rašytojas maža tekreipia dėmesio į kai kurias labai esmingas techniškas savo rašymo puses. Siužetas, intriga, veiksmas turi jam antraeilės reikšmės, o kartais jokios. Kartais jis visai ignoruoja intrigą. Dažnai intriga jo raštuose labai silpna, dirbtinė, neįtikima. Jis dažnai mažai tekreipia dėmesio į situacijų, charakterių, geidulių, įpročių atvaizdavimą. Tasai atvaizdavimas vaidina jo grožinėj kūryboj padedamąją rolę, iliustracijų rolę vienų ar kitų epikuriškai skeptiškų tezių. Tasai atvaizdavimas reikalingas jam, kaipo savotiškas mise en scène, elegantiškoms, sąmojingoms „causeries".

Bet A. France rašė romanus, rašė daug romanų. Romanams, noromis nenoromis, reikėjo imti apibrėžti siužetai. Išgalvoti siužeto, intrigos, rašytojas visai nenorėjo. Juo labiau, kad jis laikė siužetus tik romano malum necessarium. Bet kam išgalvoti siužetus, jei literatūroj jų galima surast iki valiai, galima pasirinkt iš jų tinkamiausius. Pasinaudojęs savo dideliu apsiskaitymu ir atmintimi, A. France galėjo be jokio vargo surasti literatūriniuose šaltiniuose visa, kas jam buvo reikalinga. Dauguma kritikų nurodo[2]), kad garsusis rašytojas ėmė savo siužetus iš gausingų literatūros šaltinių. Tarp kitko, nurodomi toki auto-

[1]) Lemaitre, Les Contemporains, t. II, p. 113.
[2]) Michaut, A. France, p. 148—149.

riai: Rabelais, Montaigne, La Bruyère, Balzac, Renan, Halévy, Dickens, Stern, Swift, Homeras, Lukianas ir tt.

A. France ne tik ima siužetus iš kitų šaltinių, kiek juos pakeisdamas, bet jis mėgsta tuos siužetus kartoti įvairiuose savo kūriniuose. Matyt, siužeto suieškojimas ir pritaikymas jo savo tikslams nevisuomet rašytojui yra lengvas dalykas. Tame nieko nėra nuostabaus: siužeto pritaikymas reikalauja dažnai žymios „dozos" aktyvios, o ne pasyvios vaizduotės.

A. France, apskritai imant, mėgsta pakartojimus, kaipo tam tikrą „ekonomiją" savo kūrinių technikoj. Jis kartoja ne tik siužetus, intrigas, veiksmus; jis mėgsta kartoti ir tam tikras situacijas. Jo raštuose yra fiksuotų, mėgstamų situacinių schemų. Jis naudojasi ta pačia kliūčių schema, skiriančių jo personažus. Jis naudojasi tam tikra schema, — sakysim, pasikalbėjimų medžių ūksmėje (paprastai — guobų: kažin kodel A. France labai mėgsta tą medį — „orme").

Maža to: rašytojas mėgsta kartoti savo personažus ar juos toliau ugdyti, papildyti chronologiškai vėlesniuose romanuose[1]). Jis, kiek galėdamas, stengiasi sunaudoti visa, kas jau buvo parašyta jo plunksna. Iš čia vėlybesni jo kūriniai dažnai yra paviršutiniškų, lengvų perdirbimų, apdirbimų charakterio, neturi jokio originalumo, naujumo.

Palinkimas „taupyti" kūrybinę energiją (kaip mes žinome, kūrybinės vaizduotės trūkumo padarinys), palinkimas imti iš kitų literatūros šaltinių ne tik siužetus, bet dažnai ir idėjas bei pasakymus, palinkimas kartoti, perdirbinėti, apdirbinėti — turėjo iškelti aikštėn gan įdomų rašytojo psichologijos ypatumą: A. France ne tik fiksuodavo temas ar idėjas, bet ir jų formulavimą, t. y., frazes, posakius. Rašytojas dažnai žodis žodin įvairiuose savo raštuose kartoja frazes ir net ištisus puslapius. „Jis neturi, — sako Michaut, — žodžių gausumo, kaip kad Hugo... Jis nemoka iš naujo paimti ir išugdyti tą pačią idėją naujais terminais. Atvirkščiai, tos pačios idėjos... sukelia jame tuos pačius vaizdus, tuos pačius palyginimus, tuos pačius žodžius"[2]). Galima rasti daug vietų A. France'o knygose, kur jis žodis žodin kartoja savo frazes ir net ištisus puslapius. Iš charakteringiausių kartojamų

---

[1]) Michaut, A. France, p. 201.
2) Ibid., p. 201.

puslapių paimkim kad ir vieną vietą: samprotavimas apie istoriją romane „Le crime de Sylvestre Bonnard", 251-e éd. C.-Lévy, pp. 308—309, kartojasi be jokio pakeitimo knygoj „Le jardin d'Épicure", 138-e éd. pp. 107—108 ir „La vie littéraire", t. II, pp. 116—117.

Aišku, kad visi rašytojai, kurie daug yra parašę, pasikartoja, turi pasikartoti. Idėjų ir vaizdų kiekis kiekvieno autoriaus ne begalinis, turi savo ribas. Jau iš kalno galima pasakyti, kad dauguma knygų labai produktingų autorių — „vanduo" ar pakartojimai. Bet A. France'o pakartojimai perdaug gausingi, perdaug aiškūs ir, jei taip galima pasakyti, įkyrūs, beceremoniški, perdaug krinta į akį jo visų raštų skaitytojui. Klijai ir žirklės, ko, tiesa, kaip pamatysim paskiau, neneigia ir patsai rašytojas, perdaug buvo jo vartoti, perdaug buvo jo rankose.

A. France'o vaizduotės ypatumai, jos kūrybiškas silpnumas paaiškina kiek (aišku, tai tik psichologinis faktorius) jo literatūrinį skonį, jo pažiūras į formą. Pirmiausia — tai iš anksto galima numatyti — jis priešingas romantizmui, romantikams. Jis nemėgsta ir nesupranta romantizmo todel, kad toji literatūrinė mokykla, kaip žinoma, yra daugiausia kūrybinės vaizduotės padaras. Jis mėgsta A. de Vigny ir A. de Musset, žymiausios prancūzų romantinės poezijos atstovus, bet kaip tik už tai, kas buvo juose neromantiško. Jis stačiai neapkenčia tokių specifinių romantikų, kaip Chateaubriand, kaip V. Hugo.

Kaip jau pirmiau buvo sakyta, A. France ieško savo kūriniams elementus ne tiek gyvenime, kiek dailingam gyvenimo atsispindėjime — grožinėj literatūroj, mene, dailėj. Ieškojimas betarpiškų „žmoniškų dokumentų" jam ir svetimas, ir beprasmiškas. Jis neapkenčia natūralizmo ir natūralistinių metodų. Jis griežtai nusistatęs prieš prancūzų natūralistinės mokyklos vadą Zola. Jo simpatijos aiškiai linksta į „knyginio realizmo" pusę, į to „natūralumo" ir „tiesos" pusę, kurie mutatis mutandis pasilieka žmoguje nepasikeitę visur ir visuomet.

Kaipo „knygų žmogus" par excellence, kaipo žmogus žiūris ir atvaizduojąs gyvenimą pro išskaitytų knygų prizmę, jis turėjo „natūrališkai" mėgti klasicizmą, vad. saiką daiktuose ir fenomenuose, jų išreiškime, „natūralią" tūkstantmetę psichologinę žmogaus statiką. Tiesa, jis linksta kartais į neapkenčiamo na-

tūralizmo pusę („Histoire contemporaine"), bet tai necharakteringas ir pripuolamas reiškinys. Be to, toji laikina natūralistinė maniera perdaug yra prisisunkusi satyrinės tendencijos, kad būtų galima laikyti ji, kaip tat be reikalo daro kai kurie kritikai, natūralizmu à la Zola.

Vadinasi, A. France mėgsta žmoguje „natūralumą", mėgsta statišką psichologišką tiesą apie jį, mėgsta saiką, kitaip sakant, savo literatūriniam skonyje jis aiškiai bevelija klasicizmą. Suprantamas dalykas, kodel jis visų daugiausia mėgsta prancūzų klasikus — Racine'ą, La Fontaine'ą, Voltaire'ą, A. Chénier ir k., kodel jis mėgsta parnasininkus, su Leconte de Lisle'iu priešaky, ir imituoja juos savo pirmose poezijose. Suprantamas dalykas, kodel jis neapkenčia improvizacijų, įvairios rūšies „įkvėpimų" romantiško pobūdžio. Suprantamas dalykas, kodel jam kūryboj tokios didelės svarbos turi darbas, ištvermė, atkaklumas. Juo daugiau įdėta darbo ir prakaito (jis pats rašo prakaituodamas) į meno kūrinį, į literatūros kūrinį, juo jis vertingesnis, juo daugiau jis gali tikėtis pasisekimo, šlovės. Iš čia savaime eina toji ypatinga reikšmė, toji net vienatinė reikšmė, kurios A. France teikia formai.

Formos kultas (kaip žinoma, klasikinis kultas) yra literatūrinių rašytojo pažiūrų alfa ir omega. „Forma, — sako jis, — yra auksinė vaza, turinti savy Mintį, tekančią esenciją ateičiai... Forma ir mintis neskiriami... Vargas tam, kas niekina formą: galima palaikyti savo šlovė tik jos (formos) pagalba"[1]).

„Idėja turi reikšmės, — sako kitoj vietoj rašytojas, — tik del formos, duoti naują formą senai idėjai — tai visas menas ir vienatinė kūryba, prieinama žmonijai"[2]). Kodel? O todel, kad nė vienas žmogus negalįs drįsti manyti, jog tai, ką jis mano, nebuvo jau manyta iki jo kito žmogaus[3]).

Klasikinis formos kultas literatūros kūriny išeina aikštėn daugiausia stiliaus ypatumuose. Klasikinis stilius reikalauja paprastumo, natūralumo, lakoniškumo, ryškumo, aiškumo. A. France laiko, sakysim, Maupassant'ą, kad ir natūralistą, turintį šiuos

[1]) Michaut, A. France, p. 234—235.
[2]) La vie littéraire, t. IV, p. 163.
[3]) Ibid.

tris didžiuosius „klasikinius“ esprit français ypatumus: „pirmiausia aiškumą, paskiau vėl aiškumą, ir galiausiai aiškumą“[1]).

Klasikiniai A. France'o palinkimai formos srity, stiliaus srity, pasirodė pačiam knygų parengimo procese spaudai, jo nepaprastai kantriam darbe. Jis daug kartų taisinėja rankraštį, daug kartų šlifuoja savo stilių: „Aš esu panašus į Renan'ą, — pasakė sykį A. France savo sekretoriui. — „Jėzaus gyvenimo“ autorius kartą kažką parašė ir pasiuntė spausdinti. Jam sugrąžino jo bandymus. Jis ištaisė juos kartą, du, tris kartus. Penktąjį sykį ištaisytas jo raštas pradėjo įgauti renaniško charakterio. O man dažnai reikia septynis sykius (taisinėti). Man trūksta vaizduotės, bet ne kantrybės. Mano svarbiausieji darbo įrankiai: klijai ir žirklės. Jūs labai stebitės... aš nusirengiu prieš jus. Be abejo, jūs manote, kad angelas man įkvėpė puslapius ir skyrius. Aš retai tejaučiau įkvėpimo pūstelėjimą. Mano plunksna neturi nieko liriško. Aš niekuomet nebuvau apsvaigęs... darbu. Aš rašiau sunkiai“...[2]).

A. France perdirbdavo, ištaisydavo savo raštų korektūras taip, kad nebegalėdavai pažinti. Jis iš naujo apdirbdavo frazę, jungdamas klasikinį išreiškimo paprastumą ir aiškumą su moderniškosios minties niuansais, rafinerija. Kartą jis išrašė iš kažkokios senos knygos tokį posakį: „Ponia Théroulde buvo turtinga ir geros reputacijos“ („La dame de Théroulde était riche et de bonne renommée“). Perskaitęs tą frazę korektūroje, rašytojas liko nepatenkintas. „Štai, tikrai be skonio dalykas, — pasakė jisai. — Bet mes tuojau tą gerą damą pritaikysim prie dabarties skonio“. Jis perdirbo „moderniškai“ frazę šitaip: „Kadangi ponia Théroulde buvo turtinga, ją laikė geros reputacijos (moterimi)“. („Comme la dame de Théroulde était riche, on la disait de bonne renommée“[3]).

Rengdamas spaudai savo raštus, A. France dažnai imdavosi klijų ir žirklių. „Tepradeda žirklės šokti, — sakydavo jis. — Ach, žirklės! Kas sugebės apdainuoti jūsų naudingumą literatūroj! Rašytojas visuomet atvaizduojamas su žąsies plunksna

---

[1]) La vie litt., t. I, p. 54—55.
[2]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 78—79.
[3]) Ibid., p. 79—80.

rankoje. Tai jo ginklas. Aš norėčiau, kad mane atvaizduotų su žirklėmis, kaip siuvėją".

Žirklėmis A. France iškirpdavo atskiras frazes iš savo rankraščio, klijuodavo jas vieną su kita, skirdavo, ieškodavo kitų ryšių. Jis perkirpdavo 30 kartų savo abzacus. Galiausiai jis sušukdavo: „Laimėjimas! Paskutinės frazės dabar stovi priešaky!".. .[1]).

Skaitydamas korektūras, A. France kreipia ypatingo dėmesio į frazės, stiliaus šlifavimą, į išmetimą visų nereikalingų, nepastebimai pasikartojančių dalelių: que, qui, qu'on, dont etc. Tos dalelės, jo nuomone, duodančios stiliui reumatizmišką išorę. „Varykite šalin taip pat ir kabliataškį, — tarp kitko, patardavo rašytojas savo sekretoriui, — tą tašką mergvaikį, kurs yra nei taškas, nei kablelis. Jis (kabliataškis) puikiai tiko amžiui komplimentų, kalbų ir kapų prakalbų. Jis pažymėdavo poilsį periode. Šiandien mes gyvename telegrafo laikus. Kiek begalit, trumpinkit frazę... Kokia frazė yra gražiausioji? Trumpiausioji!... Netikėkite labai melodinga fraze. Iš pradžių ji liūliuoja, o paskiau užmigdo"...[2]).

Skaitydamas savo korektūras, A. France kreipdavo taip pat dėmesio į epitetus, nuo kurių daug kas pareina. „Aš rūpinuosi savo būdvardžiais, — sako jis. — Aš sutinku su Voltaire'u (šiuo atžvilgiu). Atsiminkite jo juokavimą, tokį teisingą ir tokį sąmojingą: „Kad ir suderinamas yra būdvardis su daiktavardžiu gimine, skaičium ir linksniu, vis delto būdvardis ir daiktavardis ne visuomet pritinka viens antram". Kam jie (būdvardžiai) dauginti, kad pasakytum tą patį dalyką. Jei jūs jų nepašykštėsite, supykinkite juos. Tuo būdu padarysite skaitytojui netikėtą siurprizą. Rašykite ne: „Puikūs ir dievoti prelatai ėjo procesijoj" („Des prélats magifiques et pieux allèrent en procession"), — bet: „Stori ir dievoti prelatai ėjo procesijoj" („Des prélats obèses et pieux allèrent en procession").

„Nerinkite taip pat neigiamų epitetų... Jūs norite aprašyti liūdną viešojo sodo tuštumą žiemos vakaru. Jūs rašote: „Gontran veikiai perbėgo alėjas be gėlių" („les allées sans fleurs"). Tai ne blogai. Bet „alėjos netekusios gėlių, nuvytusios" („les allées défleuries"), — kur kas geriau"...[3]).

[1]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 81—83.
[2]) Ibid., p. 80—81.
[3]) Ibid., p. 83—84.

Kad ir būdamas nepaprastas klasicizmo šalininkas, A. France vis delto nemėgsta, net su panieka žiūri į gramatiką. Jam gramatika — vienas dalykas, rašytojo stilius — visai kitas. „Gramatika — mokslas. Stilius — dovana. Žmogus jau gimsta su savo stilium, kaip gimsta su savo balsu. Galima, aišku, ištaisyti savo tembrą ar savo ausį, bet negalima tapti tenoru, bestudijuojant operas ar dainavimo vadovėlius. Lygiai taip pat negalima tapti geru rašytoju (stilistu), bestudijuojant gramatikas. Nė vienas gramatikas nėra parašęs nė vieno gražaus puslapio“[1]).

Klasikinis A. France'o skonis paaiškina rašytojo pamėgimą vieno literatūros žanro, kurs, jo nuomone, daugiausia atsakąs klasikiniams reikalavimams — novelės. Novelėj, mano rašytojas, geriausiai esą galima parodyti „aiškumas ir saikas“. Novelė esanti prancūziškiausias literatūros žanras. Ji reikalaujanti rafinuotų skaitytojų. „Į ją galima įdėti daug prasmės nedaugely žodžių“. „Tai eleksyras ir kvintesencija“[2]).

A. France'o pamėgimas novelės paaiškina, kodel tarp jo raštų yra ištisi novelių rinkiniai. Maža to: yra neabejotino pagrindo manyti, kad veik kiekvienas jo romanas yra praplėstoji, pailgintoji, daugiau komplikuota pirmykštė novelė.

Žinomas knygų leidėjas (vėliau A. France'o raštų monopolinis leidėjas) Calmann-Lévy vargais negalais „ištraukė“ iš autoriaus jo pirmąjį romaną „Le crime de Sylvestre Bonnard“. Pradžioje rašytojas buvo parašęs didelę novelę, antrašte: „La Bûche“. Toji novelė buvo maždaug 100 puslapių didumo, paprasto prancūziško knygų formato (in - 18⁰). Leidėjas reikalavo ne mažiau kaip 300 puslapių (paprastas prancūzų romano didumas, prie kurio priprato plačioji publika). Autoriui reikėjo dar prirašyti 200 puslapių, papildyti savo pirmykštė novelė. Jis rašo naują novelę vardu: „La fille de Clementine“, apie 200 puslapių didumo. Tuos du, iš esmės maža ką bendro teturinčius dalykus jis sujungia į krūvą, davęs jiems bendrą antraštę: „Le crime de Sylvestre Bonnard“. Ir garsusis romanas 300 puslapių in - 18⁰ jau gatavas, leidėjo, autoriaus, Akademijos ir publikos džiaugsmui[3]).

---

[1]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 234.
[2]) La vie littéraire, t. IV, p. 320.
[3]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 31.

Tam pat leidėjui Calmann-Lévy nepavyko priversti autoriaus išplėsti jo autobiografinę novelę „Le livre de mon ami“ iki pageidaujamo didumo — 300 puslapių in - 18⁰ (tos novelės negalima pavadinti tikru romanu, kaip kad kai kurie kritikai daro; tai net ir ne novelė, bet savotiški „užrašai“). Kad leidėjas gautų knygą iš jo paprasto prancūziško didumo, A. France parašė kitą biografinę novelę, skirtą rašytojo dukteriai, antrašte: „Le livre de Suzanne“, veik nieko bendro neturinčią su pirmu (autobiografiniu) kūriniu. Bet kadangi tuodu kūriniu kartu sudarė tik 250 puslapių, autorius turėjo dar pridėti vieną dalyką: „Dialogues sur les contes de fées“, ničnieko neturintį bendro su aukščiau minėtomis novelėmis. Tiems įvairios rūšies dalykams rašytojas davė bendrą antraštę: „Le livre de mon ami“, ir leidėjas gavo galiausiai pageidaujamą 300 puslapių in - 18⁰ knygą[1]). Jūs matote, kaip kartais yra rašomos garsios knygos.

Kartais ne leidėjas, bet viena artima kurį laiką A. France'ui ponia (madame de C.) buvo tokia stumiančia jėga, vertusia rašytoją mažą novelę perdirbti į didelį romaną. Toji ponia 90-tais metais (pereito amžiaus) keliavo su A. France'u po Graikiją. Jos įtakoje toks dalykas, sakysim, kaip „La rôtisserie de la reine Pédauque“, pasirodė romano forma. Pradžioje tai buvo nedidelė novelė. Taip pat „Histoire contemporaine“ pradžioje buvo sumanyta tik kaipo novelė, ir net pasirodė novelės forma spaudoj. Tas pat galima būtų pasakyti ir apie kitus A. France'o raštus[2]).

Tuo būdu, A. France, be jokio abejojimo, yra, jei taip galima pasakyti, novelistas iš prigimimo. Jo romanai yra tik išplėstos novelės. Iš čia, tarp kitko, suprantamas sąryšio trūkumas juose, balti siūlai, kuriais susiūtos atskiros dalys, parašytos dažnai kaipo atskiros novelės.

Kad ir kantrus rašyme, kad ir su „klasikiškais įpratimais“, A. France vis delto buvo didelis tinginys. Taip, daugiau kaip 30-ties knygų autorius buvo didelis tinginys, nors tai ir keistokai skamba. Ir jis pats to neslėpė. Jis be galo tingėjo rašyti. Toji tinginystė kiek paaiškinama sunkumu jam rašyti. Rašo jis, kaip mes žinom, prakaituodamas. Kūrybinės vaizduotės trūkumas, „įkvėpimo vėjo“ trūkumas verčia rašytoją „išspausti“ iš savęs lite-

[1]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 32.
[2]) Ségur, Conversations avec A. France, p. 29—30.

ratiško rašymo elementus, ieškoti jų pas kitus, imti, pasisavinti, perdirbinėti, kartoti. Toksai darbas reikalavo ne tik kantrybės, bet ir didelio proto įtempimo, miklumo, ilgo prisirengimo, skaitymų, įvairių studijų. Rašytojo tinginyste, kartoju, reikia daugiausia kaltinti jo vaizduotės ydos. Jo vaizduotė, kaip mes žinom, pasyvi, kontempliatyvi. Rašytojas mėgsta nuo prigimimo daugiau kontempliuoti, samprotauti, o ne aprašinėti. Nėra abejojimo, kad jis rašė, apskritai imant, stumiamas išorinių priežasčių — materialinių reikalų, leidėjų ir net moterų. Jei jis būtų buvęs turtingas, jis tikriausia laiks nuo laiko gal būtų rašinėjęs eilėraščius[1]). Tiesa, jis nelaikė savęs poetu, bet jo klasikinis skonis būtų galėjęs rasti patenkinimo poezijoj parnasiško tipo.

A. France vėliau pats prisipažindavo, kad savo literatūrinės karjeros pradžioje jis rašęs savo noveles paskutiniu momentu, „kaip nuteistas mirti rašo savo paskutinę valią". „Kad aš sėsčiau už stalo, — sako rašytojas, — reikia, kad mane stumtų prie to reikalas (pinigų trūkumas, pasižadėjimai). Darbas buvo man labai sunkus"...[2]).

Jis pervėlai pasidarė tikru literatu. Jis turėjo tuomet 40 metų. Jis nesuspėjo įsivaryti jaunystės ir subrendimo metais į literatūros amatą. Geras „causeur", kad ir mikčiodavęs, jis nejautė jokio malonumo dėstyti savo mintis ant popieriaus. Jis bevelyjo pasidalyti jomis be jokių pastangų draugiškam pasikalbėjime, intimiškoj kalboj[3]).

A. France, del savo rašymo tinginystės, nemokėjo rašyti reguliariai, rašyti, taip sakant, „iš pareigos". 1886 m. viena knygų leidimo firma pradėjo leisti puikų žurnalą „Les Lettres et les Arts". A. France'ą įkalbėjo paimti to žurnalo redagavimą. Pirmam numeriui jis kiek parašė. Bet jau antram — nieko neparašė. Jis veikiai atidavė savo vietą kitam, paaiškindamas, kad žurnalo redagavimas nesąs jo darbas, kad jis nejaučiąs savy ganėtinai aktyvumo (reikia suprasti: kad jis ganėtinai tinginys)[4]).

Kai 1887 m. rašytojui pasiūlo rašyti straipsnius iš literatūrinės kritikos laikraščiui „Temps", jis buvo iš pradžių nustebęs ir pradėjo nerimauti. Jį ima gąsdinti mintis pasmerkti save regu-

[1]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 29—36.
[2]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 99.
[3]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 30.
[4]) Ibid., p. 30—31.

liariam darbui (jis bijo to reguliaraus darbo nelyginant velnias kryžiaus). Jį gąsdina perspektyva rašyti straipsnius pagal užsakymą, apibrėžto didumo, apibrėžtam laikui. Tai atrodo jam nepakenčiamu ir net baisiu dalyku[1]).

Vadinasi, suvedę balansą visa to, kas aukščiau pasakyta, mes turime dar sykį pakartoti, kad A. France neturi vaizduotės stiprumo, susijusio su literatūrišku sumanumu. Jo literatūriški pasisavinimai, pakartojimai, jo klasikinis skonis, jo kantrus darbas, jo tinginiavimas — visa tai, šiaip ar taip, yra susiję su jo kūrybinės vaizduotės ydomis. „Jo vaizduotė sukinėjasi labai aprėžtam rate, mielai žaidžia aplink tas pačias temas ir tuos pačius reginius"[2]).Tai nėra kūrybinė vaizduotė, duodanti be jokių pastangų gyvos tikrovės iliuziją. „Tai ne vaisingoji jėga, iš kur kūrinys gimsta staiga". Rašytojo medžiaga renkama su pagalba jo paties atsiminimų, jo nepaprasto prisiskaitymo. Ji (toji medžiaga) ilgai, kantriai ir ištvermingai apdirbama. „Jo literatūros darbas — tai ištvermingas kantrumas"[3]).

Nepaprastas A. France'o gašlumas, jo kūrybinės vaizduotės trūkumas, jo vaizduotės pasyvumas, kontempliatyvumas, jungiasi su jo proto kontempliatyvumu. Rašytojas daugiausia mėgsta samprotauti, mąstyti ir kalbėti. Ir jo kūrinių personažai daugiausia mąsto, samprotauja ir kalbasi.

Jo anarchistiškas protas, kad ir drąsus būdamas, kad ir skeptiškas, o gal kaip tik del tų ypatumų, nepasižymi natūralia iš prigimimo galia[4]). To proto anarchizmas veda prie minties nedisciplinos. Mintys jame lyg gyvena visai nepriklausomą, o mažiausia „autonomišką" gyvenimą.

Bet kuri tiksli konstrukcija yra svetima tam protui. Jam svetima metafiziška ir suglaustoji kompozicija[5]). Visi A. France'o kritikai sutinka, kad silpniausioji jo kūrinių pusė — tai kompozicijos ydos, tikriau, kompozicijos trūkumas. Kompozicijos trūkumas — mirštamoji literatūrinė rašytojo nuodėmė.

Nemokėjimas komponuoti verčia jį, tarp kitko, bevelyti „tobuliausią", jo žodžiais betariant, literatūros žanrą — novelę.

---

[1]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 31.
[2]) Michaut, A. France, p. 217.
[3]) Ibid.
[4]) Ibid., p. 6.
[5]) Ibid., p. 22.

Kompozicija novelėj gali būt tikrai visai paprasta, nereikalauja ypatingų kompozicijos pastangų. Aukščiau buvo pažymėta, kad A. France yra novelistas par excellence. Tai rodo ne vien jo novelių rinkiniai: „L'étui de nacre", „Le puits de Saint-Claire", „Balthasar", „Crainquebille", „Les sept femmes de la Barbe-Bleue" ir tt. Tai rodo ir pati jo romanų atsiradimo istorija iš novelių, kaip mes jau pirmiau apie tai kalbėjom. Be to dar charakteringa, kad rašytojas jaučia ypatingą silpnumą „atsiminimų" žanrui, literatūrinės, grožinės autobiografijos ar biografijos žanrui, literatūrinio dienoraščio žanrui. Tasai literatūrinio dienoraščio žanras, intimiškų užrašų žanras, duoda rašytojui pilniausią laisvę kompozicijos srity. Jis gali ten kalbėti, gali daryti, ką tik panorės. Šiuo atveju autoriui nėra reikalo sudaryti apibrėžtas, grakštus ryšys tarp atskirų dalių, skyrių, nėra reikalo skaitytis su paprastais kompozicijos reikalavimais.

Ir tikrai, kas yra, kaipo literatūrinis žanras, toki jo romanai, kaip „Le crime de Sylvestre Bonnard", „Les désirs de Jean Servien", „Le livre de mon ami", „Pierre Nozière", „Le petit Pierre", „La vie en fleur"?. Tai vis literatūrinės biografijos ar autobiografinis žanras, literatūrinio dienoraščio žanras, žanras įvairių jo paties atsiminimų, nepaprastai silpnai sujungtų tarp savęs.

Kas yra jo „L'étui de nacre", „Le puits de Saint-Claire", „Balthasar", „Crainquebille" ir tt.? Tai vis, kaip buvo ką tik sakyta, novelių rinkiniai, t. y. žanras, reikalaująs minimalinės kompozicijos.

Kas yra, pav., toksai jo kūrinys, kaip „Le jardin d'Épicure", „Les opinions de M. Jérôme Coignard"? Tai autoriaus doktrinų išdėstymas, visai be sąryšio, tai savotiškas filosofiškas dienoraštis. Be to, dauguma tų doktrinų kartojasi — paimtos iš ankstybinių jo raštų. Kūriny „Les opinions de M. Jérôme Coignard" autoriaus doktrinos išdėstytos kiek sklandžiau, bet vis delto tasai raštas, tasai „romanas" yra be kompozicijos.

Romanų serijoj, parašytoj prisilaikant kiek natūralistinės manieros, — „Histoire contemporaine" — kompozicija lyg šiek tiek geresnė. Faktiškai tai tik iliuzija, tai tik skaitytojui atrodo. Jei atidžiau perskaitysi tos serijos keturis romanus, tuojau gali pastebėti, kad nė viena iš kelių intrigų esamų romanuose

nesudaro tikro siužeto[1]). Vyriausias interesas tuose romanuose glūdi personažų idėjose, jų pasikalbėjimuose, diskusijose ir p. Keturi „Histoire contemporaine" romanai yra inscenizacija, gan nevykusi kompozicijos atžvilgiu, autoriaus idėjų ir jo laikų prancūzų visuomenės idėjų (XIX amž. pabaigos). Ketvirtam serijos romane, teisingu prof. Michaut pastebėjimu, „nėra nė išorinės intrigos ar veiksmo panašumo. 404-tam puslapy knyga baigiasi todel, kad 404 puslapiai sudaro kaip tik normalų tomą: visi personažai pasilieka, taip sakant, kaboti ore, be išsprendimo"[2]).

Romanai, kuriuose kompozicija geresnė — „Le lys rouge", „Les dieux ont soif", „La révolte des anges" — vis delto šlubuoja. Tuose geriau sukomponuotuose, geriau suderintuose romanuose krinta į akį atskirų dalių neproporcingumas. Autorius nemoka apimti vienu žvilgsniu visų savo literatūrinės statybos rūmų. Jis nemoka išlaikyti tų rūmų stiliaus vienumo. Daugiau net: jis negali, pav., nepaaukoti ilgiausioms personažų kalboms atskirų dalių proporcingumo reikalavimų, t. y., kompozicijos reikalavimų. Kur jo personažai ima kalbėti, ypatingai kur jie pradeda dėstyti paties autoriaus idėjas, jis duoda jiems carte blanche užpildyti savo kalbomis ištisus romano puslapius. Autoriaus šešėlis neregimai skrajoja ant jo personažų. Jo ironiškas ir tolerantiškas žvilgsnis jaučiamas kiekvienam žingsny.

Prof. Michaut laiko visai pasisekusiu dalyku kompozicijos atžvilgiu tik vieną A. France'o kūrinį — „Les noces corinthiennes". Tos mažos dramatinės poemos kompozicijos grakštumą kritikas priskiria „siauro tragedijos kadro reikalavimams, kurie privertė nedisciplinuotą autoriaus protą pasiduoti"[3]).

„Thaïs", tą puikų romaną, vieną gražiausių A. France'o kūrinių, Michaut laiko geros kompozicijos, kad ir kiek šlubuojantį centralinėj romano daly[4]). Aš linkčiau tąjį romaną („Thaïs") laikyti visai geru kompozicijos atžvilgiu. Regimas centralinės dalies neproporcingumas nė kiek nekenkia viso kūrinio architektonikos stiliui. Mat, nereikia išleisti iš akių, kad to romano legendos savitumai glūdi išlaikytam, nepaprastai lėtam didingam tempe. Lėtai išugdytas veiksmas gali, nė kiek nepakenkdamas

[1]) Michaut, A. France, p. 25.
[2]) Ibid,. p. 26.
[3]) Ibid., p. 31.
[4]) Ibid., p. 30.

kompozicijai, padaryti ir žymiai pailgintą pauzą romano vidury. Toji užsitęsiančioji pauza net gali būti savotiškoji veiksmo kulminacija. „Thaïs“ autoriui kompozicija pavyko, taip sakant nesąmoningai, dėl pasirinkto žanro (legendos) ypatumų, dėl lėto romano tempo, o dar ir dėl to, kad tasai jo kūrinys yra daugiau, nekaip kuris kitas, vykusiai pailgintoji novelė.

Bet, apskritai imant, pakartosiu, A. France'o kompozicija šlubuoja kiekvienam žingsny, ir net labai šlubuoja.

Ultraskeptiškam A. France'o credo, tarp kitko, kaip mes žinome, yra mintis, atkakli mintis, kad nė vienas žmogus negalįs išeiti iš ankštų savojo „aš“ rėmelių, kad nė vienas žmogus negalįs nebūti visur ir visuomet subjektyvus. Vienas žmogus suprantąs kitą tiek, kiek jis suprantąs patį save, kiek jis nusimanąs apie patį save.

Toksai atkaklus A. France'o credo užsispyrimas, be abejo, yra susijęs su jo proto ypatumais. Tasai skeptiškas, anarchiškas, nepasiduodąs drausmei ir sistemai protas, matyti, visuomet lieka įspūdžių ir atsiminimų valdžioje[1]). Tų atsiminimų, tų įspūdžių „autonomija“ nuostabi. „Kiekvieną valandėlę, — sako autorius, — svečiai, kurių aš visai nekviečiau,... ateina šypsodami sėstis už mano minties stalo“...[2]). Tie nekviesti svečiai — tai aibė jo atsiminimų ir įspūdžių. Tie įkyrūs svečiai neleidžia jam ilgiau apsistoti, neleidžia jam nuosekliai ugdyti idėjų. Tie nekviesti svečiai neleidžia rašytojui prisitaikyti prie kompozicijos, siužeto, situacijų, charakterių reikalavimų. Tie svečiai primygtinai prašosi ant popieriaus. Ir autorius, jų spaudžiamas, paverčia juos juodais ženklais ant balto popieriaus.

Tame dažnai atsitiktinių asociacijų, atsiminimų vyravime glūdi tam tikras A. France'o proto silpnumas, tam tikras to proto ligūstumas, neabejotinas jo pasyvumas ir kontempliatyvumas, kaip kad buvo pirmiau sakyta. Iš čia autoriaus negalėjimas išeiti iš savojo „aš“ rėmelių, iš savo kraštutiniausio subjektyvumo. Jo anarchiškas protas, aibės betvarkiškų atsiminimų ir įspūdžių valdomas, negali jų objektyvuoti, todel kad tasai protas pasyvus, nemoka aktyviai naudotis savo turtinga autopsichologine medžiaga. Kraštutiniausias rašytojo subjektyvumas išeina aikštėn visuose jo raštuose. Visi jo raštai daugiau

[1]) Pierre Nozière, 96-e éd. p. 275.
[2]) Ibid.

ar mažiau subjektyvūs. Autobiografinio ar biografinio romano forma — mėgstamiausioji jo forma, kaip mes žinom. O šios formos viešpatavimas jo raštuose, ar nerodo vyravimo jame jo paties įspūdžių ir atsiminimų?

Rašytojas stengiasi net teoretiškai pateisinti, apskritai imant, memuarinę literatūrą. Nė vienas žmogus negalįs išeiti iš paties savęs. Jei taip, mano A. France, vadinamos „objektyvios etikietės" esą įvairūs išvidiniai (psichologiniai) autoriaus būviai. Toliau: kiekvienas skaitytojas bevelijąs tikrą žmonišką tiesą, o ne literatūrinę fikciją — autobiografija kaip tik duodanti tokią tiesą. Dar daugiau: kiekvienas skaitytojas autobiografiniuose memuaruose, geriau kaip kitam kuriam literatūriniam žanre, galįs surasti savo pergyvenimus, savo liūdesius ir džiaugsmus, dažnai savąjį „aš", savo portretą. Be to, autobiografija esanti mažiausia sąlyginė, konvencionali literatūros forma, nesikeičianti ir nepareinanti nuo mados. To negalima esą pasakyti apie kitus literatūros žanrus, pav., apie romaną ar dramą, nuolatos keičiančius savo sąlyginius rėmelius ir tt.[1]).

Kraštutiniausias rašytojo subjektyvumas pasirodo ne tik jo pamėgime grožinės autobiografijos, „memuarinės" literatūros. Tasai subjektyvumas aiškus ir personažuose jo net vad. „objektyvių" romanų. Kas gal abejoti, sakysim, kad Sylvestre Bonnard ar abatas Jérôme Coignard (romanuose „Le crime de Sylvestre Bonnard" ir „Les opinions de M. Jérôme Coignard") nėra patsai autorius? Kas gal abejoti, kad Bergeret („Hist. contemporaine") nėra patsai rašytojas? Ar elegantiškas ir skeptiškas Nicijus iš romano „Thaïs" nėra patsai A. France? (Ta proga pažymėsiu, kad Senkevičius savo romane „Quo vadis", matyt, nemaža yra paėmęs iš to elegantiško skeptiko savo Petronijui). Ar senas ironiškas, tolerantiškas Brotteaux („Les dieux ont soif") nėra paties autoriaus kopija ir tt. ir tt.

Jei A. France'o raštuose sutinkami personažai (jų yra nemaža) skiriasi nuo jo — tai yra daugiausia jo kontrastai, teisingu kritikos pastebėjimu. Jis atvaizduoja juos prisilaikydamas kontrasto principo. Reikia pasakyti, kad jie yra daugiausia teoretiško, marionetiško charakterio. Tai teoretiški, „apytikriai" personažai,

[1]) La vie littéraire, t .I ,p. 89—90.

bet nieku būdu ne gyvi žmonės, paimti iš gyvenimo. Tai daugiausia abstraktiški charakteriai, ar tiksliau, abstraktiški tipai — religiniai fanatikai, politiniai fanatikai, įsitikinę savy kvailiai, karjeristai ir tt. Tie personažai daugiausia rašytojo proto kombinacijų vaisius, o ne gyvenimo atvaizdavimas. Personažų „marionetiškumas" netiesioginai rodo autoriaus subjektyvumą, jo nemokėjimą išeiti iš savęs.

Kritika, ne be pagrindo, nurodo dar vieną labai charakteringą dalyką: visi A. France'o personažai kalba jo knygose vienoda kalba — profesoriai, žurnalistai, kunigai, paprastieji „buržua", amatininkai, įvairių luomų moterys, romėnų prokonsulai, graikų filosofai, krikščionių šventieji ir tt. Žodžiu, įvairių luomų, įvairių laikų ir tautų atstovai kalba viena kalba. Ir reikia pasakyti, kad toji jų kalba yra be galo graži, „klasikinė", lanksti, skambi, dažnai nepaprastai muzikali. Tai, be abejo, didžiojo, nesulyginamojo maestro kalba, gražiausioji kalba, kuria kuomet nors buvo kalbėta knygose nuo Voltaire'o laikų. Ar tat taip pat nenurodo, kad A. France niekuomet negalėjo išeiti iš paties savęs?

A. France'o protas, kaip mes žinom, yra įspūdžių ir atsiminimų valdomas. Jo protas labai dažnai esti knygų atsiminimų valdomas. Mat, rašytojo būta, kaip buvo sakyta, reto erudito, žmogaus be galo daug skaičiusio. Iš čia jo romanuose aibė knygiškumo, daugybė įvairios rūšies literatūrinių reminiscencijų. Iš čia jo tikslumas detalių aprašyme, ypačiai jei jis turi reikalo su istorine tikrove. Jis studijuoja specialias knygas, kad neapsiriktų, nesuklystų aprašyme kurios nors istorinės smulkmenos. Neveltui jis mėgdavo vadinti save „le bénédectin narquois".

Charakteringas pavyzdys tokio jo tikslumo gali būt kad ir toksai faktas. Pirmoj redakcijoj savo žinomos novelės „Le procurateur de Judée" jis parašė: „... ir horizonto gilumoj rūko Vezuvijus". Vienas mokslininkas kritikas pastebėjo, kad Vezuvijus aprašomuoju laiku negalėjo rūkti del tos paprastos priežasties, kad vulkanas nerūko iki 79 m. po Kr. A. France pripažino savo klaidą ir kitam leidime ištaisė frazę taip: „... ir horizonto gilumoj šypsojosi Vezuvijus"[1]).

Aibė atsiminimų, pasemtų iš knygų, erudicija, ypatingas interesas, rodomas religijos dalykams, krikščionybei, antikiškumo kul-

[1]) Brousson, A. France en pantoufles, p. 86.

tas, versdavo dažnai rašytoją kreiptis savo raštuose į praeitį, į vidurinius amžius, į pirmų krikščionybės amžių epochą, į antikinio pasaulio krizio laikus. Tame jo palinkime lyg yra tam tikros rūšies romantizmas, egzotinis romantizmas, laiko ir erdvės egzotizmas. Tikrai gi, kaip mes žinom, A. France visai nebuvo romantikas. Mat, jo gausingos ekskursijos į praeities laikus, į tolimos praeities laikus, yra skeptiko ekskursijos, įsimylėjusio savo idėjas, besistengiančio nejučiomis paremti savo idėjas erudiciniais (knygų) praeities vaizdais.

Jo regimasis pamėgimas stebuklų, paslapčių tėra maistas, reikalingas jo neišsenkamam smalsumui[1]). Tie stebuklai dažnai jam reikalingi apgaulėms atidengti, šarlatanams diskredituoti, antgamtiškoms ir absurdiškoms iliuzijoms nuvainikuoti kad ir labai universalioms. „Aš jau prisipažinau, kad aš mėgstu stebuklus, — sako rašytojas, — bet jie manęs nemėgsta, jie bėga nuo manęs ir išnyksta prieš mane“[2]).

A. France mėgsta naudotis savo raštuose knygų atsiminimais apie praeitį todel, kad, jo nuomone, „mes gyvename tik praeity“[3]). Jis mėgsta naudotis knygų atsiminimais dar ir todel, kad „poezija yra tik negalimo geidime ir nepataisomo (praėjusio) gailėjime“[4]).

Toki bus bendrai suėmus ryškiausieji A. France'o rašytojo psichikos ypatumai, kurie žymiai paaiškina jo kūrybos, jo raštų charakterį.

---

[1]) Michaut, A. France, p. 49.
[2]) La vie littéraire, t. III, p. 145.
[3]) Michaut, A. France, p. 51.
[4]) La vie littéraire, t. I. p. 104.

V.

A. France poetas.

Pirmas A. France'o poezijos rinkinys (1873 m.) „Les poèmes dorés". — Leconte de Lisle'io ir Parnaso imitavimas. — Oda „Šviesai" („A la lumière"). — „Elniai". — „Geismas". — Klasikiškai parnasiški vaizdai. — „Idylles et légendes" (1876 m.).

„Les noces corinthiennes" (1876 m.) — A. France'o poezijos šedevras. — Šaltiniai. — Dramatiškos poemos prakalba. — Prologas. — Siužetas. — Kūrinio ypatumai.

Ch. Maurras apie A. France'o poeziją. — A. France'o poeto įvertinimas.

Pirmas A. France'o poezijos bandymas išėjo 1873 m. antrašte — „Les poèmes dorés". Tai — mažas eilėraščių rinkinys, viso labo jame 18 eilėraščių. Tų dalykėlių temos gan aiškiai rodo į idėjiškus autoriaus siekimus. Štai charakteringiausių eilėraščių pavadinimai: „Šviesai", „Elniai", „Beždžionės mirtis", ‚Kurapka", „Medžiai", „Pušys", „Apleistas ąžuolas", ‚‚Geismas", ‚‚Griuvėsių regėjimas", „Venera — vakarinė žvaigždė", „Mirtis" ir tt. Tos temos rodo panteistines poeto simpatijas. Šviesos garbinimas, gili užuojauta gyvių ir net augalų pasauliui („Beždžionės mirtis" — neabejotinas poetiškas darvinizmo atgarsis), verčia autorių palyginti mažiau kreipti dėmesio į žmogų, į savo paties pergyvenimus su savojo „aš" etikiete.

Rinkinio „Les poèmes dorés" eilėraščių temos taip pat rodo, kad jų autoriaus būta uolaus Leconte de Lisle'io garbintojo ir imitatoriaus, vad. Parnaso mokyklos vado mokinio. Parnasininkai, kaip jau buvo savo laiku sakyta, 60-tais XIX amžiaus metais, Leconte de Lisle'iui vadovaujant, stengėsi suduoti griežtą smūgį romantinei poezijai (atgarsis naujo realistinio, natūralistinio lite-

ratūros sąjūdžio Prancūzijoj antroj XIX amž. pusėj, nukreipto prieš pirmos XIX amž. pusės romantizmą). Parnasininkai sukilo prieš paprastas romantiškas temas, prieš įprastas romantiškas formas. Jų temos — ar klasikinės, ar antikrikščioniškos, ar panteistinės. Mat, intelektualinė anų laikų atmosfera — 60-tų ir 70-tų metų — yra materialistiškai panteistiškų pažiūrų vyravimas.

„Les poèmes dorés" paskyrimas Leconte de Lisle'iui taip pat reikšmingas — jis, tasai paskyrimas, rodo jauno poeto A. France'o nusilenkimą prieš klasikiškai bedieviškos ir panteistiškos poezijos karalių. Paskyrimas yra toks: „A Leconte de Lisle, auteur des Poèmes antiques et des Poèmes barbares en témoignage d'une vive et constante admiration ce livre est dédié".

Įdomu bus mums kiek susipažinti su charakteringiausiomis „Les poèmes dorés" eilėraščių vietomis. Rinkinys prasideda oda „Šviesai", parašyta be galo muzikaliais iambais: „Ūkanotam spiečiuje žvaigždynų, o tu, kuri gimei pirmoji, o gėlių ir vaisių maitintoja, o Šviesa, baltoji regėjimų motina, tu ateini pas mus nuo saulės per švelnias ūkų apdangas, besisupančias ore, gyvenimas atgimsta tuomet ir, po šviesiu tavo drebėjimu, šypsosi, o žvaigždžių dukterie! Sveika! todel kad prieš tave nebuvo daiktų! Sveika, švelnioji! Sveika, galingoji! Sveika, mano žvilgsnių nekaltoji palydove ir mano žingsnių patarėja!... Rytmetis yra linksmas nuo tavo malonių glamonėjimų. Tu duodi naktims saldumo, miškams judantį šešėlį ir švelnų tankumyną, kurio ieško jauni glamonėjimai... Šviesa, tai per tave moterys tokios gražios po tavo garbingais apdarais; ir tavo brangus žydrumas, pereidamas per jų akis, skleidžia naujus malonumus... Leisk mano akims laimingoms matyti dar ilgai, žydriam gašlume, Grožę išdidžiai žengiančią, kaip karalienę, su skaisčiu aukso vainiku. Ir kada daiktų Prigimimas savo krūtinėj sudarys mano būsimąjį likimą, sugrįžk nuplauti, sugrįžk maitinti savo grynomis bangomis mano naujų metamorfozų".

Proziškas tų eilių vertimas gali duoti labai netobulą puikaus orginalo vaizdą:

„Dans l'essaim nébuleux des constellations,
O toi qui naquis la première,
O nourrice des fleurs et des fruits, ô Lumière,
Blanche mère des visions,

Tu nous viens du soleil à travers les doux voiles
Des vapeurs flottantes dans l'air:
La vie alors s'anime et, sous ton frisson clair,
Sourit, ô fille des étoiles!

Salut! car avant toi les choses n'étaient pas.
Salut! douce; salut! puissante.
Salut! de mes regards conductrice innocente
Et conseillère de mes pas.
. . . . . .

Le matin est joyeux de tes bonnes caresses;
Tu donne aux nuits la douceur,
Aux bois l'ombre mouvante et la molle épaisseur
Que cherche les jeunes tendresses.
. . . . . .

Lumière, c'est par toi que les femmes sont belles
Sous ton vêtement glorieux;
Et tes chères clartés, en passant par leurs yeux,
Versent des délices nouvelles.
. . . . . .

Donne à mes yeux heureux de voir longtemps encor,
En une volupté sereine,
La Beauté se dressant marcher comme une reine
Sous la chaste couronne d'or.

Et lorsque dans son sein la Nature des choses
Formera mes destins futurs,
Reviens baigner, reviens nourrir de tes flots purs
Mes nouvelles métamorphoses"[1]).

Paimkime kitą eilėrašti — „Elniai" („Les Cerfs"). Tame dalykėly atvaizduojama žiauri dviejų elnių kova del vienos elnės. Vienas jų nugalėtas miršta — visa tai puikiai atatinka gamtos dėsnius: žūsta tas, kurį gamta apdovanojo silpnesne jėga. Silp-

[1]) Poésies, 3-e éd. Lemerre, 1924, p. 5—7.

nesnio elnio mirtis nesudrums gamtos daiktų tvarkos. „Pasiduodama, — sako poetas, — švelniai savo naujajam likimui, jo (elnio) gyvūno siela, išsisklaido lengvai gimtajam miške. Visuotinis gyvenimas surenka savo sielas. Jis (elnias) sugrąžina kvepiantiems vėjams, ąžuolams, pušims, savo seniems maitintojams, šaltiniams, gėlėms, visa, ką jis buvo iš jų pasiėmęs... Šventųjų miškų prieglobsty teka permatomas laikas, baimė (ten) nežinoma ir mirtis greita; nė viena būtybė negyvuoja ir nežūsta be reikalo... Meilė, galingoji Meilė, vaisingas Gašlumas, štai dievybė nenutrūkstamai kurianti pasaulį, gyvenimo ir būsimųjų likimų gimdytoja!"...

„Douce aux destins nouveaux, son âme végétale
Se disperse aisement dans la forêt natale;
L'universelle vie accueille ses esprits:
Il redonne à la terre, aux vents aromatiques,
Aux chênes, aux sapins, ses nourriciers antiques,
Aux fontaines, aux fleurs, tout ce qu'il leur a pris...
. . . . . .

Au sein des bois sacrés, le temps coule limpide,
La peur est ignorée et la mort est rapide;
Aucun être n'existe ou ne périt en vain...
. . . . . .

L'Amour, l'Amour puissant, la Volupté féconde,
Voilà le dieu qui crée incessamment le monde,
Le père de la vie et des destins futurs!"...[1]).
. . . . . .

Materialistiškai panteistiški poeto akcentai čia gan ryškiai išreikšti. Mirtis, kaipo neišvengiamas reikalas, mirtis, kaipo gyvenimo maitintoja — mėgstamiausia iš jo panteistiškų temų. Ir beždžionė miršta be skundų, tyliai („La mort du singe"), ir kurapka („La perdrix") miršta be pykčio. O gyvenimas, meilės instinkto vedamas, galingas, nuolatos pagimdo naujas būtybės — gyvulius, augalus — gyvenimas, kurs yra „vienatinis džiaugsmo šaltinis ir širdgėlų sandėlis"[2]).

[1]) Poésies, p. 9—10.
[2]) Poésies, „Les sapins", p. 21.

Grynai liriški eilėraščiai, kaip kad „Geismas“ („Le Désir“), turi nemaža melancholijos. „Aš žinau, — sako poetas, — kiekvieno paprasto geismo tuštumą“... Toji eilėraščio pradžia yra lyg saviškas tolimesnių strofų pagrindinis motyvas. „Melancholiškoji tamsių plaukų naktis, kuriam tikslui užsimiršti tavo apsvaigime, jei nieks negali, kaip mirty, amžiams pasinerti tavo uksmėje?... Lūpos, gyvos gėlės, kilnios kruvinosios rožės, pražystančios tuomet, kai mes bučiuojam jus... Kam bergždžios pastangos dviejų sujungtų burnų? Ilgiausias pabučiavimas apgaudinėja mūsų tikslą... Bet nesugaudomas žvilgsnių grožis, iš kur jis eina, kad praeidamas gautų padėti ant mūs kaktos tiek vilčių?... Žmogus ir dievai, viskas praeina, bet gyvenimas pasilieka visuomet. O tu, forma, kvapas, šviesa, kuri pavertei gėlėmis mano pirmąjį savitumą, ach, aš žinau, kodel tave mylėjau“... —

Je sais la vanité de tout désire profane
. . . . . .

Mélancolique nuit des chevelures sombres,
A quoi bon s'attarder dans ton enivrement,
Si, camme dans la mort, nul ne peut sous tes ombres
Se plonger éternellement...
. . . . . .

Lèvres, vivantes fleurs, nobles roses sanglantes
Vous épanouissant lorsque nous vous baisons...
. . . . . .

Où tend le vain effort de deux bouches unies?
Le plus long des baisers trompe notre dessein...
. . . . . .

Mais la vague beauté des regards d'où vient-elle,
Pour nous mettre en passant tant d'espérance au front?...
. . . . . .

Les hommes et les dieux tout passe,
Mais la vie existe à jamais.

Et toi, forme, parfum, lumière,
Qui fleuris ma vertu première,
Ah! je sais pourquoi je t'aimais!...[1])

To tipo eilėraščių yra daugiau A. France'o poezijos rinkiny. „Geismas" baigiasi gan optimistiškai. Yra vis delto poetui gyvenime dalykų vertingų, gerbtinų — tai forma, kvapas, šviesa, žodžiu, grožis visuose savo reiškiniuose. Mes matom, kad jau pirmajam A. France'o poezijos kūriny pasirodo jo estetizmas, jo grožio kultas.

Poezijos rinkiny „Les poèmes dorés" galima surasti daug gražių, nusisekusių vaizdų klasikiškai parnasiško tipo. Jų reliefingumas, ekspresija neabejotini. Iš tų puikių vaizdų aibės paimsim kelis charakteringiausius. „O gėlių ir vaisių maitintoja, o Šviesa, baltoji regėjimų motina"... (O nourrice des fleurs et des fruits, o Lumière, blanche mère des visions...). „Laikas permatomas teka"... (Le temps coule limpide...). „Melancholiškoji tamsių plaukų naktis"... (Mélancolique nuit des chevelures sombres...). „Lūpos, gyvos gėlės, kilnios kruvinosios rožės"... (Lèvres, vivantes fleurs, nobles roses sanglantes...). „Prieblanda miršta, ir baltos žvaigždės pradeda drebėdamos vos žibėti šakose"... (La crépuscule expire et les étoiles blanches commencent en tremblant à poindre dans les branches...)[2]). „Vėsus vėjas, pilnas skambių bučinių"... (Le vent frais, plein de baisers sonores...)[3]). „Venera, o didžioji motina degančiais viduriais"... (Vénus, ô grande mère aux entrailles brûlantes...[4]) ir tt.

Techniškas „Les poèmes dorés" eilėraščių formos miklumas, virtuoziškumas krinta į akį kiekvienoj vietoj. Prof. Giraud, nurodydamas kelių eilių įmantrumą (préciosité), neaiškumą, pernelig didelį nenatūralumą, vis delto pripažįsta, kad, apskritai imant, jų, tų eilėraščių, poetiškoji forma yra labai vykusi, yra be priekaišto. Yra tuose eilėraščiuose daug elegantiškumo kiek švelnaus. Net savo „ligūstume" tos eilės pilnos žavingumo[5]).

---

[1]) Poésies, „Le Désir", p. 36.
[2]) Ibid., p. 51.
[3]) Ibid., p. 53.
[4]) Ibid., p. 54.
[5]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 204.

Kai kurių tų poezijų muzikalumas yra stačiai nuostabus. Ypačiai charakteringa ta prasme pirmoji rinkinio oda „Šviesai". Jos iambai, pasak žinomo rašytojo ir kritiko Ch. Maurras'o, „magiški"[1]). Ir tikrai, įsiklausykite į šią strofą:

„Salut! car avant toi les choses n'étaient pas.
Salut! douce; salut! puissante.
Salut! de mes regards conductrice innocente
Et conseillère de mes pas"...

Kad ir yra A. France prisisunkęs klasicizmo, jo ausis muzikalumo atžvilgiu lyg romantiška. Teisybė, toks klasikas, kaip Racine, tarp kitko, kaip mes žinom, mėgstamiausias mūsų parnasininko poetas, pasižymi taip pat nepaprastu savo eilių muzikalumu.

Trejiems metams praslinkus po pasirodymo „Les poèmes dorés", išėjo pirmo poezijos A. France'o bandymo tęsinys (1876 m.). Tasai naujas poezijos rinkinys turėjo 18 eilėraščių „Idylles et légendes" ir puikią dramatišką poemą, išlaikytą griežtai klasikiniuose tonuose, „Les noces corinthiennes".

„Idilijos ir legendos" labai kosmopolitinės del savo temų. Čia jūs galite sutikti įvairių imitacijų — aleksandrinių, vidurinių amžių, indų ir tt. Tai yra vis temos, kurias taip talentingai sunaudojo Parnaso mokyklos vadas Leconte de Lisle, ypatingai savo „Les poèmes barbares". Anų laikų poetiškam prancūzų Olimpe tai buvo madniausios temos, temos daugiausia nukreiptos prieš neapkenčiamą krikščionybę. „Idilijos ir legendos", nenusileisdamos savo forma pirmajam rinkiniui („Les poèmes dorés"), gali būti įdomios ir „gali džiuginti meno ir idėjų istoriką"[2]). Tie eilėraščiai vis delto yra veikiau talentingi pratimai poezijos technikoj, nekaip permąstytas grožinis ensemble.

Už tat kritika vienbalsiai laiko „Les noces corinthiennes", šitą klasikinę dramatišką poemą, A. France'o poezijos šedevru. Poemos siužeto negalima laikyti originaliu. Jis buvo sunaudotas Goethe's jo „Braut von Corinth". Kritika nurodo į A. France'o pasisavinimus iš Chateaubriand'o, į šatobrianiškus motyvus.

[1]) Ch. Maurras, A. France politique et poète, éd. Plon, s. d. (1924), p. 16.
[2]) Ibid., p. 18.

Be abejo, dramatiškos mūsų parnasininko poemos fonas primena Chateaubriand'o „Atala“ ir „Les Martyrs“. A. France, kaip ir „Kankinių“ autorius, paėmė savo kūriniui didžiojo dvasios krizio epochą — mirštančios stabmeldybės ir įsivyraujančios krikščionybės. Konfliktas tarp krikščioniško poemos didvyrės Dafnos pažado išlaikyti savo vainiką, ir josios meilės gražiam graikui Hippijui — primena Chateaubriand'o Atalos konfliktą.

Ta proga pažymėsiu, kad „Les noces corinthiennes“ buvo pastatytos scenoje daugeliui metų praėjus po savo pasirodymo (po 40 metų). Vasario 9 d. 1918 m., paskutiniais Didžiojo Karo metais, dramatiškoji A. France'o poema buvo pastatyta Paryžiaus teatre, Prancūzų Komedijoj. Pelnas nuo vaidinimo turėjo būt paskirtas karo sunaikintoms Prancūzijos sritims. Vaidinimo metu buvo ir patsai A. France, tuo laiku jau pasaulinė garsenybė. Per vaidinimą kaip tik prasidėjo Paryžiaus bombardavimas. Vokiečių bombos ėmė kristi į miestą. Publika tačiau laukė vaidinimo pabaigos. A. France taip pat pasiliko sėdėti ložoj, kad ir labai prastai jausdamasis, kaip jis pats prisipažindavo vėliau.

„Les noces corinthiennes“ prakalba labai charakteringa: „Aš paliečiu šioj knygoj, — sako autorius prakalbos pradžioj, — didžius ir svarbius dalykus, religinius dalykus. Aš atstačiau tikėjimo amžių svajonę... Būtų harmonijos jausmo trūkumas aprašinėti be dievotumo tai, kas yra dievota“...

Prof. Giraud yra linkęs priimti bona fide tą poeto deklaraciją[1]). Bet aš nieku gyvu su tuo negaliu sutikti. Juk dauguma visokių literatūriškų prakalbų rašoma tam, kad uždumtų akis, kad pasakytų kaip tik tai, ko nemano patsai autorius. Ypač sunku tikėti, kai prakalbą rašo toksai autorius, kaip A. France. Kartais nelengva yra pažinti, kuomet tasai žmogus ironizuoja, o kada jis rimtai reiškia savo nuomonę. Jei gyvenimo garbinimas, vienatinio žemės gyvenimo, grožio ir meilės kultas, ir krikščionybės atvaizdavimas, kaipo mokslo, priešingo gyvenimui, grožiui ir meilei, yra „harmonijos jausmas“, sutinkąs su „dievotumu“ — tuomet tikrai mes galėtum tikėti autoriaus prakalba. Bet tai juk negalimas dalykas, tai nonsensas.

---

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 207.

Gana tik atskleisti pirmus poemos puslapius, jos puikų prologą, kad mes įsitikintum tikrais autoriaus tikslais ir simpatijomis. Tasai prologas griežčiausiu būdu neigia, griauna prakalbą. Įsiskaitykit tik į tą garsųjį prologą, į tą kreipimąsi į gražią šabmeldišką Graikiją, Helladą:

„Hellada, o jaunoji mergele, skambinančioji lira! Tu, kurios lūpos mėgo bučinius ir medų, išmintingas vaike, sujungęs savo šypseną su lengva jūros ir dangaus šypsena. Visos tavo dienos slinko lygiomis valandomis ir, kai didžioji Naktis sidabruodavo kelius, tu mąstei, laimingoji, žydriam žiogų triukšme, apie valandas, apie metų laikotarpius, apie žmonių darbus.

„O jūrų dukterie, atsisėdusi ant šviesaus smėlio. Tavo krūtinėj buvo gražus gašlumas, ir šventoji harmonija pripildydavo savo didžiomis bangomis tavo meilės dainą pilnai skambančią.

„Aš, tas lotynų vaikas, kuris rado tave tokią gražią, kuris maitino savo akis tavo dieviškais konturais. Man reikia, kad tave nupiesčiau dar tikram paveiksle, (man reikia) atlikti darbas, kuris nebus bergždžias. Kiti atvaizdavo tavo ramią vaikystę, kada nuo šaltinio, kur kvėpuodavo Dievai, tu grįždavai ant galvos nešina molio urna. Tokia rimtis blogai atatiktų mano neramią širdį.

„Aš padėjau ant tavo krūtinės išblyškusias žibuokles, ir aš tave pragarsinau tuo metu, kai pavyduolis Dievas, nutraukęs nuo tavo kaktos šventus raikščius, prieš sugriautą šventovę sudaužė tavo baltus kelius. Apsiniaukusiam pasauly išnyko tavo šypsena; lieknumas ir grožis žuvo su tavim; nieks ant apleistos uolos nepriėmė tavo liros, ir žėmė sukosi tamsioj baimėj.

„Hellada, o baltoji mūzų sesuo, aš atvaizdavau tave gražią ir meilės kupiną tavo paskutinėmis valandomis, kad tie, kas pamatys „Korinto sutuoktuves", daugiau mylėtų gyvenimo ir būtų švelnūs įsimylėjusiems". —

„Hellas, ô jeune fille, ô joueuse de lyre!
Toi dont la bouche aimait les baisers et le miel,
Ingénieuse enfant qui mêlais ton sourire
Aux sourires légers de la mer et du ciel,

Tous les jours s'écoulaient en des heures égales,
Et, quand la grande Nuit argentait les chemins,

Tu méditais, heureuse, au bruit clair des cigales,
Les heures, les saisons et les travaux humains.

O fille de la mer, assise aux plages blondes!
Ton sein a contenu la belle volupté,
Et la sainte harmonie a de ses grandes ondes
Empli ton chant d'amour abondamment jeté.

Moi, cet enfant latin qui te trouve si belle
Et qui nourrit ses yeux de tes contours divins,
J'ai pour te peindre encore en un tableau fidèle
Accompli des labeurs qui ne seront pas vains.

D'autres ont exprimé ton enfance tranquille,
Lorsque de la fontaine où respiraient tes Dieux
Tu revenais, portant au front l'urne d'argile.
Tant de paix convient mal à mon coeur anxieux.

Moi, j'ai mis sur ton sein de pâles violettes,
Et je t'ai célébrée, alors qu'un Dieu jaloux,
Arrachant de ton front les saintes bandelettes,
Sur le parvis rompu brisa tes blancs genoux.

Dans le monde assombri s'effaça ton sourire;
La grâce et la beauté périrent avec toi;
Nul au rocher désert ne recueillit ta lyre,
Et la terre roula dans un obscur effroi.

Hellas, ô blanche soeur des muses, je t'ai peinte
Belle et pleine d'amour en tes derniers moments,
Pour que ceux qui verront les Noces de Corinthe
En aiment plus la vie et soient doux aux amants"[1]).

Jaunas korintietis Hippijus myli gražuolę Dafną ir josios yra mylimas. Ji turės ištekėti už jo. Hippijus — linksmas optimistinės graikų stabmeldystės atstovas. Dafna — krikščionė. Josios motina Kallista beveik asketė.

Kartą Kallista sunkiai sirgdama verčia savo dukterį pažadėti vainiką Kristui, tapti Kristaus sužiedotinė, jei motina pasveiksianti. Dafna verkdama maldauja motinos pasigailėti jos, neversti

[1]) Poésies, p. 133—135.

daryti tokio pažado. Ji norinti dar gyventi, ji norinti mylėti. Bet Kallista — fanatikė; galiausiai ji pasiekia savo tikslą. Dafna pažada savo skaistybę Kristui, paaukodama tuo būdu savo žemišką meilę dukters meilei, dukters pareigai.

Iš čia eina visos nelaimės. Žiaurus krikščioniškas pažadas verčia mergelę atstumti savo numylėtinį. Ji praneša savo sužiedotiniui, kad ji jau tapusi Kristaus sužiedotinė. Hippijus, sužinojęs apie savo dieviškąjį konkurentą, sukyla prieš jį: „Galiliečių Dieve! — šaukia jis, — aš tavęs neieškojau. O fantome! tu atėjai mano pėdomis. Aš pažinau tave pagaliau, Dvasia pripildyta pavydumo, Šmėkla atėjusi sudrumsti gyvenimo šventės, Piktasis Demone, sukilęs prieš žmonių giminę, privertęs vilktis savo kely liūdesio dainai, Dieve įstatymų niekintojau, galingas savo magija, o mirties Kunigaikšti, kurio šaltoji energija yra tik tam, kad sušaldytų mūs mergeles mūsų glėby! —

„Dieu des Galiléens! je ne te cherchais pas.
O fantôme! tu viens te dresser sur mes pas.
Je te connais enfin, Esprit gonflé d'envie,
Spectre qui vient troubler la fête de la vie,
Mauvais Démon, armé contre le genre humain,
Qui fait traîner le chant des pleurs sur ton chemin,
Dieu contempteur des lois, puissant par la magie,
O Prince de la mort, dont la froide énergie
Ne vaut que pour glacer nos vierges en nos bras!“[1]).

Hippijus tiek įtikinamai išrodinėja Dafnos teisę mylėti (ji visą laiką nesiliauna jo mylėjusi, nors ir yra pasižadėjusi Kristui), jog mergelė negali toliau priešintis savo jausmui — ji sutinka būti jo, bėgti su juo, ji sutinka mylėti jį.

Kallista nakčia užtinka Hippijų ir dukterį besiglamonėjančius. „Gėda! — šaukia senė — Kristau, kur dingai?“ Sena krikščionė prakeikia Hippijų ir išvaro iš namų: „Eik, ieškok nakčia apgraibomis pakely tavęs vertos lovos begėdiškose smuklėse. Skubėk, jei nenori bėgti paragavęs rykščių!“

Hippijus išeina. Dafna išprašo savo auklę pasivyti jaunuolį ir pasakyti jam, kad jis jos lauktų paskirtoj vietoj — prie didelio

[1]) Poésies, p. 206—207.

mauzolėjo (kapo), „kur pušys plečia savo tamsias apdangas“. To mauzolėjo vidury yra kambarėlis, kur stovi urnos su mirusiųjų pelenais. Čia turi susitikti jauni žmonės.

Mergelė pasirūpino sau nuodų. Ji nutarė pasirinkti vidurinį kelią — nenuskriausti nei savo dangiškojo sužadėtinio, nei žemiškojo. Ateina Hippijus. Įsimylėjėliai sėda ant suolo viens šalia antro ir ima kalbėti.

Tuo laiku, vaikštinėdamas su krikščionimis po miesto apylinkes, vyskupas Teognis pamato šviesą viduj mauzolėjo (mat, įsimylėjėliai sėdėjo prie žibinto, nes buvo naktis). Teognis siunčia vieną savo palydovų sužinoti, kas ten dedasi.

Tuo tarpu Dafna pasiūlo savo sužadėtiniui prie pirmatakų urnų surengti vestuvių pokylį. Ji rodo gėles, atneštas jos taures. „Išblyškusios žibuoklės ir švelnūs hiacintai, — sako jinai, — kvepia ant mano galvos. Uždėk ant savo galvos gražias gėles ir paimk taurę, kurioj aš sumaišiau tamsų vyną su tyru vandeniu“...

Dafnos taurėje įdėti nuodai. Mergelė prisiglaudžia prie Hippijaus. Ji kalba jam švelnius žodžius, ji pasakoja jam apie gyvenimo džiaugsmus. Jis siūlo jai eiti drauge su juo į jo laivą, kad su rytmečio vėju išplauktų į plačiąją jūrą.

Dafna atsistoja ir pradeda svyruoti. Hippijus išveda mergelę į orą. Jie susiduria kaip tik su vyskupu Teogniu ir Dafnos tėvais ir vergais. Mat, vyskupas sužinojęs iš Kallistos apie visa, (jo žmogus jam pranešė, kas buvo mauzolėjuje), pasako, kad jis pasiryžęs sujungti jaunus įsimylėjėlius moterystės ryšiais. Dafna be galo nusiminusi prisipažįsta, kad ji išgėrusi nuodų, kad ji jau mirštanti. „Veskit mane, veskit mane, — prašo dar ji, — į rausvą kalną, prie šviesių tamarinų (gėlių), kuriuos šlaksto šaltinis... Naktis, naktis sugrįžta, mane apsupa, mane pripildo“...

„Menez-moi, menez-moi sur la colline rose
Vers les blonds tamaris que la fontaine arrose...
La nuit, la nuit revient, m'enveloppe et m'emplit“...[1]).

Dafna miršta. Jos tėvas Hermas be galo nuliūdęs. „Tai tu nužudei ją, o žmona! — šaukia jis Kallistai. Kallista verčia

[1]) Poésies, p. 246.

save nusilenkti prieš Dievo valią. Teognis išmėtinėja jai jos neprotingą pažadą, bet vis delto prižada jai išganymą už josios tikėjimą. Hippijus visiškai nusiminęs, nusivylęs — drauge su Dafna jam išnyko ir meilė ir grožis.

Dramatiškoj poemoj „Les noces corinthiennes" autoriui puikiai pavyko išlaikyti antikinis koloritas. Be to, jis sugebėjo duoti savo pjesei dramatiškumo. Tasai kūrinys yra kritikos pripažinimu, kaip buvo minėta aukščiau, vienatinis A. France'o tobulas dalykas kompozicijos atžvilgiu. Klasikinis eilių ryškumas — nuostabus. Vaizdai, pilni Hellados aromato, dieviškos žūstančios Hellados, su jos gyvenimo, džiaugsmo, meilės ir grožio kultu, slenka gėliuota srove. Mokėjime perduoti hellėnų dvasią poezijoj A. France teturi vieną vertą savęs konkurentą, kurio jis nemėgo kaip romantiko, kaipo prancūzų romantizmo tėvo — Chateaubriand'ą.

Ch. Maurras, vienas iš geriausiai nusimanančių apie mūsų laikų prancūzų poeziją, vadina A. France'o poeziją „subtilia liriško radijaus dalele (la subtile parcelle de radium lyrique), galinčio išgydyti, numarinti ar priversti gyventi amžinai". Toji dalelė atrodo kritikui „žvilgsniu, žydinčiu gražiausiam veide". Toji poezija esanti „lotynų vaiko" poezija. Toji poezija — „Racine'o brolio poezija". A. France'o eilėse gali sutikti „galingą žvaigždės kibirkštį", „išvidinio magnetizmo spindulį", kurs „praplatina svajonę"[1]).

„Kokia nelaimė, koksai liūdesys ir kokia klaida, — šaukia tas pat kritikas, — apsistoti, kaip tat yra padaręs A. France, vidury dainos!"...[2]).

Mes negalim abejoti, kad A. France'o būta poeto, talentingo poeto, klasikinio tipo poeto, puikiai nusimanančio poezijos techniką. Bet tuo pat laiku mes turim konstatuoti, kad A. France visų mažiausia lirikas. Jam trūksta tikro lirizmo, jam trūksta intimiškų jaudinančių prisipažinimų, jam stinga tų charakteringų, konfidencialių akcentų, kurie paprastai susiejami su lirizmo sąvoka. Jis perdaug sąmoningas savo kūryboj, jis perdaug šaltos širdies, kad galėtų pasiduoti lirizmo valiai. Jo poezijoj yra

[1]) Ch. Maurras, A. France politique et poète, p. 28.
[2]) Ibid., p. 29.

ugnies, bet tai šalta ugnis, negyva ugnis. Tai žibančių, blizgančių brangenybių, deimantų ugnis. Toji ugnis apakina, bet nedegina.

Kai kurie kritikai mano, kad A. France neturėjo pakankamai intuicijos, tiek būtinos tikrajam lirikui. Jis turėjęs daugiau pastabumo, nekaip intuicijos. Tasai pastabumas buvęs vaisius jo mokėjimo ir gabumo pastebėti, buvęs rezultatas jo plačios erudicijos[1]).

Su tuo visai galime sutikti. Patsai A. France vėliau visuomet tvirtindavo, kad jis esąs mažiausia poetas: „Aš rašiau eiles, bet aš ne poetas. Aš mąstau ne eilėmis, bet proza, ir aš perdirbau savo prozą į eiles. Tikri poetai betarpiškai mąsto eilėmis. Tai jų žymė“[2]).

Be to, jis buvo, pasak jo, perdaug protingas, kad būtų poetas. Rašytojas visuomet laikė tikrus poetus, poetus iš „Dievo malonės“, apskritai imant, mulkiais („bête comme un poète“).

Aukščiau, A. France'o biografijoj, buvo kalbėta apie tai, kodel jis atsisakė nuo poeto karjeros. Buvo sakyta, kad prof. Lanson mano, jog eiliuotoji forma ne visai atsakiusi turtingos, niuansuotos A. France'o minties ekspresijai. Prof. Giraud atvirkščiai tvirtina, kad priežastis to atsisakymo nuo poezijos daug prozaiškesnė — tai be nebus noras įsigyti plačios publikos simpatijos ir pagerinti sau medžiaginį būvį. Ta prasme lengvoji kritika (žurnaluose), o ypačiai romanas, daugiausia tikę panašiems tikslams antroj XIX amž. pusėj[3]).

Mes sutikom su Giraud nuomone. Mes galėtum dar pridurti, kad A. France nebūdamas lirikas, poetas, neturėjo reikalo, apskritai imant, griebtis plunksnos savo intimiškiems pergyvenimams atvaizduoti. Jis nejautė išvidinio reikalo „išlieti“ ant popieriaus savo jausmų pertekliaus, savo širdies pilnumo, savo sielos ugnies. Tos sielos ugnies, to širdies pilnumo, tų jausmų pertekliaus jam visados stigo.

---

[1]) Kahn, Silhouettes littéraires éd. Montaigne, s. d. (1925), p. 106.
[2]) Gsell, Les matinées de la villa Saïd, p. 161.
[3]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 209.

VI.

A. France kritikas.

Pagrindinės A. France'o literatūrinės kritikos tezės. — Objektyvios kritikos griežtas neigimas. — To neigimo argumentacija. — Impresionistinės kritikos panegirikas (impres. kritika „pilniausioji ir tobuliausioji literatūros forma").

A. France'o polemika su objektyvios, moksliškos, universitetiškos kritikos atstovu F. Brunetière'u.

A. France'o impresionistinės kritikos kritika. — Jo kritikos iliustracijos (Rabelais, Molière, Balzac, George Sand, Baudelaire, Zola, Lemaitre). — A. France'o kritikos ypatumų analizė. — Kurios reikšmės gali turėti impresionistinė kritika?

Kaip jau buvo pažymėta A. France'o biografijoj, jis pradėjo savo literatūros veiklą, kaipo „préfacier" („prakalbininkas"). Jis dirbo toj srity nemaža metų. Jis išleido taip pat su savo komentarais kai kurių didžiųjų prancūzų rašytojų kūrinius (Bernardin de Saint-Pierre'o „Paul et Virginie", Chateaubriand'o „Atala" ir tt.). Jo etiūdas, išėjęs atskira knygele 1879 m. „Lucile de Chateaubriand", skirtas garsiojo romantiko sesers poetiškosios kūrybos analizei, — palyginti geriausias iš visų to tipo darbų.

Ta proga reikia pažymėti, kad A. France savo kritiko veiklos pradžioje (1866—1880 m.) atrodo eruditas, tačiau toji erudicija gan įtariama. Jo informacijos yra dažniausiai paimtos iš antrų, net iš trečių rankų. Jei vietomis atsiranda jo kritikoj nauji originalūs daviniai, jie, deja, paimti, taip sakant palaikytinai, nuomon, iš jo mokyto draugo E. Charevay[1]). Kartais savo kritikoj jis daro neleistinų paklydimų, pav., kad ir etiūde apie Chateaubriand'o jaunystę.

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 211.

Nuo 1886 m. A. France veda laikrašty „Le Temps“ kritikos skyrių, pasidaro žymiausiu ir populariausiu kritiku, recenzentu. Kelerių metų jo kritikos, recenzijų rinkinys sudarė vėliau 4 tomus jo žinomo veikalo „La vie littéraire“.

„Kritika, lygiai kaip filosofija ir istorija, — griežtai skelbia A. France savo prakalboj į „La vie lettéraire“[1]), — yra tam tikra romano rūšis atsargių ir smalsių protų reikalams, o kiekvienas romanas... yra autobiografija. Geras kritikas yra tas, kas pasakoja savo sielos nuotykius tarp šedevrų“...

Kad kritikas būtų visai laisvas, jis turėtų pasakyti: „Tamstos, aš kalbėsiu apie save, nagrinėdamas Shakespeare'ą, Racine'ą, Pascal'į ar Goethę“[2]). Aukštesnis žmogus (kritikas) turįs kalbėti apie save patį tik susidūręs su didžiais dalykais, su kuriais jis turi reikalo[3]).

Visai nesą objektyvios kritikos, kaip kad nesą objektyvaus meno: „Visi tie, kas džiugina save tuo, kad įdėję ką kita, o ne patį save į savo kūrinį, yra apgaulingos iliuzijos aukos. Dalykas tikras, kad mes niekuomet negalim išeiti iš paties savęs“[4]).

Tokios bus pagrindinės A. France'o literatūrinio kritiko tezės, tezės, kurias jis išugdo, reikia pasakyti, gan netvarkingai, keturiose savo keturių tomų „La vie littéraire“ prakalbose.

Pasistengsime, kiek galėdami sistematiškiau (kas bus visuomet labai sunku — juk turim reikalo su „anarchiška“ mūsų rašytojo mintimi), išplėtoti kritiko pagrindines tezes, jo paties formulavimų pagalba.

Vadinasi, pasak A. France'o, nesą objektyvios kritikos, kritikas pasakojąs tik savo paties pergyvenimus skaitytojui, sukeltus literatūros dalykų. Kyla klausimas, ar gali būti teisėtas toksai pasakojimas, toksai pasikalbėjimas apie savo įspūdžius skaitytojo atžvilgiu?

A. France mano, kad taip, todel kad kiekvienas žmogus galįs turėti savo atskirą nuomonę, galįs gauti skirtingo įspūdžio nuo vieno ar kito literatūros kūrinio. „Reikia, — sako mūsų rašytojas, — kad kritika pilnai prisisunktų tos idėjos, jog kiekviena

[1]) La vie littéraire, t. I, p. III.
[2]) Ibid., p. IV.
[3]) Ibid., t. II, p. IV.
[4]) Ibid., t. I, p. IV.

knyga turi tiek skirtingų egzempliorių, kiek ji turi skaitytojų, ir kad poema, kaip ir peizažas, kinta visose akyse, kurios ją mato, visose sielose, kurios ją suvokia“[1]).

Kritiko teisė laisvai pasidalyti savo įspūdžiais, gautais iš knygų, negalinti sukelti jokių abejojimų, mano A. France. Reikią neužmiršti, „kad visos knygos, apskritai imant, ir net daugiausia nuostabios, atrodo kur kas mažiau vertingos savo turiu, nekaip tuo, ką į jas įdeda tas, kas skaito. Geriausios knygos... yra tos, kurios duoda daugiausia progos sužadinti minčiai, kurios duoda įvairiausius dalykus“[2]). Suprantamas dalykas, jei kritikas perduoda savo įspūdžius, techniškos romanų ir poemų sąlygos (t. y. paprastas literatūrinės erudicijos aparatas) A. France'ui visai neįdomios[3]).

Kodel vis delto nesą objektyvios kritikos? Kodel kritika, kaip kad filosofija ir istorija, esanti savotiška romano rūšis? Kritika, mano A. France, esanti mažiausia mokslas iš visų mokslų, negalinti būti mokslu (bet patsai tiksliausias mokslas, kaip mes žinom iš rašytojo credo, taip pat netikras, iliuzorinis, kaip visa tikrovė, kaip visas apsupąs mus gyvenimas). Literatūrinės kritikos objektas perdaug sudėtinis, perdaug neišmatuojamas, kad galima būtų pretenduoti jam kokio mokslingumo, kokio objektyvumo. Teoretiškai, aišku, esą galima nagrinėti kritiką, kaipo išeinančią iš mokslo ir turinčią reikalo su tikrove (ko tik teoretiškai negalima esą padaryti!). „Nuo idėjos, kurią mes turim apie kosmines jėgas ir apie dangaus mechaniką, — sako A. France, — gal būt pareina naujas sprendimas pono M. Barrès'o apie etiką ar apie pono J. Moréas'o prosodiją. Visa sujungta viena grandine pasauly. Bet... tos grandinės tarpugrandžiai vietomis taip supainioti, jog patsai velnias jų neišpainios, nors jis ir logikas. Ir paskiau reikia pripažinti tai, apie ką žmonija nusimano daug mažiau... — tai apie savo pradžią. Mums trūksta principų daugely dalykų, o ypačiai dvasios kūrinių žinojime. Negalima numatyti šiandien, kad ir kažin ką sakytų, laiko, kada kritika įgaus pozityvaus mokslo griežtumą, ir net galima visai tikrai tikėti, kad toji valanda neateis niekuomet“[4]).

---

[1]) La vie littéraire, t. II, p. XII.
[2]) Ibid., p. XI.
[3]) Ibid., p. X.
[4]) Ibid., t. III, p. XVI—XVII.

Kritikos objektas, kaip jau sakyta, esąs perdaug komplikuotas ir nesugriebiamas, kad galima būtų tikėti objektyvios kritikos egzistencija, net tokios egzistencijos galimumu. „Grožis, narsumus, genijas, — sako A. France, — visuomet turi savo slėpinį. Nei Kleopatros grožis, nei šv. Pranciškaus Asižiečio švelnumas, nei Racine'o poezija, niekuomet nesileis suglausti jų į formules, o jei šie dalykai pasidaro mokslo objektais — tai mokslo, kurs yra sumaišytas su menu, mokslo intuityvaus, neramaus ir visuomet neužbaigto. Tasai mokslas, tikriau, menas, yra: filosofija, moralė, istorija, kritika, pagaliau visas gražus žmonijos romanas"[1]).

Į kritikos pagrindą, vad. objektyvios kritikos pagrindą, dedą, mano A. France, tradiciją ir visuotinį susitarimą. „Kūriniai, kuriais visi grožisi, yra tie, kurių nieks neištiria... Skonis, kurs mus patraukia prie kurio vieno tobulo kūrinio ar atitraukia nuo kurio kito, ar jis laisvas? Ar nesudaromas jis (skonis) daugumos sąlygų, svetimų kūrinio turiniui, iš kurių svarbiausioji — imitavimo dvasia, tiek galinga žmoguje ir gyvulyje. Mes nešiojame ją (tą imitavimo dvasią) visuose mūsų veiksmuose, ir ji vyrauja mūsų estetiniam jausme. Tuo būdu, galima pamatyti, kaip kūriniai, paniekinti jiems užgimus, turėjo maža vilties kada įgauti pasisekimo ir, atvirkščiai, garsūs kūriniai jau pradžioje, išlaiko savo reputaciją ir dar gerbiami po to, kai jie pasidarė nebesuprantami. Tai rodo, kad susitarimas yra grynas prietaro padarinys. Galima būtų duoti daugybę to pavyzdžių"[2]).

A. France duoda tokį charakteringą pavyzdį to, kad vad. visuotinis susitarimas del vieno ar kito klasikinio kūrinio tobulumo yra aklas imitavimas, pamėgdžiojimas, prietaras, dažnai neturįs jokio sąmoningumo. Kartą, per įstojamuosius savanorių egzaminus, egzaminatoriai karininkai davė kandidatams diktantui vieną puslapį, nenurodydami šaltinio. Tasai diktanto puslapis pateko vėliau į įvairių žurnalų skiltis. Jį citavo, juokėsi iš jo, tyčiojosi iš jo juokingo stiliaus. Tyčiojosi iš frazių, keistų ir juokingų. Vėliau pasirodė, kad tasai diktanto puslapis buvo paimtas iš vienos geriausios vietos garsaus istoriko ir pirmaeilio stilisto Michelet. Tasai puslapis buvo parašytas didžiojo istoriko jo talento

[1]) La vie littéraire. t. III, p. XVII—XVIII.
[2]) Ibid., t. IV, p. VI—VII.

žydėjimo epochoj. Kuriozingiausia, kad iš minėto diktanto stiliaus daugiausia juokėsi, tyčiojosi ir kritikavo kaip tik vienas nepaprastas Michelet garbintojas (jis, kaip ir kiti kritikai, laikė diktanto puslapio stilių kurio seno kapitono stilium[1]).

Ar tat nerodo, sako A. France, kad tam, kad visi vienbalsiai girtų kurią knygą, kurį stilių, reikią, kad jie žinotų autoriaus vardą. Ir atvirkščiai — garsus vardas dažnai priveda prie kuriozų. Rašytojas duoda tokį pavyzdį. V. Cousin (anų laikų žinomas prancūzų mokslininkas) atrado Pascal'io raštuose „prakilnių minčių", kurias vėliau atidesnė kritika pripažino perrašinėtojų klaidomis. Didysis mokslininkas buvo dar, sakysim, sužavėtas tokiu vieno savo amžininko pasakymu: „raccourcis d'abîme" („sutrumpintoji bedugnės perspektyva"). Paskiau išėjo aikštėn, kad čia taip pat būta perrašinėtojo klaidos. Tuo tarpu, kiek žmonių, drauge su Cousin'u, žavėjosi tuo beprasmiškumu![2]).

„Ossian, kai jį laikė senovės poetu, atrodė lygus Homerui. Jį niekina nuo to laiko, kai sužinojo, kad jis Macpherson"[3]).

Tuo būdu, A. France'o nuomone, vad. objektyvios kritikos pagrindas esąs labai nestiprus, tiksliau, neapibrėžtas, nepaprastai reliatyvus. Tas pagrindas nuolatos besikeičiąs, pareinamai nuo tradicijos, visuotinio susitarimo, skonio. „Būtų labai įdomus dalykas, — sako rašytojas, — sužinoti istoriją keitimosi kritikos apie kurį kūrinį iš tų, kuriais žmonija daugiausia interesavosi: apie „Hamletą", „Dieviškąją Komediją" ar „Iliadą". XVII amž. gyrė Homerą už išlaikymą epopėjos taisyklių. „Būkite tikri, — sakė Boileau, — kad jei Homeras kartoja žodį „šuo", jis tai daro todel, kad tasai žodis kilnus graikų kalboje". Tos idėjos atrodo mums keistos ir juokingos: mūsų idėjos pasirodys, galimas daiktas, taip pat juokingos už dviejų šimtų metų... Literatūros srity nėra nė vienos nuomonės, kurios negalima būtų lengvai sugriauti priešinga nuomone"[4]).

Neįtikinamas taip pat A. France'ui buvimas objektyvios kritikos ir todel, kad joje, kaip ir estetikos srity, viskas išrodoma samprotavimų keliu. Išrodymas vienais samprotavimais esąs be galo pavojingas metodas. Eleatų Zenonas išrodė, kad lekiančioji

[1]) La vie littéraire, t. IV, p. VII—IX.
[2]) Ibid., p. IX.
[3]) Ibid.
[4]) Ibid., p. IX—X.

strėlė nejudanti. Lygiai tuo pačiu būdu galima būtų išrodyti priešingą tvirtinimą. Galima pasakyti, kad viskas išrodoma samprotavimų pagalba, išskiriant tai, ką mes jaučiame tikrai, aiškiai. Nuosekli argumentacija apie kokį komplikuotą dalyką niekuomet neišrodys nieko kito, kaip tik miklumą to proto, kurs ją (tą argumentaciją) išugdo[1]).

A. France'o nuomone, literatūrinė kritika galinti būt tik impresionistinė, o kritikas — tik impresionistas. Kaipo impresionistas, kaipo savo įspūdžių pasakotojas per pasivaikščiojimus tarp knygų, kritikas turįs būti diletantas, platus ir puikus diletantas. Jis turįs nusimanyti (aišku, pridurtum mes, diletantiškai) įvairiose srityse. Bet visų pirmiausia kritikas turįs būti oratorius, filosofas, istorikas. Kritikas turįs progos parodyti savo intelektualinių gabumų, rečiausių, įvairiausių. Ir jis sugebąs tai padaryti, kai jis yra Sainte-Beuve, Taine, Weiss, Lemaitre, Brunetière. Neišeidamas iš paties savęs, jis sukuriąs intelektualinę žmogaus istoriją.

Kritika esanti pilniausioji ir tobuliausioji literatūros forma. „Kritika, — tvirtina A. France, — yra paskutinė chronologiškai iš visų literatūros formų: ji baigs gal tuo, kad pavergs jas visas (t. y. visas literatūros formas). Ji (kritika) nuostabiai pritinka labai civilizuotai visuomenei, kurios atsiminimai turtingi ir tradicijos ilgos. Savo klestėjimui ji (kritika) reikalauja daugiau kultūros, nekaip kad jos reikalauja visos kitos literatūrinės formos. Jos kūrėjai yra Montaigne, Saint-Évremond, Bayle ir Montesquieu. (Beja, A. France čia klysta del vardų). Ji (kritika) išeina drauge iš filosofijos ir istorijos. Jos ūgiui buvo reikalinga absoliučios intelektualinės laisvės epocha. Ji pakeičia teologiją, ir jei ieško universalaus daktaro, XIX amžiaus Tomo Akviniečio, ar nereikia manyti apie Sainte-Beuve'ą?“[2]).

Ar turi A. France, kaipo kritikas impresionistas, šiokį ar tokį apibrėžtą metodą? Aišku, kad ne. Jis vadovaujasi, klauso savo estetinio jausmo kaprizų, savo skonio, be jokio apibrėžto metodo (jei, žinoma, nevadinsim metodu bet kurio metodo trūkumą). Jis prisilaiko taisyklių — jei šiuo atveju galime kalbėti apie taisykles — malonaus saloniško pasišnekėjimo. „Aš nu-

[1]) La vie littéraire, t. IV, p. II.
[2]) Ibid., t. I, p. IV—V.

tariau, — sako jis vaizdžiai ir kiek manieriškai, — eiti, statydamas sodietiškus suolus šventuose miškuose ir prie Mūzų šaltinių. Tasai kuklaus ir padoraus Silvano darbas nuostabiai man pritinka. Jis nereikalauja nei doktrinų, nei sistemų, ir jam užtenka tik malonaus nusistebėjimo daiktų grožiu... Pritaikytas mano skoniui ir atatinkąs mano jėgas, kritiko darbas yra toks, kad jis (kritikas) statytų su meile suolus gražiose vietose ir sakytų, kaip Tegėjo Anitas: „Kas tu bebūtum, ateik sėsti to gražaus lauro ūksmėje garbinti nemirtingų dievų!“[1]).

Garsus objektyvios, moksliškos, universitetiškos kritikos atstovas F. Brunetière (mirė 1906 m.), žurnale „Revue des deux mondes“ iš sausio 1 d. 1891 m., savo straipsny užpuolė impresionistinę kritiką ir A. France'ą (žinomas taip pat Brunetière'o straipsnis, skirtas impresionistinei kritikai, jo „Essais sur la littérature contemporaine“: „La critique impressioniste“, 1892 m.).

A. France prakalboj į trečiąjį savo „La vie littéraire“ tomą, polemizuoja su Brunetière'u, gindamas visas impresionistinės kritikos teises ir neigdamas galimumą objektyvios kritikos, kaipo mokslo. Pažymėsime čionai kelias charakteringas vietas iš A. France'o polemikos.

„Ponas Ferdinandas Brunetière, kurį aš labai myliu, — sako rašytojas, — labai ginčijasi su manim. Jis prikiša man nežinojimą pačių kritikos dėsnių, neturėjimą kriteriumo dvasios dalykams įvertinti..., nemokėjimą išeiti iš paties savęs, (jis sako), kad aš uždarytas savo subjektyvume, kaip tamsiam kalėjime...

„Ponas Brunetière — karingas kritikas, pasižymįs retu narsumu. Savo polemikoj jis yra išėjęs Napoleono ir didžiųjų karo vadų mokyklą, kurie žino, kad sėkmingas apsigynimas galimas tik puolant, kad leisti save atakuoti — tai būti pusiau nuveiktam. Jis atėjo atakuoti manęs mano mažam miškely, mano gryno vandens krante. Tai — piktas užpuolikas. Jis naudojasi ir nagais ir dantimis, neskaitant gudrybių ir klastos. Čia aš suprantu, kad jis polemikoj turi įvairius metodus, ir kad jis visai neniekina intuityvaus (metodo), kai jam negana deduktyvaus...

„Aš labai gerbiu stiprius kritiškus pono Brunetière'o statybos darbus. Aš sužavėtas medžiagos tvirtumu ir plano didingumu. Aš ką tik perskaičiau paskaitas, skaitytas to nuostobaus

[1]) La vie littéraire, t. II, p. XIII.

profesoriaus apie kritikos evoliuciją — ir man visai ne nemalonu pasakyti garsiai, kad idėjos jose (tose Brunetière'o paskaitose) pravestos nepaprastai metodiškai ir sustatytos tvarkoje laimingoj, impozantiškoj, naujoj. Jų (idėjų) eisena sunki, bet tvirta, ir primena tą žinomą legionierių manievrą, einančių pirmyn šturmuoti miesto, viens šalia kito, prisidengę skydais. Tai vadinosi daryti vėžlį, ir tai buvo baisu. Prie mano susižavėjimo gal prisideda tam tikras nusistebėjimas, kai aš matau, kur eina ta idėjų armija. Ponas Ferdinandas Brunetière pasistatė sau tikslu pritaikyti literatūrinei kritikai evoliucijos teoriją...

„Del kokio žiauraus likimo, — sako toliau A. France, — aš turėčiau mylėti ir žavėtis kritiku, kuris taip maža atatinka mano jausmus! Ponui Ferdinandui Brunetière'ui yra tik dvi kritikos rūšys: subjektyvi, kuri yra bloga, ir objektyvi, kuri yra gera. Jo nuomone, p. J. Lemaitre... ir aš pats, mes sergame subjektyvumu ir tai — pikčiausia nelaimė, nes iš subjektyvumo patenkame į iliuziją, į sensualumą... ir sprendžiame apie žmogaus kūrinius pasiremdami malonumu, kurio gauname iš jų (tų kūrinių)... Žmogus, būdamas protaujantis gyvulys, turi visų pirmiausia protauti... Žmogui yra įgimta ieškoti savo išsilavinimo (dvasiško) dialektikos pagalba, kuri neklysta ir tt. ir tt. Ir štai, kodel tik objektyvi kritika gera"...[1]).

Po tokio parengto kontrpuolimo, A. France imasi mums žinomos absoliutaus subjektyvumo teorijos. Mes negalime esą niekuomet išeiti iš paties savęs, mes esame urve, ir mes matome jame vien fantomus (vad. kitus žmones), mes matom pasaulį tik pro mūsų pojūčių prizmę ir tt. ir tt. Žodžiu, mes tegalime būti subjektyvūs. Visas mūsų mokslas, net tikslus, nekalbant jau apie istoriją, filosofiją ir kitus tos rūšies „romanus", esąs tik fantomų žaidimas, žaidimas mūsų subjektyvių idėjų, neturinčių jokio ekvivalento šalia savęs. Nesą prasmės ieškoti kritikoj kokių objektyvių kriteriumų, objektyvių metodų. Dialektikos metodas (deduktyvus, samprotavimų metodas) — tik sąmojingas žaidimas, tik demonstravimas paties kritiko proto gilumo ir rafinuotumo — ne daugiau. Galima esą visuomet logiškai išrodyti visa, kas tik norima.

---

[1]) La vie littéraire, t. III, p. I—IX.

Suprantama kodel, suglausdamas savo kritiko credo, A. France kartoja, kad kritikoj jis prisilaikąs familiariško pašnekesių tono ir „lengvo pasivaikščiojimo žingsnio“. Jis apsistoja, kur jam patinka, ir daro kartais prisipažinimus. Jis eina paskui savo skonį, savo fantazijas, ir net savo kaprizus, su sąlyga būti visuomet teisingu, atviru, gerai velijančiu. Jis nenori visko žinoti, visa paaiškinti. Jis tiki neišgydomu nuomonių įvairumu. Jam norisi visų daugiausia kalbėtis, šnekučiuotis apie tai, „ką reikia mylėti“[1]).

A. France juokiasi, tyčiojasi iš vad. moksliškos kritikos. Bet jo argumentacija, neigianti objektyvios kritikos galimumą, neįtikinanti ir silpna. Ji neįtikinanti ir silpna todel, kad perdaug joj bendrų vietų universalaus skysto diletantizmo. Aišku, kad viskas galima išrodyti samprotavimų keliu (A. France tai pabrėžia), bet, deja, jis pats pamiršta, kad visos jo bendros išvados iš absoliutaus subjektyvumo yra daugiausia samprotavimų vaisius. Tie jo samprotavimai dažnai primena jo pajuoktą antikinio Zenono samprotavimo tipą: lekiančioji strėlė nejudanti.

Be to, atskiri pavyzdžiai, duodami A. France'o savo nuomonei paremti, nors dažnai jie ir sąmojingi (daugiau gal anegdotiški), vis delto nieku gyvu neįgalina autoriaus daryti visa apimančius, plačiausius apibendrinimus. Tai, kaip sako prancūzai, „beaucoup d'effets pour une seule cause et pour une telle cause“. A. France'o argumentai yra nepalyginti daug silpnesni už daromas išvadas. Be to, tie argumentai dažnai yra visai pripuolami ir savivališki, o išvados pasižymi kategoriškumu ir net pretenzija atstoti kad ir reliatyvią tiesą.

A. France'o argumentacija daugiau stebina, nekaip įtikina. Pirmiausia ir daugiausia jis lieka rašytojas menininkas.

Tvirtindamas, kad literatūrinė kritika esanti pilniausias ir paskučiausias literatūrinis, t. y., grožinis žanras, A. France, aišku, turėjo galvoj savąją kritiką. Jo impresionistinė kritika yra visų pirmiausia kritika grožinė, kur daugiausia kreipiama dėmesio į estetikos, grožio, beletristikos reikalavimus. Jo kritika turi veikti skaitytojo vaizduotę ir širdį, mažiausia protą. Efektai, netikėtumas, kartais paradoksai — jos svarbiausias tikslas. Autorius mėg-

[1]) La vie littéraire, t. III, p. XVIII—XIX.

sta dažnai keliais žodžiais formuluoti savo įspūdžius, bet tie keli žodžiai kupini efektingumo. Efektingi taip pat tie visi jo netikėti suderinimai, jo paties atsiminimai, anegdotai, lengvi filosofiški, etiški, estetiški ekskursai. Čia, be abejo, daug pirotechnikos, daug elegantiškumo, o visų daugiausia sąmojingumo (sąmojingumas tam antrajam Voltaire'ui yra tikras dievaitis, tai tikras jo kitas prigimimas, natūra). Kitaip ir negalėjo būti, jei kritika, A. France'o nuomone, tik „romano rūšis pastabiems ir smalsiems protams", jei kritiko pareiga „pasakoti savo nuotykius tarp šedevrų".

Gal, kiek nusižengdamas prieš savo paskaitų kompoziciją, aš manau nepadarysiu blogo darbo, jei iliustruosiu A. France'o kritiko manierą eile pavyzdžių, paimtų iš įvairių jo „La vie littéraire" vietų. Mes aiškiau pamatysim tuokart visus jos (tos kritikos) ypatumus, visus jos trūkumus. A. France'o kritika daugiausia skiriama XIX amžiaus prancūzų rašytojams, sąryšy su jo gausingomis naujų monografijų recenzijomis (neužmirškim, kad „La vie littéraire" susidėjo daugiausia iš knygų recenzijų, įdėtų į laikraštį „Le Temps"). Bet yra recenzijų ir etiūdų, skirtų senesniems amžiams.

Išėjus prof. Stapfer'o monografijai, paskirtai garsiajam XVI amž. rašytojui Rabelais, A. France parašė tokią recenziją: „Ponas P. Stapfer pažįsta savo Rabelais. To dar negana: jis jį myli, ir tai didelis pliusas (Mes pasakytum, pasiremdami objektyvios kritikos reikalavimais, kad tai kaip tik minusas kiekvieno sine ira et studio tyrinėjimo. V. D.). Tam pačiam mieste, kur ponas P. Stapfer skaito literatūros paskaitas, tame besijuokiančiam ir turtingam Bordeaux, aš atlankiau pernai šv. Severino bažnyčios kriptiką. Zakristijonas lydėjęs mane, koks jis malonus savo senume ir kaip jo vad. barbariškumas daug sakė širdžiai!... „Tamsta, — pasakė jis, — didelė nelaimė gresia kriptikui; jį turtingai apdovanojo — jį greit padailins".

„Tasai zakristijonas išėjo iš pono P. Stapfer'o mokyklos, kuris visai nenori, kad Rabelais dailintų... iliustracijomis ir fantastiškais komentarais. Visai natūralu, kad ponas Stapfer, kuris daug studijavo savo autorių, neranda jame to, ką rado tie, kurie jį (Rabelais) vos perskaitė. Tuo būdu, jis (Stapfer) nepastebėjo, kad Rabelais kada nors būtų pranašavęs prancūzų revoliuciją...

Jo (Rabelais) knygos yra doro žmogaus knygos, ir aš jose randu, kartu su ponu Stapfer'u, didelio žmoniškumo, gero noro ir gerumo pūstelėjimo. Taip, Rabelais buvo geras. Fanatizmas ir smurtas sukeldavo besišypsančioj, laisvoj ir plačioj jo natūroj pasibiaurėjimo. Jis palaiko savo nuomones iki pat laužo, manydamas..., kad mirti dėl idėjų — tai suteikti perdaug didelės vertės spėliojimams. Nenorėdamas toli gražu jo smerkti, aš linkęs greičiau jį girti už tai. Reikia palikti kankinimą tiems, kurie nemokėdami abejoti, turi savo paprastume savo atkaklumo pateisinimą. Yra tam tikros rūšies storžieviškumas tame, kad priverstų save sudeginti dėl nuomonės... Kankiniams trūksta ironijos, ir tai nedovanotinas trūkumas, todėl kad be ironijos pasaulis būtų, kaip miškas be paukščių: ironija — tai samprotavimų džiaugsmas ir išminties džiaugsmas.

„Jis (Rabelais) visai neturėjo tikėjimo, kurį jis galėtų parodyti liepsnoje. Jis nebuvo daugiau protestantas, nekaip katalikas, ir jei jis būtų buvęs sudegintas Ženevoje ar Paryžiuje — tai būtų buvęs kvailo nesusipratimo padarinys...

„Gargantua ir Pantagruel" (Rabelais romanas) užima jo gyvenime nedaugiau vietos, kaip „Don Kichotas" Cervantes'o gyvenime. Gerasis Rabelais sukūrė šedevrą patsai to nežinodamas. Jis neturėjo jokio plano, jokios idėjos. Iš pradžių jis norėjo pratęsti vieną liaudies pasakojimą, kuris linksmino geras moterėles ir tarnus. Jam tai ne visai pavyko, ir tai, ką jis buvo parengęs miniai, tapo geresnių protų puota. Jis išmintingas ir jis beprotis; jis natūralus ir manieringas; jis rafinuotas ir trivialus... Jis nuolat prieštarauja pats sau... Jis rašo, kaip vaikščioja — pramogai. Jis mėgsta, jis dievina žodžius"...[1]).

Sąryšy su kaltinimais vieno dramaturgo plagiatu, A. France parašė trumpą „Apologie pour le plagiat", kurioj paliečia, tarp kitko, Molière'o imitavimus ir net „plagiatus". Kritikas pateisina, apskritai imant, rašytojų „plagiatiškumą".

„Tasai didysis žmogus (Molière), — sako kritikas, — imdavo iš visų. Iš savo amžininkų, iš senovės rašytojų, iš lotynų, iš ispanų, iš italų, ir net iš prancūzų. Jis laisvai imdavosi sau maisto iš Cyrano, iš Bois-Rorbert'o, iš vargšo Scarron'o... Jam

[1]) La vie littéraire, t. III, p. 28—34.

niekuomet to neprikišdavo ir gerai darė. (A. France čia labai klysta: Molière'ą kaip tik dar jo amžininkai dažnai kaltindavo plagiatu V. D.). Tegul mūsų madni autoriai grobia ir iš šen ir iš ten. Aš to labai norėčiau. Jie visuomet mažiau grobs, kaip La Fontaine ir Molière.

„Aš rimtai abejoju, kad jų (madnų autorių) kaltintojų griežtumas remtųsi tiksliu rašymo amato žinojimu. Tasai griežtumas paaiškinamas visai kitos rūšies priežastimis, kurių pirmoji — piniginė. Tikrai, tai, ką vadina literatūrine idėja, turi mūsų laikais parduodamos vertybės. Pirmiau to nebuvo. Be galo domisi (mūsų laikais) dramatinės situacijos savybe, romano kombinacijos savybe, kuri gali duoti autoriui vidutiniškai 300.000—100.000 frankų. Tik gaila tų situacijų ir tų kombinacijų skaičius daugiau aprėžtas, nekaip kad manoma... Ar gali būti kitaip, kai turima reikalo su žmoniškais geiduliais? Jų labai nedaug. Alkis ir meilė veda pasaulį, ir kad kažin ką darytų, yra viso labo dvi lytys... (Protingas žmogus) žino, kad nė vienas žmogus negali didžiuotis tuo, kad jis mano tai, ko nėra manęs pirmiau koks kitas žmogus prieš jį. Jis žino, kad idėjos priklauso visiems, kad negalima sakyti: „Tai mano idėja"... Jis žino pagaliau, kad idėja turi savo vertę del formos, ir kad davime naujos formos senai idėjai glūdi visas menas ir vienatinė galima žmonijai kūryba"...[1]).

„Aš nustebintas kūrybine Balzac'o galia! — šaukia, tarp kitko, vienoj vietoj A. France. — Tai ištisas pasaulis! Tai dievaitis! Ypatingai vienas to didžiojo žmogaus ypatumas mane stebina. Kai jis sveikas, kai jis neįpuola į chimeringumą ir romaniškumą, jis — savo laikų visuomenės istorikas"...

Pasinaudojęs vieno bibliofilo žodžiais (žinoma, tai tik literatūrinė priemonė), A. France sako apie Balzac'ą dar ir taip: ...„Émile" (Rousseau) sukūrė teroristus ir žudytojus iš tų, kuriuos Jean-Jacques norėjo privesti prie gamtos būvio... Bet visų didžiausias velnias, literatūros Liuciferis — tai Balzac. Jis sugalvojo visą pragarišką pasaulį, kurį mes šiandien realizuojame. Pagal jo planą, mes pavydūs, godūs, linkę prie smurto..., mes ritamės ant viens antro su kraugeringu ir juokingu įnirtimu,

[1]) La vie littéraire, t. IV, p. 156—163.

auksą užkariaudami, šlovę šturmuodami... Balzac — pikto kunigaikštis, ir jo karalystė atėjo"...[1]).

„Neklausykite manęs, ką ji mano, — sako A. France apie George Sand kūrybą: — mintis parodo samprotavimu, o ji nesamprotauja. Ji palieka savo draugams mąstyti už ją: ji gauna iš jų idėjas, jau visai gatavas, ir ji bevelija jas kartoti, negu kad jas suprasti. Jos vienatinė funkcija pasauly — išreikšti su nepalyginamu didingumu gamtos jausmą ir aistros vaizdus...

„Ponia Sand visuomet buvo įsitikinusi, kad didžiausias žmonių darbas — meilė. Ir ji buvo iš dalies teisinga. Alkis ir meilė — dvi pasaulio ašys. Visa žmonija sukasi aplink meilę ir alkį. Tai, ką ypačiai matė Balzac žmoguje — buvo alkis, t. y. išsilaikymo ir dauginimosi jausmas, šykštumas, godumas, garbės troškimas, skurdas... Jis parodė su didžiausiu tikslumu visas funkcijas nagų, žandų ir pilvo... George Sand ne mažiau didi — ji parodė mums tik įsimylėjėlius... Matyt, visa gamta neturėjo kito tikslo, kaip mesti vienus žmones kitų glėbin ir versti juos gardžiuotis, tarp dviejų beribių nebūčių, efemeringu bučinio apsvaigimu"...[2]).

Štai kaip išsitaria A. France del garsaus „šėtoniško" poeto, „Les Fleurs du mal" autoriaus, Baudelaire'o: „Ponas Brunetière matė „Les Fleurs du mal" autoriuj tik keistuolį ir beprotį. Jis pasakė tai su savo paprasta laisve... Ir tą dieną jis neapsižiūrėjęs įžeidė Mūzas, todel kad Baudelaire — poetas. Jis (Baudelaire) turi, aš tai pripažįstu, šlykščių manijų: blogais momentais jis daro grimasas, kaip sena beždžionė... Jis laiko savo džiaugsmu nepatikti, ir savo išdidumu atrodyti šlykščiu... „Ar esat valgę mažo vaiko smegenų? — paklausė jis kartą vieną dorą valdininką. — Paragaukit; jos (vaiko smegenys) labai panašios į italų riešutus ir labai skanios"... Kitą kartą restorano salėj, kur lankėsi provincialai, jis ėmė garsiai pasakoti tokiais žodžiais: „Po to, kai aš nužudžiau savo vargšą tėvą"... Sakysime..., kad visos šios istorijėlės nesutinka su tikrove, bet vis delto jose yra bodleriška maniera...

„... Jis buvo nemažas krikščionis. Įsižiūrėjus į jį iš arčiau, Baudelaire ne ydų poetas, jis — nuodėmių poetas. Jo moralė

---

[1]) La vie littéraire, t. I, p. 148—149.
[2]) Ibid., p. 341—347.

maža tesiskiria nuo teologų moralės. Jo geriausi eilėraščiai atrodo įkvėpti senos bažnytinės prozos ir brevijorių himnų... Kaip vienuolis... jis giliai prisisunkęs nusimanymo apie kūno nešvarumą... Baudelaire žiūri į pojūčių susijaudinimus su pedantišku kazuisto šiurkštumu ir su gydytojo rimtumu.

„Nereikia užmiršti, kad Baudelaire labai blogas krikščionis. Jis myli nuodėmes, ir su pasigrožėjimu gardžiuojasi gašlumo puolimu... Jis duoda kur kas mažiau reikšmės formai, kaip kad dvasiai, kurią jis laiko velniška... Jis paliktų moteris ramybėje, jei nesitikėtų joms tarpininkaujant įžeisti Dievo ir priversti verkti angelus...

„Vienas to krikščioniško būvio padarinių, jei taip galima pasakyti, kuriam dirbo Baudelaire'o mintis — tai nuolatinė jame meilės ir mirties asociacija. Jis traukia į save lavonų kvapą, kaip kokį aromatą... Ir kas visų blogiausia, kad tuomet jis yra poetas ir didysis poetas...

„Poetas surado išdidžius tonus skurdžiam gyvenimui pragarsinti. Jis jautė Paryžiaus darbininko sielą; jis jautė priemiesčio poeziją, jis suprato mažų žmonių didingumą ir parodė, kas pasiliko dar kilnaus ir girtam anglininke...

„Baudelaire turėjo didelių intelektualinių ydų ir buvo morališkai pagedęs, kas sudarko didesnę jo kūrybos dalį. Aš sutinku, kad bodleriška dvasia šlykšti, bet „Les Fleurs du mal" yra ir liks žavingos visiems tiems, kurie paliečia skaistų vaizdą eilių sparnais. Tas žmogus yra šlykštus, aš sutinku. Bet tai buvo poetas, ir todel jis dieviškas"...[1]).

Pasirodžius Zola romanui „La Terre", A. France rašo tokią pajuokiančią natūralizmą recenziją: „Jūs žinote, kad ponas Zola patyrė tokį pat dalyką, kurs įvyko su patriarchu Nojum. Penketas jo dvasios vaikų nusidėjo jam tuo metu, kai jis miegojo, Chamo nuodėme... Jie viešai juokėsi iš savo tėvo nuogybės... Tuo būdu, senas įstatymas yra naujojo vaizdas, ir ponas E. Zola yra tikrai tas, kurs buvo pranašystės išpranašautas. Visi žurnalai paskelbė literatūrinį manifestą pp. G. Guiche'o, P. Margueritte'o ir k. Tame manifeste jauni natūralistai (romanistai) sukilo prieš natūralizmo kraštutinumus naujam Zola romane „La Terre".

[1]) La vie littéraire, t. III, p. 20—27.

...„Knygos siužetas, kaip rodo jos antraštė, žemė. Pono Zola žodžiais, žemė yra moteris arba pataitė. Jam tai vis vien. Jis mums parodo senus patinus, vartojamus jos (žemės) apvaisinimui. Jis mums parodo ūkininkus, kurie nori „įeiti“ į ją iki pat jos iščiaus, kurie ją myli „nuolatinio šilto intimiškumo metu“... Tai vis brutali retorika, bet tai vis dar retorika...

„Ponas Zola sudėjo į savo knygą tik savo ydas... Ypatingiausias yra tasai jo akių efektas, kurs verčia jį matyti daiktus padaugintus, kaip pro apdirbtą topazą... Ponas Zola neparodo mums ryškiai sodiečių. Kas dar blogiau, jis neverčia jų, kaip reikiant, kalbėti. Jis duoda jiems griežtą miestų darbininkų šneką. Sodiečiai (jo knygoj) maža tekalba: jie bevelija sentencijas ir pasisako dažnai labai bendras idėjas.

„Ponas Zola priskiria sodžiaus gyventojams begėdiškas šnekas... gražaus ištvirkimo pobūdžio, kurių jie niekuomet nešneka... Jis (Zola) neturi skonio, ir aš linkęs tikėti, kad skonio trūkumas yra toji paslaptingoji nuodėmė, apie kurią kalba šventas raštas; didžiausioji nuodėmė, vienintelė nuodėmė, kuri niekuomet nebus dovanota. Ar norite jūs pavyzdžio to neišgydomo silpnumo?

„Ponas Zola parodo mums savo „La Terre“ sodietį..., girtuoklį, miškų vagį, kurio aštri barzda ir ilgi plaukai privertė jį praminti Jėzum Kristum. Ponas Zola visuomet stengiasi vadinti jį ta pravarde. Todel jis gauna kad ir tokias frazes: „Tai buvo Jėzus Kristus, kurs susipešė su Floru, reikalaudamas iš jo litro romo“... Nereikia būti nei krikščioniu, nei kataliku, kad pajustum tokio rašymo manieros skonio trūkumą...

„Bet didžiausias „La Terre“ trūkumas, tai begėdiškumas. Pono Zola sodiečiai serga satyriazmu. Visi nakties demonai, kurių bijo vienuoliai ir kuriuos jie pavaro giedodami himnus per mišparus, iki pat aušros apsupa Rognes sodiečių lovas. Lauko darbai toli gražu neužmigdo gašlumo, bet dar padidina jį. Visuose fermos krūmuose bernai, kaip beprotiški gyvuliai, spaudžia (savo glėbiuose) merginas. Močiutės išgėdinamos savo... anūkų...

„Ponas Zola, kurs yra filosofas, lygiai kaip ir mokslininkas (įsidėmėkit A. France'o ironiją! V. D.), paaiškina, kad visa priežastis glūdi šiene ir mėšle... Rašydamas „La Terre“ jis davė girtuokliavimo „Georgikas“...

„Kad ponas Zola buvo anksčiau, aš nepasakysiu, didelis talentas, bet storas talentas, tai galimas daiktas. Kad jame dar liko kai kokie (talento) skarmalai, tai galimas daiktas, bet aš prisipažįstu, kad man be galo sunku su tuo sutikti. Jo kūryba — bloga, ir jis yra vienas tų nelaimingųjų, apie kuriuos galima pasakyti, kad būtų geriau, jei jie niekuomet negimtų"...[1]).

Dar vienas charakteringas fragmentas, liečiąs garsųjį kritiką akademiką Lemaitre'ą. Lemaitre buvo impresionistinės kritikos karalius. Įdomu, kaip impresionistas (A. France) įvertina impresionistą, labai artimą jo dvasiai:

„Ponas J. Lemaitre, — rašo A. France, — nepaprastai atsargus ir nepaprastai subtelus protas, kurio laimingas sugedimas yra jo nuolatiniam abejojime. Tai kaip tik (savo abejojimus reikšdamas) ponas J. Lemaitre ir dirba pirmadieniais, (rašydamas savo recenzijas) su velniška grakštumu. Jis kalba viską ir nori, kad atrodytų, jog jis nieko nekalba. Jis instinktyviai nešioja savo švelnioj ir judrioj sieloj turtingą Hegel'io filosofiją: jei jis sutinka priešingų idėjų, jis jas sutaikina, apimdamas jas visas drauge. Paskiau jis jas (idėjas) išleidžia pasivaikščioti. Ir čia kaip tik glūdi išmintis: jos nedovanoja. Politikoj, kaip ir literatūroj, tai, ką mes labiausiai vertinam savo drauguose — yra jų proto partiškumas ir jų pažiūrų siaurumas. Kai žmogus priklauso prie tam tikros partijos, reikia pirmiausia, kad jis turėtų visus jos prietarus. Ponas J. Lemaitre nepriklauso nė prie vienos partijos. Jo protas absoliučiai laisvas. Aš jį laikau tikru filosofu, kuris kontempliuoja pasaulį, ir jei jis mėgsta teatrą, tai todel, kad jis mato jame savotišką mikrokosmą.

„Ponas J. Lemaitre neturi doktrinų, bet jis turi moralinę filosofiją... Tai — gašlus žmogus, kurs nekenčia šlykštybių del to, kad jos daro liūdną gyvenimo šventę. Jis myli žmones, jis nori, kad jie būtų laimingi. Jis priklauso prie tų žmonių, kurie nenori niekam blogo, kurie tolerantingi ir visiems gero linki. Tokius žmones vadina skeptikais. Jie nieku netiki; tai jiems liepia nieko neneigti. Jie, kaip ir visi kiti, linkę į visuotinio miražo iliuzijas.

„Ką ponas J. Lemaitre verčia geriausia pamatyti savo galerijoj (teatro korifėjų, juos recenzuodamas) — tai patį save. Jis

[1]) La vie littéraire, t. I, p. 225—236.

rodo save įvairiose kaukėse. Nenorėdamas jo peikti už tai, aš jį sveikinu su tuo. Apskritai imant, kritika turi reikšmės tik todel, kas ją rašo; ji pati klaidingas dalykas ir daugiausia suinteresuota. Kritika, kaip filosofija ir istorija, yra romano rūšys sąmojingiems ir smalsiems protams, o kiekvienas romanas iš esmės yra autobiografija"...[1]).

Po tų iliustracijų mes galim dabar, taip sakant, empiriškai, turėdami kiek medžiagos, pabrėžti charakteringus impresionistinės A. France'o kritikos ypatumus. Šį tą aš dar pridėsiu iš kitų jo kritikos vietų. Pažymėsim pirmiausia ryškesnes tos kritikos fragmentų vietas:

Rabelais „palaiko savo nuomones iki laužo, manydamas..., kad mirti del idėjų — tai duoti perdaug didelės vertės spėliojimams. Jis nebuvo daugiau protestantas, nekaip katalikas, ir jeigu jis būtų buvęs sudegintas Ženevoje ar Paryžiuje — tai būtų buvęs kvailo nesusipratimo padarinys... Jis rašo, kaip vaikščioja — pramogai"...

Molière „ėmė iš visų. Iš amžininkų, iš senovės rašytojų, iš ispanų, iš italų, ir net iš prancūzų. Jis laisvai rinkosi sau maisto iš Cyrano, Bois-Rorbert'o, iš vargšo Scarron'o... Jam niekuomet to neprikišdavo ir gerai darė"...

„Vargšas didysis Jean-Jacques (Rousseau)! Jis sujudino pasaulį. Jis pasakė motinoms: „Penėkite savo vaikus pačios! — ir jaunos moterys tapo žindytojomis. Jis pasakė žmonėms: „Žmonės gimsta geri ir laimingi. Visuomenė padarė juos nelaimingus ir piktus. Jie vėl ras laimės sugrįžę į gamtą". — Ir karalienės virto piemenėlėmis, ministeriai tapo filosofais, įstatymų leidėjai paskelbė žmonių teises, ir liaudis, aišku, geroji, piovė kalinius kalėjimuose (Teroro metu) per tris dienas"...

Balzac — „pikto karalaitis ir jo karalystė atėjo. Balzac — tai visas pasaulis! Tai dievas!... Reljefingumu ir gilumu nieks negali lygintis su Balzac'u!"...

„George Sand leidžia savo draugams manyti už ją: ji gauna iš jų idėjas jau gatavas, ir ji bevelija jas kartoti, nekaip jas suprasti"...

---

[1]) La vie littéraire, t. II, p. 172—177.

„Aš sutinku, kad bodleriškoji dvasia šlykšti, bet „Les Fleurs du mal“ yra ir liks žavingos... Tas žmogus (Baudelaire) šlykštus, aš sutinku. Bet tai buvo poetas, ir todel jis dieviškas“...

„Leconte de Lisle yra meno kunigas, poetiškų vienuolynų abatas. Jis nežino, ar gyvuoja jis pats, bet jis moka nė kiek neabejoti tuo, kad jo eilės gyvuoja absoliučiai“...

„Jis (Zola) neturi skonio, ir aš linkęs manyti, kad skonio trūkumas yra ta paslaptingoji nuodėmė, apie kurią kalba šventas raštas, didžiausioji nuodėmė, vienatinė nuodėmė, kuri niekuomet nebus dovanota... Jo kūryba bloga, ir jis yra vienas iš tų nelaimingųjų, apie kuriuos galima pasakyti, kad būtų geriau, jei jie niekuomet negimtų“...

„Verlaine (garsus XIX amž. galo poetas simbolistas) — tai senas valkata, pavargęs nuo savo klajojimų po visus kelius per 30 metų... Jį pamatę pasakytų, kad tai kaimo burtininkas... Tai instinktyvus Sokratas, ar tiksliau, faunas, satyras, būtybė — pusiau gyvulys, pusiau dievybė... Jis beprotis, pasakysit jūs? Aš tuo visiškai įsitikinęs.. Bet neužmirškite, kad tas vargšas beprotis sukūrė naująjį meną“... Ir tt. ir tt.

Pasistengsime panagrinėti dabar tas efektingas frazes. Ar yra čia argumentacijos, paprasčiausios argumentacijos? Ar tas ar kitas tvirtinimas duodamas ne pripuolamai, bet išrodomas, logiškai paremiamas? Daugeliu atvejų, bent dažnai, A. France'o kritikoj tokios argumentacijos nėra. Argumentaciją jam atstoja efektingumas, vaizdų ir palyginimų netikėtumas, t. y. tai, kas veikia daugiausia vaizduotę.

Jis verčiasi ne logikos priemonėmis, jis veikia ne protą, kaipo tokį, bet jis veikia vaizduotę. „Vargšas didysis Jean-Jacques! Jis sujudino pasaulį. Jis pasakė motinoms: „Penėkite savo vaikus pačios!“ — ir jaunos moterys tapo žindytojomis“ ir tt. Jei tos rūšies efektingos bendros vietos, kaip ką tik minėta, būtų kritiškų samprotavimų papildymas ar užbaigimas, greta grynai logiškų — prieš jas nieko negalima būtų pasakyti. Bet visas vargas, kad vien jomis dažniausiai operuoja savo kritikoj A. France.

Paskiau — jis visai ignoruoja istorinį literatūros reiškinių foną. Jis ima rašytojus be istorijos aplinkos, be kurios pažinimo negalima suprasti jokio rašytojo. Rašytojas, šiaip ar taip, kaip visiems yra senai gerai žinoma, išreiškia savo laiko dvasią, iš-

reiškia apsupančią jį idėjinę tikrovę. Neigti ar nieko nesakyti apie tą tikrovę — tai tik žaisti, sąmojingai žaisti grožiniais vaizdais.

Taip, A. France'ui kritika daugiausia yra įdomus, sąmojingas žaidimas. Sąmojingumas — jo idée fixe. Sąmojingumui jis pasirengęs paaukoti visa: tikrovę, istorinę tiesą, literatūros fenomenų sudėtingumą, gyvenimo ir literatūros susikryžiuojančias įtakas ir tt.

Įsigilinkite tik vieną valandėlę į tos rūšies apibendrinimą (o tokių apibendrinimų A. France'o kritikoj — legijonas!): „Jis (Rousseau) pasakė žmonėms: „Žmonės gimsta geri ir laimingi. Visuomenė padarė juos piktus ir nelaimingus. Jie vėl suras laimę sugrįžę į gamtą"...

Visa tai teisinga, t. y., Rousseau tezių išdėstymas, bet štai kokią keistą ir klaidingą išvadą daro kritikas:

„Ir karalienės virto piemenėlėmis, ministeriai tapo filosofais, įstatymų leidėjai paskelbė žmonių teises, ir liaudis, aišku, geroji, piovė kalinius kalėjimuose (Teroro metu) per tris dienas"...

Iš literatūros istorijos mes žinom apie idiliškus žaidimus aristokratinės visuomenės dar XVII amžiuje, markizės Rambouillet salono epochoj: kam gi čia Rousseau? „Ministeriai pasidarė filosofais", „įstatymų leidėjai paskelbė žmonių teises". Čia, kaip žinoma, būta daug kitų priežasčių, jų tarpe — švietimo sąjūdis, apėmęs prancūzų visuomenę, ypačiai antroj XVIII amž. pusėj. Tame sąjūdy ypatingą rolę suvaidino enciklopedistai. Aišku, buvo kiek ir Rousseau įtakos, ir net nemažos įtakos, bet vis delto Rousseau yra tik viena iš daugelio priežasčių, jis pats buvo savo laikų dvasios pagautas.

Kaltinti vieną Rousseau už tai, kad „geroji liaudis" piovė per tris dienas kalinius (politinius) Revoliucijos metu — efektingas, nieku neparemtas tvirtinimas. Ir tt. Žodžiu, kaip matote, tos rūšies vietos yra visai savivališkas, paviršutiniškas, diletantiškas apibendrinimas, neatatinkąs tos be galo komplikuotos tikrovės, kokia yra literatūros fenomenai ir jų sąryšis su gyvenimu.

Jei jūs esat susipažinę su prancūzų literatura, su jos garsiaisiais atstovais, tokios frazės, kaip: „Leconte de Lisle yra meno kunigas, poetiškų vienuolynų abatas"; „Zola yra vienas tų nelai-

mingųjų, apie kuriuos galima būtų pasakyti, kad geriau būtų, jei jie niekuomet negimtų"; Verlaine — senas valkata, pavargęs nuo savo kelionių"...; „Balzac — ištisas pasaulis! Tai dievas!... Tokio tipo frazės (o jų ištisos aibės A. France'o kritikoj), kartoju, gali kai ką pasakyti jūsų vaizduotei, papildyti vaizdžiai (kartais gal išblaškyti?) jūsų žinias apie rašytoją, apie poetą.

Bet, jei prancūzų literatūros sritis jums yra menkai žinoma — tos frazės absoliučiai nieko nesako jūsų protui. Be to, jos turi perdaug vad. bendrų vietų ypatumų — jos galima kartais pritaikyti ne tik kuriam vienam rašytojui ar poetui, bet visai eilei jų, ir ne tik prancūzų.

Ar galima neigti bet kuri impresionistinės kritikos reikšmę, kalbamu atveju A. France'o kritikos reikšmę? Vis delto to daryti negalima. Ji (toji kritika) turi šiokios tokios prasmės. Jos reikšmė yra „papildoma", jei taip galima būtų pasakyti. Vaizdžios formulės tų ar kitų literatūros reiškinių, tų ar kitų rašytojų ypatumų, kartais gali turėti vertės sustiprinimui to, ką duoda objektyvi, moksliška, metodiška kritika. Tos vaizdžios, efektingos formulės ir posakiai, kurie veikia ypač vaizduotę, kartais turi vertės pedagogijos ir psichologijos atžvilgiu: skaitytojas ar klausytojas gali šiek tiek atsikvėpti, šiek tiek pasilsėti tarp sunkios ir neretai nuobodžios moksliškos argumentacijos. Toksai papildomas, padedamasis trumpas epizodiškas impresionistinis ekskursas būna itin naudingas lektoriui, kurs turi galvoj savo auditoriją, jos nuovargį, jos baimę „baisios idėjų armijos", einančios karingoj tvarkoj šturmuoti tam tikros ideologinės tvirtovės.

Be tos padedamosios ir nežymios rolės (dažniausiai „pramogėlės" rolės), impresionistinė kritika kito tikslo ir vertės turėti negali. Ji paprastai patinka vad. plačiajai publikai, laikraščių feljetonų skaitytojams, poetams, beletristams. Impresionistinių kritikų kadrą kaip tik sudaro daugiausia žmonės, turį artimų ryšių su Parnasu. Kai kas yra linkęs manyti, kad impresionistinė kritika būna dažnai tinginiavimo ir diletantizmo padarinys. Juk įsigyti erudicijos, tikros erudicijos, moksliškų įpratimų, metodų — tam viskam reikia daug, be galo daug darbo, sistematiško, kantraus, atkaklaus darbo. O Parnaso žmonės, sako, tokio darbo neapkenčią... Kas gal įspėti dieviškas būtybes?

VII.

A. France istorikas.

Žmonės kaipo istorinė medžiaga. — Amžinas žmonių veiksmų principas. — A. France'o pažiūros į progresą. — Circulus vitiosus. — Skeptiškos pažiūros į istorijos mokslą. — Istorijos mokslo elementų kritika. — „Statistinė" istorija. — Aprašomosios istorijos pamėgimas. — „Istorijos romanas". — Prieštaravimai istoriškam A. France'o credo. — Jo psichologinis metodas.

Trys mėgstamiausios A. France'o epochos. — Epocha susidūrimo antikinio ir krikščioniško pasaulio. — Prancūzų Revoliucijos epocha. — Viduriniai amžiai. — „Vie de Jeanne d'Arc". — Kodel A. France pasidarė šventos mergelės istoriku? — Ilgoji prakalba. — A. France'o metodų kritika. — Giraud ir Lanson'o nuomonės.

Nepaprastas A. France'o smalsumas, jo turtingoji erudicija (kai kas ją įtaria), jo jausmas sąryšio tarp praeities ir dabarties — visa tai turėjo padaryti jį bent iš dalies istoriku. Aišku, istoriku savotišku, istoriku menininku, o ne istoriku paprasta to žodžio prasme. A. France paskyrė žymią savo gyvenimo dalį istorijos tyrinėjimams. Kaip visuomenė kinta, kaip ji gyvena, kaip ji sensta, kaip ji miršta — vis tai dalykai, kurie buvo jam be galo įdomūs. Jo kraštutiniausias skepticizmas turėjo, matyt, atsispindėti ir jo istorinėse pažiūrose. Tasai jo skepticizmas turėjo atsispindėti jo pažiūrose į žmones praeities laikų, į žmones kaipo istorinę medžiagą.

A. France'o pažiūros į žmones, reikia pripažinti, labai nelinksmos — žmonės negeri, žmoniška medžiaga, kaipo tokia, veik nesikeičianti ar labai maža besikeičianti. Nesą vilties, ar toji viltis labai nežymi, kad žmonės kada nors pasidarytų geresni. Maža vilties, kad tautos kada taptų laimingos. Didžiausias, visur esąs, amžinas žmoniškų veiksmų principas ir visuomenės gyvenimo principas — jėga. Jėga nustatanti žmoniškų veiksmų likimą, visuome-

nės ir tautos likimą. Įvairūs jėgos suderinimai nustatą įvairių žmoniškų veiksmų charakterį ir žmoniškos visuomenės formas. Žmoniški veiksmai esą vykdomi jėga. Pagrindiniai tų jėga besiremiančių veiksmų akstinai esąs alkis ir meilė. Alkis ir meilė vykdomi įvairiausiomis formomis jėgos pagalba — štai žmogaus istorija, žmoniškos visuomenės, visų tautų, viso pasaulio istorija.

Tuo būdu, nesą esmingo skirtumo tarp jaunų ir senų žmonių kartų. Tikėjimas progresu esąs ničnieku neparemtas. Jokios pažangos žmogaus išvidinės būtybės, nuolatinio tobulėjimo prasme, nesą. Nenutrūkstamo progreso idėja — palaikai švietimo epochos, enciklopedistų epochos optimistinės iliuzijos. Mokslas negalįs padėti tikrai žmonijos pažangai, t. y. dvasinei ir moralinei pažangai — mokslas tik svarbus ir naudingas, kaipo švietimo šaltinis, kaip būtiniausia sąlyga materialinių pagerinimų, t. y. apčiuopiamo, materialinio progreso.

Galingos tautos gyvenimas susidedąs iš aktų paprastų ir nepaprastų, dažnai šlykščių ir juokingų, kartais prakilnių. Žmonės sukasi tam pačiam cikle: kai jie ką tik išėjo iš anarchijos būvio (barbariškumo), jie suprantą tvarkos reikalą, ir su geru tikėjimu priimą griežtą discipliną, globojimo taisykles. Bet, juo toliau civilizacija tobulėjanti, juo daugiau žmonės pamirštą tam tikrų suvaržymų prasmę, ilgainiui paleidžią visus ryšius ir grįžtą į pirminę anarchiją. Išeina savotiškas istoriškas circulus vitiosus[1]).

Tos rūšies istorijos supratimas, reikia pasakyti gan paviršutiniškas, yra įprasto A. France'ui diletantiško charakterio. Rašytojas ne tik suprastina faktišką žmonijos istoriją, bet, būdamas skeptikas, iki galo neigia galėjimą būti istorinio mokslo. „Kas tai yra istorija? klausia jis. — Praėjusių įvykių atvaizdavimas raštu. Bet kas tai yra įvykis? Ar tai yra koks faktas? Kaip istorikas sprendžia, kad faktas pažymėtinas ar ne? Jis sprendžia apie tai savivališkai, pareinamai nuo savo skonio ir kaprizo, nuo savo idėjos, pagaliau, nuo savo kaipo menininko ypatumų. Todel kad faktai iš jų pačių prigimties nesiskiria į faktus istoriškus ir į faktus neistoriškus. Be to, faktas yra dalykas be galo komplikuotas. Ar atvaizduos istorikas faktus jų sudėtingume? Ne, tai negalimas dalykas. Jis atvaizduos juos be daugybės jų dalių, kurios juos (tuos faktus) sudaro, vadinasi, pakeistus, iškreiptus,

[1]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 108—109.

skirtingus nuo to, kuo jie yra buvę. Del faktų sąryšio nekalbėsime. Jei vadinamas faktas iššauktas, kas yra galima, vieno ar kelių neistoriškų faktų, kurios yra istoriko priemonės... pažymėti faktų tarpusavio santykiams? Ir aš dar manau..., kad istorikas turi prieš savo akis patikimas žinias, kadangi iš tikrųjų jis (istorikas) tiki tuo ar kitu liudijimu, pasiremdamas jausmu. Istorija ne mokslas, tai menas, ir jame galima pasižymėti tik su vaizduotės pagalba"...[1]).

Charakteringa, tarp kitko, kad aukščiau duota ištrauka pasikartoja trijuose A. France'o raštuose, per 10 metų: „Le crime de Sylvestre Bonnard", „La vie littéraire", „Le jardin d'Épicure". Matyt, tai jo tikra profession de foi, nuo kurios jis nenori nei žingsnio atsitolinti (tasai pakartojimas, kaip buvo sakyta rašytojo biografijoj, rodo taip pat tam tikras psichines bei intelektualines jo ypatybes).

Šaltinių gausingumas, istorinių dokumentų gausingumas, A. France'o nuomone, esanti tikra nelaimė istorikui: „Labai sunku rašyti istoriją, — sako rašytojas savo prakalboj į karikatūrinę Prancūzijos istoriją, romano forma, „L'île des Pingouins". — Niekuomet tikrai nežinoma, kaip dalykas įvyko: istoriko sunkumai didėja su šaltinių gausingumu. Kai faktas žinomas vienam šaltiniui, jį priima be didesnių svyravimų. Sunkumai auga, kai įvykis pasakojamas dviejų ar kelių liudytojų, nes jų parodymai visuomet prieštarauja ir visuomet nesuderinami. Be abejo, mokslo pagrindas remtis vienu liudininku, o ne kitu, yra labai stiprus, rimtas. Bet jis vis delto ne tiek stiprus, kad galėtų įveikti mūsų geidulius, mūsų prietarus, mūsų interesus, ne tiek stiprus, kad galėtų įveikti tą lengvamaniškumą, kuris yra įgimtas visiems rimtiems žmonėms"...[2]).

Praeitis išsprunkanti iš mūs. Mes negalime visai objektyviai nustatyti tų ar kitų praeities faktų. Mes negalime ne tik sugriebti, kaip reikiant, sine ira et studio, praeities — net dabartis, dabarties faktai mums esą prieštaraujami ir nesugriebiami. Kaipo charakteringą savo tvirtinimo pavyzdį, A. France, tarp kitko, duoda tokį faktą.

---

[1]) Le crime de Sylvestre Bonnard, 251-e éd. Calmann-Lévy, 1923, p. 308—309; La vie littéraire, t. II, p. 116—117; Le jardin d'Épicure, 138-e éd., p. 107—108.

[2]) L'île des Pingouins, Préface, p. II.

Vienas visuomenės veikėjas ir istorikas Walter Raleigh (kalbamas dalykas liečia labai senus laikus) buvo pasodintas į Londono kalėjimą. Čia jis toliau rašė savo „Pasaulio istoriją“. Kartą jis susidomėjo triukšmingu ginču, kuris atsitiko paliai kalėjimo langą. Raleigh akylai sekė visą dalyką. Jam atrodė, kad jis visa matė, visa suprato, kas įvyko prieš jo akis. Rytojaus dieną jam teko kalbėtis apie matytą sceną su vienu savo draugu, kurs taip pat ją matė, ir net aktyviai joj dalyvavo. Istorikas buvo nustebintas tuo, kad jo draugas matė visai kitaip, nekaip jis. Tai, ką matė Raleigh, ir tai, ką matė jo draugas, nesutiko nė vienam punkte. Istorikas pradėjo po to mąstyti, kaip sunku yra sužinoti tiesą apie tolimus praeities įvykius, jei net dabarties tiesa nesugriebiama ir prieštaraujanti, jei tenka abejoti tuo, kas įvyksta čia pat po akių. Tų samprotavimų rezultatas buvo tas, kad Raleigh metė savo „Pasaulio istorijos“ rankraštį į ugnį[1]). Matyt, A. France nieko neturėtų prieš, o gal būtų ir labai patenkintas, jei mūsų laikų istorikai nueitų „Pasaulio istorijos“ autoriaus pėdomis.

Daugumą istorikų, tvirtina A. France, stebinęs sunkumas sužinoti tiesą apie artimiausius mums laikus. Iš čia „universalus neįsitikinimo jausmas“. Ypačiai Renan pasižymėjęs tuo jausmu. Jis niekuomet neapgaudinėdavęs savęs istorinių dokumentų verte. „Pasistenkime mūsų laikais, — sakė Renan, — su mūsų gausingomis informacijų ir spaudos priemonėmis, sužinoti tiksliai, kaip įvyko koks didysis dabarties istorijos epizodas..., kurios buvo autorių pažiūros ir tikri siekimai..., — mes nieko nepasieksime“...[2]).

Pagrindinis istorijos mokslo sunkumas esąs tas (apie tai buvo kalbėta aukščiau), kad mums neaiški vad. istoriško fakto natūra. Juk, vad. istorijos faktas, dažnai yra susijęs su faktais, esančiais šalia istorijos, „neistoriškais“ faktais, kasdieniniais faktais. Istorija tokių paprastų, kasdieninių faktų nepažymi. Savaime suprantama, — jei vad. istorijos faktai susiję su faktais „neistoriškais“ ir žymia dalim šių pastarųjų paaiškinami — kaip žiūrėti į sąryšį vad. istorijos faktų, t. y., faktų savivališkai ir atsitiktinai išrinktų iš aibės kitų, dažnai sudarančių pirmuosius (isto-

[1]) La vie littéraire, t. II, p. 118—119.
[2]) Ibid., p. 119.

rijos faktus). Tasai sąryšis, mano A. France, visiškai dirbtinis, subjektyvus, pareinąs nuo istoriko savivalės, pravedamas retorikos pagalba — formalinės logikos priemonėmis, ir visai neatatinkąs tikrovės.

Istorijos knygos A. France'ui daugeliu atvejų — tik įvykių ir datų katalogas. Jos (tos knygos) nieko nesakančios apie lėtą idėjų transformaciją, apie nepastebimus socialinio gyvenimo pakitėjimus, ko amžininkai nė neįtaria[1]).

Savo „La vie littéraire" rašymo epochoj, t. y. maždaug XIX amž. 90-tų metų pradžioje, A. France, į istorijos egzistavimą žiūrėjo kur kas skeptiškiau, nekaip vėliau, kai jam teko pačiam parašyti istorijos kūrinį. 90-tų metų pradžioje jo „La vie littéraire" galima sutikti charakteringų vietų, sakysim, jo recenzijoj, skirtoj vieno istoriko pozityvisto (Bourdeau) knygai: „Nuolaidūs protai mano, kad istorijos mokslo išganymas esąs paties istoriko abejojime. „Ta Mūza (istorija) — melagė, — mano jie, — bet ji mūs neapgaudinėja nuo to laiko, kai mes žinom, kad ji mus apgaudinėja. Gėdingas abejojimas turi būt mūsų įsitikinimas. Išmintingai eidami nuo klaidos prie klaidos, mes prieisime reliatyvią tiesą. Net melas yra tiesos rūšis".

„Bourdeau, — sako toliau A. France apie jo recenzuojamą istoriką, — nenori būt apgautas net sąmoningai ir absoliučiai atmeta istoriją. Jis ją pavaro, kaip apgavikę, kaip begėdę, kaip parsidavėlę galingiausiems, kaip kurtizanę karalių išlaikomą, kaip tautos priešą... Jis pakeičia ją statistika, kuri yra, tiesą pasakius, mokslas apie socialinius faktus, išreikštas skaičių terminais... Šalin, gražūs pasakojimai (taip nori Bourdeau), jautrūs pasakojimai, — svarbūs tik skaičiai!... Ateities istorikai daugiausia rankios ir aiškins statistikos davinius apie bendro gyvenimo faktus... Vienatiniai istorijos dokumentai bus (ateity) gyventojų skaičiaus lentelės, muitinių tarifai, prekybos būvis, bankų balansai, geležinkelių atskaitos... Bourdeau nori, kad istorija, paskirtoji šiandien garsiausiems žmonėms ir nepaprastiems įvykiams, vien svarstytų kasdieninius tautų gyvenimo aktus... Šiuo atveju — sutinka ir A. France — reikia... pripažinti, kad geležies kainos ir rentos procentai daugiau sako, nekaip pasakojimas apie mūšį ar dviejų karalių pasimatymą"...

[1]) La vie littéraire, t. I, p. 286.

Bet A. France netiki ir tokia statistine istorija. „Tikina, — sako rašytojas, — kad kiekviena kita istorijos tyrinėjimo maniera netiksli ir turi vaikiško charakterio... Sakoma, kad literatūrinės istoriografijos amžius artinasi prie savo galo: moksliškos istoriografijos amžius prasideda... Sukurkite istorijos mokslą, mes jums plosime. Bet palikite mums žavintį ir puikų Tukydido ir Thierry meną"...[1]).

Koksai išėjimas iš susidariusio padėjimo? Kaip rašyti istoriją? A. France, kaipo skeptikas ir menininkas, linkęs (90-tų metų pradžioje) palikti istorijai literatūrinį, grožinį charakterį: „Jei man tektų pasirinkti, — sako jisai, — tarp grožio ir tiesos, aš nė kiek nesvyruočiau: aš palikčiau grožį, įsitikinęs, kad jis (grožis) turi savy tiesą daug aukštesnę, daug gilesnę už pačią tiesą. Aš drįstu pasakyti, kad pasauly nėra nieko tikro be grožio... Kam rinktis? Kam statyti statistinę istoriją į aprašomosios istorijos vietą? Tai — nelyginant pakeisti rožę bulve!... Aš žinau... ta istorija (aprašomoji) melaginga, ir visi istorikai, nuo Herodoto iki pat Michelet — pasakėčių pasakotojai. Bet del to aš nepykstu. Aš labai noriu, kad Herodotas apgaudinėtų mane su skoniu. Aš leidžiu stebinti mane niauriu aristokratinės Tacito minties blizgesiu... Aš net gailėčiausi, jeigu istorija būtų tikslesnė. Aš su mielu noru pasakyčiau su Voltaire'u: „Įveskite ją (istoriją) į tiesą, ir jūs ją pražudysite"... Ji (istorija) — tik eilė vaizdų... — štai, kodel ji tinka žmonėms. Žmonija yra dar kūdikystės būvyje. Jis (žmogus) dega dar visu savo jaunystės karščiu. Negalima iš jo reikalauti perdidelio išmintingumo. Jis dar nori linksmintis pasakėčiomis. Neimkit jam istorijos, kuri yra gražiausia proto pramoga"...[2]).

Kaip matote, paprasta A. France'o maniera — sąmojingas, vaizdingas, paviršutiniškas daiktų traktavimas. Vadinasi, žmonijai visų geriausia palikti „istorijos romaną". Tasai istorijos romanas tikresnis už statistinę, moksliską istoriją, griežtai pozityvią, griežtai faktišką. Kodel? O todel, kad senoji, aprašomoji, grožinė istorija yra menas. Ji turi tam tikrą dvasinę, idealią tiesą, kaip kiekvienas menas: „ji vaizduoja žmogų ir žmoniškus geidulius".

[1]) La vie littéraire, t. II, p. 119—121.
[2]) Ibid., p. 122—123.

„To statistika niekuomet neištesės. Aprašomoji istorija iš esmės yra netiksli..., bet ji yra dar, drauge su poezija, tikriausias vaizdas, kurį žmogus nupiešė apie save patį. Ji yra (žmonijos) portretas"...[1]).

Kad ir kraštutinis yra A. France'o istorinio credo skepticizmas 90-tų metų pradžioje, jis nebūtų buvęs A. France, jei nebūtų įnešęs į savo credo kai kurių prieštaravimų. Kartais jam atrodo, kad dalykas su šių laikų istorijos mokslu, su šių laikų istorijos supratimu, jau nėra toks beviltiškas. Jis turi sutikti, kad istorijos jausmas, istorijos supratimas, ypač XIX amžiaus antroj pusėj, padarė didelį žingsnį pirmyn, kad istorija nelieka nepasikeitusi, kaipo „žmonijos romanas". Kad ir nėra rimto pagrindo tikėti ypatingu žmogaus psichikos naujumu (A. France, apskritai imant, yra tos nuomonės, kad žmogus maža pasikeitęs per ilgus amžius), kad ir daug kas jausta ir pasakyta, vis delto yra tam tikrų ypatumų, kurie skiria šių laikų žmogų, šių dienų mokslininką, istoriką, nuo praeities žmonių, mokslininkų, istorikų.

„Mūsų laikų protas, — prisipažįsta A. France, — rodos, turi naują gabumą: gabumą suprasti praeitį ir prieiti prie tolimiausių pradų... Praeities žmogus noriai priskirdavo tolimiausiai praeičiai savo dabarties vaizdą. Jis nebuvo jautrus giliems skirtumams, kuriuos atneša laikas gyvenimo būde. Jis žiūrėjo į pasaulio vaikystę pro savo subrendimo bruožus. Tąja tendencija pasižymi senovės istorikai, ypač Titas Livijus, kurs verčia kalbėti Lacijumo pieminis, kaip išmokslintus Augusto amžininkus. Ji (istorija) dar daugiau nuostabi vidurinių amžių mene, kurs duodavo senos Judėjos karaliams teisingumo ranką ir žydintį Prancūzijos karalių vainiką. Net XVIII amžiuj, kad ir labai nerimdavo del pradų (istorinių), vis delto mielai įsivaizduodavo Soloną Turgot atvaizdu, o Semiramidą karališkuoju Kotrinos II apsiaustu. Rodos, kad tikras praeities vaizdas buvo mums atidengtas didžiosios istorinės mūsų amžiaus (XIX) mokyklos. Rodos, kad (istorinių) pradų jausmas yra naujas jausmas, ar bent jausmas atnaujintas žmoguje. Gal būt, ateinančios kartos pasakys, kad mūsų pažiūros į praeitį buvo juokingos... Tačiau neabejotina, kad mes sukūrėm... lyginamąją žmonijos istoriją. Jauni mokslai, etnografija, archeologija, filologija, suvaidino čia svarbią rolę.

[1]) La vie littéraire, t. II, p. 124.

Žilos senovės žmogus atrodo mums šiandien turįs fizionomiją, charakterį, kurie galėtų būt tikri"...[1]).

A. France linkęs taip pat tvirtinti, tiesa, kiek jumoristiškai, kad šių laikų istorija, kaipo daug tikslesnis mokslas, virstanti archeologija. Ir jis lyg nieko neturi prieš tokios metamorfozos racionalumą: „Kas nežino šiandien, — sako rašytojas, — kad istorikai ėjo prieš archeologus, kaip astrologai ėjo prieš astronomus, kaip alchemikai ėjo prieš chemikus, kaip beždžionė ėjo prieš žmogų"...

A. France, vėliau patsai istorikas, turėjo padaryti ne vieną rezervą savo skeptiškam istoriškam credo. Jis turėjo pripažinti istorijos galimumą, ne tik kaipo grožinio, aprašamojo, senojo tipo žanro. Jis turėjo surasti vidurinį kelią, norėdamas sutaikinti grožinę istoriją su moksliška istorija (prieš jo valią jo simpatijos vis delto dažnai linksta prie grožinio istorijos tipo).

Savo tolimesniam istoriškam credo A. France duoda ypatingos svarbos, kaipo pagrindinei istorijos mokslo priemonei, psichologiniam metodui, t. y. metodui daugiau literatūrinio charakterio, nekaip istorinio. Jis mano, kad, jei norima išvengti paprasto nenuoseklumo įvairiausių faktų be priežasties ir be sąryšio, kaip kad tai būna dažniausiai istorikų raštuose, reikią kontroliuoti pačiam savyje jų (tų faktų) pagrindo ganėtinumą, jų tikrumą, patikimumą. Reikią pažvelgti giliau į patį save, patikrinti savo paties pergyvenimais ir patyrimais išskaitytą istorijos medžiagą.

Bet norint padaryti tokį autopsichologinį išskaitytos istorinės medžiagos patikrinimą, reikia tikėti, kad žmoniška medžiaga per ištisus amžius, apskritai imant, nepasikeitė, kad žmogus vis tas pats, su savo paklydimais, geiduliais, ydomis. A. France, kaip tikras klasikas, tiki tuo nekintamumu, ta žmoniškos medžiagos „amžinybe", žmoniškų paklydimų, nusikaltimų, ydų amžinybe.

A. France įneša griežtą skepsisą į savo istorines studijas, neapsistodamas prieš nieką, prieš jokius autoritetus, prieš jokius „šventus" dalykus. Jis mėgsta, perdaug mėgsta, dažnai tai jo idée fixe, apnuoginti istorinius principus, „apnuoginti didžiuosius žmones". Jis linksminasi demonstruodamas tai, kiek maža turi

[1]) La vie littéraire, t. I, p. 324—326.

reikšmės dalykai ir asmenys, daugiausia gerbiami, kai nuo jų nuima jų puikius blizgučius[1]).

Reikia pažymėti, kad A. France iš visų istorinių epochų daugiausia domisi trimis. Pirmiausia jį patraukia krikščionybės užgimimo epocha, dviejų pasaulių — antikinio ir krikščioniško — susidūrimo epocha. A. France'o krikščionybės ir Kristaus (kurį jis laikė mitu) neapykanta, jo antikiškumo kultas, nenoromis traukė jį į tą tolimą laiką. Jis stengiasi diskredituoti krikščionybę įvairiausiais būdais. Jo šališkumas čia matyt kaip ant delno. Tiesa, atvaizduodamas susidūrimą romėnų ar aleksandrinio pasaulio su krikščionybe, jis imasi beletristinio žanro, o ne istorinio. Jis čia operuoja ne tiek kaipo istorikas, kiek kaipo menininkas. Jo aiškus subjektyvumas čia lyg turi savo raison d'être.

Iš tokių jo istoriškų ar quasiistoriškų pasakojimų charakteringas „Le procurateur de Judée". Jame France stengiasi parodyti, kiek menkas buvo Kristaus asmuo ir mokslas jo amžininkų romėnų akyse. Kristus Piloto atmintyje nebepaliko jokių žymių. Paklaustas vieno savo draugų, ilgesniam laikui praslinkus po Kristaus mirties, ar jis (Pilotas) atsimenąs tokį žmogų, buvęs Judėjos valdytojas atsako, kad ne — tiek nežymi buvo ta visa žydiška istorija jo akyse.

Antroji epocha, kuria A. France nepaprastai domėjosi dar nuo jaunystės metų — tai prancūzų Revoliucijos epocha. Galimas daiktas, kad, kaip buvo pažymėta rašytojo biografijoj, pašnekesiai jo tėvo knygų krautuvėj, jo tėvo susidomėjimas Revoliucijos klausimais — visa tai suvaidino nemažą rolę tame interese, kurį parodė A. France tai epochai.

„1789 metų prancūzai tiki laisve, — sako rašytojas, — įsigyta visiems laikams, ir sveikina brolybės erą, aukso amžių. Necker išgelbės visuotinį pasitikėjimą, ir dori žmonės naudosis laime filosofijai vadovaujant"[2]).

Aišku, A. France negali būt tiek naivus ir lengvatikis, kad tikėtų drauge su 1789 m. prancūzais tokia greita laiminga žmonijos idilija. Jis neigiamai žiūri į Rousseau idėjas (Revoliucijos ideologai ir veikėjai, A. France'o nuomone, žymia dalim

[1]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 115—116.
[2]) Ibid., p. 124.

buvę Jean-Jacques'o mokiniai). Jis pajuokia įvairios rūšies „įgimtą žmogaus gerumą", „nesugedimą", idealizuotą „gamtos žmogų", t. y., jo žodžiais betariant, „įvairias kvailybes". Jis mato Rousseau idėjose savotišką kalvinizmo atsispindėjimą su jo fanatizmu. Prancūzų Revoliucija, kaipo ideologinis momentas, jam tuo būdu yra politinis russoizmas, gimęs iš kalvinizmo, paverstas veiksmu. Matyt, kad revoliucionieriai jam toki pat fanatikai, veikią su giliotina prieš eretikus jų revoliucinio tikėjimo prigimtu žmogaus gerumu ir gamtos žmogaus dorybėmis, kaip kadaise kalvinistai Ženevoje veikę laužų ugnimi prieš kalvinizmo priešininkus.

Žmogus, A. France'o nuomone, esanti būtybė greičiau pikta, nekaip gera, būtybė silpna, valdytina būtybė, be to dar, nesąmoninga, dažnai kvaila, reikalaujanti prievartos. Čia nėra nieko keisto rašytojui. Tai esąs visai normalus dalykas. Žmonės, kaip kad kiti gyvuliai, iš prigimimo linkę ėsti viens kitą. Žiaurios kovos dėsnis visur veikiąs pasauly. Čia ne vieta kokiai prasimanytai dorovei, gerumui. Šalin tas sentimentalinias Ženevos svajotojo (Rousseau) chimeras!...

Štai kaip, tarp kitko, sako apie Revoliuciją vienas „Le lys rouge" (1894) romano personažas, poetas Choulette, kurio žodžiuose nesunku pamatyti paties autoriaus nuomonė:

„Kadangi ta Revoliucija (1789 m.) buvo padaryta bepročių ir kvailių, tautos turtų rinkėjų naudai, ir kadangi ji, apskritai imant, praturtino gudruolius ūkininkus ir verteivas miestelėnus, ji (Revoliucija) iškėlė lygybės vardu turtų imperiją. Ji atidavė Prancūziją piniguočiams, kurie per 100 metų ją (Prancūziją) ėda. Jie joj yra vadai ir ponai"...

Savo garsiajam istoriniam romane „Les dieux ont soif" (1912 m.) A. France be jokių ceremonijų nuvainikuoja Revoliuciją, nuvainikuoja Teroro epochą. Ūkininkai ir miestelėnai, autoriaus nuomone, veikiai atsitolinę nuo Revoliucijos — ji perdaug iš jų reikalaudavo savo rekvizicijomis, savo „maksimumais". „Les dieux ont soif" atvaizduoja paskutinius etapus to daugumos piliečių atpuolimo nuo Revoliucijos.

„Liaudies karalienė, — sako autorius vieno savo personažo lūpomis, — greit pailso nuo savo karališkumo pratimų. 1793 m. iš 700.000 sostinės (Paryžiaus) gyventojų, tik 3.000—4.000-se

išliko respublikoniška dvasia. Pirmųjų metų entuziazmą pakeitė nuovargis ir gal pasibiaurėjimas. Jokūbinai paskendo indiferentiškumo okeane"...

„Revoliucija nusibosta, — sako kitoj romano vietoj J. Blaise, — ji užtruko perdaug ilgai. Penketas metų entuziazmo, penketas metų apsikabinimų, žudynių, kalbų, Marselietės..., aristokratų pakartų ant žibintų stulpų, galvų užmautų ant iečių, moterų jojančių ant armotų, laisvės medžių uždėtų raudonomis kepuraitėmis, jaunų mergelių ir senių baltais apdarais vežimuose; gėlių, kalėjimų, giliotinos..., kardų, karmaniolų, tai perilga!"...[1]).

Daugybė be skonio dalykų, bufonadiškų, perdaug rėkiančių, kuo pasižymėjo Revoliucija, teatralinis revoliucionierių romantizmas — visa tai daugiausia įžeisdavo klasikinį A. France'o jausmą, jo saiko jausmą. Jis manė, kad prancūzų tautos didžiuma turėjusi tą saiko jausmą — ir čia buvęs Revoliucijos fiasco. Reikia įsižiūrėti į tą žiaurų fanatiką jokūbiną Gamelin'ą (vyriausią romano „Les dieux ont soif" personažą), kad patirtum labai nemalonaus jausmo. Tai, be abejojimo, kvailys, žiauraus revoliucinio fanatizmo sužadnitas. Ir toki mutatis mutandis yra visi Teroro veikėjai A. France'o atvaizdavime.

A. France atsisako matyti prancūzų Revoliucijoj bet kurį grožį ir net naudą. Revoliucinės armijos pergalę jis (su istoriku Chuquet) aiškina ne tiek kareivių entuziazmu, kiek tąja aplinkybe, kad kariuomenėje būta daug senojo režimo karių, gerų, įgudusių karių. Revoliucija neatgaivinusi Prancūzijos, tvirtai įsitikinęs A. France. Kas gi yra Revoliucija? Rašytojas linkęs laikyti ją nelaimingu įvykiu, ar net tiesiog istorine katastrofa.

A. France'o pažiūros į Revoliuciją nustato — tai jau iš anksto galima numatyti — jo pažiūras į porevoliucinius įvykius Prancūzijoj. Du valstybės perversmai — 18 briumero ir 2 gruodžio (Napoleono Didžiojo ir Napoleono „Mažojo") yra rašytojo giriami, o ne smerkiami. Pirmasis konsulas daug gero padaręs Prancūzijai, tvirtina A. France, išvadavęs šalį iš „kvailių, plepių ir prigavikų" („des imbeciles, des bavards et des fripons"). Kaip matote, būsimosios A. France'o simpatijos rusų komunizmui atrodo kiek... geriausiu atveju, keistos, turint galvoj jo pažiūras į prancūzų Revoliuciją.

[1]) Les dieux ont soif, p. 43.

Trečioji epocha, traukianti savęsp A. France'ą nuo pat jo jaunystės, yra viduriniai amžiai. Jo vaikystės sąlygos, jo auklėjimas, Stanislovo kolegijos klerikališkumas — visa tai turėjo įtakos tam patraukimui. Be to, jo susidomėjimas krikščionybe, jo noras diskredituoti tą mokslą krikščioniško religingumo parodijomis, skatino rašytoją duoti nemaža vietos viduriniams amžiams savo kūryboj. Jis labai domisi vad. hagiografija, t. y. šventųjų istorijomis, ir rašo vykusias imitacijas — noveles, legendas.

Kaipo istorikas prancūzų viduramžių, vėlybų viduramžių, XV amžiaus, A. France pasirodo savo istoriniam kūriny, skirtam Jeanne'ai d'Arc, garsiajai prancūzų didvyrei (o dabar ir šventajai). Tasai kūrinys, išėjęs 1908 m., yra labai ilgo, labai stropaus darbo rezultatas. A. France tam darbui padėjo per 30 metų. Jis pradėjo rengti savo raštą, matyti, dar prieš 1880 m. Tasai raštas yra vienatinis A. France'o istorinis kūrinys tikra to žodžio prasme.

Kai kurie kritikai (pav., Roujon), ne be pagrindo, pastebi, kad medžiaga kūriniui „Vie de Jeanne d'Arc", kurs yra ilgų autoriaus samprotavimų vaisius, buvo vykusiai ir greitai surinkta leidėjui patenkinti. Bet raštas pasiliko neužbaigtas ir nelygus. A. France buvo perdaug atitraukiamas daugelio dalykų ir daugelio žmonių, kad galėtų, kiek reikiant, paskirti laiko savo „nekaltos mergelės" gyvenimui. Kūrinys, kurį jis paliko, yra tik apžvalga. Jis galėjo tam tikrais momentais prikelti atmosferą, kurioj gyveno šventoji. Sakysim, pasakojimas apie pirmąjį susitikimą Karolio VII ir šventosios mergelės yra grakštumo ir natūralumo modelis.

Milžininški uždaviniai jam rūpėjo. Neišleisdamas iš akių vyriausios figūros, jis pradžioje nukreipė savo tyrinėjimus į netikrų Jeanne'ų d'Arc pusę (tokių būta ne maža). Tie pirmi tyrinėjimai privedė jį net prie... spiritizmo tyrinėjimo[1]). Žodžiu, A. France niekuomet negalėjo ganėtinai susikaupti, rašydamas Jeanne'os d'Arc istoriją.

Jo diletantiškas protas perdaug mėgdavo, kiekviena patogesne proga, daryti gausingus ir ilgus ekskursus į visas šalis. Ta sistemos yda ir rašytojo proto anarchizmu paaiškinamas neužbaigimas, daugeliui vietų savitarpio ryšių trūkumas jo didžiuliam kū-

[1]) Roujon, La vie et les opinions d'A. France, p. 120—121.

riny „Vie de Jeanne d'Arc" (apie 1.000 puslapių didelio formato in - 8⁰).

Kyla klausimas, kodel A. France pasirinko savo istoriniam raštui Jeanne'os d'Arc asmenį? Kodel jis pasidarė šventosios prancūzų didvyrės biografu? Jis, didžiausias skeptikas, ateistas, religijos, krikščionybės, katalikybės priešininkas! Tarp autoriaus ir jo didvyrės, matyt, negalėjo būt jokio intimiško, išvidinio giminingumo, jokio jųdviejų dvasių panašumo. Jo pagrindinis autopsichologinis metodas, kontroliavimas savųjų pergyvenimų pagalba svetimų pergyvenimų, tokiomis sąlygomis buvo lyg negalimas. Į aukščiau pastatytą klausimą labai nuodugniai ir įtikinamai atsako prof. Giraud:

„Be abejojimo, — rašo tasai kritikas, — jis (A. France), lygiai kaip ir daug kitų rašytojų ir menininkų, buvo pirmiausia sužavėtas tuo, kas buvo nepaprasto, vadinasi, ir „poetiško" šventosios mergelės likime; be to, reikia pažymėti, kad tasai griežtas antgamtiškumo neigėjas visuomet turėjo nesulaikomą palinkimą, kaip tikras XVIII amžiaus sūnus, visam tam, kas buvo panašu į antgamtiška. Antra vertus..., toji subteli, komplikuota ir kiek nepastovi siela, visuomet jautė simpatiją sieloms skaisčioms, įkvėptoms, naivioms, simpatiją, į kurią įeina smalsumas, užuojauta, susižavėjimas, gal pavydumas, ir šiek tiek švelnumo. Ir pagaliau... — ypatingas noras konkuruoti su Renan'u, beveik jo paties dirvoj"...[1]).

Kaip sakyta pirmiau, savo istorinį kūrinį A. France rašė per ilgus metus. Jau jo chronikose „La vie de Paris" sutinkame traukiančią savęsp autorių Jeanne'os d'Arc figūrą. Savo „La vie littéraire" jis apsistoja ties ja ilgai ir su neabejotina simpatija. Ji atrodo rašytojui, tuose jo pirmykščiuose trumpuose straipsniuose, sukurta iš vienos poezijos. „Ji prisigėrusi poezijos, — sako jis, — kaip Ielija rasos, ji — gyvoji poezija tos švelnios Prancūzijos (la douce France), kurią ji mylėjo stebuklinga meile".

Savo kūriny „Vie de Jeanne d'Arc" A. France išugdo mintis, naudodamasis turtinga informacine medžiaga, kurią jis trumpai pažymėjo 90-tų metų pradžioje savo „La vie littéraire" kai kuriuose straipsniuose. Jis pasistengė parodyti, kad noras

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 287.

pergalėti yra pirmoji pagrindinė pergalės sąlyga. Jis pasistengė parodyti, kad Jeanne d'Arc, be narsios širdies, be patriotiško didvyriškumo, entuziazmo, turėjo dar daug sveiko proto. Ji buvo ne tik pasirengusi paaukoti kiekvieną valandą savo gyvenimą, bet ji mokėjo taip pat mąstyti ir rūpintis kitais.

A. France savo istoriniam kūriniui parašė ilgą prakalbą, kuri yra lyg atskiras raštas 80-ties puslapių (83 pusl. in - 8⁰). Tuose 83-uose puslapiuose savo prakalbos į pirmąjį „Vie de Jeanne d'Arc" leidimą, autorius duoda labai rimtą kritiką savo gausingų šaltinių ir supažindina su savo istoriškomis priemonėmis, su savo metodologija.

Reikia pasakyti, kad šaltiniai sunaudoti labai plačiai, labai pilnai. Daug autoriaus pastebėjimų psichologinio charakterio — vaizdingi, ryškūs, sąmojingi. A. France, kad ir turėdamas savo istorinės erudicijos aparatą, nesiliauna buvęs pirmiausia ir daugiausia psichologas ir menininkas. Daug vietų iš jo prakalbos rodo autoriaus literatūriškus įpratimus. Paimkim kad ir tokią vietą (autorius joje kritikuoja vertę liudytojų pareiškimų Jeanne'os d'Arc bylos metu):

„Liudytojai (t. y. XV amžiaus žmonės), — sako A. France, — daugiausia prasčiokai... Labai liūdna, kad toj minioj įvairaus amžiaus ir įvairaus padėjimo žmonių taip maža galima surasti blaivių ir išmintingų protų. Atrodo, kad sielos anais laikais buvo nugrimzdusios į pustamsę, kur nieko aiškiai nebuvo matyt. Mintys, lygiai kaip kalba, buvo nuostabiai vaikiško charakterio. Negalima įsigilinti... į tuos tamsius amžius be to, kad neatrodytų, jog esi tarp vaikų... Vienas daugiausia krintančių į akį tų vargingų protų bruožų — tai lengvamanystė: jie (tie protai) negali susikaupti, nieks jų nesulaiko, nekoncentruoja jų dėmesio. Reikėtų neskaityti anų laikų kūrinių, kad nebūtum nustebęs tuo veik visuotiniu (proto) bejėgiškumu"...[1]).

A. France, daugiau kaip menininkas ir romanistas, nekaip istorikas, lanko ir tyrinėja vietas, kur ėjo įvykiai, susiję su jo didvyre. Jis stengiasi įeiti į peizažą, į sielą tų upių, miškų, miestų, sodžių ir pilių, kaip tai buvo 500 metų atgal. „Aš pripratinau savo akis, — sako jis prakalboj, — prie formų, kurias tuo-

[1]) Vie de Jeanne d'Arc, Préface, p. XX—XXI.

met mėgo būtybės ir daiktai. Aš klausiau, kas lieka iš akmens, iš geležies ar medžio, apdirbto tų senų amatininkų rankomis..., kurie rodo reikalą visa padailinti, viskam duoti gyvybės. Aš išstudijavau, kiek tik galėjau, tapytus paveikslus, išsiūtus ne tik Prancūzijoj, todėl kad joj nedirbo (panašių meno dalykų) anomis skurdo ir mirties dienomis, — bet Flandrijoj, Burgundijoj, Provanse... Miniatiūros atgydavo mano akyse, ir aš mačiau prisikėlusius seniorus..., ponias ir mergeles, kiek velniškas del jų raguotų kepuraičių ir pasmailintų kojų; dvasininkus, sėdinčius už piupitrų, raitus karius, pirklius, jojančius ant asilėnų, ūkininkus, dirbančius nuo balandžio iki kovo sodžiaus kalendoriaus darbus... Aš prisiartinau prie tų žmonių, kurie buvo panašūs į mus, kurie tačiau skyrėsi nuo mūs tūkstančiais jausmo ir minties niuansų; aš gyvenau jų gyvenimą; aš skaičiau jų sielose"...[1]).

Autorius savo prakalboj griežtai atsisako įnešti į savo raštą įvairios rūšies mokslo ginčus ir diskusijas, kurie yra reikalingi grynai mokslo darbui. A. France'ui tai perdaug griozdiška ir nuobodu ir „mažiau leidžia sužinoti tiesą" (?).

„Aš manau, — sako autorius, — kad nenutrūkstamas pasakojimas turi daugiau reikšmės, nekaip ginčai ir visos diskusijos, kad priverstų jausti gyvenimą (įsidėmėkite posakį: „jausti gyvenimą" — pasakymas, tinkąs romanistui, poetui. V. D.). Tiesa, tekstai liečią mergelę (Jeanne'ą d'Arc) ne visai atatinka tokios rūšies istoriją: kaip ką tik aš parodžiau, beveik visi jie (tekstai) įtartini įvairiais atžvilgiais ir sukelia kiekvieną valandą spėliojimų; bet aš manau, kad tuos tekstus išmintingai sunaudojus, iš jų vis delto galima būtų paimti davinių, pakankamų parašyti pozityvinei istorijai apibrėžto tūrio"[2]).

Autorius kreipia ypatingo dėmesio į aplinkumą, kurioj teko gyventi ir veikti Jeanne'ai d'Arc, į XV amžiaus sielą: „Mano pasakojime, — sako jisai, — aš duodu gan didelį skaičių aplinkybių, kurios betarpiškai neliesdamos Jeanne'os, supažindina mus su anų laikų dvasia, įpročiais ir tikėjimu: tos aplinkybės yra daugiausia religinio charakterio... Tai todel, kad Jeanne'os d'Arc

[1]) Vie de Jeanne d'Arc, Préface, p. LXXVII—LXXVIII.
[2]) Ibid., p. LXXX.

istorija... yra istorija religinė, šventosios istorija... Aš turėjau galvoj, aš. gal. perdaug turėjau galvoj, norą priversti gyventi skaitytoją tarp XV amžiaus daiktų ir žmonių... Aš įmaišiau į savo tekstą senų tekstų formą ir medžiagą, bet aš niekuomet neduodu tikslių citatų: aš manau, kad be apibrėžto kalbos vienumo, knyga yra nepatogi skaityti („un livre est illisible").

„Ne del meilės stiliui, ne del grožinio skonio, aš laikiausi, kiek galėjau, epochos tono, ir bevelijau archaines kalbos formas kiekvieną kartą, kai maniau, kad jos (tos archainės formos) suprantamos: tai todel, kad pakeitus idėją, keičiasi ir žodžiai, ir kad negalima įdėti į senus terminus šių laikų terminų be to, kad nepakeistum jausmų ar charakterių"...[1]).

A. France laiko reikalinga pareikšti, kad jis nesidomi kai kuriomis paprastos istorijos priemonėmis. „Baisiai vilioja, — sako jis, — tokios istorijos istoriką mestis į mūšį. Nėra nė vieno šių laikų pasakojimo apie tuos senus šturmus, kur negalima būtų pamatyti autoriaus — kunigo ar profesoriaus — puolančio pirmyn, su plunksna už ausies, švilpiant anglų strėlėms, prie šono šventosios mergelės"...[2]).

Jei mes iš aukščiau duotų prakalbos fragmentų, kuriuose autorius supažindina mus su savo metodologija, pažymėsim kelias vietas, mes tuojau pamatysim jo metodo silpnumus paprastos istorinės metodologijos prasme.

1°. Ką reiškia tokia mūsų istoriko deklaracija: „Aš gyvenau jų gyvenimą (t. y. XV amžiaus žmonių gyvenimą). Aš skaičiau jų sielose"... Tai būtų gera istoriškam romanistui, tai keista išgirsti iš istoriko lūpų.

2°. Toliau: „Aš manau, — sako A. France, — kad nenutrūkstamas pasakojimas turi daugiau reikšmės, nekaip ginčai ir visos diskusijos, kad priverstų jausti gyvenimą". Bet tai yra svarbiausias romanisto tikslas, o ne istoriko. Jausti gyvenimą! Kad skaitytojas jaustų gyvenimą, reikia naudotis daugiausia grynai dailingomis, grožinėmis priemonėmis, reikia griebtis daugybės ryškių sugestyvių vaizdų ir tt. Ar tai įeina į mūsų laikų istoriko uždavinius?

---

[1]) Vie de Jeanne d'Arc, Préface, p. LXXX—LXXXI.
[2]) Ibid., p. LXXXI.

3º. Paimsim tokią mūsų istoriko vietą: „Aš norėjau, gal aš perdaug norėjau, priversti skaitytoją gyventi tarp XV amžiaus daiktų ir žmonių“. Deja, pats autorius supranta, kad jo noras gal perėjęs leistinas ribas. Be abejo, toksai noras, kad ir neperdidelis, daugiau tinka beletrisikai, nekaip istorijai, parodo daugiau grožinius autoriaus tikslus, nekaip ieškojimą objektyvios tiesos sine ira et studio.

4º. Yra viena stačiai neleistina A. France'ui istorikui vieta: „Aš... niekuomet neduodu tikslių citatų, aš manau, kad be apibrėžto kalbos vienumo, knyga yra nepatogi skaityti (un livre est illisible)“. Ką tai reiškia? Tai reiškia, kad autorius neigia reikalą tikslių citatų, t. y. vieno iš reikalingiausių moksliško aparato elementų. Bet be tikslių citatų autoriui yra pavojus sąmoningai ar nesąmoningai iškreipti savo šaltinius. Ir del ko yra atmetamos tikslios citatos? Del patogaus skaitymo! Bet tada visi istoriški darbai, visi garsūs istorinės XIX amžiaus literatūros kūriniai — „nepatogūs skaityti“? Michelet, Taine, Renan ir tt. — „nepatogūs skaityti“?

Tą keistą antipatiją tikslioms citatoms sukelia, aišku, noras padaryti savo knygą lengvą, patogią skaityti. Be jei mes ieškosime tiesos, moksliškos tiesos, turėdami pirmiausia galvoj skaitytojo patogumą, kad — gink Dieve! — neprivargintum jo smegenų — kuo virs tada toksai „tiesos“ ieškojimas? Žodžiu, dar vienas ryškus pavyzdys, kaip romanistas, kaip menininkas vyrauja mūsų rašytojuje, užslopindamas jame istoriką, mokslininką.

5º. Galiausiai paimsim dar vieną vietą: „Aš laikiausi, kiek galėjau, epochos tono, ir bevelijau archaines kalbos formas kiekvieną kartą, kai maniau, kad jos (tos formos) suprantamos: tai todel, kad pakeitus žodžius, kinta idėja, ir kad negalima įdėti į senus terminus šių laikų terminų be to, kad nepakeistum jausmų ar charakterių“.

Tuo būdu, autorius nori duoti archainio charakterio savo kalbai, koloritui, XV amžiaus koloritui išlaikyti. Bet ar tai įeina į istoriko uždavinius? Ar tai nėra istoriško romanisto metodas? Ar išlaikant archainius terminus, archainių sąvokų tūris, tų terminų (senoviškų) formuluotas, bus prieinamas ir suprantamas mūsų laikų skaitytojui?

Autorius pasiaiškina, kad jis „bevelijo archainės kalbos formas kiekvieną kartą, kai manė, kad jos suprantamos". Bet autoriaus „manymo" apie prieinamumą, suprantamumą panašių dalykų dar neužtenka, kad jie tikrai būtų suprantami.

Kritika sutiko „Vie de Jeanne d'Arc" įvairiai — buvo nemaža kritikų, atsiliepusių apie tą raštą veikiau neigiamai, nekaip teigiamai, turėdami galvoje istorijos mokslo reikalavimus, metodus. Tų kritikų straipsnius, išėjusius greit po „Vie de Jeanne d' Arc" pasirodymo, mini prof. V. Giraud savo „Les maîtres de l'heure", t. II, p. 291. Iš straipsnių pažymėtinas A. Luchaire'o dalykas žurnale „La Grande Revue" (25.-III.-1908) ir akad. Doumic etiūdas: „La Jeanne d'Arc de M. A. France" (Etudes sur la litt. franç., VI série).

„Apskritai imant, — baigia savo straipsnį Luchaire, — knyga (A. France'o istorinis darbas) ypatinga, sunki klasifikuoti, kur išeina aikštėn drauge su retu istorinės vizijos lengvumu ir tikromis erudicijos pastangomis, bepradedančio istoriko nepritymas"...

Į savo istorinio kūrinio kritiką A. France kituose „Vie de Jeanne d'Arc" leidimuose (nuo 1909 m.) atsakė antra nedidele pasiteisinama prakalba. „Mokslininkai, — rašo joje A. France, — atsiliepė apie ją („Vie de J. d'Arc") daugeliu atvejų gerai, be abejo, todel, kad jie matė, jog autorius nevengė laikytis visų įprastų taisyklių istorinei tiesai suieškoti. Savo priešininkais aš teturėjau hagiografus (t. y. dvasininkus, religinius istorikus, šventųjų biografus). Jie prikiša man ne manierą, su kuria aš aiškinau faktus, bet jų (faktų) aiškinimą: juo mano aiškinimai aiškesni, natūralesni, paimti iš geresnių šaltinių, remiasi protu, juo daugiau jie (tie aiškinimai) jiems nepatinka. Jie norėjo, kad Jeanne'os d'Arc istorija liktų paslaptinga, ir kad nieks joj (toj istorijoj) nebūtų žmoniškai galima. Aš pastačiau vėl tą mergelę tarp gyvenimo ir tarp žmonijos. Štai mano nusikaltimai. Ir tie uolūs inkvizitoriai, taip karštai puolantieji mano kūrinį, negali rasti jame nei vienos stambios klaidos, nei vieno aiškaus netikslumo. Reikėjo, kad jų griežtumas pasitenkintų keliomis klaidomis ir keliais korektūros netikslumais"...[1]).

[1]) Préface, p. LXXXV—LXXXVI.

Autorius, be abejo, yra linkęs optimistiškiau vertinti dalykus, nekaip jie buvo iš tikrųjų. „A. France, — sąmojingai pastebi V. Giraud, — kiek giriasi. Jei aš galėčiau čia reziumuoti visus kritikos straipsnius, kurių objektu buvo „Vie de Jeanne d'Arc"..., galima būtų pamatyti, kad jo (A. France'o) informacijoj yra daugiau spragų, nekaip jis nori pripažinti"[1]).

V. Giraud savo ruožtu mano, kad istoriškas A. France'o kūrinys perdaug ilgas, perdaug jame samprotavimų, kurie atitraukia mus nuo vyriausios didvyrės. Kiek miglota kompozicija teikianti raštui perdaug didelio rūpinimosi smulkmenomis ir net sunkumo.

Be to, A. France neišlaikąs kalbos vienumo, tono vienumo: archainiai žodžiai ir posakiai dažnai susimaišą jo rašte su dabarties žodžiais ir posakiais. Jeanne'os d'Arc istoriją A. France teisingai laikąs istorija religine par excellence, šventosios istorija. Jis iš neikalo pasidaręs hagiografu (t. y., šventosios biografu). Kuria teise, kritikuodamas savo šaltinius, autorius šiurkščiai atsiliepiąs apie kitus senus hagiografus? Kodel jis naudojąs piktam terminą „fanatikas", pav., hagiografo Wallon'o atžvilgiu? Nejaugi tas, kas nemano taip, kaip A. France, sako V. Giraud, esąs fanatikas? ir tt.[2]).

Tiesa, mes turim žiūrėti į V. Giraud kiek atsargiai. Mat, kad ir turėdamas plačių žinių ir puikių kritiškų gabumų, tasai kritikas perdaug simpatizuoja katalikybei, kad galima būtų tikėti visišku jo bešališkumu, objektyvumu. Mes neturim užmiršti, kad apie „Vie de Jeanne d'Arc" yra ir tokių charakteringų nuomonių, kaip kad Sorbonos profesoriaus, garsaus prancūzų literatūros specialisto Lanson'o nuomonė:

„A. France, — sako Lanson, — parašė „Vie de Jeanne d'Arc", dviejų tomų kūrinį, kursai yra šedevras. Kantriai susipažinęs su visa tai, ką istorikas turi žinoti, kad traktuotų panašų siužetą, gerai susipažinęs su visais dokumentais ir su visais kritikos rezultatais, jis pasistengė su dideliu subtelumu, galia ir pasisekimu paaiškinti duotus faktus tos nuostabios istorijos: jis sukūrė rafinuočiausią, labiausiai atsakančią tikrovei didvyrės psichologiją, kuri kada nors buvo atvaizduota; jis ieškojo, prikelda-

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 291.
[2]) Ibid., p. 287—288; 290—292.

mas dvasinį XV amžiaus būvį įvairių luomų, anglų ir prancūzų, vyriausių personažų, natūralaus tos nekaltos mergelės stebuklo paaiškinimo. A. France tame pirmos rūšies kūriny parodė, kaip, kuriuo būdu galima mūsų kritikos ir erudicijos amžiuje pakeisti istoriškas romanas"[1]).

Lanson gal turėtų daugiau tiesos, jei jis kiek papildytų savo paskutinę frazę: A. France, pasakytum mes, tame pirmos rūšies kūriny parodė, kuriuo būdu galima mūsų kritikos ir erudicijos amžiuje pakeisti *istoriškas romanas ir istorijos mokslas su jo būtinais tam tikrais metodologiniais reikalavimais.* Kitais žodžiais tariant, savo „Vie de Jeanne d'Arc" A. France sukūrė naują žanrą, daug tikslesnį ir moksliškesnį už istorišką romaną, daug grožingesnį, romaniškesnį už mokslišką istorišką studiją mūsų laikų.

[1]) Lanson, Histoire de la litt. franç., 14-e éd. Hachette, 1918, p. 1088.

VIII.

A. France'o romanai.

A. France'o beletristikos klasifikacija. — Novelės, romanai. — Aštuoni jo romanų tipai. — Geriausieji ir populariausieji romanai.

„Le crime de Sylvestre Bonnard, membre de l'Institut". — Romano siužetas ir jo charakteris.

„Thaïs". — Romano turinys. — Romano kritika. — „Le lys rouge" — meilės ir pavydo romanas. — Akad. Lemaitre apie „Raudonąją leliją".

„Les dieux ont soif". — Vyriausieji personažai. — Romano turinys. — Teismo scena revoliuciniam tribunole. Nuteistieji prieš nužudymą.

A. France'o būta ne tik poeto, kritiko, istoriko. Nereikia užmiršti, kad jo būta daugiausia romanisto (turėdami galvoje jo rašytojo talento ypatumus, mes pavadintum jį novelistu). Jo šlovė remiasi daugiausia beletristika — romanais, novelėmis. Beletristiškas A. France'o palikimas gan didelis — daugiau kaip 20 knygų (berods 26 knygos) paprasto prancūziško formato in - 18°, po 300—400 puslapių tome.

Mes galėtum suklasifikuoti grožinius A. France'o raštus į dvi dideles grupes: novelės, novelių rinkiniai, ir romanai ar quasi-romanai. Pirmajai grupei priklausys: „Jocaste et le chat maigre" (1879); „Balthasar" (1889); „L'étui de nacre" (1892); „Le puits de Sainte-Claire" (1895); „Crainquebille" (1903); „Les sept femmes de la Barbe-bleue" (1909).

Antroji grupė apima šiuos dalykus: „Le crime de Sylvestre Bonnard" (1881); „Les désirs de Jean Servien" (1882); „Le livre de mon ami" (1885); „Thaïs" (1890); „La rôtisserie de la reine Pédauque" (1892); „Les opinions de Jérôme Coignard" (1893); „Le lys rouge" (1894); „Le jardin d'Épicure" (1895); „Histoire contemporaine" — 4 romanai (1897—1901; geriausi

iš jų bus: „L'anneau d'améthyste“ ir „M. Bergeret à Paris“); „Pierre Nozière“ (1899); „Histoire comique“ (1903); „Sur la pierre blanche“ (1905); „L'île des Pingouins“ (1908); „Les dieux ont soif“ (1912); „La révolte des anges“ (1914); „Petit Pierre“ (1918); „La vie en fleur“ (1922).

Tuos visus 20 romanų ir quasiromanų mes galėtum suskirstyti į tokius tipus:

I tipas — romanai autobiografiški: „Les désirs de Jean Servien“, „Le livre de mon ami“, „Pierre Nozière“, „Petit Pierre“, „La vie en fleur“;

II tipas — romanai su autobiografijos žymėmis: „Le crime de Sylvestre Bonnard“, „M. Bergeret à Paris“;

III tipas — savotiški filosofiški dienoraščiai (autobiogr. žanras): „Les opinions de Jérôme Coignard“, „Le jardin d'Épicure“;

IV tipas — filosofiškas romanas: „La rôtisserie de la reine Pédauque“;

V tipas — istoriškas ir quasiistoriškas romanai: „Les dieux ont soif“, „Thaïs“;

VI tipas — satiros romanai su revoliucine tendencija (satiriškai simboliški romanai): „Sur la pierre blanche“, „L'île des Pingouins“, „La révolte des anges“;

VII tipas — satiros romanai su natūralistine tendencija: pirmieji trys „Histoire contemporaine“ romanai — „L'orme du mail“, „Le mannequin d'osier“, „L'anneau d'améthyste“;

VIII tipas — psichologinis (analitinis) romanas: „Le lys rouge“, „Histoire comique“.

Iš pirmojo tipo geriausiu dalyku, bendru kritikos pripažinimu, bus „Le livre de mon ami“; iš II — „Le crime de Sylvestre Bonnard“; iš III — „Les opinions de Jérôme Coignard“; iš V — abu romanai: „Les dieux ont soif“ ir „Thaïs“; iš VI — „L'île des Pingouins“; iš VII — „L'anneau d'améthyste“; iš VIII — „Le lys rouge“.

Jei mums reikėtų dar pasirinkti iš tų geriausių A. France'o kūrinių, mes paimtume šiuos romanus: „Le crime de Sylvestre Bonnard“ (251-e éd. 1924); „Thaïs“ (346-e éd. 1925); „Les dieux ont soif“ (350-e éd. 1925); „Le lys rouge“ (452-e éd. 1924). Tai bus, be abejojimo, grožinės A. France'o kūrybos šedevrai.

A. France'o beletristikos klasifikacija mūsų padaryta rodo tai, kad vyraujantis jo romano tipas yra romanas autobiografiškas ir satiriškas įvairių atspalvių. Be to, jo yra daug novelių. Kaip mes žinom iš rašytojo biografijos, jo romanai, apskritai imant, yra ištęstos, pailgintos novelės.

Jei mes pasinaudotum statistikos kriteriumu (be abejo, tai netobulas kriteriumas, bet vis delto gan reikšmingas), t. y. aukščiau minėtų keturių šedevrų vidutiniu leidimų skaičium per metus, tie romanai bus tokioj „ierarchijoj": 1⁰ „Les dieux ont soif" (apytikriai 25 leidimai per metus; nuo 1912 m. iki 1925 m. to romano išėjo 350 leidimai); 2⁰ „Le lys rouge" (15 leidimų per metus; nuo 1894 m. iki 1924 m. išėjo 452 leidimai); 3⁰ „Thaïs" (10 leidimų per metus; nuo 1890 m. iki 1925 m. išėjo 346 leid.); 4⁰ „Le crime de Sylvestre Bonnard" (5 leid. per metus; nuo 1881 m. iki 1924 m. — 251 leid.).

Toji statistika, tarp kitko, rodo nepaprastą šių romanų populiarumą. Populiarumas, savo ruožtu, rodo plačios publikos skonį ir reikalavimus. Minėti romanai, matyt, daugiausia sugavo „laiko dvasią", daugiausia atatiko tą laiko dvasią. Būsimajam literatūros istorikui jie bus labai reikšmingi, kaipo savotiški grožiniai dokumentai XIX amžiaus galo ir XX amžiaus pradžios prancūzų visuomenės fizionomijos.

Kaip jau buvo nekartą minėta, A. France pragarsėjo, nusipelnė literato šlovę savo pirmu garsiuoju romanu „Le crime de Sylvestre Bonnard, membre de l'Institut". Romanas buvo prancūzų Akademijos apvainikuotas. „Le crime de Sylvestre Bonnard" savo siužetu, kompozicijos, technika, kaip paprastai visi A. France'o autobiografiški ir artimo jiems tipo romanai, — silpnas, be sąryšio, susiūtas baltais siūlais. Bet užtat tasai romanas, daugiau už kitus tos rūšies raštus, pasižymi savotišku intimiškumu, lengva melancholija, raminančiu optimizmu. To romano ironija turi labai lengvo, labai malonaus charakterio. Nieko nuostabaus, kad „Le crime de Sylvestre Bonnard" lieka ne tik A. France'o, bet, apskritai imant, prancūzų romano šedevru.

Bonnard, senas mokslininkas, daugiausia gyvena tarp savo turtingos bibliotekos knygų. Gyvenimą jis pažįsta tik iš knygų; praktiškam gyvenime jis naivus ir bejėgis, kaip vaikas. Jaunystėj jam teko, tarp kitko, įsimylėti vieną gražią jauną mergelę

Klementiną. (Tasai faktas yra autoriaus sunaudojamas jo silpnai romano intrigai, jei, žinoma, čia galima kalbėti apie bet kurią intrigą; šiaip tasai romanas yra mišinys laisvų samprotavimų ir pašnekesių). Kad ir turėjo Bonnard persiskirti su Klementina amžinai, jo atsiminimai apie ją, vis kupini poezijos, išliko jame per visą jo gyvenimą.

Jis gyvena, kaip sakyta, mokslininko, erudito gyvenimą. Jis yra archeologas, istorikas, filologas, medievistas (vidurinių amžių rankraščių tyrinėtojas), žodžiu, tai senovės dvasinio gyvenimo žinovas. Jis pasižymi nepaparastu dvasiniu skaistumu, nepaprastu gerumu ir nuolaidumu kitiems žmonėms. Kad ir turėdamas 60 metų amžiaus, jis sugebėjo išlaikyti visą savo dvasios, savo širdies skaistumą ir jaunumą.

Jo pasaulis glūdi daugiausia žodžiuose (kaip tikram filologui). Jo paprasta tipiška jam svajonė yra knygų ir rankraščių rinkimas. Vyriausioji jo svajonė — rasti nežinomą seną rankraštį ir išspausdinti jį su savo komentarais. Ieškodamas tokio rankraščio, jis net keliauja į tolimą Siciliją. Kad ir yra jo galva pripildyta tos rūšies svajonėmis, kartais vis delto jam vaidinasi „šviesūs plaukai ir rožinė Klementinos suknelė".

Sykį senam mokslininkui teko pamatyti Klementinos kapas. Jo sieloje kilo nuostabus jausmas: „Tai, ką aš pajutau tuomet, — prisipažįsta senis, — buvo kažin kas gilaus ir neaiškaus, kas galima išreikšti tik žavinčios muzikos garsais. Aš išgirdau švelnumo instrumentus, skambančius mano pasenusioj sieloj. Prie sunkių laidotuvių himnų harmonijų prisidėjo vualiuota meilės kantika"...

Maždaug tuo metu Bonnard sutinka netikėtai Klementinos anūkę, jaunute mergelę našlaitę. Jis ima ją į savo globą, pasidaro jos antruoju tėvu. Jis nesustoja net prieš didžiausią auką (mokslininko bibliofilo akyse) savo auklėtinės laimei — jis parduoda savo biblioteką, be kurios jam lyg neverta gyventi, kurią jis taip ilgai, taip rūpestingai, taip kantriai rinko per daug daug metų. Bet Klementinos anūkei reikalingas kraitis, ji turi būti laiminga. Jos laimei jis aukoja savo didžiausią, mylimiausią ir vienatinį turtą — savo knygas.

Ar žinote, koks yra Bonnard'o nusikaltimas, prasižengimas? Pasiryžęs parduoti savo biblioteką, jis neiškenčia nepaslėpęs į

atskirą spintą savo visų mylimiausių knygų, su kuriomis jis tiesiog negali persiskirti, be kurių jis negali gyventi. Paskum senis ima patsai save įtikinėti, kad jis yra pavogęs dalį mergelės kraičio. Štai jo nusikaltimas, iš kur pareina ir romano antraštė (tiesą pasakius, ne visai vykusi).

Bonnard tariasi esąs sausas eruditas, pabalęs nuo knygų dulkių, o elgiasi jis visados, kaip nepaprastai geros širdies žmogus, kaip nepaprastai kilnus žmogus. Bonnard tariasi esąs be jokios vaizduotės, fantazijos, o kai jis kalba, jis kalba, kaip puikiausias poetas.

Paskutiniai seno mokslininko žodžiai, nukreipti į jo auklėtinę (jais labai gražiai baigiasi romanas), yra didžiai jautrūs, visai atatinka pagrindinį senelio sielos foną: „Tegu laimina tave Dievas, Žanna, tave ir tavo vyrą tolimiausiose kartose. Et nunc dimittis servum tuum, Domine".

Akademikas Lemaitre prisipažįsta, kad tie Bonnard'o žodžiai visuomet sukeldavo jame noro verkti[1]).

Kaip buvo minėta aukščiau, tame romane daug ypatingos lengvos melancholijos, savotiško raminančio optimizmo. Nėra jame tos aštrios ir net žiaurios ironijos, kuri yra tiek charakteringa kitiems jo raštams. Tame romane ironija vos pastebima — tiek ji yra dalikatna ir meilinga. Romano filosofiją galėtum suglausti į šiuos mokslininko žodžius: „Visa praeina, bet gyvenimas yra nemirtingas, ir jis reikia mylėti visuose jo vaizduose, be paliovos atsinaujinančiuose. Visa kita — vaikų žaidimas, ir aš (Bonnard) su visomis savo knygomis esu mažas vaikas žaidžiąs akmenukais"...[2]).

Antras iš garsiausiųjų A. France'o romanų yra „Thaïs". Tai bus, be abejo, poetiškiausias jo kūrinys. „Thaïs" — quasiistoriškas romanas ar suistorinta legenda apie šv. Taisą. Laikas — antikinio, graikų pasaulio krizis ir pirmieji krikščionybės laimėjimai. Vieta — Egiptas. Čia mes matom vad. Tebaidą, kur pirmais krikščionybės amžiais įsikūrė daug įvairių vienuolynų, kur, apskritai imant, pradėjo nepaprastai taurauti asketizmas, kur pasirodė visa minia atsiskyrėlių. Tebaida buvo lyg tvirtovė že-

[1]) Lemaitre, Les Contemporains, t. II, éd. Boivin, s. d., p. 103—104.
[2]) Le crime de Sylvestre Bonnard, p. 136.

miško gyvenimo malonumų neapykantos šalininkų — krikščionių. Vyriausias asketizmo ir religinio fanatizmo atstovas yra Pafnucijus.

Bet anų laikų Egipte buvo ir Aleksandrija — hellenistinės žūstančios kultūros centras, kur dar žmonės gyveno hellenistinio pasaulio vertybėmis, kur dar mokėjo vertinti mokslą, filosofiją, o ypač grožį, kur saulėto gyvenimo jausmas dar nebuvo miręs.

„Anais laikais, — pradeda savo romaną A. France, — dykuma buvo apgyventa anachoretų abiem Nilo upės krantais. Daugybė lūšnelių, pastatytų iš šakų ar iš molio atsiskyrėlių rankomis, buvo išmėtytos tam tikram atstume viena nuo kitos"... Demonai persekiodavo Tebaidos asketus (toji Egipto šalis vadinosi Tebaida) ypačiai naktimis. Velniai rodydavosi jiems įvairiais pavidalais, dažniausiai gražių, viliojančių moterų pavidalu.

Nebuvo visoj Tebaidoj atsiskyrėlio griežtesnio, labiau varginančio savo kūną, religingesnio už Pafnucijų, Antinojos klebonų. Jis kartais nieko nevalgydavo per tris dienas — taip pasninkaudavo jis. Jis turėjo 24 ištikimus mokinius, kurių pirkios buvo netoli jo lūšnelės.

Pafnucijus buvo kilęs iš Aleksandrijos. Jo tėvai buvo turtingi žmonės. Jis buvo stabmeldiškai išauklėtas ir naudojosi visais gyvenimo malonumais. 20-ties metų jaunuolis jis susipažino kartą su vienu krikščionių kunigu. To kunigo paveiktas jaunas žmogus pasidarė pats krikščionim, paliko Aleksandriją ir nuvyko į dykumą. 10 metų išgyveno jis Tebaidoj, pasninkaudamas ir vargindamas savo kūną už jaunystės nuodėmes.

Kartą, mąstydamas apie tą nuodėmingą gyvenimą, kurį jis kadaise gyveno, kol nepažino tikrojo Dievo, jis atsiminė, kad Aleksandrijoj jo jaunystės laikais jam teko teatre matyti viena komediantė, nepaprastai graži ir jauna, vardu Taisa. Ji buvo puiki šokėja. Savo gražaus, viliojančio kūno judesiais ji keldavo nesuvaržomus geidulius žiūrėtojams. Ta šokėja kurtizanė mylėjo visus už pinigus, už didelius pinigus. Į jos gražią villą ateidavo net seneliai, kabindavo ant jos durų gėlių vainikus ir prašydavo jos meilės. Ji nedarydavo skirtumo tarp senių ir jaunuolių — ji reikalaudavo tik turtingų dovanų ir didelių pinigų.

Daug sielų pražudė jinai. Kartą jaunas Pafnucijus vos nepakliuvo į jos spąstus. Ji uždegė gašlumą jo kraujuje, ir jis

jau ėjo pas ją. Bet ant slenksčio jį sulaikė „natūralus bailumas, charakteringas ankstybajai jaunystei“ (jis tebuvo tuomet vos 15 metų). Be to, jis nedaug turėjo pinigų ir bijojo, kad kurtizanė jo nepavarytų šalin.

Pafnucijus tų atsiminimų įtakoje ėmė mąstyti apie Taisą, apie jos nuodėmingą gyvenimą, apie jos nuodėmių baisybes. Taisos vaizdas iškilo jo akyse nepaprastai ryškiai. Jis matė ją, kaip kadaise, ant scenos, Lėdos pavidalu, švelniai besiilsinčią hiacintų guolyje su atlošta galva, žibančiomis akimis, drebančiomis šnirpšlėmis, pusiau pravertomis lūpomis.

Pafnucijus, po ilgų samprotavimų ir pasitarimų su kitais patyrusiais asketais, nutaria vykti į Aleksandriją ir ištraukti kurtizanę Taisą iš baisaus nuodėmių dumblyno, kuriame ji gyveno.

Po ilgos kelionės, su kai kuriais „filosofiškais“ nuotykiais (Pafnucijus sutinka, pav., vieną ciniką — antikinės išminties atstovą, su kuriuo jis ilgai polemizuoja), asketas ateina į Aleksandriją. Kadangi jis be galo biauriai atrodė, jo drabužiai buvo pavirtę vienais skarmalais (tokio žmogaus niekuomet nebūtų prisiėmusi pas save Taisa), jis pasiryžo užeiti pas Nicijų, savo buvusį draugą.

Pafnucijus ateina pas Nicijų, savotišką Aleksandrijos Petronijų (beja, kaip buvo savo laiku minėta, kai kurie Senkevičiaus Petronijaus bruožai, matyt, bus paimti iš Nicijaus). Nicijus — epikurininkas, ryškus gęstančio saulėto hellenizmo atstovas. Jis daugiausia skeptikas ir estetas (kaip ir A. France). Jis gyvena tik grožiu ir grožyje. Jis rafinuotas grožio vertintojas. Jis gražaus moters kūno apologetas, nes jam (kaip ir autoriui) tasai kūnas yra ryškiausias ir tobuliausias grožio išreiškimas. Nicijus gyvena gražiuose, kaip svajonė, rūmuose, tarp puikiausių dailės daiktų, tarp bibliotekos ir, aišku, tarp gražiausių Aleksandrijos moterų, savo meilužių.

Pafnucijus su fanatišku įnirtimu smerkia savo buvusiojo draugo gyvenimą — jo prabangą, jo statulas, jo tūkstančius knygų, jo meilužes. Nicijus ramiai išklauso jį. Jo atsakyme asketui — tiek skepticizmo, tiek ironijos, tiek nuolaidumo, beveik meilės žmonėms, jų vad. paklydimams, jų ydoms.

Nicijus, sužinojęs Pafnucijaus norą atversti į tiesos kelią Taisą, duoda jam brangius apdarus, bet įspėja drauge, kad pavojinga

įžeisti Venerą, kad ši deivė galinti atsiskyrėliui žiauriai atkeršyti. Pafnucijus gražiais apdarais eina į Taisos villą.

Toliau autorius aprašinėja Taisos gyvenimą nuo pat jos vaikystės. Ji gimė pas neturtingus tėvus stabmeldžius. Josios tėvas turėjo smuklę. Ji jau nuo vaikystės dienų priprato sukinėtis tarp girtų jūrininkų.

Vienas jos tėvų juodas vergas Almas, krikščionis, supažindino mergaitę su krikščioniškuoju mokslu. Ji slaptai nuo tėvų priėmė krikščionybę. Tačiau Almas, savotiška Taisos auklė, mirė kankinio mirtimi, kai mergaitė teturėjo 10 metų. Ji daug ko nustojo su jo mirtimi.

Kadangi Taisos motina dažnai labai mušdavo mergaitę, ji neretai išeidavo iš namų, klajodavo po miestą. Čia kartą ji susitiko (jau būdama jaunutė mergelė) vieną seną moteriškę, kuri suvilijo ją į savo komediantų trupę. Komediantų trupė buvo iš jaunų mergelių ir vaikinų ir keliaudavo iš miesto į miestą. Komediantų vyriausias darbas buvo šokiai. Senoji moteriškė dažnai išnuomodavo savo šokėjų trupę didelėms iškilmėms turtinguose namuose ar viešose šventėse.

Taisa išmoko puikiai šokti ir veikiai pasidarė savo meno žvaigžde. Į jos nepaprastą grožį pradėjo kreipti dėmesio publika. Ją užversdavo gėlėmis ir pinigais. Veikiai ji tapo meiluže vieno turtingo jaunuolio. Vėliau ji metė jį ir perėjo pas kitą, pas trečią... Ilgainiui ji pasidarė turtinga kurtizane.

Po kurio laiko ji, kaipo puikiausia šokėja, sugrįžo į Aleksandriją. Čia ji buvo madniausia ir brangiausia kurtizanė. Kurį laiką ją buvo įsimylėjęs Nicijus. Taisa pasidarė tikra paleistuvybės karaliene.

Kai Pafnucijus atėjo į jos villą, ji sutiko asketą puikiam dirbtiniam grote, sėdėdama guoly. Tarp svečio ir Taisos įvyksta ilgas pasikalbėjimas, kartais labai aistringas, ypač iš atsiskyrėlio pusės. Šventasis žmogus nesigaili žodžių ir spalvų, piešdamas gražiajai paleistuvei visą jos gyvenimo biaurumą ir baisias kančias, laukiančias jos po mirties. Iš pradžių ji klauso ironiškai. Tarp kitko, ji išdidžiai sako jam: „Aš sėjau malonumus kiekvienam savo žingsny, ir todel aš pasidariau garsi visam pasauly. Aš turiu didesnę galią už viso pasaulio valdovus. Aš esu juos mačiusi prie savo kojų“[1]).

[1]) Thaïs, p. 119.

Pasikalbėjimo gale Pafnucijus pamatė, kad Taisa gatava jam atsiduoti, kad ji net tam ruošiasi. Asketo „liežuvis staiga išdžiuvo burnoj; baisus trukšmas kilo jo galvoj. Jo žvilgsnis staiga apsiniaukė, ir jis pamatė prieš save tik tirštą miglą“[1]). Su be galo didelėmis pastangomis jis nuveikė pakilusį jame pražūtingą gašlumą. Pafnucijus išeina iš Taisos namų, pasižadėjęs jai būti puotoje pas Nicijų, kur turėjo susirinkti rinktinės aristokratijos, proto ir talento atstovai.

Puotos aprašymas (kiek perilgas, persmulkus, kai kurių kritikų nuomone), pilnas filosofiškų pasikalbėjimų, duoda ryškų vaizdą dviejų nesutaikinamų ideologijų — antikinės, helleniškos, iš vienos pusės, krikščioniškos (Pafnucijaus asmeny) — iš kitos. Pafnucijus atrodo primityvus barbaras toj puikioj puotoj, kur susirinko antikinės išminties, grožio ir erotinės meilės atstovai. Vis delto tasai fanatikas asketas padaro gilios, labai gilios įtakos Taisai. Jis ją lyg hipnotizuoja. Jis išeina drauge su ja iš puotos, jis beveik išsiveda ją.

„Rausva diena pakilo ant miesto“. Pafnucijus įėjo kartu su kurtizane į josios namus, nesiliaudamas jos įkalbinėjęs išsižadėti visų žemiškų gėrybių, palikti savo nuodėmingą gyvenimą, permaldauti Tebaidos vienuolynuose savo baisias nuodėmes. Kas valandėlė jis vis labiau pavergdavo jos sielą, jos širdį. Jis vaizdžiai ir gražiai piešė jai paveikslus ramaus, skaistaus gyvenimo žemėje, amžinos laimės rojuje. Jis įkalbėjo jai padegti savo namus su visais ten buvusiais turtais. Taisa išpildo Pafnucijaus patarimus ir išeina drauge su juo iš Aleksandrijos.

Jie eina Nilo krantais į vieną moterų vienuolyną. Matydamas, kad Taisa yra visiškoj jo dvasinėj valdžioj, Pafnucijus su įnirtimu bara ją už josios nuodėmes. Jis tiek įsikarščiuoja per savo filipiką, kad net spiauna jai į veidą. Ji nusišluosto veidą nieko nesakydama ir paklusniai eina paskui asketą.

Jis išvydo kraujo žymes smėlyje — Taisa susižeidė kojį, bet kantriai ėjo pirmyn. Pafnucijus susigraudino ir pradėjo gailėtis savo perdaug žiauraus elgesio su kurtizane, nors jam ir rodėsi, jog jis, Dievo, Kristaus vardu, turįs teisės taip elgtis

[1]) Thaïs, p. 121.

su ja. Jis kiek suminkštėjo ir ėmė melsti Taisai amžino išgelbėjimo.

Ir jie vis ėjo. Kai atėjo vakaras, jie atsisėdo prie upės ant akmenų, užkando duonos su druska ir užsigėrė vandeniu. Pafnucijus pasakė Taisai: „Žiūrėk, štai jau ir vakaras, o mano seserie! Melsvi nakties šešėliai dengia kalvas. Bet veikiai tu išvysi žibančias aušroje gyvenimo palapines; veikiai tu pamatysi užsidegant amžino ryto rožes“...

Tai puikiausia savo poetiniu grožiu romano vieta. Tik įsiklausykite į prancūzišką tekstą: „Vois, c'est le soir, o ma soeur! Les ombres bleues de la nuit couvrent les collines. Mais bientôt tu verras briller dans l'aurore les tabernacles de vie; bientôt tu verras s'allumer les roses de l'eternel matin“...[1]).

Jie ėjo visą naktį, ir rytojaus dieną atėjo į vieną Tebaidos moterų vienuolyną. Pafnucijus papasakojo vadovei, ką jis atvedęs. Taisa pasiliko vienuolyne. Pafnucijus sugrįžo pas savo mokinius.

Trečioji romano dalis skirta veik vienam Pafnucijui. Asketas po tos istorijos su Taisa nebegalėjo rasti ramybės nei maldoje, nei nuošalume. Buv. kurtizanės vaizdas persekiojo jį, vaizdas gražios paleistuvės, visoj josios puikaus kūno vilionėj. Jis pasninkauja, skiria sau įvairius kankinimus, bet nieko negelbsti. Gašlumo demonai nepalieka jo. Norėdamas išsivaduoti iš jų (demonų) valdžios, jis apsigyvena vienos apleistos Egipto šventovės griuvėsiuose — bet, kaip jis ten gyvena! Jis užlipa ant aukštos kolonos, ir čia, mažoj aikštelėj, nutaria gyventi, niekuomet nenusileisdamas žemyn.

Prasideda ilga baisi atgaila. Šlovė apie šventąjį atsiskyrėlį praplinta toli. Iš visur pradeda eiti krikščionys. Aplink tą stulpą, ant kurio gyvena Pafnucijus, įsikuria pradžioje kaimas, o vėliau net miestas. Tuo tarpu, Taisos vaizdas nesiliauna jo persekiojęs, geismas turėti ją nesiliauna jo deginęs, nors ir gyvena jis, rodos, šventai.

Pafnucijus pasiryžta dar nauju žygiu išsivaduoti iš gašlumo pagundų. Jis bėga nuo savo kolonos į dykumas. Kartais jam atrodo, kad jį jau galutinai paliko pagundos. Bet nuodėmingi reginiai, ir miegant ir budint, laikas nuo laiko stojasi prieš jį.

[1]) Thaïs, p. 257.

Galiausiai jis įsitikina, kad visas jo šventas žygis, palikus Taisą vienuolyne — kažin koks demoniškas persekiojimas, jis nebegali atskirti, kur jo sieloje dangiškos, kur pragariškos jėgos. Pabaigoj savo šventųjų žygių jis atsiduria lyg visiškoj velnio valdžioj.

Jis sužino sykį, kad Taisa serga, kad jai artinasi mirtis. Jis skuba į vienuolyną, kur paliko ją. Jis nori ją pamatyti. Jis nori pareikšti Taisai savo meilę. Jis nori pagrobti ją iš vienuolyno ir pabėgti su ja kad ir į kitą kraštą pasaulio.

Pafnucijus skuba pas Taisą. Jis pyksta, keikia save už savo asketizmą, už savo elgesį: „Beprotis, — šaukia jis, — kodel aš nepasiėmiau Taisos, kol dar buvo laikas!... Beprotis, kurs tikėjo, kad gali būt pasauly kas kita be jos!... O beprotystė! Aš maniau apie Dievą, apie sielos išganymą, apie amžinąjį gyvenimą, lyg tie visi daiktai galėjo turėti kokios vertės žmogui, pamačiusiam Taisą... Taisa mirs. Juokingas Dieve, jei tu žinotum, kaip aš juokiuosiu iš tavo pragaro! Taisa mirs, ir ji niekuomet nebus mano, niekuomet, niekuomet!“...[1]).

Pafnucijus atvyko į vienuolyną. Vadovė pasakoja jam apie šventąjį Taisos gyvenimą, apie jos šventumą. Vienuolė veda jį prie mirštančios šventosios guolio. „Guoly, figos medžio pavėsy, gulėjo Taisa baltai aptaisyta, su sudėtomis rankomis ant krūtinės. Stovinčios aplink ją moterys, apsigaubusios šydais, skaitė agonijos maldas... Pafnucijus pašaukė ją: „Taisa!“... Ji silpnu balsu atsakė kelis žodžius. Staiga ji išsitiesė savo guolyje. Jos žibuoklinės akys plačiai prasivėrė, ir su atidengtomis akimis, su rankomis ištiestomis į tolimas kalvas, ji pasakė švelniu ir skaidriu balsu: „Taip toli jos, tos amžino ryto rožės“...[2]).

Pafnucijus, puolęs ant kelių, ėmė šaukti jai: „Nemirk... Aš tave myliu, nemirk! Klausyk, mano Taisa. Aš tave apgavau... Dievas, dangus, visa tai — niekis. Tikras dalykas — tik gyvenimas čia žemėje ir kitos būtybės meilė. Aš tave myliu, nemirk, nemirk. Eik su manim... Eik, mylėsim viens antrą... Taisa, Taisa, kelkis!“...[3]). Bet ji jau nebegalėjo jo išgirsti. Po kelių minučių ji mirė.

---

[1]) Thaïs, p. 281—283.
[2]) Ibid., p. 289.
[3]) Ibid., p. 290.

Išgirdusi tokias šventvagiškas kalbas, vienuolyno vadovė prakeikė Pafnucijų ir išvarė jį iš vienuolyno. Ir štai įvyko baisus stebuklas: asketo veidas virto staiga šlykštaus vampiro veidu.

Romanas „Thaïs" technikos atžvilgiu geriausias A. France'o kūrinys (apie tai buvo minėta savo laiku). Jo kompozicija, siužetas gan vykę, nors ir šlubuoja kiek intriga romano gale. Autoriui puikiai nusisekė išlaikyti epochos koloritas — gęstančio hellenizmo ir įsivyraujančios krikščionybės. Romane daug poezijos. Romano stilius — tikras stebuklas. Taisos ir epizodinių personažų psichologija, sakysim, epikurininko Nicijaus (A. France'o alter ego), žavinti. Tiesa, yra kritikų, kurie laiko Taisą, kaipo kurtizanę, perdaug idealizuotą.

Asketo fanatiko Pafnucijaus psichologija, lygiai kaip visa paskutinės dalies romano intriga, maža įtikinama, dirbtinė. Autorius nekartą naudojasi čia priemone, žinoma nuo senovės laikų: deus ex machina, tiek iš psichologiškos, tiek iš techniškos (intrigos) pusės. Neįtikinama, keista ir neaišku, kodel vyriausias personažas Pafnucijus, asketas fanatikas išgelbėjęs Taisą iš nuodėmingo stabmeldiško pasaulio, taip žiauriai yra dangaus baudžiamas. Iš tikrųjų, nustatyti slėpiningų, kartais nesąmoningų to asketo elgesio motyvų nuodėmingumas ar nenuodėmingumas — yra negalima ar labai sunku. Sunku ir Pafnucijui ir mums atskirti, kada jo iš pažiūros dievobaimingas elgesys yra paragintas dangaus, o kada pragaro.

Už ką jį taip žiauriai baudžia Dievas? Neaišku. Mes pasakytum, kad asketą taip žiauriai baudžia ne dangus, bet A. France už jo religinį fanatizmą, už jo žemiško gyvenimo ir džiaugsmo neapykantą, už jo krikščionišką asketizmą, už jo nuolatinę kovą su savo prigimimu, su natūraliais žmogaus palinkimais. A. France niekuomet nedovanodavo tokių dalykų savo personažams ir visuomet žiauriai juos bausdavo. Į tai nurodo ir prof. Giraud.

Trečias iš geriausiųjų A. France'o romanų yra „Le lys rouge". Antraštė graži ir intriguojanti. Antraštė, aišku, simbolinė — „Raudonoji lelija". Raudonoji lelija — tai Florencijos, gėlių miesto emblema. Po raudonosios lelijos ženklu praeina istorija aistringos meilės, vėliau meilės ir neįveikiamo pavydo istorija. Meilės pražydimas, pavydo pradžia, kaip tik įvyksta po

amžinai mėlynu Italijos dangumi, tarp pavasarinio gėlių svaigulio „gėlių miesto“ — Florencijos.

Vyriausieji romano personažai: ji — grafienė Tereza Martin-Bellème, jie — jos pirmas meilužis Le Ménil ir antras, kuriame koncentruojasi visas romano interesas, Dechartre. Visi tie personažai jauni, turtingi, iš aristokratų luomo kilę. Tereza — žmona žymaus politinio veikėjo, vėliau ministerio, jau apysenio žmogaus. Jos pirmas meilužis — puikus sportsmenas ir labai korektiškas jaunas žmogus. Jos antras meilužis — talentingas menininkas, skulptorius.

Pirmoji grafienės meilė su sportsmenu — trumpalaikė, nerimta: ji nuobodžiauja, nežino, kur dėti savo laikas ir širdis, ir beveik atsitiktinai atsiduoda Le Ménil'ui. Jai patinka sportsmeno meilė jai. Bet štai ji išvažiuoja iš Paryžiaus išsiblaškyti į Italiją, į Florenciją. Čia ji susitinka su savo pažįstamu skulptorium Dechartre'u. „Raudonosios lelijos“ mieste užgema aistringas jausmas.

Įtardamas, kad su grafiene kas atsitiko (ji perilgai užtruko Italijoj, beveik nieko jam nerašydama), jos pirmas meilužis netikėtai atvyksta į Florenciją. Jis kviečia Terezą pasikalbėti į vieną viešbutį, kur jis apsistojo. Įvyksta audringa scena. Ji pasiūlo jam dabar tik draugiškus jausmus, o jis nori meilės, jis nesiliovė ją mylėjęs, aistringai mylėjęs. Jis kaltina ją koketavimu ir negailestingumu.

Deja, Tereza dabar tiek myli skulptorių, jog negali būti nė kalbos, kad ji atsiduotų vėl savo pirmajam meilužiui. Antro pasimatymo metu, nebetverdamas pavydu (jis įtaria ją mylint kitą), Le Ménil suduoda jai per veidą. Ji nereaguoja į šitą brutališkumą. Sportsmenas mato, kad jo dalykas pralaimėtas ir išvažiuoja iš Florencijos. Grafienė pasilieka su skulptorium.

Menininkas karštai įtikinėja ją savo meile: „Man rodos, — — sako jis, — kad, kai jūs kalbate, jūsų siela dreba jūsų lūpose, ir aš alpstu, negalėdamas prispausti jų prie savo lūpų. Jūsų siela man — tik jūsų grožio kvapas. Aš turiu savy primityvių žmonių instinktus, jūs sužadinote juos. Ir aš jaučiu, kad aš myliu jus laukinio žmogaus brutališkumu“...[1]).

[1]) Le lys rouge, p. 206.

Galiausiai ji atsiduoda jam — ji pati myli jį. Jie gėrisi meile tarp pavasarinių žavinčios Florencijos gėlių...

Štai charakteringa jų meilės scena: „Gulėdama lovoje ji apkabino rankomis savo draugo kaklą. Kai jie atsipeikėjo, jie leido laiką, kaip vaikai. Juokdavosi, kalbėdavo niekus, žaisdavo, kramtydavo apelsinus, citrinas... Būdama tik plonuose marškiniuose, kurie nupuolę nuo vieno peties, atidengdavo vieną krūtį ir pridengdavo kitą, ji grožėjosi savo nuogu kūnu... Jie užsimiršdavo glamonėjimuose, draugiškuose ginčuose, laiminguose žvilgsniuose. Paskiau, staiga surimtėję, su patamsėjusiomis akimis, suspaustomis lūpomis, aukos šventojo piktumo, kurs daro meilę panašią į neapykantą, jie vėl glamonėdavo viens antrą, jungdavosi ir ieškodavo bedugnių"...[1]).

Grafienė sugrįžta į Paryžių. Po kurio laiko atvažiuoja iš Florencijos ir Dechartre. Kartą ji susitinka teatre pirmąjį savo meilužį. Jis vis nori atnaujinti jų buvusios meilės santykius. Juos nugirsta Dechartre. Jam atrodo, kad grafienė palaikanti meilės santykius su sportsmenu, kad ji drauge turinti du meilužius.

Iš čia jame kyla baisus pavydas, kuriuo jis pradeda kankinti Terezą. Veltui ji prisiekia jam, kad myli tik jį, tik vieną jį — jis nenori tikėti, netiki jai. Dėl to aklo pavydo jie turi persiskirti amžinai.

Toksai bendrais bruožais yra turinys to garsaus romano, kurs dar ir dabar turi didelio pasisekimo Prancūzijoj. Kaip buvo minėta aukščiau, 1924 m. išėjo 452-as to romano leidimas. Jis pasirodė 1894 m. — vidutiniškai, tuo būdu, išeina kasmet 15 naujų leidinių. O kiek tai bus knygų! Nuo „Raudonosios lelijos" pasirodymo iki mūsų laikų bus išėję, tur būt, keli milijonai egzempliorių.

Kodėl tasai romanas turėjo ir turi tokio didelio pasisekimo? Be abejo, tai puikus romanas. Meilės ir pavydo psichologija tame kūriny rado, reikia pripažinti, labai vykusį atvaizdavimą. A. France, kaipo atvaizduotojas meilės aistros, meilės karščio, meilės svaigulio, aštraus pavydo — sans reproche. Jis sugebėjo „Raudonojoj lelijoj" sudvasinti kūną, padaryti iš kūno, iš vad.

[1]) Le lys rouge, p. 255.

fizinės ar erotinės meilės, gražią poemą, aukšto estetizmo kūrinį. Jis įdėjo didesnę dalį tos meilės istorijos į poetiškus rėmelius gražios Italijos gamtos, į gėlių karalystę, į Florenciją, į „raudonosios lelijos" karalystę. Ir ta „raudonoji lelija" pražydo jo meilužių širdyse visa naikinančia liepsna.

Autorius pripildė savo romaną įvairių diletantiškai filosofiškų ekskursų. Jei romano kompozicija palyginti silpna (vis delto geresnė už kitų romanų kompoziciją), jei atskiros romano dalys susiūtos perdaug baltais siūlais — vyriausių personažų pergyvenimų ryškumas tiek suinteresuoja skaitytoją, kad visas kūrinys skaitomas su nemažėjančiu įdomumu.

Kai kurie kritikai mano, kad „Le lys rouge" pasisekimo priežastis glūdinti romano erotizme. Bet kažin ar tai bus taip. Mat, veik kiekvienas A. France'o romanas daugiau ar mažiau „erotiškas", kiekvienas turi „pavojingų", be galo pikantiškų scenų. Ir vis delto nė vienas tokio pasisekimo neturi (be „Les dieux ont soif"), kaip kad „Raudonoji lelija". Matyt, vienas erotizmas negali paaiškinti tokio reiškinio.

Charakteringa, kad toksai savo metu prancūzų literatūros žinovas, toksai kritikas impresionistas, kaip akad. Lemaitre, pasirodžius „Le lys rouge", smarkiai iškritikavo romaną. Ignoruodamas, apskritai imant, puikų poetišką romano foną (žymesnės romano dalies), ignoruodamas filosofiškas jo vietas, ignoruodamas meilės aistros poetizaciją, jos sudvasinimą — kritikas šališkai padidino romano ydas ir pavertė jį (romaną) kažkokia nevykusia vulgaria karikatūra(Dar pavyzdys, kaip atsargiai reikia žiūrėti į kritikus impresionistus!).

Ta proga duosiu mažą fragmentą iš Lemaitre'o kritikos: ... „Jei jūs dar neperskaitėte jo (to romano „Le lys rouge"), — sako, tarp kitko, kritikas, — gal jūs svyruosite del socialinio luomo (jo personažų). Dalykas galėjo įvykti ir tarp fortų bei išorinių bulvarų (t. y. Paryžiaus priemiesčių, kur gyvena miesto „padugnės")... Moteris (didvyrė) puikiai galėjo būti kokia prostitutė; pirmas meilužis — koks valkata, o antras — koks mėsininko padėjėjas... Jūs sužinotumėt visai nenustebę, kad moteris vadinasi Titine, vienas meilužis — Bibi, o kitas „Baimė" (priemiesčių)... Iš tikrųjų, ji vadinasi grafienė Martin-Bellème, ji duktė galingo finansisto..., trečios respublikos ministerio

žmona. Tai labai elegantiška salono dama. Jos pirmas meilužis vadinasi Le Ménil. Tai tobulas sportsmenas... Antras — Dechartre yra turtingas skulptorius"...[1]).

Kritika, kad ir akademiko, kaip matom, sako viena, o skaitančioji publika turi savo skonį ir dažniausiai labai maža tekreipia dėmesio į kritiką. Gal laimei.. . literatūros kūrinių ir, apskritai imant, knygų.

Mums belieka dar susipažinti su ketvirtu iš tobulesnių A. France'o romanų, su jo istoriniu romanu „Les dieux ont soif". Tame romane atvaizduojama prancūzų Revoliucijos epocha, Teroro laikai. Techniškai imant, romanas silpnas. Tai atskirų paveikslų eilė, vos, kartais pripuolamai, sumegztų tarp savęs. Pirmam plane galima aiškiai pastebėti du kontrastuojančiu personažu: Gamelin'ą ir Brotteaux. (A. France'o rašytojo paprastoji maniera sustatyti priešais personažus jų pilnesnei ir reliefingesnei charakteristikai). Psichologijos atžvilgiu romanas „Les dieux ont soif" yra aukštos markės. Romano erotizmas nėra toks skandalingas, kaip kad atrodo kai kuriems kritikams (Doumic) — tai įprasto A. France'ui tipo erotizmas.

Vienas vyriausiųjų romano personažų yra Evariste Gamelin, menininkas, tapytojas, Davyd'o mokinys (Davyd — garsus tapytojas Revoliucijos metu ir paskiau), jokubinas, fanatikas, aklai einąs paskui savo vad. revoliucinių pareigų reikalavimus. Tam fanatikui revoliucionieriui pastatoma priešais kita figūra — filosofo, skeptiko, kurs visuomet nešiojasi savo kišenėj Lukrecijų — tai Brotteaux — žmogus plačių pažiūrų, tolimų perspektyvų, žmoniškos sielos, žmoniškų paklydimų žinovas. Teroro tragedija eina prieš jo akis, kaip šlykštus vaizdas žmoniško žiaurumo, fanatizmo, atbukimo. Jis turi esmingą kriteriumą įvertinti einamiems įvykiams, įvertinti įvykių reliatyvumui — žiūrėti į daiktus bei reiškinius sub specie aeternitatis. Tasai skeptikas pasirodo esąs be galo geras žmogus, pasiruošęs kiekvienam padėti. Jame nesunku matyti paties A. France'o alter ego.

Gamelin gyvena labai blogomis materialinėmis sąlygomis, varginguose namuose su savo motina. Jis iki ausų pasinėręs į politiką. Kad ir neužima jis tuo tarpu jokių oficialių revoliucinių

[1]) Lemaitre, Les Contemporains, t. VI, éd. Boivin s. d., p. 364—365.

vietų, Revoliucijos reikalai, Teroro reikalai nepaprastai artimi jo revoliucinei širdžiai.

Tų pat namų pastogėje gyvena dideliam skurde Brotteaux, skeptikas filosofas, nešiojąs nuolatos kišenėj Lukrecijų, stoiškai kenčiąs likimo smūgius. Iki Revoliucijos jis buvo turtingas žmogus, gyvenęs savo puikiuose rūmuose, priiminėjęs savo salonuose Paryžiaus visuomenės grietinėlę. Dabar jis vos užsidirba sau kąsnį duonos, piešdamas paveikslėlius, mokydamas šokių jaunus piliečius ir pilietes. Jis nenustoja savo dvasios ramumo, skaitydamas laiks nuo laiko savo Lukrecijų.

Gamelin, priešingai savo principams — visą save paaukoti Revoliucijos reikalams — įsimyli vieną jauną mergelę — Elodiją Blaise (t. y. lyg atiduoda, paskiria dalį savo laiko saviems, egoistiniams dalykams). Gamelin ir Elodija matosi, vaikštinėja drauge.

Kartą, bevaikštinėdami po Eliziejaus laukus, jie turi progos pamatyti „liaudies Draugą" (l'Ami du peuple): „Apsuptas municipalių karininkų, tautinės gvardijos, artilerininkų, žandarų, gusarų, lėtai artinosi piliečių priešaky žmogus tulžingos veido spalvos, ant kurio galvos buvo uždėtas ąžuolo lapų vainikas... Moterys mėtė jam gėles. Jis dairėsi aplinkui perveriančiu žvilgsniu savo geltonų akių, lyg ieškodamas dar toj entuziastingoj minioj liaudies priešininkų... Jo kelyje Gamelin, atidengta galva, jungė savo balsą su šimtais tūkstančių balsų, rėkdamas: „Lai gyvuoja Marat!"...[1]). (Po kelių dienų Marat buvo nužudytas).

Gamelin už savo nuoširdų revoliucionizmą skiriamas yra į atsakomingą vietą — į revoliucinio tribunolo teisėjo vietą. Tai buvo kaip tik intensyvaus kalėjimų valymo laikas, t. y. masinio žudymo suimtųjų, giliotinos pagalba. Prokuroras dirbo po 18 valandų į parą, smerkdamas Revoliucijos priešininkus. Gamelin uoliai ėjo savo pareigas, niekuomet neparodydamas mažiausio pasigailėjimo „liaudies priešams", paduodamas visuomet savo balsą už mirties bausmę.

Kartą Brotteaux susitiko su badu mirštančiu, nuvargintu ir persekiojamu, neturinčiu kur prisiglausti, senu kunigu Longuemare'u. Brotteaux dar prieš tą susitikimą patarnavo kunigui,

[1]) Les dieux ont soif, p. 60—61.

išgelbėdamas jį nuo įnirtusios minios. Ateistas, bet kurios religijos priešininkas, bet kurio netolerantingumo, fanatizmo (Teroro veikėjų credo jam tik savotiška religinio pamišimo rūšis), jis pirmas pasigaili vargšo dvasininko. Jis pasikviečia Longuemare'ą į savo pastogę, nebekreipdamas dėmesio į pavojų, kurs jam pačiam gali iškilti slepiant „kontrrevoliucionierių" dvasininką.

Brotteaux pasidalina su savo svečiu viskuo, ką pats turi. Juodu ginčijasi, disputuoja. Epikūrininkas Brotteaux švelniai ir ironiškai atsakinėja į kategoriškus, netolerantingus, teologinius kunigo samprotavimus.

Atsitiko, kaip tik tuo metu, kad filosofas susitiko kartą su valdžios persekiojama prostitute Athénaïs, kurią jis taip pat pasikvietė pas save. Tuo būdu, pastogėje kurį laiką gyveno trys „liaudies priešai": filosofas epikūrininkas, kurs juokėsi iš Revoliucijos fanatikų, iš Marat'o, Robespierre'o ir k.; senas kunigas ir prostitutė, abu oficialiai valdžios persekiojami.

Nelaimei, atsirado savanorių įstatymų saugotojų, kurie pranešė apie Brotteaux svečius, kur reikia. Veikiai pasirodė policija ir suėmė visus „sąmokslininkus". Juos pasodino į kalėjimą. Brotteaux iš savo „turto" pasiėmė tik kelerius marškinius ir Lukrecijų.

Tuo tarpu Gamelin laisvu laiku susitinka su Elodija, gėrisi jos glamonėjimais. Greit po pirmojo pasimatymo, ji jam atsidavė. Ji suvaidino savotiškos suviliotojos rolę, pasikviesdama ją pas save, į savo nuošalų kambarį. Ji nusimanė jau meilės dalykuose. Kuomet Gamelin atsidūrė jos kambary, ji užrakino duris ir puolė į jo glėbį. Jis praleido pas ją didesnę dalį nakties. Kai jis jau rengėsi išeiti, buvo dar tamsu. Ji švelniai jam pasakė atsisveikindama: „Tai valanda, kada mano tėvas turi papratimą grįžti namo. Jei tu išgirsi žingsnius ant laiptų, greit pasikelk gyvenimu aukščiau, ir neik žemyn, kol nepraeis pavojus... Kad atsidarytų durys, išeinančios į gatvę, pabelsk tris kartus į kiemsargio langelį. Sudiev, mano gyvenime, sudiev, mano dūšyte!"[1]). (Įsidėmėkit, tarp kitko, tą vietą).

Vadinasi, Gamelin kartais ateina pas Elodiją ir praleidžia su savo meiluže naktis. Po to, kai jis tapo tribunolo teisėjas, kai giliotina ypač smarkiai pradėjo dirbti, ne be jo dalyvavimo,

[1]) Les dieux ont soif, p. 179.

mergelė ima jo stačiai bijoti. Bet toji baimė jungiasi joj su gašlumu, ji patiria dar intensyvesnį malonumą teroristo glėbyje . . .

O tas Gamelin, iš tikrųjų, baisus su savo jokūbinizmu, su savo revoliucine religija, su savo fanatizmu! Jis neapsistoja net prieš gimininguš ryšius. Jis pasirengęs apskųsti net savo tikrąją seserį, slaptai sugrįžusią iš Anglijos su savo sužieduotiniu — aristokratu emigrantu. Nekreipdamas dėmesio į maldavimus motinos ir kitų asmenų, jis pasmerkia mirti sesers numylėtinį, lygiai kaip ir kitus, be jokio pasigailėjimo. Jo revoliucinis tikėjimas baisus.

Tuo tarpu Brotteaux, senas kunigas ir prostitutė kenčia kalėjime, laukdami savo likimo. Jie žino, kas bus. Mūsų filosofas stoiškai laukia savo likimo, nors jam ir norisi dar gyventi, grožėtis saulės šviesa, gyvenimu. Kunigas rašo popieriaus gabalėliuose savo būsimąją kalbą, kurią jis pasakysiąs tribunole.

Pagaliau atėjo teismo diena. Kaltinamasis aktas pareikštas Brotteaux — tikras revoliucinio šablono šedevras: „Vienas pavojingiausių to nusikalstamo sąmokslo kūrėjų, — taip prasidėdavo tasai aktas, perskaitytas tribunole, — yra kažkoks Brotteaux..., finansininkas tirono (Liudviko XVI) viešpatavimo metu. Tasai žmogus, kurs kreipdavo į save dėmesį dar tironijos laiku savo ištvirkusiu gyvenimu, yra tikras išrodymas to, kiek ištvirkimas ir blogi papročiai yra didžiausi laisvės ir liaudies laimės priešininkai... Brotteaux, dabartiniu savo verto paniekos gyvenimo metu, gyveno intimiškuose santykiuose su viena prostitute, kurią jis rado... gatvės purve, vardu Athénaïs..., ir panaudojo savo kontrrevoliuciniams sumanymams. Kai kurios to nusikaltusio žmogaus nuomonės aiškiai rodo jo idėjas... ir jo pragaištingą tikslą. Kalbėdamas apie tribunolą, jis pasakė kartą: „Revoliucinis tribunolas primena vieną... Shakespeare'o pjesę, kurioj yra susimaišę kruvinos scenos su vulgariomis bufonadomis"... Nuolatos jis skelbė ateizmą"...[1]).

Galutinis apkaltinimo formulavimas labai charakteringas: „Išrodyta, kad Brotteaux, Longuemare ir vadinamoji Athénaïs (taip pat visa eilė kitų kaltinamųjų) sudarė sąmokslą, kurio priemonės

[1]) Les dieux ont soif, p. 308—309.

— žudynės, badas, padirbtų asignacijų ir pinigų fabrikacija, ištvirkimas, atvadavimas suimtųjų ir tt.[1]).

Tribunolo nutarimas aiškus — Brotteaux, kunigas ir prostitutė, tarp daugelio kitų, nuteisiami mirti. Gamelin, vienas iš teisėjų, nė valandėlės nesvyravo, nuteisdamas Brotteaux, savo seną gerą pažįstamą, gyvenusį draugiškai vienuose namuose su juo.

Nuteistiems padarė jų priešmirtinį „tualetą", nukirpo plaukus. Kurį laiką jie laukė vežimų, kurie turėjo juos nuvežti į giliotinos vietą. Brotteaux ramiai, paskutinį jau kartą, skaitė savo Lukrecijų. Paskum įsidėjo knygelę į kišenę. Jis pasakė kunigui su švelnia ironija: „Mano gerbiamasai tėve, vienas dalykas mane pykina: tai, kad aš neįtikinau tamstos. Mes abu tuojau užmigsime paskutiniu sapnu, ir aš negalėsiu tamstos patraukti už rankovės, prikelti tamstos, kad pasakyčiau: „Matote, jūs nebeturite nei jausmų, nei sąmonės: jūs — be sielos"...

Jis norėjo nusišypsoti, bet aštrus skausmas suspaudė jo širdį ... ir jis pasakė: „Mano tėve, aš duodu tamstai pamatyti mano silpnumą... Aš myliu gyvenimą, aš palieku jį gailėdamas"... „Tamsta, — atsakė jam kunigas, išbalęs, — valanda labai rimta. Tegu Dievas būna su manim!"...[2]).

Nuteistuosius įsodino į vežimus, surišus jiems rankas. Prostitutė Athénaïs, prieš pasikeldama į vežimą, priėjo prie kunigo. „Kunige, — pasakė ji, — duok man nuodėmių atleidimą". Tėvas Longuemare ištarė šventus žodžius. Atsiradusi vežime, ji, norėdama paerzinti budelius, suriko: „Vive le roi!".

Athénaïs paragino Brotteaux stoti šalia jos. Filosofas epikūrininkas stovėjo tarp kunigo ir prostitutės. „Tamsta, — pasakė kunigas ateistui, — aš prašau tamstą vienos malonės: pasimelsk už mane Dievui, kurio tamsta netiki! (tos savotiškos krikščioniškos kazuistikos pagalba jis norėjo išgelbėti savo draugo sielą, draugo, kurį jis giliai buvo pamilęs už jo humaniškumą, kilnumą, širdingumą). Kas žino, ar tamsta ne arčiau už mane prie Dievo: viena valandėlė gali visa nulemti. Kad tamsta pasidarytum mylimiausiu Viešpaties vaiku, gana vienos sekundės. Melskis už mane!"[3]).

---

[1]) Les dieux ont soif, p. 314.
[2]) Ibid., p. 316—317.
[3]) Ibid., p. 318—319.

Brotteaux nieko neatsakė. Jam prisiminė gamtos poeto (Lukrecijaus) žodžiai: „Sic ubi non erimus"... Jis pasižiūrėjo dar į baltą Athénaïs kaklą ir jam pasidarė gaila, kad nebepamatys daugiau „dienos šviesos"...

Reikia pripažinti, kad sunku susilaikyti nuo ašarų, skaitant šitą priešmirtinę sceną. A. France kartais moka nepaprastai sujaudinti skaitytoją ypatingu savo pasakojimo intimiškumu, švelnumu, širdingumu (bendrai imant, necharakteringu jam).

Teroro įvykiams tuo tarpu artinasi galas. Jokūbinams suduodamas smūgis iš nuosaikesnių revoliucionierių pusės. Žūsta Robespierre, žūsta jo draugai. Gamelin nutaria iki galo dalytis savo mokytojų, savo vienminčių likimu. Robespierre ir 70 jokūbinų nuteisti mirti. Tasai nutarimas sutinkamas su neapsakomai dideliu plačios minios džiaugsmu. Visiems jau gana kraujo, masinių žudynių.

Kai Gamelin, kitų nuteistųjų tarpe, buvo vežamas į giliotinos vietą, daug moterų gatvėse pažino negailėstingą tribunolo narį. Jos šaukė jam: „Kraugery! Žmogžudy, už 18 frankų per dieną! (Tribunolo nariai gaudavo 18 frankų per dieną.). Jis jau nebesijuokia: žiūrėkit, koks jis išbalęs, niekšas!"[1]). Tai buvo tos pat moterys, kurios nesenai juokėsi iš sąmokslininkų kontrrevoliucionierių, siunčiamų Gamelin'o ir jo draugų į giliotiną.

Vežimas pasuko į Revoliucijos aikštę, į Robespierre'o ešafotą. Minios žmonių trukdė pravažiuoti. Nuteistiems be paliovos šaukė: „Kanibalai, antropofagai, vampirai!" Kai vežimas su Gamelin'u važiavo pro Elodijos namus, ji metė jam iš aukšto raudoną gėlelę.

Paryžius džiaugėsi išsivadavęs iš jokūbinų nagų. Teatre sudaužė Marat'o biustą iškilmingo vaidinimo metu. Statė pjesę: „Tigrocratie de Robespierre". Vienam tokiam vaidinime, veikiai po Gamelin'o mirties, Elodija susitiko su pažįstamu dailininku (Desmahis). Ji pradėjo su juo flirtuoti, ir jau tą pat vakarą jis atsidūrė jos kambary, kur dar taip nesenai ji glamonėdavo teroristą.

Vėlai naktį dailininkas rengėsi išeiti. Ji švelniai atsisveikino su nauju meilužiu (atsiminkim, kaip ji pirmą kartą atsisveikino

[1]) Les dieux ont soif, p. 345.

tokiomis pat sąlygomis su Gamelin'u): „Tai valanda, kada mano tėvas yra papratęs grįžti namo. Jei tu išgirsi žingsnius ant laiptų, greit pasikelk gyvenimu aukščiau, ir nesileisk žemyn, kol nepraeis pavojus... Kad atsidarytų durys, išeinančios į gatvę, pabelsk tris kartus į kiemsargio langelį. Sudiev, mano gyvenime, sudiev, mano dūšyte!“[1]).

[1]) Les dieux ont soif, p. 360.

IX.

Moteris A. France'o romanuose.

Vyriški A. France'o romanų personažai. — Moters atvaizdavimas. — Dvasinių vertybių stoka. — Vyro ir moters skirtingumas. — Kūno rolė moters gyvenime.

Meilės psichologija. — Meilė — erotiškas žaidimas. — Meilės komplikacija. — Pagal kurį gyvių tipą turėtų būt sutvertas žmogus tobulai meilei?

Moterų meilės psichologija. — Vyro geismo sukėlimas. — Kūno ir tualeto kultivavimas. — Realistiškos pažiūros į meilę. — Kas moteriai imponuoja vyriškyje?

A. France'o moterų galerija. — Moterų kategorijos: aristokratė, kurtizanė ir aktorė, buržuazinė moteris, tarnaitė, sodietė; jaunos mergelės, subrendusios moterys, senos moterys.

Grožinės A. France'o priemonės. — Regėjimo įspūdžiai. — Moters kūno dalių aprašymas. — Tualetas. — Kitų pojūčių rolė rašytojo priemonėse.

A. France'o beletristikos, romanų vyriški personažai, kaip buvo sakyta rašytojo biografijoj, daugiausia yra jo paties atvaizdas su įvairiais pakeitimais. Visi tie Bonnard'ai, Brotteaux, Nicijai, Coignard'ai, Bergeret ir tt. — visa tai mutatis mutandis paties autoriaus portretai, tik skirtingai nušviesti. Visi jie — pirmiausia ir daugiausia skeptikai, epikūrininkai, ateistai, estetai, humanistiškų palinkimų žmonės. Jie ypatingai mėgsta idėjas, mėgsta samprotauti, kalbėtis, polemizuoti įvairiomis temomis, dažniausia diletantiškai. Tie autoriaus lygmens, teisingu vieno kritiko pastebėjimu, dažnai šaržuojami, karikatūrizuojami, pareinamai nuo tos profesijos ar luomo, kuriam jie priklauso[1]). Coignard'e sakysim, yra daug kas vienuoliško, profesoriuj Habdock'e matyti mokyto

[1]) Lahy - Hollebecque, Anatole France et la femme, éd. Baudinière, s. d. (1925), p. 9.

materialisto griežtumas, Nicijus, tasai antikinis aristokratas, turi daug artistiško epikūreizmo ir tt.

Personažai neigiamieji, nesimpatiški, nepanašūs į autorių, kaip buvo minėta aukščiau, sukurti pagal kontrasto principą su autorium, su jo grožiniais lygmenimis. Tai — daugiau autoriaus kombinacijų padaras, nekaip gyvi žmonės, paimti betarpiškai iš gyvenimo tikrovės.

A. France, kaipo romanistas, sako, daugiausia pragarsėjęs — tame esanti didžiausia jo romanų pritraukiamoji jėga — moteriškės, prancūzės atvaizdavimu. Jis laikomas vienu geriausių moters, prancūzų moters menininku.

Mums teks čia bendrais bruožais susipažinti su A. France'o romanisto moterimi, su jo idėjomis, liečiančiomis moterį, meilę, moters meilę, su jo moterų galerija, su jo grožinėmis priemonėmis atvaizduojant moterį. Mes apleisime jo vyriškų personažų galeriją todel, kad ji priverstų mus daugiausia kartoti paties autoriaus idėjas ir charakterį. Tai, žinoma, įdomu rašytojo biografijai, bet ne jo romano specifiniams, charakteringiems ypatumams nustatyti. Be to, šiaip ar taip — čia, aišku, gali būt daug ginčijamų dalykų — dažnai romanų savitumas, originalumas nemaža pareina nuo to, kaip ir kas yra sakoma jame apie moterį. Žodžiu, kaip ir visur — cherchez la femme.

Romane „Thaïs", krikščioniškų atsiskyrėlių lūpomis, moteriai priskiriami negeri dalykai, ji (moteris) vedanti vyriškį į pražūtį. Galima esą išsigelbėti nuo pražūties tik griežtai atsisakius nuo moters. Net stabmeldiškas filosofas Dorionas skelbia tokią tiesą: „Kaip yra tikra, kad aš vadinuos Dorionas, moteris yra vyrų priešas ir žemės gėda"... „Tu išmintingai sakai, — palaiko jį Pafnucijus: — moteris — pikčiausias mūsų priešininkas. Ji duoda mums malonumų ir todel ji baisi"... „Prisiekiu nemirtingais dievais, — sako toliau Dorionas, — moteris duoda vyrui ne malonumų, bet liūdesio ir juodo vargo. Meilė yra visų mūsų piktybių priežastis"...[1]).

Kita forma, forma daugiau rafinuota, moderniška, A. France kartoja daugely savo romanų, savo beletristikoj, aukščiau minėtus motyvus nepasitikėjimo moteriške, pabrėžia josios piktojo geni-

[1]) Thaïs, p. 74—75.

jo rolę vyro gyvenime. Tokių neigiamų rašytojo pažiūrų į moterį galima rasti lig valiai. „Moteris daug kartesnė už mirtį"...[1]). „Aš nežinau... ar nesutvarkyta tik mūsų kultūringoji visuomenė daugiau moters laimei, nekaip vyrų laimei"...[2]). „Mes (vyrai) įdedam į meilę begalybę. Bet čia moteris neturi jokios reikšmės"...[3]) ir tt.

Vyro ir moters psichinė bei fizinė prigimtis — skirtinga. Jų (vyro ir moters) interesai susidurią tik abipusiškam meilės malonume. Sueidamas į artimus santykius su moterimi, vyras malonumo geismo traukiamas, žiūrįs į savo „priešininkę" ir „partnerę" tik su ta mintimi, ką ji jam gali duoti. Jei vyras gašlus, jis neieškos motery kokių tobulumo idealų, įvairios rūšies iliuzijų — jis reikalaus tik to, kas teikia malonumus.

Suprantamas dalykas, kad gašliam vyrui (o toks vyras A. France'ui yra tikras vyras, normalus ir tobulas) negali turėt reikšmės, bet kurios moterų gradacijos jų visuomeninėj ar profesinėj būklėj. Kiekviena moteris jam maža tesiskiria nuo viena kitos. Kodel? Todel, kad moteris turinti vertės tiek, kiek ji sukelia vyriškyje tam tikrus jutimus, kurie, savo ruožtu, gali tapti medžiaga jo vaizdams, jo idėjoms. Moters rolė, pagal A. France'ą, esanti tame, kad praturtintų ir valdytų gašliąją vyro gyvenimo pusę. Tasai praturtinimas ir valdymas įgalinąs vyrą intensyviau ir pilniau kurti dvasines vertybes.

Moteriai, tikrai normaliai moteriai, neturinčios reikšmės tos vertybės, kuriomis domisi vyras. Ji, pav., visai nesidominti politika. Teroro metu, sakysim, Elodijai terūpi patikti Gamelin'ui; ji lyg ignoruoja tą baisų grandioziską politinį vaizdą, kurs praeina prieš jos akis.

Moteriai nesą idėjų, juo labiau idealo. Todel ji linkusi prisilaikyti tradicijų, konservatizmo, kaipo nereikalaujančių jokių proto pastangų. Štai kodel didžiausias tikinčiųjų, religingų žmonių, visokių davatkų kontingentas yra iš moterų tarpo. Moteriai trūkstą proto. Moteris niekuomet neturėjusi filosofiškos galvos. Jos (moterys) visiškai esančios abejingos visuotiniam idealui, žmoniškos dvasios pažangai. Vedamos instinkto, vadinamosios in-

[1]) Le chat maigre, p. 210.
[2]) Contes merveilleux, p. 201.
[3]) Le jardin d'Épicure, p. 42.

tuicijos, uždarytos siauram savo interesų ir veiksmų rate, jos reaguojančios į apsupančio gyvenimo reiškinius sub specie savo siaurai egoistiško „aš". Joms nesą žinomi mokslo įdomumas, abejojimai, dvasios neramumai, gyvenimo „prakeikti klausimai".

Sutverta meilei — savo pagrindinei, jei taip galima pasakyti, pareigai — moteris vis delto ir meilėje ne tiek jaučia, ne tiek pergyvena, kiek vyras. Paimsim kad ir pavydo jausmą. Moteris negalinti būt taip ir tiek pavydi, kaip kad vyras, todel kad jai trūksta vaizduotės. Be vaizduotės nėra komplikuoto pavydo psichologijos, nėra to kankinamo nerimo, kurs tiek charakteringas „tikrajam pavydui".

Vyrai ir moterys, apskritai imant, gyvena dviejuose įvairiuose psichologiniuose planuose — dvasiniam, dvasiškai materiališkam, ir materialiniam, grynai praktiškam. Jei moteris atstovauja materialiniam, grynai praktiškam gyvenimui — koksai yra jos tikras prigimimas, kokia jos tikra natūra? Jos tikras prigimimas esąs tobulumas instinktyvaus, intuityvaus aparato, kurs suvokia tikrovę, gyvenimo faktus, gyvenimo praktiką. Iš čia einąs jos judrumas, jos gyvumas, jos mėgimas pramogų, jos staigios reakcijos, o daugiausia jos koketiškumas ir tuščia garbė.

Kuris vyriausias moters gyvenimo tikslas, rolė? Josios tikslas, josios rolė esąs tarnavimas, aišku, nesąmoningas, instinktyvus, Giminės genijui — ji visuomet ir visur turinti sukelti geidulių, gašlumo. Josios grožis, o ne protas ar dorybės, — tikriausi žabangai vyrams.

„Tą pirmą naujų metų rytą, — sako autorius vienam savo romane, — kaip tik jis (prof. Bergeret) pamatė ją (gražią ponią de Gromance gatvėje)... keliančią viena ranka savo sijoną taip, kad buvo matyti švelnus jos kelio lanksmas..., jis savo mintim sukalbėjo mažą maldelę, dėkodamas jai (poniai de Gromance) už rafinuotą malonumą..., suteiktą visam miestui"...[1]).

Suprantamas dalykas, kodel A. France'ui tobula moteris yra graži moteris, visai nepareinamai nuo josios dvasinių ypatybių, josios būdo, josios socialinės būklės. A. France'o vyriausios didvyrės visuomet gražios. Autoriaus vyriški personažai visuomet dėkingi moterims už jų grožį, už jų viliojančių kūnų grožį.

[1]) Le mannequin d'osier, p. 88—89.

Vienoj vietoj savo garsaus kūrinio „Les opinions de M. Jérôme Coignard“, A. France taip sako, griebdamasis dialektikos ir naudodamasis quasikrikščioniškais motyvais: „Tą vasaros naktį... ponas abatas Coignard atsisėdo pasilsėti prie įėjimo į Saint-Benoît-le-Bétourné bažnyčią. Čia jis mąstė, kaip paprastai, kai šalia jo atsisėdo Kotrina (jauna graži mergelė)...

„Kadangi galiausiai, — tarė jis jai, — reikia nusidėti šioj žemėj, ir kadangi nieks, išskyrus didžiuoklį, negali laikyti save be nuodėmės, aš norėčiau nusidėti su tamsta, panele..., kad tik tamstai padarytų tai malonumo. Aš raščiau tame dalyke du išrokavimus: pirmiausia, nusidėti su retu džiaugsmu ir žavingu malonumu; antra, rasti paskiau pateisinimą tamstos grožybių galioj, todel kad, be abejo, parašyta Teismo knygose, jog tamstos grožybės nenuveikiamos. Tai labai svarbu. Galima rasti neišmintingų žmonių, kurie nusideda su negražiomis ir nerangiomis moterimis. Tiems nelaimingiems, kurie taip elgiasi, gresia pavojus pražudyti savo sielą, todel kad jie nusideda del nuodėmės, ir jų sunki nuodėmė yra pilna klastingumo. Tuo tarpu tokia graži oda, kaip tamstos, Kotrina, yra dalykas vertas pateisinimo Amžinojo akyse. Tamstos grožybės nuostabiai palengvina nuodėmę, kuri turi būt dovanota, nes ji sukelta prieš valią“...[1]).

Gražus moters kūnas turįs savo sielą, taip, tasai kūnas turįs savo atskirą sielą, ir ji, toji kūno siela, verčianti vyrą išeiti iš proto, verčianti jį pasiduoti meilės pergyvenimų orgijai. Bet kad ir turįs moters kūnas sielą, o tiksliau, kaip tik del to, moteris pati savy, A. France'o akyse, neturinti poezijos. Autorius, sakysim, prisilaikydamas kai kurių fiziologų nuomonių, tvirtina tokį dalyką:

„Jumis (moterimis) dėtas aš neapkęsčiau fiziologų..., kurie sako, kad jūs sergate, kai mes (vyrai) laikom jus įkvėptomis, kurie vadina reflektoriškų judėjimų vyravimu jūsų kilnų gabumą mylėti ir kentėti. Tai ne tas tonas, kuriuo apie jus kalbama „Aukso legendoj“: ten jūs vadinamos baltomis balandėlėmis, skaisčiomis lelijomis, meilės rožėmis. Tai daug maloniau, nekaip vadina isterike, haliucioniere, kataleptike, o taip vadina jus kasdien nuo to laiko, kai mokslas įsivyravo“...[2]).

---

[1]) Les opinions de M. Jérôme Coignard, p. 44—46.

[2]) Le jardin d'Épicure, p. 13.

Kaip žiūri A. France į meilę, kokios jo bendros idėjos, liečiančios meilę? Aišku, — tai galima numatyti iš kalno — rašytojo meilės koncepcija yra glaudžiai susijusi su jo moters koncepcija.

Meilė jam — trupus, netikras, dažnai akimirksninis dalykas. Ji gimstanti dažniausiai iš kūno grožio. Kadangi meilė — be galo svyruojanti vertybė (komerciškai kalbant: „nepastovi valiuta"), išmintingo žmogaus uždavinys — žiūrėti į ją (meilę) tik kaip į žaismą, be ypatingos reikšmės, kaip į nepastovią aistrą.

Įdomus tasai faktas — kritika visai teisingai jį pabrėžia, — kad A. France'o personažai, net menkiausio filosofiškumo, veikia meilės srity be jokių rezultatų. Jie perdaug gudrūs, kad patektų į žabangus Gamtos, Giminės genijo pastatytus. Nė vienas personažas nesimyli su moterimi, norėdamas turėti vaikų. Iš čia aišku, kodel A. France'o beletristikoj visai nėra vaikų. Juo žmogus gašlesnis — juo mažiau jis suinteresuotas savo meilės padariniais, juo mažiau jam rūpi jo palikuonys — štai viena mūsų autoriaus tėzių.

A. France'o personažai dažnai žiūri į meilę, kaipo į žaismą, mažareikšmį dalyką, bent ne tiek svarbų, kaip kad paprastai žiūrima į ją. Rašytojo meilės koncepcijoj, teisingai pabrėžia kritika, daug ko yra iš XVIII amžiaus, to amžiaus, kurio taip buvo prisisunkęs mūsų romanistas. A. France neapkenčia romantikų, tarp kitko, ir todel, kad jie iš meilės, iš aistros, iš to akimirksninio žaismo, padarė be galo rimtą ir gilų dalyką.

Meilėje vyras turįs, rašytojo nuomone, ieškoti tik malonumų, nekomplikuodamas jos (meilės) nereikalinga (dažniausiai romantiška) idealizacija. Tas, kurs nežino tikro moters prigimimo, tikros jos natūros, galįs reikalauti iš jos negalimo dalyko, įvairių vadinamųjų idealių tobulumų. Tarp kitko, besaikiškas iškėlimas vad. moters skaistumo, vainiko, iš pačių moterų pusės, esąs daugiausia jų sprendimo siaurumo ir jų sensualumo rezultatas. „Yra tam tikro gašlumo, — sakoma vienoj romano „La rôtisserie de la reine Pédauque" vietoj, — kai manoma teikti perdaug vertės kūnui, ir perdaug rūpestingai išlaikoma tai, kas reikėtų niekinti. Galima sutikti moterų, kurios mano, jog jose yra saugotinas turtas, kurios aiškiai perdeda jo reikšmę (šito vad.

„turto", „vainiko") Dievui ir angelams. Jos tiki, kad jose (jų vainike) esąs koks natūralus šventas sakramentas"...[1]).

Kur kas aukščiau už vad. doras moteris stovinčios paleistuvės, paradoksališkai sofistiškai tvirtina A. France. „Paleistuvės, — sako vienas personažas romane „Le lys rouge", — artimesnės Dievui, nekaip padorios moterys. Jos (paleistuvės) nustojo išdidumo ir neturi garbėtroškos. Jos pilnos pažeminimo, kuris yra kertinis akmuo dorybių, malonių dangui. Joms gana trumpos atgailos, kad jos būtų ten (danguje) pirmos, o tai todel, kad jų nuodėmės, be klastos ir be džiaugsmo, turi savy jų pateisinimą ir atleidimą"...[2]).

Ta pati tema, nukreipta prieš vad. doras moteris, sutinkama ir kituose A. France'o romanuose. „Gerbiamas tėvas Douillard, — sako pašiepiamai autorius romane „L'île des Pingouins", — puikiai nusimanąs moralinėj teologijoj..., turėjo visiško pagrindo mokyti, prisilaikydamas bažnyčios Tėvų mokslo, kad jei moteris didžiai nusideda atsiduodama (vyrui) už pinigus, ji daug daugiau nusideda atsiduodama dykai; nes pirmu atveju ji taip elgiasi turėdama palaikyti savo gyvybę, ir ji verta kartais jei ne pateisinimo, tai dovanojimo, ir dar verta Dievo malonės, todel kad Dievas draudžia savižudybę ir nenori, kad jo sutvėrimai, kurie yra jo šventovės, žudytų patys save; be to, atsiduodama (vyrui) savo gyvybei palaikyti, ji yra pažeminama ir nepatiria jokio malonumo, o tas jau mažina nuodėmę. Tuo tarpu moteris, kuri atsiduoda dykai, nusideda su malonumu... Išdidumas ir malonumas, kuriais ji apsunkina savo kaltę, didina mirštamąją nuodėmę"...[3]).

Kad ir nepastovus, mažos reikšmės esąs meilės žaismas, vis delto ji (meilė) — galingas dalykas, ji — ašis (greta alkio), aplink kurią sukasi pasaulis. Venera — visų galingiausia deivė. Eros — galingas dievukas, sužeidžiąs dažnai savo aukas, ypač vyrus, perdėto pavydo strėlėmis. Reikia tik atsimint prof. Bergeret jausmas, kai jis pamatė savo žmoną (jau pagyvenusią matroną) jos meilužio glėbyje:

„Jis atidarė duris, žengė žingsnį ir atsirado salone. Jis pamatė ant sofos žmonių sujungtas formas... pozoj, kuri sakė

[1]) La rôtisserie de la reine Pédauque, p. 45.
[2]) Le lys rouge, p. 215.
[3]) L'île des Pingouins, p. 354—355

apie meilę ir apie kovą, kuri, iš tikrųjų, buvo gašlumo poza. Ponios Bergeret galva buvo užlošta ir paslėpta, bet josios jausmų išreiškimą galėjai matyti jos raudonose kojinėse, plačiai atidengtose. Pono Roux (meilužio) veidas rodė tą išraišką... rimtą, suakmenijusią, maniakinę, kuri neapgaus, kad ir maža žmogus turėjo progos ją stebėti; ji buvo suderinta su jos apdarų netvarka"...[1]).

Vyro meilė, pasak A. France'o, esanti pirmiausia savotiška karingo instinkto forma. Toji meilė nustatanti valdovą ir jo auką, dažnai susimaišanti su savasties instinktu. Iliustracijai gali būti aukščiau duotos scenos tęsinys: „Pirmas pono Bergeret judesys (kai jis pamatė žmoną ant sofos meilužio glėbyje) buvo judesys žmogaus... smurtininko ir laukinio žvėries. Išėjęs iš ilgos grandinės nežinomų pirmatakų, kurių tarpe buvo... sielų barbariškų, storžieviškų, šių begalinių žmonių kartų įpėdinis, antropoidų ir laukinių žvėrių, iš kurių mes visi išėjom, — humanitarinio fakulteto profesorius (p. Bergeret buvo „maître de conférences à la Faculté des lettres") gavo su pirmomis gyvybės žymėmis griaunamus instinktus senovės žmonijos. Tie instinktai buvo sužadinti. Jame kilo žudynių geismas, ir jis panoro užmušti p. Roux ir ponią Bergeret"...[2]).

Palengvėlė jis nurimo, atsipeikėjo, sugrįžo į savo kultūringą, „profesorišką" būklę, nesiliaudamas buvęs piktas ir pavydus. Jis buvo kupinas pasipiktinimo. Tame psichiniam būvy jo mintis įgavo socialinio charakterio. Įvairios rūšies ištraukos ir aforizmai iš daugybės knygų atėjo jam į galvą. „Jis jautėsi esąs patriarchas, šeimos tėvas, lyg koks romėnas... Jam atėjo mintis... nubausti kaltuosius"...[3]). Tai būtų bausmė socialinio pobūdžio ir tt.

Meilės santykiuose trumpalaikis kūnų sujungimas, A. France'o nuomone, nejungiąs sielų. Vyro ir moters sielos pasiliekančios, apskritai imant, viena antrai nesuprantamos. Toji aplinkybė sukelia vyriškuose autoriaus personažuose kartaus gailesčio jausmą. ...„Ne gana valdyti moterį, kad galima būtų išspausti jos sieloje gilų ir pastovų ženklą... Tikėti, kad pasiliks atsiminimas moters

[1]) Le mannequin d'osier, p. 108.
[2]) Ibid., p. 110—111.
[3]) Ibid., p. 112.

širdy — tai norėti išspausti žiedo žymę tekančio vandens paviršiuje"...[1]).

Jei toki yra meilės dalykai, jei negali būti nė kalbos apie „amžiną", nuolatinę meilę, apie tobulą moterį, jei vyro ir moters sielos viena antrai nesuprantamos ir svetimos, jei visa meilė tik geidulių, aistros žaismas — ar galima meilę pateisinti, ar ji reikalinga? A. France į tai atsako teigiamai: „Kuo būtų pasaulis be meilės (trumpalaikio jaudinančio gašlumo žaismo)? Jis būtų lyg veidas be šypsenos, rūmai be sodo, peizažas be šviesos"...

Meilė, kaip ją supranta rašytojas, suteikianti žmogui pilnesnio, intensyvesnio gyvenimo jausmo. Meilė nelyginant — savotiška įspūdingumo mobilizacija. Jos dėka žmogus kurį laiką „nudažo kitaip pasaulį, mato dalykus kitoj šviesoj".

Štai, sakysim, kaip leidžia dienas, neilgas meilės dienas, Taisa su savo pirmos aistringos meilės objektu Lolijum: „Jie praleisdavo visą dieną užsidarę, akis į akį, sakydami viens antram žodžius, kurie sakomi tik vaikams. Vakare jie vaikštinėdavo tuščiais Oronto krantais ir išnykdavo laurų gojeliuose. Kartais jie keldavosi su aušra skinti gėlių Silpiko viršūnėj. Jie gerdavo iš vienos taurės, o kai ji dėdavosi vynuogę į burną, jis imdavo ją (uogą) iš jos lūpų dantimis"...[2]).

Kadangi gyvenimas trumpas, kadangi mes nežinom, kas mūs laukia rytojaus dieną — reikią skubėti. Reikią mylėti kuo daugiau, kuo greičiau. Seną epikūrinę tiesą — carpe diem... — A. France laiko tikru įsakymu meilės dalykuose.

Vis delto Gamta, rašytojo nuomone, ne taip padariusi žmogų, kaip kad reikėtų meilės gyvenimui, pilniausiam ir tobuliausiam. „Jei aš tverčiau vyrą ir moterį, — sako A. France, — aš juos suformuočiau pagal tipą visai skirtingą nuo to, kuris dabar viešpatauja ir kuris yra aukštesnių žinduolių tipas. Aš padaryčiau vyrą ir moterį neprisilaikydamas didelių beždžionių tipo, kuriomis yra žmonės iš tikrųjų, bet pagal tipą vabzdžių, kurie pagyvenę kirmėlės pavidalu virsta peteliškėmis ir neturi savo gyvenimo gale kito rūpesčio, kaip mylėti ir būti gražiais. Aš atidėčiau jaunystę į žmogaus gyvenimo galą. Kai kurie vabzdžiai

[1]) La rôtisserie de la reine Pédauque, p. 262.

[2]) Thaïs, p. 118—119.

paskutinėj savo metamorfozoj turi sparnus ir neturi vidurių (pilvo). Jie atgimsta tuo pavidalu tik tam, kad mylėtų valandą ir mirtų...

„Jei aš būčiau Dievas, ar geriau demiurgas, aš paimčiau vabzdžius už modelį žmogui. Aš norėčiau, kad, kaip jie (vabzdžiai), žmogus iš pradžių kirmino formoj atliktų nemalonius darbus, kuriais jis mistų. Toj fazėj dar nebūtų lyčių, ir alkis nesudarkytų dar meilės. Paskiau aš padaryčiau, kad paskutinėj savo transformacijoj vyras ir moteris, išskėtę savo apakinančiai blizgančius sparnus, mistų rasa ir geismu, ir mirtų būčiny... Aš duočiau jų mirtingam gyvenimui meilę kaipo dovaną ir užbaigą. Ir tai būtų geriau (negu dabar yra)"...[1]).

Kaip A. France žiūri į moters meilę, į moters meilės psichologiją? Moteris, kaip sakyta, — objektas, sukeliąs vyre intensyvių gašlių jutimų, malonumo objektas par excellence. Moteris puikiai nusimananti, ar tikriau atspėjanti instinktu, visą rolę jos kūno vyrui, meilei. Visai natūralu, kad kūno kultas turįs jai ypatingos svarbos. Nieks jai taip nepatinka, kaip sužavėtos akys, kaip žavį žodžiai apie josios kūno grožybes. Iš čia senas ir elementarus būdas įveikti moters pasipriešinimą, priversti ją atsiduoti (vartojamas visų laikų ir šalių lovelasų) — tai nesigailėti pagyrimų, meilikavimų josios kūnui. Moteriai įdomiausias vyras esąs ne tas, kurs turi kuriuos „vyriškus" ypatumus, bet tas, kurs daugiau už kitus sužavėtas josios kūno grožybėmis. Iš čia aišku, kodel moteriai nėra nieko baisesnio už senatvę — senatvėj josios kūnas nustos savo grožio, ir jau neatsiras nieko, ką ji žavėtų, kas jai meilikautų.

Apdarų rolė moterų gyvenime, meilės dalykuose, esanti labai svarbi. „Tą dieną, kai moteris ėmė dėvėti drapanas, buvo pasirašyta vyro pražūtis". Apdarai davę moteriai nepaprastą ginklą. Aprengta moteris, vaizduotės žaidimo dėka, daugiau sujaudinanti vyrą, nekaip nuoga. Apdarai, tualetai, papuošalai pasidarę antru moters prigimimu, jos esmingu, svarbiausiu ir mėgstamiausiu darbu, būdami drauge žabangais vyrams. Tualeto srity, mados prisilaikymo srity, net padoriausios ir laisviausių pažiūrų moterys nieku nesiskiriančios nuo viena kitos.

[1]) Le jardin d'Épicure, p. 39–41.

Iš apdarų, tualetų, mano rašytojas, gimęs „mokslas patikti". Tasai mokslas labai komplikuotas, labai subtelus, turįs daug taisyklių. Iš čia įvairiausių formų koketiškumas. Kiekviena moteris daugiau ar mažiau esanti koketė. Net vad. „naivios" moterys neblogesnės koketės už kitas. Atsiminkim tipingą „naivią" koketę Elodiją romane „Les dieux ont soif".

Norėdama patikti, pavergti vyro širdį, moteris neapsistoja net prieš melą. Ji kultivuojanti melą greta gudrumo ir koketiškumo.

Moteris, apskritai imant, žiūrinti į meilę realistiškai, blaivai. Ko ieško moteris meilėje? To, ko ieškąs joje ir vyras — malonumo. Ji dažnai ieškanti to malonumo atkakliau ir nenuosaikiau už vyrą. „Tą dieną, — sakoma vienoj „L'anneau d'améthyste" romano vietoj... — ji (ponia de Gromance) gavo iš jo (savo meilužio) meilės įrodymus gausingesnius už tuos, kuriuos jis duodavo paprastai, iš principo. Ji privertė jį išeiti iš nuosaikumo ribų. To jis lengvai nedovanodavo, turėdamas galvoje savo sveikatą... Kiekvieną kartą, kai ponia de Gromance priversdavo jį pereiti nuosaikumo reikalą, jis keršydavo jai paskiau piktais žodžiais ar pikčiausiu tylėjimu. Ji už tai visai nepyko, todel kad ji mylėjo meilę (o ne jį — subrendusios moterys mylinčios tik pačią meilę, meilės procesus), ir josios prityrimas jai sakė, kad visi vyrai yra nemalonūs, kada jie jau patenkinti"...[1]).

Moters gašlumas, sensualumas, kurs daro ją dažnai labai nedaug reikalaujančią, esąs pagrindinė josios silpnumo priežastis. Vyras, mokąs veikti tą moters sensualumą, mokąs, be to, žavėtis josios grožybėmis, mokąs prašyti, veik visuomet gausiąs iš jos, ko geidžia. Jei moteris dažnai pasipriešina vyro agresyvumui — tasai pasipriešinimas regimas, „fasoniškas". Neretai pati moteris vaidinanti Jevos, suviliotojos rolę.

Deja, moteris ieškanti dažnai meilėje ne vien malonumų — ji ieškanti meilėje dar ir naudos, kas, žinoma, yra labai liūdna. Net turtinga moteris, pav., kokia Tereza Martin, ieško meilėje savotiškos naudos — vaistų nuo nuobodulio. Šiaip moteris dažnai tikisi gausianti brangių dovanų ar materialinės paramos iš savo meilužio.

---

[1]) L'anneau d'améthyste, p. 300.

Moteris parodanti meilėje dažnai savo nusilenkimą prieš smurtą, žiaurumą, jėgą, nors ir yra ji, rodos, švelni, jausminga, jautri. Moterį, apskritai imant, maža tepatraukią proto jėga, talentas — mokslininkas, poetas, menininkas. Vyras, daugiausia patinkąs moteriai, turįs didžiausio pasisekimo moterų tarpe — tai vyras stiprus, žiaurus, besmegenis patinas. Iš čia suprantama, kodel dauguma moterų taip mėgsta kariškius.

Moteris, kaip ką tik minėta, nusilenkianti prieš brutalią vyro jėgą (tolimas atavizmas), mėgstanti, kad su ja elgtųsi šiurkščiai, net žiauriai. Brutalūs vyro žodžiai ar judesiai galį jai tik patikti. Poniai de Gromance, visų gerbiamai gražiai moterėlei, jau įkyrėjęs vienas meilužis (Dellion) sužadina valandėlei joje meilę tuo, kad restorane nuvilkdamas nuo jos paltą prie tarno sako jai į ausį: „nešvari rude", „suteršta šluota"[1]).

Tasai moters nusilenkimas prieš brutalumą susijungiąs kartais su žiaurumo instinktu. Joje snaudžią sadistiški palinkimai. Kraujingi veiksmai, tragiški vaizdai jaudiną josios seksualumą. Kai Elodija sužino apie kruvinus savo meilužio darbus (teroristo Gomelin'o), jis atrodo jai baidyklė. „Ji bijojo jo, bet ji ir dievino jį. Visą naktį, užsimiršę, prisispaudę viens prie antro, kraugeringas meilužis ir gašli mergelė, tylėdami keitėsi pašėlusiais būčiniais"...[2]).

A. France'o romanų moterų galeriją kritikas Lahy-Hollebecque suskirsto į kelias kategorijas. Su tuo suskirstymu galima visai sutikti. Kategorijų skirtumas pareina ne tiek nuo pagrindinio moters psichikos fono (biologiško fono), kiek nuo jos socialinės būklės ir amžiaus[3]).

A. France'o grožiniuose raštuose, pagal socialinę būklę, yra tokios moterų kategorijos: aukštos visuomenės moteris, salonų moteris (femme du monde); kurtizanė ir aktorė; buržuazinė moteris; tarnaitė; sodietė. Pagal amžių, yra šitokios kategorijos: jaunos mergelės (retas tipas); subrendusios moterys (dažnas tipas); pasenusios moterys (retesnis tipas).

Į A. France'o stengimąsi sukurti tipiškai moteriškas variacijas įsibrauna, teisingu kritikos tvirtinimu, savotiškas klasicizmas, „kla-

[1]) M. Bergeret à Paris, p. 389.
[2]) Les dieux ont soif, p. 204.
[3]) Lahy-Hollebecque, A. France et la femme, p. 149—203.

sikinės priemonės. Jis stengiasi savo moteryse surasti nuolatinius, pastovius, maža besikeičiančius psichinius elementus. Tai, be abejo, pakartosim, yra jo klasikinių pripratimų rezultatas, jo klasikinės manieros atvaizduojant personažų psichiką.

Saloninė, aristokratinė moteris viešpatauja savo aplinkumoj. „Viskas daroma jai ir del jos". Salonų visuomenėj moteris yra puiki vyro auklėtoja: ji moko jį tokių dalykų kaip mandagumas, taktas ir p. Ji moko, kaip patikti. Ji pati nieko nedaro. Tai didžiausia tinginė pasauly.

Kai kurios iš tų aristokratinių moterų turi salonus, kur renkasi sąmojingi talentingi žmonės — mokslininkai, poetai, dailininkai. Tokį saloną turi, sakysim, grafienė Tereza Martin („Le lys rouge"). Daugeliu atvejų — tai mados dalykas.

Aristokratinė moteris turi nemaža savo kastos prietarų — dažniausiai tai auklėjimo padarinys. Dažnai gali matyti tokią moterį „pasinėrusią į prietarus su tono iškilmingumu"[1]). Aristokratė laiko save aukštesnės rūšies žmogum, kito pasaulio žmogum. Ji iš aukšto žiūri į žmones, nepriklausančius beau monde'ui. Tipingiausiomis tos kategorijos atstovėmis reikia laikyti Tereza Martin ir ponia de Gromance („Histoire contemporaine").

Toliau eina kurtizanių ir aktorių kategorija. A. France neretai sumaišo jas (kurtizanes ir aktores), matyt, ne be pagrindo. Dažnai jo aktorės yra drauge ir paleistuvės, pav., Taisa, Bouchotte ir tt. Jos kultivuoja teatro meną ir kartu parduoda (aišku, brangiai) savo kūną. Rašytojas jaučia simpatiją tai moterų kategorijai, ypač kurtizanėms, vad. „meilės vaidilutėms". Jis giria jas už tai, kad jos gyvena, be veidmainiavimo, kurio tiek daug kitų kategorijų moteryse, kad jos (kurtizanės) daro nesislėpdamos tai, ką kitos moterys daro slaptai, prisidengusios įvairiais šeimyniniais ir nešeimyniniais skydais. Kurtizanė, A. France'o akyse, stovinti aukščiau už vad. dorą moterį. Rašytojas stengiasi įvairiais būdais pateisinti kurtizanių amatą. Kurtizanė, mano jis, nemaža prisidedanti prie vyro estetinio jausmo išauklėjimo — mat, ji mėgsta prabangą, dailius daiktus, turi dažnai labai gerą skonį. Be abejo, tobulos kurtizanės Taisos vaizdas yra autoriaus idealizuotas, bet tos idealizacijos faktas ką rodo?

---

[1]) Lahy-Hollebecque, A. France et la femme, p. 153.

A. France nuo pat jaunų dienų jautė simpatiją teatrui ir aktorėms. Jaunystėje jis įsimylėjęs buvo vieną aktorę. Kodel jos (aktorės) jam imponavo? Jam imponavo daugiausia tas magiškas įspūdis, kurį talentinga aktorė sukeldavo publikoj. Jį veikdavo tasai tarnavimas grynam menui.

Trečiai A. France'o moterų kategorijai priklauso buržuažinės visuomenės moteris. Tą kategoriją galima dar padalyti į dvi rūšis: 1^0 moteris tos aplinkumos, kurioj augo patsai rašytojas — tai jo atsiminimų moteris; 2^0 buržuažinė moteris, su kuria jis susipažino vėliau; tipingiausia iš jų — ponia Bergeret[1]).

Pirmoji buržuazinių moterų rūšis yra simpatiška. Tos moterys turi išlaikiusios daug gerų tradicijų, šeimos santykių grynumą ir kitas šeimos dorybes. Prie tų moterų tipo priklauso taip pat ir rašytojo motina, kurią jis taip gražiai aprašė savo autobiografiniuose romanuose ponios Nozière vardu. Tai — nuostabiai meili, simpatiška, protinga, dora moteris, iš geros ir sveikos aplinkos.

Jei ta buržuazinių moterų rūšis simpatiška, yra kita jų rūšis, visai kitokia, biauri, antipatiška. Vyriausioji tos antros rūšies atstovė, kaip buvo minėta, yra ponia Bergeret, protingo, filosofiškų palinkimų profesoriaus Bergeret žmona.

Tasai talentingas eruditas, tasai kabineto žmogus ir grynas teoretikas, be galo drąsus minties srity ir bailus, nerangus praktiškam gyvenime, sėdi po savo gerbiamos žmonelės pantapliu. Jo žmona — vulgari, storžievė, mėgstanti plepėti, paskalas leisti, tuščiagarbė, siauro proto moteris. Bet užtai ji yra, Balzac'o moters amžiaus būdama, neperšalčiausio temperamento. Ji tiesiog nuodija gyvenimą savo mokytam vyrui. Ji nuolatos barasi, nuolatos jam ką prikaišioja. Ta „pilvota siela" (cette âme ventrue) yra sutverta rodos tik tam, kad demonstruotų visą šlykštumą moters, pasinėrusios į materialinio gyvenimo dumblą. Ponia Bergeret, vieno kritiko sąmojingais žodžiais betariant, „tikra prancūziško Sokrato Ksantipa"[2]). Ji simbolizuoja materiją, ji slegia dvasią, t. y. savo vyrą[3]).

---

[1]) Lahy-Hollebecque, A. France et la femme, p. 161.
[2]) Ibid., p. 165.
[3]) Ibid., p. 166.

Toji vulgari miestelėnė, nugrimzdusi savo prietaruose, yra to amžiaus, kada temperamentas (nešaltas iš prigimimo) ima rodytis labai ryškiai. Ji apgaudinėja savo vyrą (atsiminkim sceną, kai profesorius netikėtai užklupo žmoną jos meilužio glėbyje). Teisybė, iki 36 metų ji turėjo tik tris meilužius, t. y. „ne perdaug". Vulgariškumas ir akiplėšiškumas tos moters tiesiog nepakenčiamas. Net savo kabinete mokslininkas ne visuomet turi ramybės. Žmona ir dukterys nuolatos slankioja po kabinetą, tai vienu, tai kitu reikalu. Be to, ponia Bergeret pastatė vyro kabinete manekeną, ant kurio ji dažnai pritaiko ir kabina savo sijonus. Tas manekenas stovi kabinete rūsčiai ir tvirtai prieš knygų spintas, „prieš moksliškus Katullo ir Petronijaus leidimus". Tasai karklo manekenas (mannequin d'osier) yra tikras šeimyniško gyvenimo simbolis.

Ponia Bergeret — miesčionė, blogiausia to žodžio prasme, kiekvienam savo žodyje, kiekvienam savo judesy. Ji meili ir maloni su turtingais ir žymiais žmonėmis, ji žiūri su panieka į žemesnius už save. Ji šlykščiausiai elgiasi su tarnaitėmis, kabinasi prie jų, bara, varo, neduoda joms ramybės.

Tolimesnė A. France'o moterų kategorija bus tarnaičių kategorija. Rašytojas rodo tai moterų rūšiai didelės simpatijos. Galimas daiktas, kad šios jo simpatijos eina dar iš jaunų dienų, kad jos yra jaunystės atsiminimų atgarsis. Jo tėvų namuose būdavo labai geros, labai atsidavusios tarnaitės. S. Bonnard'o tarnaitė gal charakteringiausia tos moterų kategorijos atstovė.

A. France simpatizuoja ir penktajai savo moterų kategorijai, artimai tarnaitėms — kaimo moterims, liaudies moterims. Jos, pagal rašytojo atvaizdavimą, turi nemaža sveiko proto ir yra be galo darbščios. Žinoma — jos tamsuolės, labai prietaringos. Jos dažnai vulgarios savo žodžiais ir judesiais, bet, apskritai imant, jos geros širdies, gero noro būtybės.

Masiniam sąjūdy, sakysim, Revoliucijos metu, moteris, rašytojo nuomone, maža kuo tesiskirianti nuo vyro — ji apsvaigusi nuo kraujo, ji taip pat žiauri, sadistiška, nežmoniška, kaip ir vyras.

Neužmirškim, kad A. France'o moterų galerija turi variacijų ir pagal jų amžių. Kiekvienas moters amžius turi savo charakteringą psichologiją — jaunutės mergelės skiriasi nuo subren-

dusios moteries, subrendusioji moteris — nuo senos. Ypač pasižymi kriziu lemiantieji moters gyvenime momentai: jaunos merginos ištekėjimas ir jaunos moters virtimas subrendusia moterimi. Amžius yra galingas biologinis faktorius, keičiąs psichofizinę moters organizaciją.

A. France nemėgsta jaunų mergelių. Jos visai netraukia rašytojo. Jis laiko jas kažkuo neužbaigtu, matyt, del jų seksualinio miego. Jos jam — pilnos banališkumo ir savotiškos inercijos. Jas jaudiną menki, maži jausmai. Jos ištekančios dažnai pripuolamai, visiškai nenusimanydamos, ką jos daro. Jos ištekančios dažnai už to, už ko nori jų tėvai. Žodžiu, jos nepaprastai pasyvios. Jos pasirengusios įsimylėti kiekvieną sutiktą vyrą, kurs pažiūri į jas kiek švelniau.

Kritika teisingai nurodo, kad prancūzų literatūra, apskritai imant, nedaug teturi jaunų mergelių atvaizdų, jaunų mergelių tipų. A. France, deja, neužpildė šios spragos, nors ir vaizdavo retkarčiais, nenoromis ir pripuolamai, savo gan neapibrėžtų ir schematiškų jaunų merginų charakterius.

Jei jaunos mergelės A. France'ui neįdomios, neturiningos, banališkos, užtat jis ypatingai mėgsta jauną moterį, subrendusią moterį, ištekėjusią moterį. Ištekėjusi moteris, mano rašytojas, galinti atidengti visas savo „moteriškas galias", visą savo „amžiną moteriškumą", besislepiantį joj.

Jo subrendusios moterys galima padalyti į du tipus: 1⁰ moterys žydinčios, visam savo žavingumo žibėjime, meilės kupinos; 2⁰ „pavojingo amžiaus" moterys, vystančios ir ieškančios dažnai devocijoj vaistų nuo baisaus joms jų grožybių nykimo[1]). Charakteringiausioji pirmo tipo moteris bus grafienė Tereza Martin su labai ryškiai pabrėžtu jos gašlumu.

Nemaža yra A. France'o grožiniuose raštuose ir antrojo tipo moterų, t. y. davatkų, veidmainių, nusikreipusių prie religijos. Palyginti simpatiškesnė jų bus ponia Doulce („Histoire comique"). Toji pagyvenusi poniutė (buvusi aktorė) atvirai prisipažįsta, kad jaunystėj ji mylėdavo vyrus, o dabar ji mylinti Dievą. Paprastai moteris mylinti tai, ką gali. Ponia Doulce pasidarė maldinga ir dora, todel kad amžius privertė ją atsisakyti nuo vyrų.

---

[1]) Lahy-Hollebecque, A. France et la femme, p. 196.

Religija, tuo būdu, A. France'o manymu, esanti dažnai senų nusidėjėlių prieglauda — mat, dora labai blogai sugyvenanti su sveiku (ypač gražiu) kūnu. „Dora (moterų), kaip varna, suka savo lizdą griuvėsiuose. Ji gyvena kūno įdubimuose, raukšlėse“[1]).

Senės A. France'o romanuose labai šlykščios, biaurios. Paimkim kad ir tą Bas-Maine („Le livre de mon ami“) su jos žemės spalvos veidu ir su negyvomis akimis. Juk tai vaikščiojanti mirtis, tai kapų būtybė.

Aišku, tasai šlykštumas jo atvaizduojamų senų moterų neliečia asmenų artimų rašytojui jo vaikystės metais — senų jo tėvų tarnaičių, o ypač linksmos bedievіškos močiutės, XVIII amžiaus, Voltaire'o amžiaus atstovės. Toji jo močiutė, Nozière močiutės vardu, gyvena seno rašytojo atsiminimuose, kaip gražiausias reginys.

Dar vienas dalykas: kurios yra grožinės A. France'o priemonės, kada jis atvaizduoja savo moterų galeriją? Kritika visai teisingai nurodo, kad rašytojas, piešdamas savo moteris, visuomet remiasi gašlumu. Jis piešia moteris kaip menininkas, kaip tapytojas, kaip skulptorius, jis nori duoti joms visus formos ypatumus, visus atspalvius.

Visa, kiek gali duoti supratimo apie moterį ąkis, regėjimas, A. France tai duoda išsemiamai. Paprastai jis mėgsta piešti moterį gražioj dekoracijoj, kuri yra jam savotiškas fonas. Jis skiria smulkius aprašymus atskiroms moters kūno dalims, rūpestingai analizuodamas jas[2]). Žymi vieta skiriama veidui, veido dalims. Rašytojas daugiausia kreipia dėmesio į akis. Garbingą vietą išorės aprašyme užima burna, lūpos — svarbus gašlumo elementas. Vadinasi, iš veido akys ir lūpos — žymiausi elementai A. France'o aprašymuose.

Bet yra ir kitos moters kūno dalys, kurios vaidina svarbią rolę rašytojo aprašymuose — pečiai, rankos, krūtinė, kojos ir tt. „Jos atidengti marškiniai, — sakoma vienoj romano „La rôtisserie de la reine Pédauque“ vietoj, — leido matyti mezginiuose besikilnojančią krūtinę, nelyginant gražų ir žydintį gimstančios rožės vaisių“...[3]). Arba: „Abate, — pasakė Kotrina (kunigui,

[1]) La rôtisserie de la reine Pédauque, p. 197.

[2]) Lahy-Hollebecque, A. France et la femme, p. 207—213.

[3]) La rôtisserie de la reine Pédauque, p. 153.

kurs papasakojo apie tai, kaip kadaise jis praleido naktį su viena mergina), — tamstos atsitikime yra vienas blogas dalykas — mergina (su kuria tamsta miegojai) neturėjo krūtinės. O moteris be krūtinės, kaip lova be priegalvio"...[1]).

A. France neužmiršta pažymėti moters tualeto ypatumų, kiek jie turi įtakos vyrui, vyro seksualumui. Prof. Haddock („L'île des Pingouins") tvirtina vienam savo straipsny, įdėtam į „La Revue anthropologique", „kad moteris nedaro civilizuotam vyrui ryškiai erotiško įspūdžio, jei jos koja nesudaro (batuko kurkomis) su žeme 25 laipsnių kampo. Jei sudaromas 35 laipsnių kampas, erotiškas įspūdis... darosi aštresnis... Del to provincijos damos (neparyžietės), turėdamos žemas kurkas, maža tetraukia (bent kada jos stovi) ir lengvai (del to) išlaiko savo dorą"...[2]).

Moteris turinti stropiai žiūrėti, mano autorius, kad jos tualetas, apdarai būtų suderinti su jos judesiais. Kai moteris vaikščioja, ji turinti būt apsitaisiusi, todel kad tada josios tualetas pabrėžia kūno formas. Kai moteris nejuda, josios formų grožis bus matyti geriausiai, kada ji bus nuoga[3]). Apskritai imant, moteris geriau daranti pasirinkdama sau apdarus, tualetą, atsakantį savo kūnui, savo figūros tipui, nekaip aklai sekdama madą.

Be akies, optinių įspūdžių (visa, kas aukščiau pasakyta, yra susiję su regėjimo įspūdžiais), A. France'ui svarbūs ir akustiniai (klausos) įspūdžiai — moters balsas, jo tembras. Vis delto klausos įspūdžiai rašytojo aprašymuose ne tiek dažni, nevaidina tokios ypatingos rolės, kaip kad regėjimo. Reikia pabrėžti dar, kad kvapas ir prisilietimas užima palyginti nežymią rolę A. France'o grožinėse priemonėse. Čia jis visiškai skiriasi, sakysim, nuo Guy de Maupassant'o, kuriam kvapas ir prisilietimas sudarydavo pagrindinį erotizmo elementą, pagrindinį traukiamosios moters jėgos elementą. Be abejo, tai yra primityvesni erotizmo akstinai, nekaip aukštesnieji pojūčiai: regėjimo, klausos. Neužmirškime, kad A. France'ui daugiausia rūpi „civilizuotas žmogus" ir „civilizuoti erotizmo elementai", jei taip galima būtų pasakyti.

---

[1]) La rôtisserie de la reine Pédauque, p. 204.

[2]) L'île des Pingouins, p. 375–376.

[3]) Le lys rouge, p. 319.

Rašytojas, piešdamas savo moterų kūną, jo žavingumą, kartais pabrėžia, kad to kūno, tikriau, to „kūno sielos“, negalima esą nupasakoti žodžiais. Jame glūdinti paslaptinga galia (kai kurių moterų ypatumas), neįveikiami burtai. Ir tuo moteris daugiausia naudojasi išvesdama vyrą iš proto. Ar duoda ji vyrui laimės savo „kūno siela“, tai jau kitas dalykas. „Moteris duoda savo gyvenime tik dvi laimingas dienas: savo vestuvių dieną ir savo mirties dieną“.

X.

Gamtos jausmas A. France'o romanuose.

Gamtos jausmo rolė A. France'o romanuose. — Ar yra rašytojas klasikinis ar romantinis peizažistas?

Faktiškas A. France'o gamtos atvaizdavimų patikrinimas. — Prancūziški peizažai. — Ruduo. — Žiema. — Pavasaris. — Vasaros nakties peizažai.

Italijos peizažai. — Florencijos peizažas. — Siennos vaizdelis. — Neapolio peizažas. — Klausos metafora „juokėsi Vezuvijus".

Egipto, Nilo peizažas. — Peizažo gašlumas, „karštas nuovargis". — Poetiškoji A. France'o peizažisto politra. — Banališkumas ir monotoniškumas metaforų. — Rašytojo gamtos vaizdelių efektų priežastys.

Išvados.

Analizuodami A. France'o romanų, beletristikos ypatumus, mes negalim palikti vieno dalyko, kurs daug ką sako apie rašytoją, apie romanistą. Tasai dalykas yra gamtos jausmo atvaizdavimas. Gamtos jausmas yra ingredientas, kurs nuo Rousseau laikų vaidina nemažą rolę romane.

Ar gamtos jausmas užima svarbią vietą A. France'o romanuose? Į šitą klausimą mes galėtum, su kai kuriu tikrumu, atsakyti a priori, pasiremdami bendrąja rašytojo fizionomija, jo klasikinėmis tendencijomis, jo priešingumu romantizmui, įvairiausiuose tos pakraipos pasireiškimuose. Romantinė mokykla įvedė gamtos jausmą kaipo vieną svarbiausių resursų, kaipo vieną svarbiausių poetiškos kūrybos ingredientų.

Klasikiniai rašytojai (antikiniai) žinojo tą jausmą, bet išreikšdavo jį labai nuosaikiai, taip sakant, tarp kitko, vaizdui papildyti. Trumpas, epizodiškas klasikinių rašytojų gamtos jausmas buvo išreikšiamas daugiausia dienos peizažuose, šiltuose, minkštuose peizažuose. Jų mėgstamiausias peizažas — idilinis (ežero,

upės) — švelnūs tonai, spalvos, formos, sušvelnintų geometrinių formų peizažas, peizažas skulptūriškas, bareljefiškas, peizažas tvarkos, ramumo, harmonijos, kontempliacijos. Jei sutinkami jų raštuose nakties peizažai — tie peizažai kupini malonaus ramumo (mes pasakytum dabar — švelnios melancholijos). Klasikinis peizažas, kartoju, yra par excellence peizažas vasaros, dienos, idilinis, ramus, skulptūriškas, tylus, kontempliacinis.

Ne toks yra romantikų peizažas. Romantinis peizažas yra peizažas par excellence nakties, neramus, audringas, paslaptingas, mistiškas. Tai — audrų ir vėjų peizažas, daugiausia rudens ir žiemos peizažas. Tai — jūros, putojančios, audringos jūros peizažas. Tai — dažnai muzikalinis peizažas ta prasme, kad jis impresionistiškai sukelia visokius pergyvenimus, visokią nuotaiką, daro iš dalies tai, ką daro muzika. Romantinis peizažas nemėgsta dienos, šilimos, saulės, ramumo, tylos, kontempliacijos, skulptūriškumo — linijų ir formų ryškumo. Regėjimo (iš dalies palytėjimo) vaizdai, kaipo vyriausios, svarbiausios technikinės grožinės klasikinio peizažisto priemonės, pakeičiami daugiausia klausos vaizdais romantiko peizažuose. Charakteringiausių (drauge ir primityviausių) klasikinių ir romantinių peizažų galima rasti Homero ir Ossiano kūriniuose.

Turėdami galvoje A. France'o rašytojo psichologiją, tos psichologijos ypatumus, rašytojo klasikines simpatijas, mes galim, iš anksto numatyti, kad jo gamtos jausmas bus klasikinio tipo, kad jo grožinės kūrybos peizažai bus daugiausia klasikiniai peizažai, t. y. saulės, vasaros, idilijos, ramūs, harmoningi, skulptūriški peizažai. Pažiūrėsime, įsitikinsime, taip sakant, empiriškai, ar teisingas yra tas mūsų spėliojimas ar ne.

Pirmiausia, kas krinta į akį, bestudijuojant A. France'o beletristiką išreikšto joj gamtos jausmo prasme — tai be galo nežymi rolė to jausmo bendroj kitų grožinių (dailingų) ingredientų sumoj. Paimkim, pav., jo geriausius dalykus. Beskaitant, sakysim, „Le crime de Sylvestre Bonnard", jūs rasite labai nedaug vietų, skirtų gamtos jausmui. Gal kokias penkias, šešias vietas. Ir tik dvi iš jų kiek ryškesnės; kitos visai nežymios. Maža to: tos ryškesnėsės vietos taip supainiotos su personažų mintimis, su pašaliniais dalykais, jog faktiškai negalima net pasakyti, kad tai yra peizažo atvaizdavimas tikra to žodžio prasme.

„Taisoj“ yra vienas gražus Egipto, Nilo peizažas ir keli trumpučiai, maža tesaką, vieno ar kelių sakinių peizažai, kaip antai: „Diena pakilo rausva ant miesto“ („Le jour se leva rose sur la ville“).

„Le lys rouge“ turi penkis — šešis Italijos, Florencijos peizažus, kurių du — trys verti peizažo vardo iš tikrųjų. „Les dieux ont soif“ veik neturi peizažų, be neapibrėžtų Paryžiaus apylinkių vaizdų.

Ypatingai „mizernai“ atrodo gamtos jausmas grynai prancūzų aplinkos romanuose. Sutinkami čia, tiesa, kada-ne-kada tipingi prancūzų peizažai, bet autorius paprastai tenkinasi vietos vaizdų minimumu. Vargais negalais gali surasti, skaitydamas tuos romanuos, kelias frazes, kurios neva turi parodyti rašytojo gamtos jausmą.

Vadinasi, vienas faktiškas patikrinimas romanų vietų, skirtų gamtos jausmui, rodo, kad A. France labai šykštus gamtos aprašymams, ypač prancūzų gamtos. (Yra, teisybė, kritikų, tvirtinančių, kad A. France esąs puikus prancūzų gamtos atvaizduotojas, bet tai iš piršto išlaužti tvirtinimai). Jei A. France nelabai mėgsta aprašinėti gamtą, tai, žinoma, dar nereiškia, kad jis nemoka jos aprašyti. Taip toli gražu nėra. Bet to noro, deja, rašytojui dažniausiai trūksta. Rašytojo intelektualizmas vertė jį maža kreipti dėmesio į gamtą. Jis ją mėgsta tik tiek (ir tai pripuolamai), kiek ji atrodo jam jo artistinių pojūčių įkūnijimu. Gamta negalėjo būti intiminė rašytojo pergyvenimų konfidentė jau vien del to, kad jo būtybė visuomet buvo idėjų ir gašlumo valdžioje.

Vis delto imsim „meškerioti“ peizažus A. France'o romanuose. Daug ir ilgai mes turim knistis jo knygose, kol surasime vieną kitą vietą, atvaizduojančią, sakysim, kažką panašaus į rudens peizažą: „Aš jums papasakosiu dabar, — sako autorius romane „Le livre de mon ami“, — ką man primena kasmet neramus rudens dangus, pirmieji pietūs prie lempos, ir lapai, geltonuoją drebančiuose medžiuose, aš jums tuojau papasakosiu apie tai, ką aš matau eidamas Liuksemburgo sodu pirmomis spalių mėnesio dienomis, kai jis (sodas) šiek tiek liūdnas ir gražesnis nekaip kitados, todel kad tai yra laikas, kada lapai krinta viens paskui kitą ant baltų statulų pečių“...[1]).

[1]) Le livre de mon ami, p. 154—155.

Ką šioj ištraukoj mes galėtum pavadinti peizažu? Tur būt tik tokius dalykus, kaip: „neramus rudens dangus“; „šiek tiek liūdnas ir gražesnis nekaip kitados“ Liuksemburgo sodas (bet tai bendras, nieko nesakąs rudens peizažo „štampas“); „lapai krinta viens paskui kitą ant baltų statulų pečių“ (klasikinė, skulptūriška reminiscenciją, natūrali A. France'ui estetui, statulų mėgėjui, klasikui) ir tt.

Ne geriau ir su žiemos peizažu. Po ilgų ieškojimų man pavyko surasti šie trys trumpučiai žiemos peizažai (prancūziški): „Jie ėjo gatvėmis, šviesiomis nuo ūmo sausio purvo“... „Sniegas, padengęs žemę, rudoj dangaus šviesoj, darė orą nebylį ir kurčią“...[1]). Iš de Brécé pilies buvo matyti „parko medžiai, žiemos sumažinti, ir baltos statulos vienos purpurinės alėjos gilumoj...; saulei leidžiantis nusileidusi žemė atidengdavo dangų ir saulę, kaip mitologinį šviesos ir aukso kiaušinį, sumuštą, išblaškytą debesiuose“...[2]). Ir čia autorius negali nepanaudoti klasikinių reminiscencijų — „baltos statulos“, „mitologinis kiaušinis“. Galima net būtų pasakyti, kad šios reminiscencijos kiek pateisina autoriaus akyse visą žiemos prancūzų peizažo raison d'être.

Kur kas geriau pavykęs A. France'ui pavasario (prancūziškas) peizažas. Galima surasti vietų (tokių vietų taip pat nedaug) kad ir tokių: „Guobos vos pridengė savo tamsius sąnarius žalumynu, švelniu, kaip dulkės, ir išblyškusiu. Bet ant kalvos, papuoštos senais mūrais, žydintieji sodų medžiai lenkė savo baltą galvą ar rausvus plaukus šviesiai ir drebančiai dienai, kuri juokėsi... Ir upė tolumoj, pilna pavasario vandenų, tekėjo, balta ir plika, vos bepaliesdama savo storomis šlaunimis senų topolių linijas, kurie laikė apsupę josios guolį, gašli, neįveikiama, vaisinga, amžina, tikra deivė, kaip anais laikais, kada romėniškos Galijos valtininkai jai aukodavo varinius pinigus ar statydavo jos garbei prieš Veneros ir Augusto šventovės akmens stulpus, kur galėjai matyti iškaltą valtį su jos irklais“...[3]).

A. France ne tik toj vietoj pasirenka upės peizažą. Įsidėmėkite tipingus mūsų rašytojui vaizdus, palyginimus: upė ly-

[1]) La rôtisserie de la reine Pédauque, p. 63.
[2]) L'anneau d'améthyste, p. 70.
[3]) Le mannequin d'osier, p. 220—221.

ginama su nuoga, gašlia moterimi, upės krantai — su moters šlaunimis. Charakteringa taip pat klasikinė reminiscencija — Veneros ir Augusto šventovės.

Į vasaros (prancūziškos) peizažą A. France žiūri kur kas maloniau. Vietų, skirtų tokiam peizažui, galima sutikti jo grožiniuose raštuose palyginti daugiau. Jų tarpe yra tikrai gražių peizažų: „Takelis ėjo, — sako autorius vienoj vietoj[1]), — prie ežero kranto, kurs pasirodė dviem vaikam savo alpstančiam ir tyliam grožy. Verbos išplėtė aplink save ant kranto savo švelnius lapus. Nendrės siūbavo savo darniomis galvelėmis ir savo plonais stiebais; jos sudarydavo drebančias saleles, aplink kurias vandeninės lelijos skleidė savo didelius lapus širdies pavidalo ir savo gėlės balta odele. Tose žydinčiose salelėse žiogai, smaragdų ar safirų krūtine ir liepsnotais sparneliais, žymėjo savo skridimu kreivas, staiga belūžtančias linijas. Ir dvejetas vaikų panėrė su pasigėrėjimu savo karštas kojas drėgnam smėly... Ajerai siuntė jiems savo kuklaus stiebo dvelkimą, aplink juos vandeniniai augalai skleidė savo mezginius miegančiam vandens krante"...

Ežero vasaros peizažui, kaip matot, A. France skiria tikrą miniatiūrinę „nature". Pažymėtina, kad viešpatauja čia regėjimo vaizdai. Akustinių ar kitų vaizdų nėra, be „karštų kojų". Peizažas yra grynai klasikiškas, nebylys.

Kartais į dienos, vasaros saulėtą peizažą įsiskverbia panteistiški tonai, ar bent kažkas primenančio tuos tonus. S. Bonnard sėdi vieną vasaros dieną ąžuolų ūksmėje. Jam rodosi, kad prisilietęs žemės jis, kaip antikinis Antėjas, pajaunėjęs, pasidaręs kitoks: „Niekuomet, — sako jis, — gėlių ir šlapių lapų kvapas, niekuomet dangaus grožis ir galingas medžių ramumas taip nesisunkė į mano jausmus, į mano sielą... Aš sėdėjau kelio ūksmėje, mažam ąžuolyne. Ir ten aš prižadėjau nemirti, ar bent nesutikti mirti tol, kol aš vėl nesėsiu po ąžuolu, kur aš galėčiau mąstyti apie sielą ir paskutinius žmogaus tikslus. Bitelė, kurios tamsus pilvelis žibėjo saulės spinduliuose, kaip seno aukso šarvai, nutūpė ant margos gėlės. Aš pamačiau, kad tarp augalo ir vabzdžio buvo visiška simpatija... Sudiev, tariau aš gėlei ir

[1]) Balthasar, p. 189.

bitelei, sudiev. Ar gausiu aš dar kurį laiką pagyventi, kad galėčiau atspėti jūsų harmonijos paslaptį"...[1]).

„Naktis išplėtė savo ramybę, — sako autorius Bonnard'o lūpomis, — ant tylios sodžiaus apylinkės. Žemė, per dieną įkaitinta sunkios saulės,... skleidė stiprų ir šiltą kvapą... Apačioj, prie pat žemės žolių, kvapai dvelkė sunkiai... Po pusės amžiaus kyla atsiminimai visiškai aiškūs mano sielos paviršiuje, po šiuo žvaigždėtu dangum, kursai nepasikeitė, ir kurio nepasikeitusį ir ryškų žibėjimą pamatys... daug tokių mokinių, kokis aš buvau, kol tapau mokslininku su sloga ir žilais plaukais... Žvaigždės, žibėjusios viršuj lengvos ar sunkios mano pirmatakų galvos, jums šviečiant aš jaučiu bekylantį many liūdną gailestį"...[2]).

Charakteringas tame vaizdely autoriaus naudojimasis „kvapais", žolių kvapais. Žvaigždės, kaipo vyraujantis landšafto objektas, rodo, tarp kitko, vad. landšafto herojiškumą, jo kilnumą.

„Gražoji naktis! — randame kitą tame pat romane vietą[3]). — Ji viešpatauja kilniam nuovargy žmonėms ir gyvuliams, kuriuos ji išvadavo iš jų kasdieninio jungo, ir aš jaučiu jos palaimintą įtaką"...

Vėl naktis rami, šilta, „klasikinio" tipo, kad ir tokioj „Le livre de mon ami" vietoj[4]): „Naktis buvo rami ir šilta. Permatomi šešėliai maudė šakas akacijų, kurių krintantieji žiedai, mes mateme, sudarė baltas juosteles mūsų kieme. Šuo miegojo iškišęs savo letenas iš būdos. Žemė iš tolo buvo suvilgyta dangaus mėlyne. Mes tylėjome visi trys"...

Ar vėl: „Naktis buvo gili. Mėnuo barstė į upę tekančius spindulius, kurie drebėjo joj (upėj) su žibintų atspindžiais. Naktinės peteliškės mus apsupo savo lengvomis srovėmis. Toksai saldumas ėjo iš dangaus, kad rodėsi jis (dangus) įmaišė pieno į žvaigždžių žibėjimą"...[5]). Čia mes turim retą mėnesienos pavyzdį. A. France, apskritai imant, nemėgsta mėnulio, tos romantikų „dievybės".

---

[1]) Le crime de Sylvestre Bonnard, 251 éd., p. 196—197.
[2]) Ibid., p. 97—99.
[3]) Ibid., p. 100—101.
[4]) Le livre de mon ami, p. 219.
[5]) La rôtisserie de la reine Pédauque, p. 141.

Štai beveik ryškiausi ir charakteringiausi prancūzų gamtos atvaizdai, kuriuos galime užtikti mūsų rašytojo romanuose.

A. France mėgsta pietų peizažą, pav., Italijos peizažą. Jis mėgsta egzotišką, saulėtą peizažą. Jis skiria, sakysim, egzotiškam peizažui, Egipto, Nilo peizažui, vieną gražiausių savo puslapių.

Italijos peizažai, Florencijos landšaftai sutinkami daugiausia romane „Raudonoji lelija". Jų kad ir nedaug, bet kai kurie tų peizažų išlaikyti gražiuose klasikiniuose tonuose ir, aiškus dalykas, su klasikinėmis reminiscencijomis. Florencijos dangus esąs nepaprastas: „Florencijos dangus, lengvas ir subtelus, maitina gražias žmonių idėjas"[1]).

Italijos (Florencijos) pavasario peizažas sužavi rašytoją: „Drėgnas oras, sušvelnintas saulės dar silpnos ir jau prakilnios, sukeldavo neramaus pavasario saldumo. Tereza, pasirėmusi ant baliustrados, maudė savo akis šviesoj. Prie josios kojų kiparisai kėlė savo juodus garbiniuotus plaukus, o alyvų medžiai buvo nelyginant avinėliai kalvose. Slėnio gilumoj Florencija kėlė savo šventoves, savo bokštus ir aibę savo raudonų stogų, pro kuriuos Arno vos leido dasiprotėti apie save savo vingiuota linija. Toliau mėlynavo kalvos"...[2]).

Florencijos peizažas — privilegijuotas peizažas A. France'o akyse. Mat, tasai peizažas nepaprastai dailingas, skulptūriškas, klasikinis: „Niekur kitur gamta nėra tiek subteli, elegantiška, rafinuota. Dievas (stabmeldiškas), padaręs Florencijos kalvas, buvo menininkas. O, jis buvo auksakalys, gravierius, medalionų skulptorius, tapytojas; jis buvo florentietis... Tasai peizažas... yra antikinio modelio ir turi brangios tapybos grožio... Štai ir kitas dalykas, kurio aš nemoku pasakyti..., ir kursai yra tikras dalykas... Žiūrėkite, žiūrėkite daug: jūs atidengsite melancholiją tų kalvų apsupančių Florenciją, jūs pamatysite saldų liūdesį, kylantį iš numirėlių žemės, (t. y. iš žemės kadaise čia gyvenusių klasikinio meno žinovų)"...[3]). Tasai peizažas visiškai pareina nuo dailingų klasikinių autoriaus reminiscencijų.

---

[1]) Le lys rouge, p. 90.
[2]) Ibid., p. 127.
[3]) Ibid., p. 127—128.

Kartais rašytojas perneša charakteringus Italijos, Florencijos peizažo ypatumus į psichologinę sritį, „antropomorfizuoja“ peizažą viena kita fraze: „Ir lengvas džiaugsmas nužengė iš dangaus ant žemės“...[1]).

Apskritai imant, Italijos peizažai, ne tik Florencijos, be galo malonūs A. France'ui. Štai, sakysim, pavasario vakaro Siennoj vaizdelis: „Aš buvau Siennoj pavasarį... Vakare išėjau pasivaikščioti... tuščiu Monte Oliveto keliu, kur prieblandoj dideli balti poriniai jaučiai traukė, kaip seno Evandro laikais, sodiečio vežimą... Miesto varpai skambino ramią dienos mirtį, ir vakaro purpuras puolė su melancholingu didingumu ant žemos kalvų grandinės. Kai jau juodi varnų eskadronai pasiekė miesto pilį, opalų danguje vienas tik vanagas kraipė savo nejudamus sparnus... Aš ėjau priešaky tylėjimo, tuštumos ir saldžių baimių, kurios didėjo prieš mane. Nejučiomis nakties banga užliejo apylinkes. Begalinis žvaigždžių žvilgsnis mirkčiojo danguje. Ir tamsumoj ugninės musės drebino krūmuose savo meilės šviesą. Pakely jos (musės) vibravo žolėse ir krūmuose ieškodamos viena kitos, ir kartais geismo šaukiamos braižė skraidydamos viršuj kelio ugninį ratą“...[2]).

Ir vėl mes turim nebylį peizažą („aš ėjau priešaky tylėjimo“...), raminančius tonus („melancholingas didingumas“, „rami dienos mirtis“). Vaizdelio epilogas — meilingas ugninių musių žaidimas — savotiškas Veneros pasveikinimas.

Neapolio peizažas, (teisybė, romėnų laikais) rodosi A. France'ui tikrai klasikiniu del savo linijų grynumo: „Pasiekęs kalno viršūnę, jis (Lamia) atsisėdo prie takelio... ir ėmė žiūrėti į tą puikų peizažą. Kairėje nuo jo traukėsi pamėlynavę ir apnuoginti... laukai iki pat Kūmų griuvėsių. Dešinėje — Mizenos įlanka įsmeigė savo aštrų pentiną į Tirenų jūrą. Prie jo kojų, į vakarus, turtingos Bajos, prisilaikydamos darnaus kranto lanksmo, išplėtė savo sodus, savo puikias vilas, apgyventas statulų, portikų, marmurinių terasų mėlynos jūros krante, kur žaidė delfinai. Prieš jį, iš kitos pusės įlankos, Kampanijoj, žibėjo paauksuotos žemos saulės šventovės, kurias iš tolo vainikavo Pozilipo lauro medžiai, ir horizonto gilumoj juokėsi Vezuvijus“...[3]).

[1]) Le lys rouge, p. 235.
[2]) Le puits de Sainte-Claire, p. 16—17.
[3]) L'étui de nacre, Le procurateur de Judée, p. 5.

Čia mums krinta į akį ta neįprastoji A. France'o peizažams klausos metafora, žinoma jau antikiniams rašytojams: „juokėsi Vezuvijus“ (Sofoklio yra: „juokėsi jūra“). Bet, jei mes atsiminsime, kad pirmam „Le procurateur de Judée“ leidime buvo: „rūko Vezuvijus“ (vienas kritikas nurodė A. France'ui, kad Vezuvijus negalėjęs rūkti 50-tų metų gale po Kr., — pasakojimo laikas — todel kad vulkanas pradėjęs veikti tik 79 m. po Kr.) — tas neįprastas mūsų rašytojui vaizdas: „juokėsi Vezuvijus“ paaiškinamas kaipo savotiškas metaforiškas malum necessarium (reikėjo juk rasti vaizdas, metafora susijusi su Vezuvijum: jei Vezuvijus nerūko, tai ką gi jis galėjo daryti? Kiek vykusi toji metafora — tai jau kitas klausimas). Reikia pažymėti, kad dar vienoj A. France'o raštų vietoj pasitaiko toji klausos metafora: „diena, kuri juokėsi“ („Le mannequin d'osier“, p. 220). Matyt, A. France'ui ši metafora yra daugiau optiškai akustiška, nekaip vien klausos.

Iš visų pilnų A. France'o peizažų, dailingiausias, gražiausias ir „skulptūriškiausias“ bus saulėtas, egzotiškas Egipto, Nilo peizažas jo puikaus romano „Thaïs“ pradžioje: „Rytą jis (Pafnucijus) pamatė ibisus, nejudamai stovinčius ant vienos kojos vandenų krante, kuriuose atsispindėjo jų kaklai balzgani ir ružavi. Verbos ištiesė toli krantuose savo švelniai pilkus lapus; garniai skrajojo trikampiais šviesiam danguje ir buvo girdėti lendrėse nematomų gandrų klykavimai. Upė rito, kiek galėjo užmatyt akis, savo plačius, žalius vandenis, kur burės slido, kaip paukščio sparnai, kur šen ir ten, ant kranto, stovėjo, atsispindėdami vandeny, balti namai, o viršuj jų (vandenų) plaukė toli lengvas rūkas, tuo metu, kai salelės, sunkios nuo palmių gėlių ir vaisių, leido skristi iš savo ūksmingų vietų triukšmingiems debesims ančių, žąsų, flamingų... Kairėje, vaisingas slėnis ištiesė iki pat tyrų savo laukus ir savo sodus, kurie virpėjo džiaugsmingai, saulė auksavo varpas, ir žemės vaisingumas sklido kvepančiose dulkėse“...

Originalus tekstas duoda nuostabią frazių harmoniją, nuostabų švelnių žodžių (fonetiškai) parinkimą. Čia A. France yra tikras karalius: „Au matin, il vit des ibis immobiles sur une patte, au bord de l'eau, qui reflétait leur cou pâle et rose. Les saules étendaient au loin sur la berge leur doux feuillage gris; des grues

volaient en triangle dans le ciel clair et l'on entendait parmi les roseaux le cri des hérons invisibles. Le fleuve roulait à perte de vue ses larges eaux vertes où des voiles glissaient comme des ailes d'oiseaux, où, çà et là, au bord, se mirait une maison blanche, et sur lesquelles flottaient au loin des vapeurs légères, tandis que des îles, lourdes de palmes, de fleurs et de fruits, laissaient s'échapper de leurs ombres des nuées bruyantes de canards, d'oies, de flamants... A gauche, la grasse vallée étendait jusqu'au désert ses champs et ses vergers qui frissonnaient dans la joie, le soleil dorait les épis, et la fécondité de la terre s'exhalait en poussières odorantes"...[1]).

Beskaitant tos rūšies fragmentus, žmogus patiria, teisingu prof. Michaut pastebėjimu, savotiško fizinio malonumo. „Juose yra kažkas daugiau nekaip harmoningos frazės, daugiau nekaip meilūs žodžiai, daugiau nekaip užburti vaizdai, daugiau nekaip vaizdai viliotojai. Juose jaučiamas... — kažin koks karštas nuovargis... Tos vietos visos drauge — ir švelnios ir gašlios, ir gašlūs ir švelnūs savo visumoj tie jausmai, kuriuos jos sužadina, todel kad pati siela, ten atsispindinti — be galo gašli ir švelni"...[2]).

Be abejo, daug yra gašlumo A. France'o gamtos jausme, jo peizažuose. Atsiminkim upę moters pavidalo, „savo storomis šlaunimis vos bepaliečiančią grakščių topolių linijas". Be abejo, nemaža ir švelnumo, dalikatnumo A. France'o peizažuose, to „karšto nuovargio", kurio ypač tiek daug Egipto, Nilo peizaže. Bet kad jo vaizdai, jo metaforos patys savaime jaudintų, stebintų savo netikėtinumu ar originalumu — tai vargu bau galima tvirtinti.

Tikrai, paimkim poetišką jo peizažų politrą, charakteringiausius jo vaizdus: „lapai pageltę ant medžių"; „lapai krintantieji viens paskui kitą ant baltų statulų pečių"; „purpurinės alėjos gilumoj stovėjo baltos statulos"; „verbos skėtė savo švelnius lapus"; „vandens augalai paleido savo mezginius"; žiogai smaragdų ar safirų krūtine"; „galingas medžių ramumas"; „naktis išplėtė savo ramumą"; „permatomas šešėlis maudė švelnias garbiniuotas akacijos šakas"; „mėnuo paleido į upę virpančius bliz-

[1]) Thaïs, p. 36—37.
[2]) Michaut, A. France, p. 272—273.

gėjimus“; „drėgnas oras skleidė neramaus pavasario saldumą“; „kiparisai kėlė savo tamsias garbiniuotas viršūnes“; „vakaro purpuras krito su melancholingu didingumu“; „tamsumoj ugninės musės virpina savo meilės šviesą“; „opalų danguje vienas tik vanagas judino savo sparnus“; „turtingos Bajos išplėtė... savo vilas apgyventas statulų, portikų, marmurinių terasų“; „verbos skėtė toli krantuose savo švelniai pilkus lapus“; „saulės paauksuotos verbos“; „burės slinko, kaip paukščio sparnai“ ir tt. ir tt.

Aišku, kad visi tie „lapai pageltę ant medžių ir krintantieji viens paskui kitą“, visos tos „purpurinės alėjos“, „verbos skėčiančios savo švelnius lapus“, vienoj vietoj, ir „savo švelniai pilkus lapus“ — kitoj, visi tie „žiogai safirų krūtine“, visi tie kiparisai „su garbiniuotomis viršūnėmis“, visi tie „purpuriniai vakarai“, „opalų dangus“, „auksinės musės“, visos tos „vilos apgyventos statulų, portikų“, visos tos „saulės paauksuotos verbos“ ir tt. ir tt. — tie vaizdai, tos metaforos, be abejo, beveik visi šabloniški, nudėvėti, nuvalkioti poetų ir rašytojų visų šalių ir tautų per XIX amžių.

Be to, tie vaizdai, be galo monotoniški. Nekalbant jau apie tai, kad jie veik visi pareina nuo optinio tipo vaizdų, kad jie be galo aprėžti, — jie stebina dar savo niuansų neturtingumu, savo pasikartojimais: „vakaro purpurai“, „verbos su švelniais lapais“, „burės, kaip paukščio sparnai“, „apylinkės saulės paauksuotos“ ir tt.

Kartoju, poetiškos priemonės, poetiška A. France'o peizažų politra daugeliu atvejų yra bendros gamtos jausmo vietos, duotos dar XVIII amž. gale prancūzų rašytojo Bernardin de Saint-Pierre'o (romano „Paul et Virginie“ autoriaus). Kyla klausimas, kaip rašytojas sugeba kartais savo peizažais daryti įspūdžio, ir tai nemažo įspūdžio?

Mat, A. France moka kombinuoti, moka su banališkomis priemonėmis, su banališkomis spalvomis sukurti, kaip mes matėme, puikią visumą. Kodel gi? Čia, be abejo, vaidina svarbią rolę, pirmiausia, vykęs šabloniškų peizažo elementų sugrupavimas, didinąs, stiprinąs jų silpną skyrium paimtą efektą. Čia taip pat turi didelės reikšmės įnešimas gašlumo, atskirų peizažų dalių personifikacija, suteikimas peizažui gyvybės, jo pripildymas „karšto nuovargio“. Bet daugiausia A. France'o peizažų efektų reikia

ieškoti ypatumuose jo stiliaus, nuostabiai harmoningo, nuostabiai ritmingo, kur frazės glamonėja ausį savo žodžių muzika.

Kurių konkrečių išvadų mes galėtum padaryti suglaudę visa, kas buvo sakyta apie A. France'o gamtos jausmą?

1°. Gamtos jausmo atvaizdavimo A. France'o grožinėj kūryboj yra labai nedaug.

2°. Intimiškiausiuose rašytojo kūriniuose, t. y. romanuose autobiografinio ar artimo jiems tipo („Le livre de mon ami", „Le crime de Sylvestre Bonnard") galima rasti viso labo kelis (penkis—šešis) vaizdus ir tai trumpus.

3°. A. France dažniausiai sumaišo savo peizažą su personažų pergyvenimais ar jų idėjomis.

4°. Rašytojo peizažai galima suskirstyti į dvi rūšis: prancūziškuosius peizažus ir pietų (Italijos, egzotiškus) peizažus.

5°. Iš sezoninių prancūziškų peizažų A. France mėgsta pavasario, o ypatingai vasaros peizažus. Rudens ir žiemos peizažai jam nemalonūs, labai trumpai ir pripuolamai atvaizduojami. Gausingiausias iš jo prancūziškų peizažų bus vasaros, švelnios, šiltos, žvaigždėtos nakties peizažas.

6°. Aiški A. France'o simpatija vasaros, šiltam, „saldžiam" nakties peizažui pareina, matyt, nuo jo gašlumo.

7°. Rašytojas labai mėgsta pietų peizažą, todel kad jame daugiau klasikiškų atsiminimų. Jo egzotiškas Egipto, Nilo peizažas, gal būt, susijęs jo galvoje su Aleksandrija, su helleniškais atsiminimais.

8°. Iš Italijos peizažų autorius labiausiai mėgsta Florencijos peizažą, kaipo artistiškiausią, klasikiškiausią, skulptūriškiausią, kaipo peizažą „antikinio modelio ir turintį brangiosios tapybos grožio".

9°. Atvaizduodamas savo gamtos jausmą, kurdamas savo peizažus, A. France dažnai naudojasi klasikinėmis reminiscencijomis, klasikiškos dailės atsiminimais. Peizažas jo akyse daugiau įgauna vertės nuo marmurinių statulų, portikų, ar net nuo atsiminimų, kad kadaise jis (peizažas) turėjęs dailės dalykų.

10°. A. France'o romanuose nerasi kalnų landšaftų, neramaus, audringo jūros peizažo, audringo nakties peizažo, mėnulio ir debesų peizažo, mistiškų nakties atvaizdavimų, apskritai imant, betvarkiškų, neaiškių peizažų.

11°. Rašytojo poetiškos priemonės, poetiškoji politra gamtos paveiksluose, jo palyginimai, metaforos — neoriginalūs, šabloniški. Daugiausia — tai bendros vietos, senai kitų panaudotos. Veik išimtinai — tai vaizdai optinio tipo, gan monotoniški, kai kada kartojami.

12°. Su banališkomis priemonėmis A. France moka sukomponuoti puikų gamtos vaizdą, vykusiai sugrupuodamas peizažo elementus, įnešdamas gašlumo, gyvybės, sudvasindamas peizažą, o ypač pasinaudodamas savo harmoningu, muzikaliu, krištoliškai klasikiniu, ausį glamonėjančiu stilium.

13°. Rašytojo pamėgimas saulėto, šilto, vasaros, ramaus, idilinio, harmoningo peizažo, peizažo tvarkos, proporcijos, švelnių geometrinių linijų ir formų, peizažo skulptūriško par excellence; vyravimas A. France'o peizažisto politroj veik išimtinai optinių, regėjimo vaizdų, tam tikras tų vaizdų monotoniškumas, gašlus džiaugsmas, autoriaus teikiamas tiems vaizdams; harmoningas, ritmingas, nuostabiai klasikinis jojo stilius — visa tai verčia mus laikyti romanisto gamtos jausmą klasikinio tipo, jo peizažus skirti prie klasikinių peizažų (t. y. mes priėjome tą pat išvadą, kuri buvo padaryta šios trumpos apžvalgos pradžioje, pasiremiant bendra A. France'o rašytojo psichologija).

XI.

A. France'o reikšmės problema.

Kodel sunku įvertinti A. France'o kūryba? — A. France'o filosofijos, skepticizmo įvertinimas. — Klerikališkos kritikos atstovas Noussanne. — Noussanne'o argumentacija. — Silpnos to A. France'o priešininko vietos. — Kritikas Brillant. — A. France'o apologetas G. Truc. — Truc'o panegirikas ir jo kritika. — Prof. Giraud ir A. France'o ironija. — Prof. Michaut. A. France'o rašytojo įvertinimas. — Kritikas Johannet griežtai diskredituoja A. France'ą visais atvejais.— Johannet aiškus šališkumas ir jo kritikos menkumas. — Truc del A. France'o rašytojo reikšmės. — A. France — didžiausias stilistas. — Truc'o apologijos kritika. — Rašytojo reikšmės išsprendimo bandymas.

Bendrosios A. France'o reikšmės problema. — Priešininkų: Noussanne'o, Johannet, Soupault nuomonės.—Garbintojų nuomonės: Truc. — Giraud įvertinimas. — Neutralios impresionistinės nuomonės.

Balansas. Paskutinis žodis del A. France'o reikšmės, del jo vietos literatūroj.

Įvertinti A. France'o kūryba jos visumoj — toli gražu nelengvas dalykas. Pirmiausia, jis buvo mūsų amžininkas. Mums trūksta laiko perspektyvos, be kurios sunku kas objektyviai spręsti. Mums sunku, kaipo rašytojo amžininkams, atsisakyti nuo mūsų simpatijų ir antipatijų. Mes perdaug, gal nesąmoningai, esame susiinteresavę tomis idėjomis, pažiūromis, jausmais, kurių šalininkas buvo A. France. Žodžiu, mes patys esame perdaug savo epochos žmonės, kad galėtum bešališkai įvertinti tos pat epochos rašytoją.

Kad mes galėtum apibrėžti rašytojo vietą literatūroj — šiuo atveju A. France'o vietą prancūzų literatūroj — reikia turėti pilno, išsemiamo supratimo apie visą tam tikros epochos lite-

ratūrinį vaizdą. Ar galim mes turėti tokio supratimo apie mūsų laikų prancūzų literatūrą? Aišku, kad ne. Mes galim kalbėti apie ją tik apytikriai, tik su tam tikru tikrumu. Mes nieko, ar beveik nieko, negalim pasakyti apie A. France'o įtaką net artimiausiam dešimtmečiui, nekalbant jau apie tolimesnę ateitį. O nustatyti įtaką, literatūrinę įtaką, be galo svarbu turint galvoj rašytojo, taip sakant, ierarchiją.

Yra dar vienas faktorius, kurs žymiai prisideda prie kritikos šališkumo, kurs neleidžia, ar maža teleidžia, objektyviai vertinti A. France'o kūrybą. Tasai faktorius yra rašytojo karingas ateizmas, jo antireligingumas, karingas antiklerikalizmas, jo revoliucingumas, bent teoretiškas, jo nusistatymas prieš buržuazinį pasaulį, jo socializmas, tiesa, kartais prieštaraująs jam pačiam. Iš anksto galima numatyti tas aistringumas, tas užpuolimų karštumas, kurių nesigaili krikščionybės, katalikybės adeptai — dešinieji. Antra vertus, kairieji, ateistai su nemažesniu griežtumu pasirengę iki paskutinosios ginti savo maître'ą.

Kad ir turėdami prieš save tokias sunkenybes, vis delto pasistengsime pasikelti į galimą bešališkumo, objektingumo aukštumą, pasistengsime, kiek tai galima mūsų sąlygomis, amžininkų sąlygomis, išspręsti aukščiau duotąją problemą sine ira et studio.

Norint nuodugniau išaiškinti A. France'o reikšmę, mums teks susipažinti su charakteringiausiomis, su ryškiausiai išreikštomis nuomonėmis vienos ir antros pusės, t. y. griežtai priešingos rašytojui (klerikališkos, dešinės), ir keliančios jį į padanges (ateistinės, kairės). Tuo būdu, mes susipažinsime su ryškiausiais contra ir pro, iš dalies su „neutraliais" rašytojo įvertinimais. Mes pasiklausysime A. France'o kūrybos prokurorų ir advokatų, darydami ta proga savo pastabas.

A. France'o kūrybos įvertinimą patogiausia bus suskirstyti taip: 1⁰ jo filosofijos, jo skepticizmo, jo idėjų reikšmė; 2⁰ jo įvertinimas tik iš literatūros pusės — ar žymus ar nežymus (o gal visai menkas) tasai rašytojas; 3⁰ bendras jo raštų, jo reikšmės įvertinimas, apibrėžimas jo vietos prancūzų literatūroj.

Praėjus mėnesiui po A. France'o mirties (rudenį 1924 m.), vienas be galo klerikališkas rašytojas ir kritikas, Henri de Noussanne, perskaitė Louvain'o universitete (katalikiškų tendencijų universitete, Belgijoj) lekciją, skirtą mirusiam rašytojui. Paskai-

toj atsilankė, tarp kitko, vienas kardinolas. Kiek vėliau toji lekcija išėjo nedidele knygele, antrašte: *Anatole France philosophe sceptique. Conférence donnée le 17 novembre 1924 par Henri de Noussanne, Paris, éd. Peyronnet, 1924.*

Noussanne nesigaili spalvų diskredituodamas A. France'ą filosofą, jo idėjas, jo skepticizmą. Susipažinsime su charakteringiausiomis vietomis to kritiko kataliko, to pikčiausio priešininko XIX amžiaus Voltaire'o pasauližiūros.

Visų pirmiausia Noussanne kaltina A. France'ą perdideliu svetimų minčių pasinaudojimu, idėjų originalumo stoka. Tiesa, kiek toliau, kritikas lyg pateisina tą pasinaudojimą, bet diskreditavimo faktas lieka. „Jis (A. France), — sako Noussanne, — pasakojo savo vaikystę ir jaunystę. Bet jis nieko nėra pasakęs apie tai, kad... jis skrajojo, kaip žvirblis, po buvusias jo kaimynystėje įstaigas... ir priprato sukti savo lizdą tarp svetimų knygų. Nekartą buvo išrodyta..., kad jis imdavosi sau turtą, kur tik rasdavo. Buvo ištartas net sunkus žodis — plagiatas... Atsitikdavo, kad A. France eidavo pertoli savo senų tekstų sunaudojime"...[1]).

Noussanne griežtai atsisako laikyti A. France'ą tikru skeptiku, o dar mažiau filosofu: „Sakoma, jis skeptikas: koksai paklydimas! Filosofijos jis turi nedaugiau kaip broliškumo ir humaniškumo jausmų... Tai — nesulyginamas švaistytojas... Žmoniškų pastangų sistemos prieš Begalybės paslaptį yra jam iliuzijos, su kuriomis jis žongliuoja. Iš tikrųjų, jis neapsistoja nei prie tiesos, nei prie paklydimo. Jam tai visa — iliuzijos medžiaga, kuria jis virtuoziškai žaidžia"...[2]).

A. France visai nesąs skeptikas. „Atvirkščiai, — tvirtina Noussanne, — jis tikintis, jis naivus, jis gyvena chimerų pasauly. Prisižiūrėkite arčiau: jam viskas įdomu, bet jis neapsistoja prie nieko... Renan, kurio jis jaunesnis papėdininkas, yra literatūrinės muzikos dirigentas. Išsižadėjęs savo pirmykščio tikėjimo, jis (Renan) pasilieka tarp žemės ir dangaus, kabodamas ant pažinimo medžio. Tai — poza, kurią jis maždaug išlaiko. A. France neišlaiko jokios pozos. Jis turi puslapių, galinčių su-

[1]) H. de Noussanne, A. France philosophe sceptique, 1924, p. 8.
[2]) Ibid., p. 11.

žavėti Rojų; kiek toliau jis sudegina juos, norėdamas uždegti Pragaro liepsną. Jis kelia (į padanges) Progresą ir Mokslą; kitam skyriuje jis juokiasi iš žmonių tikėjimo žmonišku tobulumu Mokslo išradimų pagalba"...[1]).

Noussanne smerkia A. France'ą už jo amžino svyravimo būklę. „Iš tikrųjų, — sako kritikas, — A. France visą savo gyvenimą bijojo pasilikti nejudamas savo nuomonėj. Jis bijojo apsistoti ties įsitikinimu ir ties neigimu. Jis visuomet apuostydavo idėjas ir daiktus, nešamus nuolatinės srovės. Bet filosofija nėra panika"...[2]).

A. France nebuvęs skeptikas todel, mano Noussanne, kad „nė vienas žmogus nebuvo labiau už jį prieštaraujantis, ilogingas, nepastovus. Skepticizmas, atvirkščiai, yra apibrėžtoji pažiūra"...[3]).

A. France nebuvęs filosofas, nutaria Noussanne, todel kad „jis pavargęs nuo idėjų, liovėsi įvairinęs savo (literatūrinį) repertuarą ir paskelbė dainuosiąs tik amžino pasipiktinimo dainą prieš socialinę tvarką. Jis niekuomet nebuvo filosofas, kaip kad manoma. Jis nepastebėjo... nekintamų dėsnių, tvarkančių žmonių visuomenės gyvavimą"...[4]).

A. France'o knygiškumas, tvirtina kritikas, rašytojo politikavimas (gyvenimo gale) susiaurinęs jo akiratį, padaręs jį nefilosofu. „Tas literatūros princas, — sako Noussanne, — uždarė sau dangų, nemanydamas apie tai... Viršuj savo galvos jis nematė nieko daugiau kaip tik popieriaus lubas, rašomo popieriaus lubas, senų knygų popieriaus ir, nelaimei, (gyvenimo) gale — laikraščių popieriaus"[5]).

Noussanne kaltina A. France'ą tendencingumu, antireliginiu tendencingumu. Beja, kritikas, tarp kitko, analizuoja garsiąją rašytojo novelę „Le procurateur de Judée". Tos novelės gale buvęs prokonsulas Pontijus Pilotas į savo draugo klausimą, ar galįs jis atsiminti kažkokį Jėzų Nazarietį, nukryžiuotą Jeruzalėj, po kai kurių pastangų atsiminti, atsako: „Jėzus? Jėzus iš Nazareto? Neatsimenu"...

---

[1]) Noussanne, A. France philosophe sceptique, p. 11.
[2]) Ibid., p. 12—13.
[3]) Ibid., p. 12.
[4]) Ibid., p. 19.
[5]) Ibid., p. 21.

„Ar šiam pasakojime nematyti kraštutiniausio tendencingumo? — pasipiktina Noussanne. — Ir štai padariniai (galimi ir perdėti, paties kritiko nuomone): kokia miestietė nebeina daugiau į bažnyčią, jos vyras įstoja į radikalų socialistų partiją, o auklėtojas (vaikų) pasiskelbia komunistu“...[1]).

A. France nesąs moralistas ar blogas moralistas, mano Noussanne. „Ką jis (A. France) pasakė, — klausia kritikas, — apie vaiką, apie tą gėlelę, apie tą šeimos ir visuomenės viltį? Kokią vietą užima vaikas jo raštuose? Jokios, be autobiografijos „Le petit Pierre“... O apie moterį, apie prancūzų moterį, rasės ir tėvynės globėją..., ką jis mano? Savo intelektualinio gyvenimo žydėjimo metu, kuo remdamasis tyrinėjo jis seserį, draugę, žmoną, auklėtoją? Paprastu kurtizanės mastu, daugiau ar mažiau pakeistu, pareinamai nuo epochų ir sąlygų reikalavimų, bet visuomet jos (jo moterys) laisvos nuo bet kurių pareigų, nuo nuopelnų; tai lėlės, paliktos savo gašlumo valiai“...[2]).

Noussanne, kad tai ir keista iš pradžių atrodo, nuolaidžiai, net teigiamai žiūri į A. France'o kritikos raštus. Jūs žinote kodel? Gal klerikališkas A. France'o kritikas patsai impresionistinės kritikos šalininkas? Nė kiek. Jis nuolaidus A. France'o kritikos kūriniams del to, kad rašytojas diskreditavo Zolą ir prancūzų natūralizmą (t. y., tarp kitko, antireliginę srovę). Tokią yra trumpai suglaudus Noussanne'o nuomonė apie A. France'ą filosofą.

Nesunku pastebėti silpnos, labai silpnos, tos kritikos vietos. Platus A. France'o idėjų pasisavinimas iš įvairių šaltinių, kuriuo kaltina Noussanne rašytoją, neturi jokios ypatingos reikšmės. Daugelis didžiųjų rašytojų (ir mąstytojų) „imdavosi sau medžiagos, kur tik jos rasdavo“ (atsiminkim Molière'ą).

Išrodydamas, kad A. France nesąs filosofas, Noussanne daugiausia argumentuoja bendromis, maža tesakančiomis vietomis ir vaizdais, argumentuoja, jei taip galima pasakyti, impresionistiškai. Tai A. France „žavįs savo idėjomis Rojų“, tai „uždegęs jomis Pragaro liepsną“. Tai jis nesąs panašus į „Renaną, literatūrinio orkestro dirigentą, kabantį ant pažinimo medžio“. Tai jis

---

[1]) Noussanne, A. France philosophe sceptique, p. 32.

[2]) Ibid., p. 38—39.

(A. France) teturįs „žodžių prestižą“, tai „nesulyginamas švaistytojas“ ir tt. ir tt. Tos rūšies „samprotavimai“ yra vien sąmojingas plepėjimas (geriausiu atveju), ne daugiau.

Ginčytinos, be galo ginčytinos tos vietos, kur Noussanne, neigdamas A. France'ą kaipo skeptiką, nurodo į tai, jog rašytojas bijojęs apsistoti ties įsitikinimu ir ties neigimu per visą savo gyvenimą, tuo tarpu kai skepticizmas esąs apibrėžtoji nuomonė. Mes pasakytum atvirkščiai: tai kaip tik kraštutinio ir nuoseklaus skepticizmo pasireiškimas — toji amžina svyravimo, abejojimo būklė, tasai atsisakymas nuo stabilizacijos savo idėjų. Be to, mes pridurtum, kad tai dar galėtų būti aukštesnės logikos pasireiškimas: jei visa, kas yra, yra nenutrūkstama daiktų ir fenomenų srovė (tegul ir iliuzorinių), jei visa, kas yra, yra amžinoj „tapimo“ būklėj („werden“, „devenir“) — kuri intelektualinė būklė geriausiai harmonizuoja su tuo, jei ne būklė amžino, nuolatinio svyravimo, nuolatinio, amžino intelektuališko „tapimo“ („werden“, „devenir“) būklė?

A. France nebuvęs filosofas, tvirtina Noussanne, todel kad jis nepastebėjęs „nekintamų dėsnių, tvarkančių žmonių visuomenės gyvavimą“. Įdomu būtų sutikti tokį žmogų (tikrą filosofą, kritiko nuomone), kurs galėtų pastebėti tuos dėsnius. Kas tikrai gali žinoti tuos dėsnius, žinoma, be krikščioniškų teologų, aiškinančių nežinomo ikso pagalba visa norima pageidaujamam nušvietime? Bet ar tai paaiškinimas? Be to, ar net slėpiningos dievybės pagalba gali „pastebėti nekintamus dėsnius, tvarkančius žmonių visuomenės gyvavimą“?

Tendencingas Noussanne'o naivumas (tur būt, nuduotas) nuostabus, kai jis vertina A. France'o kritikos raštus. Jis giria A. France'ą už jo diskreditavimą antikatalikiško natūralizmo su Zola priešaky. Ar galima su tokiu bažnytiniu kriteriumu rimtai vertinti kritikas, jo metodai, jo visi ypatumai?

Noussanne'o kaltinimas A. France'o antireliginiu tendencingumu, kursai matomas daugely jo raštų, maža ką sako; juo labiau, kad pats kritikas duoda kiekvienoj savo rašto vietoj religiško ultratendencingumo išrodymus.

Galima tik sutikti su Noussanne'u toj vietoj, kur jis neigia A. France'ą kaipo moralistą. Be abejo, A. France — menkas moralistas, ar net visai nemoralistas. Stoka jo kūryboj vaikų at-

vaizdavimo gal geriausiai rodo, kad jo nebūta moralisto. Taip pat reikia sutikti, kad jo pažiūros į moterį, į prancūzų moterį, yra be galo neigiamos, be galo subjektyvios, be galo nemoralios. Negi visos moterys, net dauguma jų, — vien tiktai gašlios, erotiškos lėlės? A. France perdaug paviršutiniškai atvaizduoja moterį, perdaug apdovanoja ją savo erotizmu. Yra moterų šiokių ir tokių.

Jei Noussanne, kad ir atstovaudamas ortodoksaliam katalikiškumui, prisilaiko savo kritikoj tam tikro mandagumo, kiti katalikiški kritikai nedaro jokių ceremonijų su A. France'u.

Štai, sakysim, nuomonė beletristo ir kritiko diletanto su ryškia katalikiška tendencija, M. Brillant'o (žurnale „La vie catholique", 18.-XI.-1924)[1]: „Negalima būti neteisingam jo (A. France'o) minčiai. Ji be galo silpna. Jo skepticizmas gan aprėžtas ir paviršutiniškas, nieku būdu nefilosofiškas, daugiau regimas, nekaip tikras, kurs vis delto ypatingai stebina skaitytoją; skepticizmas — sunku jam duoti tasai vardas, — kurs dažnai yra proto nerangumas ir pažiūrų siaurumas, kartais gašlumo palinkimas, visuomet — vienu ar kitu atžvilgiu — literatūrinė poza. Kiek daiktų jis nesuprato! Visiškai paprasta ir visiškai varginga toji mintis (A. France'o) pridarė daug pikto. Daug gilesnė ir daug stipresnė, be to, mažiau prieinama masėms, ji (toji mintis) būtų taip pat ir mažiau pavojinga... Bet jis (A. France) vulgarizavo nepastovias tėzes, uždrapiravo (jas) savo nepaprastai vilingam stiliuj... Deja, tai dėsnis, kad paprasčiausi, vidutiniški mintytojai yra tie, kurių reikia daugiausia bijoti. Kiek jaunų (o gal ir senų) galvų jis privertė svyruoti... Ach, jei dangus būtų panorėjęs, kad jis tikrai būtų skeptikas! Jis būtų padaręs (tuo atveju) mažiau pikto... Jis geriau būtų supratęs, be abejo, pasaulio ir šlovės tuštybę, kurią duoda literatūra. Ta prasme tikras skeptikas... tai mistikas, bet ne literatas — egoistas ir gašlus žmogus"...

Argumentacija, kaip matote, paprasto beletristiškai feljetoniško tipo. A. France'o proto nerangumas, menkumas ir tt. esą jo skepticizmo priežastys, — skepticizmo, kurs visuomet esąs „literatūrinė poza"?! „Kiek dalykų jis nesuprato!" — patetiškai

[1]) Noussanne, p. 14—16.

šaukia kritikas. Kurių dalykų? Į tai Brillant išmintingai neatsako, bet galima dasiprotėti, kad tie „kiek dalykų“ yra, aišku, dalykai susiję su katalikų bažnyčia, su jos mokslu, su jos organizacija.

Blogiausia, Brillant'o akyse, tai toji aplinkybė, kad „varginga“ A. France'o mintis padariusi daug pikta. Ji padariusi daug pikta masėms, kaipo prieinama joms, kaipo suvulgarizavusi nepastovias tėzes (aiškus dalykas, ir klaidingas tėzes). Vis delto reikia manyti, kad toji „varginga“ A. France'o mintis buvo pavojinga ne tiek masėms, kiek religijai, kiek katalikų bažnyčiai ir visiems jos adeptams. Hier ist der Hund begraben!

Iš Brillant'o žodžių matyt, kad mąstytojai, kurių reikia bijoti daugiausia „yra vidutiniški (silpni) mąstytojai“. Kaip matote, kritikas turi naują būdą, naują, taip sakant, reaktyvą silpnam ar stipriam mąstytojui apibrėžti. Jei mąstytojo nereikia bijoti (aišku, čia turimi galvoj katalikų mąstytojai par excellence) — tas mąstytojas gilus, stiprus. Jei jo reikia bažnyčiai labai bijoti — tas mąstytojas silpnas, niekam tikęs. Mąstytoją, darantį mažiau žalos masėms (suprask: katalikų bažnyčiai), galima esą pavadinti skeptiku ir atvirkščiai. Be to dar tikras skeptikas, Brillant'o nuomone, esąs mistikas (?!), o ne „literatas — egoistas ir gašlus žmogus“ ir tt. Jūs matot, koks jovalas! Ir tas jovalas turi įtikinti skaitytoją, kad A. France esąs perdidelis kvailys, kad būtų skeptikas, kad jo skepticizmas būtų filosofiškas!

Didelis „maître'o“ garbintojas ir mokinys Gonzague Truc, autorius knygos *Anatole France l'artiste et le penseur, éd. Garnier, 1924,* kelia A. France'ą į padangės, nesigaili jam panegirikų, darydamas labai retai nežymių rezervų. To A. France'o kritiko subjektyvizmas taip pat neabejotinas. Jis perdaug myli, perdaug dievina rašytoją, kad galėtų įvertinti XIX amž. Voltaire'ą nešališkai. Jis laiko A. France'ą giliu ir originaliu mąstytoju, nepaprastu skeptiku. Truc laiko mūsų rašytoją daugiau agnostiku, nekaip pironininku (t. y. daugiau pripažįstančiu, kad negalima pasaulio suvokti, pažinti, nekaip įsitikinusiu pasaulio iliuzingumu).

„Jis (A. France), — sako jo apologetas, — žino pirmiausia tai, kad nieko negalima pažinti, ir toji žmonių rūšis (agnostikų) visuomet buvo smerkiama ir įžeidžiama tų, kas nori, kad niekas

nevaržytų jų reikalo tikėti. Todel visų religijų apologetai puolė A. France'ą, norėdami jį suplėšyti ir padaryti šlykščią jo kūrybą savo skaitytojų reikalams. Jie apkaltino jį, suprantamas dalykas, papročių sugadinimu, socialinio kūno susilpninimu, visokio autoriteto sugriovimu, veiksmo neigimu. Jie pasmerkė jo doktriną, pasiremdami padariniais, kuriuos jie jam priskyrė, nepripažindami, kad jie ėmėsi, tuo būdu, to pat pragmatizmo, kurį jie stengėsi atmesti"...[1]).

Natūralūs, tikri A. France'o priešininkai, tvirtina Truc, „yra tikintieji žmonės ir menki žmonės; tikintieji nemėgsta, kad kas ateitų ir atitrauktų jų dėmesį nuo jų mąstymų apie būsimąjį rojų. Pasakykim tiksliau: jis (A. France) palieka abejingą kiekvieną, kas abejingas, kas indiferentiškas minčiai"...[2]).

A. France'o apologetas vaizdžiai tvirtina, kad „jei mes prisiartinsim prie jo (A. France'o), mes pamatysim vėl švelnią šviesą, kuri buvo apsupusi Sokrato ir Atėnų skaisčių mergelių kaktas"...[3]).

Bedievystė, ateizmas, kurio puikiausias skelbėjas buvo A. France, turį savo visišką raison d'être, mano Truc: „Tikėjimas, — sako kritikas, — stato (namus), ir namuose, kuriuos jis (tikėjimas) pastatė debesyse, daugelis gyvena. Bet bedievystė taip pat turi teisės gyvuoti"...[4]).

A. France, būdamas daugiau agnostikas, nekaip pironininkas (taip mano Truc), absoliučiai netvirtinąs nieko — jo bedievystė, jo ateizmas esąs veikiau agnosticizmo išreiškimas, atsargus „aš nežinau", o ne griežto, pirošiško — „ne". Agnosticizmas prileidžia su visokiais negalėjimais ir visokius galėjimus. „A. France neabejoja nei taip, kaip Descartes, kad geriau (paskiau) tvirtintų, nei taip, kaip kad darė Montaigne, kad... ieškotų ir gal surastų vėl (tiesą), jis nenori žinoti..., jis tenkinasi savo silpnumu, iš kurio netikėtai ištraukia savo išdidumą: „Mano silpnumas man brangus, — sako jisai (Le jardin d'Épicure, p. 57), — man svarbus mano netobulumas, kaipo mano gyvavimo pra-

---

[1]) Gonzague Truc, Anatole France l'artiste et le penseur, éd. Garnier, 1924, p. 79—80.

[2]) Ibid., p. 87.

[3]) Ibid., p. 87—88.

[4]) Ibid., p. 95.

smė"... Jei jis neigia — tai tik neigimui atstatyti. Jam tėra pereinami daiktai... Jis tenkinasi fenomenų tekėjimu, ir jis nieku būdu nesiskubina sulaužyti užburtos ašies to rato, kuriuo Indijos išminčiai norėjo taip atsikratyti"[1]).

Truc mano, kad tiksliausias filosofiškas terminas, apibrėžiąs A. France'o filosofiją, skepticizmą esąs „fenomenizmas". Tasai sistemų priešininkas (A. France) yra fenomenistas par excellence, iš čia jo filosofijos ypatumai, jo moralės, jo pažiūrų į meną ypatumai. „Fenomenizmas, — paaiškina Truc, — glūdi tame, kad prileidžiama tik ta realybė, kuri galima matyti, jausti, girdėti, ragauti, paliesti, ir pasitenkina paaiškinimu mechanišku, istorišku ar sociališku materialinio ir minties (psichinio) pasaulio... Nėra prasmės fenomenistams ieškoti atsakymo į problemas, kurioms išspręsti mes neturim priemonių" (t. y. vad. amžinoms problemoms)[2]).

Natūrali A. France'o kūrybos yda (filosofiniu atžvilgiu) esanti ta, mano Truc, kad rašytojas nuolat tvirtinąs, jog žmonės žemėje gyveną tik tam, kad linksmintųs, džiaugtųs. Bet toji pažiūra, tasai malonumo skelbimas esąs nuoseklus užbaigimas A. France'o filosofijos[3]).

G.-A. Masson sutinka tuo atveju su Truc'u savo turiningoj nedidelėj knygelėj, kur jis, tarp kitko, trumpai ir aiškiai sako: „Du žodžiai daugiausia vartotini, kada eina kalba apie A. France'ą, yra žodis „volupté" ir žodis „l'intelligence"[4]).

Truc piktinasi kaltinimais A. France'o filosofišku diletantizmu. Tam kritikui apologetui toksai apkaltinimas atrodo visai nieku neparemtas: „Diletantas! sako apie A. France'ą, — rašo pasipiktinęs kritikas, — maža yra epitetų, kurie erzintų mane tiek, kiek tasai. Diletantas! — tam jis perdaug protingas ir perdaug įspūdingas...[5]).

Kaltinimas diletantizmu dažnai remiamas, mano Truc, klaidingu supratimu minties išreiškimo būdų, stiliaus ypatumų. „Mūsų

[1]) G. Truc, A. France l'artiste et le penseur, p. 95—96.
[2]) Ibid., p. 96—97.
[3]) Ibid., p. 114.
[4]) G.-A. Masson, A. France et son oeuvre, éd. de la „Nouv. Revue Crit.", 1923, p. 10.
[5]) G. Truc, A. France l'artiste et le penseur, p. 119.

(proto) susiformavimas, — sako kritikas, — išimtinai pedagogiškas, mus išmokė painioti sunkumą su gilumu — ir mums visuomet rodosi, kad rašytojas lengvai (aiškiai) rašąs yra paviršutiniškas (žmogus)"...[1]).

Mes matom iš tų charakteringiausių A. France'o įvertinimų, kad jo kritikas apologetas laiko rašytoją giliu filosofiniu protu, kurį stengėsi ir stengiasi sumažinti jo natūralūs priešai — visokių religijų žmonės. Truc perdeda, be abejo, A. France'o filosofiškumą. A. France — nepergilus filosofas jau vien del to, kad jis — savotiškas eklektikas, rankiotojas ir perdirbinėtojas svetimų idėjų. Jam trūksta ryškiai išreikštos filosofinės individualybės. Tą individualybę įsigyti jam trukdo stoka jo raštuose bet kurios sistemos, visiška minties anarchija. Net nuolatos svyruodamas, net tvirtindamas amžiną „tapimą" (werden, devenir), jis galėjo daug metodiškiau, daug nuosakiau išreikšti savo credo. Kiekvienas gilus filosofas, net sistemų priešininkas, turi daugiau ar mažiau sistematiškai išugdyti savo principus, savo tėzes, turi, kad tai ir paradoksališkai skamba, duoti savo sistemą, priešingą visokioms sistemoms. A. France galima pavadinti greičiau fenomenistu, nekaip agnostiku.

Be reikalo rašytojo apologetas taip pasipiktinęs terminu „diletantas", kurį dažnai kritika taiko A. France'o filosofijai, jo skepticizmui. Diletantizmas (filosofiškas) nėra nei proto (net didelio proto) neigimas, nei įspūdingumo neigimas. Diletantizmas (filosofiškas), kaip aš jį suprantu, yra pirmiausia pripažinimas ištvermės trūkumo, sistemos, rimto (moksliško) aparato, argumentacijos stokos, stokos atkaklaus ir ištvermingo minties „išnešiojimo", minties, kuri ne taip lengvai skrajoja po pasaulį, tarp žmonių, tarp žmonijos kūrinių. Diletantizmas (filosofiškas) yra eklektizmas, yra daugiau ar mažiau vykusi, bent maloni ir prieeinama, idėjų kolekcija, dažnai keistai, pripuolamai, savivališkai sutvarkytų.

Truc lyg teisingai tvirtina, kad negalima esą painioti minties sunkumo (rašte) su jos gilumu, kad žmogus lengvai, aiškiai rašąs, toli gražu nesąs paviršutiniškas žmogus. Be abejo, minties sunkumas (stiliaus sunkumas), — nėra dar jos gilumo žymė,

[1]) G Truc, A. France l'artiste et le penseur, p. 119.

nors ir dažnai taip manoma (visai klaidingas tasai „vokiškas“ manymas). Dažnai tai yra tik nemokėjimas aiškiai išdėstyti savo minčių. Bet reikia taip pat turėti galvoje, kad minties, stiliaus lengvumas glūdi dažniausiai tame, kad stilius, mintis yra prieinami daugumai skaitytojų, prieinami normaliai daugumai, turinčiai normalių, t. y. vidutiniškų filosofiškų gabumų. Originalus, galingas, giliai filosofiškas protas, skrajojąs plačiausių apibendrinimų, abstrakcijų pasauly, neretai sunkiai gali surasti jiems „aiškų“ ir lengvą formulavimą, daugumai suprantamą, sunkiai gali prisitaikyti prie savo auditorijos reikalavimų. Stiliaus lengvumo ir sunkumo klausimas, kaipo priemonė filosofo gilumui ar paviršutiniškumui apibrėžti, tiesą sakant, ne visuomet patogus ir ne visuomet patikimas kriteriumas.

Prof. Giraud, labai rafinuotas kritikas, autorius puikaus etiūdo apie A. France'ą, duoda taip pat mūsų rašytojo filosofijos įvertinimą. Tur būt, tam įvertinimui turėjo kiek įtakos religinės, katalikiškos Giraud simpatijos. Bet vis delto Giraud nuomonė atrodo lyg ir „neutrali“.

Pabrėždamas diletantišką A. France'o filosofijos charakterį (su kuo negalima nesutikti), kritikas griežtai smerkia rašytojo ironiją, ironiją, kurios prisisunkęs visas jo skepticizmas, visa jo kūryba. „Nuolatinė ironija, — sako Giraud, — ironija, kuri nieko negerbia, ironija, kuri tyčiojasi, nuvainikuoja..., kuri griauna visa, ką tik ji paliečia, būdama toli gražu ne pranašumo ženklas, yra proto siaurumo ir širdies sausumo žymė. Visa išjuokti — tai nieko nesuprasti, ir kiek kartų ironija padengia minties nerimtumą, samprotavimų trūkumą, sunkią panieką. Lengviau juoktis, nekaip mąstyti. Jūs manote, kad su visu savo genijum jis buvo aukšto, plataus ir gilaus proto tasai Voltaire, tasai ironistų karalius? Pabandykite suskaityti tuos visus dalykus, kurių jisai nesuprato! Ironistai gali, aišku, kurį laiką žavėti žmones: jie jo (to žavėjimo) neišlaikys visados... Žmonės mėgsta tik tuos, kurie juos myli, kurie kankinasi jų vargais, jų silpnybėmis, kurie nesišalina dalyvauti bendram žmonijos likime, kurie padeda jiems gyventi liūdną gyvenimo sapną“...[1]).

Yra kritikų, kurie kaip tik ironijoj, kurios pilna A. France'o skepticizme, jo filosofijoj, jo kūryboj, mato išreiškimą jo klasi-

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 308—309.

cizmo, jo klasikiškų palinkimų, t. y. nuosaikių, sutvarkytų pergyvenimų. Jie linkę matyti rašytojo ironijoj kaip tik jo pranašumą.

„Vietoj neapykantos ar meilės, — sako, pav., prof. Mornet, — toji ironija ... sužadina jo kūrybą, t. y. išmatuotus ir sutvarkytus jausmus“[1]).

Kad ironija, pasakytum mes, rodo širdies sausumą, kaip tvirtina Giraud, su tuo gal ir sutiktum. Bet kad ji būtų proto siaurumo ženklas — del to galima daug ir daug ginčytis.

Prof. Michaut, kurio vardas ir nuomonės nekartą buvo minėti A. France'o biografijoj, autorius geriausio kūrinio apie mūsų rašytoją, prisilaiko, mano išmanymu, objektyviausių pažiūrų. Kaip mes atsimenam, jis vadina A. France'o filosofiją absoliučiu subjektyvizmu. A. France'o skeptiko credo: „Nieko nėra ar bent nieko nepažįstama be minties“. A. France — subjektyvizmo ir idealizmo eklektikas. „Jo filosofija — tai filosofija Epikuro ir Lukrecijaus, Gassendi, Voltaire'o ir Condillac'o, Darwin'o papildyta, ir Renan'o ir Taine'o pataisyta“[2]).

Michaut vadina A. France'o skepticizmą taip pat diletantizmu. „Tasai diletantizmas, — sako kritikas, — atsiranda kaip natūralus padarinys skepticizmo, privesto iki tos ribos, kurią gali paliesti žmogaus dvasia be savotiškos savižudybės“[3]). A. France'o diletantizmas glūdįs „dvasios sistemos“ neigime, „sprendimų manijos“ neigime.

Negalima abejoti, kad A. France'o skepticizmas, atsidūręs prie paskutinės ribos, jo idėjų eklektizmas, jo „dvasios sistemos“ neigimas ir tt., ypačiai jo filosofiški pasivaikščiojimai „dvasios šalyse“, jo argumentų vaizdingumas, bet ne įtikinamumas ir tt. ir tt. — visa tai rodo jo filosofišką diletantizmą. Toksai bus A. France'o skeptiko, filosofo įvertinimas.

Mums teks dabar įvertinti A. France kaipo rašytojas, literatas, menininkas — ar buvo jis didysis rašytojas, stambus rašytojas, ar šiaip sau vidutiniškas literatas. Čia mums taip pat reikės

[1]) Mornet, Précis de la litt. franç., éd. Larousse, s. d. (1925), p. 244.
[2]) Michaut, A. France, p. XXV.
[3]) Ibid., p. XVIII.

susipažinti su charakteringiausiomis kritikų nuomonėmis, su ryškiausiais contra ir pro.

1925 m. pradžioje išėjo nedidelė knygelė, tikriau brošiūra, vieno kritiko diletanto (iš antraeilių literatų tarpo). Tam kritikui negalima neigti kai kurių kritiškų gabumų, bet vis delto daugiausia jis pasižymi akiplėšiškumu ir paradoksalumu. Jo vardas *René Johannet,* jo brošiūros antraštė: *Anatole France est-il un grand écrivain? éd. Plon, s. d. (1925).*

Jau pati antraštė, kaip matote, reikšminga ir intriguojanti — viena antraštė sako, kad autorius visų tikriausia duos neigiamą atsakymą į jo pasistatytą klausimą. Taip, iš tikrųjų, ir yra. Kiek man žinoma, toji Johannet knygelė yra griežčiausias, neteisingiausias, daugiausia suinteresuotas, šališkas bandymas diskredituoti A. France'ą kaipo rašytoją, kaipo menininką (būta kažkokio ginčo, nesusipratimo tarp kritiko ir A. France'o, dar rašytojui gyvam tebesant). Johannet knygelė, iš esmės pamfletas, yra pikčiausias mūsų rašytojo įvertinimas. Įdomu bus susipažinti su kai kuriomis to A. France'o prokuroro nuomonėmis.

Johannet pirmiausia nurodo į nepaprastą dabarties rašytojo, mūsų amžininko, vertinimo pavojų, į tokio vertinimo nepatikimumą ir abejingumą. Literatūrinis skonis, literatūrinė mada — labai reliatyvūs dalykai, ilgainiui kintą. Jie nustatą visą eilę klaidingų sprendimų (apie tai žino daug kas ir patsai A. France ne blogiau už kitus).

Stendhal, pav., tvirtino (sako Johannet), kad 1913 m. Chateaubriand'o vardas būsiąs visiškai užmirštas. Flaubert laikė pirmaeiliu poetu vieną savo amžininką ir draugą (Bouillet), apie kurį dabar nieks nieko nežino. Chateaubriand laikė Béranger lygiu sau. V. Hugo žiūrėjo, kaipo į vertą sau konkurentą, į E. Sue, ir tt. ir tt. Laikas parodė tikrą talento ar genijo didumą. Štai kodel, mano Johannet, visoki amžininkų sprendimai esą maža įtikinami.

Su tuo mes sutiktum, bet patsai kritikas, norėdamas būt nuoseklus, turėtų, kaipo A. France'o amžininkas (ir dar suinteresuotas amžininkas), išvesti atatinkamas išvadas ir del savo sprendimų bei nuomonių vertės. Tai jis, aišku, užmiršta padaryti, lai-

kydamas save, nežinia del ko, įgaliotu su dideliu aplombu, beveik orakuliškai, reikšti savo kategoriškas tėzes.

„Matyt, — sako ironiškai Johannet, — išmokslintų ir pusiau išmokslintų žmonių akyse (A. France'ui mirus) mes netekom patriarcho, nelyginant kokio Voltaire'o ar Renan'o"...[1]). Rašytojas laikęs save dvasiniu Voltaire'o įpėdiniu. Kritikas randa, kad A. France veltui stengėsi išrodyti tą savo gimininguma su Voltaire'u, todel kad tarp Fernėjo patriarcho ir „Taisos" autoriaus maža tebuvę panašumo. Galima esą tarp jųdviejų tik nustatyti nežymus politinis ir socialinis paralelizmas. Pav., XVIII amž. prancūzų oficialinė visuomenė plojo žmogui, kursai troško jos (tos visuomenės) pražūties. Tas pat buvę ir su A. France'u.

„Aš labai nustebčiau, — sako Johannet, — jei po 50-ties metų ... jo (A. France'o) nepastatytų į savo vietą, t. y. kur kas žemiau, apie tai nėr ko kalbėti, už Renan'ą, Bourget, Barrès'ą, bet net žemiau už Flaubert'ą, Loti, Huysmans'ą, A. Daudet, žemiau, gal būt, už Maupassant'ą ir Zola..., šalia E. About ir de Cherbuliez"...[2]).

„A. France sukelia many nuobodulį, — sako toliau kritikas. — Aš priklausau prie tų retų išmokslintų prancūzų (kritikas vis delto pabrėžia savo „retumą"), kurie nuo 1916 iki 1924 metų nėra atskleidę nė vienos A. France'o knygos"...[3]).

Kritikas tvirtina, kad jis negalįs skaityti iki galo „vata iškimštos" „Taisos", „absurdiškų" „Pingvinų", „astmiško" „Révolte des anges". Jis turėjęs praleisti ištisus puslapius beskaitydamas „La pierre blanche", „Balthasar". Jis turėjęs pabėgti nuo „Le livre de mon ami" dialogų ir nebaigti skaityti tos knygos iki galo. Dar nuobodesni esą dialogai „La rôtisserie de la reine Pédauque" ir „Le jardin d'Épicure". „Le lys rouge" esąs nežymus ir pedantiškas dalykas. „Vie en fleur" — „pretenzingas kūrinys". „Jêrome Coignard" — pilnas „cukruotų banališkumų" ir tt. Visi A. France'o romanai, Johannet nuomone, niekam tikę, išskyrus pakenčiamą „Le crime de Sylvestre Bonnard".

---

[1]) Johannet, A. France est-il un grand écrivain? éd. Plon, s. d. (1925), p. 4.
[2]) Ibid., p. 8.
[3]) Ibid., p. 11—12.

Nagrinėdamas A. France'o romanus chronologine tvarka, Johannet prieina išvadą, kad jie rodą rašytojo dvasios skurdą. Toji kūryba esanti tuštybė, vargais negalais uždrapiruota svetimomis sentencijomis. Minties šokinėjimai esą labai sunkūs. „Visa tai rėkte rėkia apie kažką laikina, apie šposus, apie netvarką... Ar pasiliks iš A. France'o kūrybos po 30-ties metų tai, kas šiandien liko iš A. Daudet kūrybos? Labai abejotina"...[1]).

Johannet mano, kad romanistas galįs išlaikyti ateity savo naujumą, įdomumą, savo nemirtingumą (reliatyvų), pasinaudodamas viena iš šių 10 priemonių:

1⁰. Rašytojas galįs ankščiau už savo konkurentus, prieš juos, pažinti žmogaus prigimties, natūros gelmes. Jis pirmas nurodąs į tos prigimties faktorius, kuriuos ką tik tepradeda suprasti jo laikų karta. Tokių rašytojų pavyzdys esą ponia La Fayette, Marivaux,... B. Constant su jo „Adolfu", P. Bourget su jo „André Cornelis", Proust.

2⁰. Rašytojas galįs įkūnyti, parodyti vyriausius, vyraujančius jo epochos geidulius. Sakysim, Barrès su savo „Appel au soldat"...

3⁰. Rašytojas galįs turėti žymios įtakos užuomazgai ar išsprendimui intelektualinio, religinio krizio, konkretizuoti socialinį ir psichologinį foną. Pav., Rousseau su savo „Nouvelle Héloïse", „kurios kai kurie puslapiai dar dega, kaip neužgesęs ugniakalnis"; Bourget su savo „L'Étape", su savo „Le Disciple", Huysmans, Loti ir tt.

4⁰. Rašytojas galįs paversti savo epochą „piliulėmis" (?!), kaip kad Balzac.

5⁰. Rašytojas galėjęs sukūrti tipus, atnaujinti tipus, kaip kad Tartarin'o tipas, Bel-Ami tipas ir tt. (Daudet, Maupassant).

6⁰. Rašytojas galėjęs atgaivinti, atstatyti sentimentalinę savo epochos istoriją. Pav.: Stendhal („Le rouge et le noir"), Flaubert („L'éducation sentimentale").

7⁰. Rašytojo kūryba galėjusi būti veidrodis, vaizdas, idilija, kaip kad „La mare au diable" George Sand ir tt.

8⁰. Rašytojas galįs sukūrti naują žanrą, analitinį romaną, charakterių romaną.

---

[1]) Johannet, A. France est-il un grand écrivain? p. 19.

9⁰. Jis galįs aprašyti įdomų nuotykį, sukelti romantinę emociją, t. y. parašyti kūrinį, kaip „Les Misérables“ (Hugo), „Les trois Mousquetaires“ (Dumas).

10⁰. Jis galįs atvaizduoti aplinką, kaip kad A. Theuriet.

A. France'o, Johannet nuomone, negalima esą priskirti nė prie vieno iš šių 10 skyrių. Ergo, ergo... jis menkas rašytojas. Visoj A. France'o kūryboj nesą žymesnės situacijos, didelės intuicijos. Esą tik suvaržyti gestai, dūsavimai, svyravimai, maži pastebėjimai. Vienintelį kartą, kada A. France kalbėjo, kad ką pasakytų, tai tik savo romane „Les dieux ont soif“... „Iš milžiniškos dramos, kurią pergyveno Prancūzija XIX amž. pabaigoj ir XX amž. pradžioj, iš tos didžiosios dreifusinės revoliucijos..., jis tepaėmė buduarų nuotykius, užkulisinius įvykius, uždarytas karietas, atidarytus buduarus“...[1]).

A. France neturįs didingumo jausmo, jis neturįs jokio genijo. Jis tik kantriai fabrikavęs savo kūrinius. Visa jo kūryba esanti fabrikacija — ir jo poezija, ir jo nerangūs romanai, kažkas vidutiniško tarp etiūdo, chronikos ir novelės, ir jo frazė (stilius), perdaug apdirbta, perdaug pasižyminti pusiausvyra. A. France nemokėjęs rašyti taip, kaip rašė klasikai, todel kad jis daręs kalbos, gramatikos, sintaksės klaidų.

Rašytojas sukeliąs skaitytojui nuobodulį. Visos jo citatos, aliuzijos, visos jo mikstūros — ne literatūra, bet vaistinė. Jo erudicija — nuobodi, ne vietoje ir pasenusi — reikia esą atsiminti, kaip jis žiūrėjęs į Homero poeziją (kaipo į plačią anoniminę kūrybą; mūsų laikais nieks nepriimąs tos hipotezės).

A. France'o ironija, kritiko nuomone, — kažkaip sulaikanti, silpninanti žmogų. Ji visiškai nesanti panaši į Rabelais juoką, į Molière'o komizmą, į Voltaire'o pašiepimą, į Renan'o ironiją.

A. France neturįs sveiko proto — jis visiškai nemokąs tyrinėti gyvenimo, imtis iš jo betarpiškai sau medžiagos. Reikią neturėti sveiko proto, kad galėtum tikėti socializmu. Visai jo kūrybai trūkstą sveiko proto, ir tt. ir tt.

Kaip matote, Johannet nesigaili nei spalvų, nei žodžių A. France'ui diskredituoti, parodyti, kad A. France — mažas, menkas rašytojas. Nesigilindami į nuodugnią Johannet kritiką,

[1]) Johannet, A. France est-il un grand écrivain? p. 24.

jo kraštutiniausią šališkumą, pažymėsim kelias tos kritikos vietas, kur argumentacija atrodo rimtesnė ar pasižymi didesniu keistumu.

1º. Jei pavojingas ir abejotinas perankstybas rašytojo amžininko įvertinimas (teigiamas įvertinimas), su kuo galima sutikti, — kodel Johannet, būdamas nuosakus, nieko nesako, kad lygiai yra pavojingas ir abejotinas priešingas įvertinimas, t. y. permažas, peržemas, neigiamas. Tasai išeinamas kritiko punktas, kaip matėme, silpnas, tai nėra rimto kritiko logika.

2º. Argumentacija, kuri remiasi tuo, kas bus po 50-ties metų, kad ir gali būt vaizdinga, tačiau neturi jokios vertės. Ji rodo tik, kad kritikas neturi mažiausio supratimo (ar apsimeta neturįs tokio supratimo) apie skirtumą tarp fakto, tikrovės ir galėjimo. Tai — supainiojimas dviejų skirtingų planų.

3º. Johannet nustato visai savivališkai savo klasifikaciją (10 skyrių) prancūzų rašytojų, vertų nemirtingumo. Toji jo klasifikacija maža turi vertės todel, kad remiasi elastiškų, neryškių literatūros terminų žaidimu. Tikrai, koksai, sakysim, skirtumas, tipų sukūrimo prasme (rašytojo tipologo), tarp Balzac'o ir Daudet? Ką reiškia toji „epocha piliulėse?!" Ką reiškia toksai tvirtinimas: rašytojas galįs atstatyti sentimentalinę savo epochos istoriją? Juk dauguma rašytojų tą tik ir dirba: atstato šiaip ar taip sentimentalinę savo epochos istoriją. Rašytojo kūryba galinti būti veidrodis, gyvenimo vaizdas. Pabandykite rasti skirtumo tarp gyvenimo veidrodžio vaizdo, ir sentimentalinės epochos istorijos? Rašytojas galįs, be to, įkūnyti svarbiausius jo epochos geidulius. Pabandykite rasti rimtai pagrįsto skirtumo tarp trijų „įvairių" rašytojų: rašytojo, atvaizduojančio sentimentalinę savo epochos istoriją, rašytojo, duodančio gyvenimo vaizdą, veidrodį, ir rašytojo, įkūnijančio savo epochos geidulius? Ar nėra visa tai tuščias plepėjimas su pasikartojančiomis sąvokomis? Bet, aišku, kam reikalingos kritikui tos visos išgalvotos kategorijos, tasai išviršinis quasimoksliškas grimas: jis reikalingas prirodyti, kad A. France negalįs priklausyti nė prie vienos kategorijos. Iš čia eina...

4º. A. France'o stilius esąs nekoks — perdaug dirbtinis, tai ne klasikų stilius. Rašytojas daraąs kalbos, gramatikos klaidų. Jei ir taip būtų, jei rašytojas ir darytų kalbos klaidų, ar jis negalėtų likti puikiu stilistu? Net didžiausias stilistas Racine

darė (matyt, sąmoningai) vad. kalbos klaidų, prisilaikydamas reikalavimų ritmikos, reikalavimų tam tikros aistrų logikos, o ne gramatikos. Didysis stilistas gali dažnai pakilti aukščiau už gramatiką, todel kad jis pats kuria, turi teisę kurti, savą gramatiką, turi teisę kurti ką nauja gramatikoj.

5⁰. A. France'o vad. mokslišku pažiūrų senumas maža tegali jį diskredituoti kaipo rašytoją. Ką jis manė apie Homero poeziją, ir kad jis, remdamasis pasenusiomis teorijomis, manė ne taip, — nesvarbu, neesminga jo rašytojo charakteristikai. Mūsų teorijos juk už 20—30 metų taip pat bus pasenusios. Kas gi iš to? Koks čia kriteriumas rašytojui įvertinti?

6⁰. A. France neturįs sveiko proto, tarp kitko, todel, kad jis tikėjęs socializmu. Argumentas be galo keistas. Kas tiki visokiomis chimeromis, sukurtomis įvairių religijų — tą vadina „sveiko proto" žmogum. Kas tiki socialinio teisingumo įgyvendymu ateity žemėje, kas tiki, kad žmonės galiausiai virs žmonėmis, o ne sukultūrintais žvėrimis — tas jam „netekęs sveiko proto" žmogus.

Johannet kritika, kaip matote, ničnieko neišrodo, o mažiausia, — kad A. France esąs menkas, blogas rašytojas, kurio negalima net lyginti su vidutiniškais literatais.

Jei mes paimtum dabar G. Truc'o knygą, t. y. A. France'o apologeto, mes susidurtum su kitu kraštutinumu, subjektyvumu — su perdėtu rašytojo įvertinimu.

A. France, tvirtina tasai kritikas, be galo jautęs ir mylėjęs gyvenimą. Jis sugebėjęs savo kūriniuose atvaizduoti puikiai tą gyvenimo jausmą, tą gyvenimo meilę. Jis sumaišęs abejingos ir puikios gamtos formas bei spalvas su meilės pergyvenimų grožiu ir pašėlusiu viesulu, su istorijos ir meno kaprizais, su puikių reiškinių vylingumu[1]).

A. France suteikiąs gyvybės visam kam, gyvuliams ir žmonėms. Jis, kaip nieks kits, įvertinęs instinkto rolę moters psichikoj, jis parodęs fatalų moters grožio žavingumą. Jis simpatizavęs mažiems žmonelėms, pažemintiems ir nuskriaustiems. Tai buvusi ne suinteresuota krikščionies meilė, duodanti Dievui į skolą, duodant vargšui — jo simpatiją buvęs sukalęs žmoniško solidarumo jausmas.

[1]) G. Truc, A. France l'artiste et le penseur, p. 13—14.

Rašydamas savo romanus jis plačiai naudojęsis įvairiais šaltiniais. Jam nerūpi mus mokyti ar reformuoti. Jis surandąs papročiuose, įstaigose, knygose, daiktuose „virpančią naują realybių dvasią“. A. France'o menininko ypatumai Truc'o charakterizuojami tokiais žodžiais: darnumas, tobulumas, jėga, natūralumas.

A. France'o apologetas tvirtina, kad rašytojo beletristikoj esąs struktūros vienumas, glaudus atskirų dalių sąryšis, bet tasai vienumas — „išvidinio, intimiško charakterio“. Mat, kritikas mano, kad „yra dar, be išorinio plano, išorinės šaltos kompozicijos simetrijos, intimiška minties struktūra“[1]). Taip pat reikią turėti galvoje literatūrinių žanrų įvairumas. Racine'o tragedija, visai objektyvus Flaubert'o, Maupassant'o romanas turį savotiško materialinio vienumo, kurio neprivalą subjektyvesni poetiški ir fantastiški Rabelais, Shakespeare'o, A. France'o kūriniai. Dar tiksliau: vieno gryno romanisto raštuose diskusija (ginčas) virstanti veiksmu, ir Dostojevskis galįs įterpti į „Brolius Karamazovus“ samprotavimą apie kanonų teisę ar vienuolynų pareigas, nenukenčiant del to aistringai pasakojimo eigai.

A. France, mano Truc, nebūdamas surištas su intriga, visai tiksliai tvarkąs savo pasakojimo eigą. Be to, jis mokąs apsisaugoti nuo nepatogumų tų mozaikų ir tų nesusiūtų gabaliukų, kurių neišvengia Montaigne ir Voltaire. Jis komponuojąs, ir komponuojąs labai vykusiai. Jis renkąs faktus ir lengvai ir išmintingai. Jei jis užsimano rašyti romaną, jis rašo jį neblogiau už A. Daudet ar Balzac'ą.

Jei kartais gauni, skaitydamas A. France'o romanus, nuovargio įspūdį, tai esą del to, kad rašytojas „pereina savo siužeto ribas“[2]). Bet jo genijas, kritiko nuomone, išeinąs aikštėn jausmo ir idėjų reiškime. Jis be paliovos sėjąs idėjas gausia ranka. Kiekvienas jo puslapis — harmoningas, pilnas ir gilus, vibruojąs gyvo gyvenimo pulsu. Rašytojo dėka, gyvenimas, kurs dažnai pabėga nuo mūs, grįžtąs dar grakštesnis, dar dailingesnis[3]). Laimingi žodžiai tarnaują jo emocijai ar minčiai. Jo stilius esąs koloritingesnis už Racine'o ir Bossuet stilių, jis esąs išlaikęs tų pa-

[1]) G. Truc, A. France l'artiste et le penseur, p. 23.
[2]) Ibid., p. 23—24.
[3]) Ibid., p. 26.

vyzdžių rafinuotumą ir grynumą. Vis delto tai nesąs „klasikinis stilius".

Kodel Truc'ui A. France'o stilius, priešingai paprastai nuomonei, neatrodo klasikinis? Kritikas tvirtina, kad prancūzų klasikinė kalba, XVII amž. kalba, pasižymėjusi veiksmažodžio vyravimu, t. y. mintis buvusi reiškiama daugiausia tos kalbos dalies (veiksmažodžio) pagalba, veiksmas buvęs pažymimas žodžiu, kurs turėjo duoti tam veiksmui reikšmės. Ilgainui, intelektualiniam skoniui nykstant ir kylant emocijos kultui, frazėje imąs vyrauti epitetas, kaipo emocionalesnė žodžio priemonė. Veiksmažodis, netekęs savo sulčių, sunykęs. Po romantizmo ir iki mūsų dienų tasai procesas ėjęs dar ryškiau ir, matyt, jau pasibaigęs. Veiksmažodis visiškai netekęs savo reikšmės.

„Paimkite puslapį, — sako kritikas, — Pascal'io ir A. France'o, suskaitykite jame būdvardžius ir palyginkite rezultatus"[1]). Kitais žodžiais, šių dienų stiliuje galutinai paėmęs viršų būdvardis (epitetas).

A. France esąs tikras kvalifikatyvaus (kokybinio) žodžio princas. Jis mokąs savo frazę taip šlifuoti, kad ji darosi tai gašli, tai be galo lengva, tai giliai rimta. „Savo tuo jausmų niuansų pilnumu, tuo mokėjimu surasti ir sutvarkyti žodžius, švelniau už Maurras'ą ir daug puikiau už Barrès'ą, kurie, gal tiksliau, priklauso klasikinei tradicijai, jis (A. France) lieka vienas iš retų didžiųjų rašytojų, kurių mūsų amžius galėjo turėti"[2]).

A. France ištobulino savo stilių nebe vargo, nors ir atrodo, skaitant jo kūrinius, kad žodžiai, frazės teka nuostabiai lengvai, grakščiai, melodingai, natūraliai. Gi iš tikrųjų, jis dirbo, daug dirbo šlifuodamas savo stilių (kaip La Fontaine). Jo stiliaus tobulumas — tai daugiausia jo nepaprasto kantrumo, ištvermės rezultatas. Neveltui yra jo toksai charakteringas pasakymas: „Paprastas (lengvas, natūralus) stilius panašus į baltą šviesą. Jis labai komplikuotas, bet neatrodo toksai".

Reikia pažymėti, kad A. France'o apologetas aiškiai perdeda rašytojo gyvenimo jausmą. A. France vargu beturėjo tiek betarpiško gyvenimo jausmo. Mes pasakytum, kad to jausmo jame

---

[1]) G. Truc, A. France l'artiste et le penseur, p. 27.

[2]) Ibid.

buvo neperdaugiausia. Jo gyvenimo pažinimas yra daugiau kabinetiškas, paimtas iš knygų, tik iš dalies iš savo paties patyrimų. Rašytojas moka dažnai suteikti gyvybės savo psichologinėms schemoms, moka priversti gyventi jas, bet tai yra tik nuostabus virtuozo (psichologo) menas, gabumas, o ne menas žmogaus betarpiškai suvokiančio gyvenimą ir atvaizduojančio tą gyvenimą patyrimo ir intuicijos pagalba.

Gamtos jausmas A. France'o raštuose, kaip mes matėm, nevaidina tokios rolės, kaip kad tvirtina Truc. Rašytojo pažiūros į gamtą, apskritai imant, klasikiškai ramios, kiek šaltos, grynai epizodiško charakterio.

Besaikiškas A. France'o moterų erotizmas toli gražu nėra dar moters tikrų instinktų atvaizdavimas, ir dar toks atvaizdavimas, kokio nieks prieš jį nėra padaręs (kaip mano Truc).

Kritikas stengiasi parodyti, kad A. France'o beletristikoj esanti „intimiška minties struktūra", vidaus vienumas, kad ir trūksta paprasto materialinio vienumo (kompozicijos, siužeto, intrigos vienumo). Kūryboj, kaip kad Rabelais, Shakespeare'o kūryboj, daiktų subjektyvumas, poetiškumas, fantastiškumas privaląs vidaus vienumo. Ta prasme jo kompozicija esanti visai gera, visai vykusi.

Tos kritiko pastangos išrodyti „intimiškai kompozicijai" A. France'o beletristikoj — maža įtikinančios. Kai mes kalbame apie kompozicijos, plano, intrigos vienumą, mes kaip tik suprantame išorinę kūrinio pusę. Vadinamoji „intimiška minties struktūra" yra visai kitos rūšies dalykas. Tai bus greičiau rašytojo mokėjimas išlaikyti tam tikrą toną, tono vienumą savo idėjų ir emocijų išreiškime. Kiekvienas dienoraštis, sakysim, gali pasižymėti puikia „intimiška minties struktūra", jos (minties) vienumu. Tuo tarpu apie jo kompoziciją, siužetą, intrigą dažniausiai negali būti nė kalbos. Dienoraščio kompozicijos negalima lyginti su romano kompozicija (ta proga pažymėsim, kad romanas dienoraščio forma — toli gražu nepopularus beletristikos tipas, ypačiai mūsų laikais). Filosofiškas Montaigne'io dienoraštis, jo „Essais" ar nepasižymi „intimiška mnities struktūra", tono vienumu? O vis delto jame nėra nieko, kas galima būtų pavadinti kompozicija tikra to žodžio prasme. Šiaip ar taip, mes negalim abejoti, kad A. France'o romanisto kompozicija silpna, kad jis, apskritai imant, nemoka komponuoti.

Sunku nesutikti su Truc'u, kai jis kalba apie A. France'o stiliaus ypatumus. Dauguma kritikų, pirmaeilių prancūzų literatūros specialistų, puikių stilistų, (akad. Lemaitre, Faguet, Maurras ir k.), taip pat laiko A. France'ą didžiausiu prancūzų literatūros stilistu. Jis laikomas gryniausiu klasikiniu stilistu po Voltaire'o, del savo frazės paprastumo, natūralumo, aiškumo, lengvumo, skambumo, reljefingumo. Truc lyg paradoksališkai tvirtina, kad A. France nesąs klasikinis stilistas. Žinoma, jis — ne klasikinis stilistas, jei laikysim klasikiniu stilium à la lettre XVII amž. stilių, stilių Pascal'io, Racine'o ir kitų. A. France'o raštuose, kaipo mūsų laikų literato, be abejo, vyrauja epitetas, yra be galo daug niuansų, kurių negalėjo būti XVII amž. stiliuje su vyraujančiu jame veiksmažodžiu. Bet tasai A. France'o stilius, kaip ką tik sakyta, yra lengvumo, aiškumo, ryškumo, skambumo pavyzdys — ta prasme jis klasikiškiausias XIX ir XX amžiaus stilius. Akad. Lemaitre visai teisingai pažymi, kad A. France rašytojas tai — „tolimoji lotynų genijo gėlelė, kurio stilius yra mišinys daug brangesnis už Korinto metalą"[1]).

Mes negalim abejoti, lygiai kaip neabejoja dauguma kritikų, kad A. France yra žymus rašytojas, vienas populariausių naujųjų laikų rašytojas (XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios). Kol kas negalima dar tvirtinti, kad jis tikrai yra didžiausias mūsų laikų rašytojas (apie tai galima spręsti turint mažiausia 40—50 metų perspektyvą), bet kad jis yra didžiausias stilistas ne tik prancūzų, bet ir pasaulinės literatūros — del to, žinoma, negalima abejoti. Aš abejoju, ar jis yra didysis psichologas, bet aš neabejoju, kad jis yra puikus psichologas, vienas iš geriausių analitikų „aukštesnių sąmonės būklių", aukštesnio sąmoningumo, intelektualumo. Aš negaliu sau įsivaizduoti ar galima po A. France'o toliau nužengti atvaizdavime psichikos sąmoningumo, aukštesnių psichikos būklių, nuolatinės refleksijos.

Ta prasme jis pažymi ribą klasikinės psichologijos — sąmoningumo psichologijos, tos palyginti aprėžtos vitrinos psichologinių būklių, kurias be paliovos apšviečia sąmonės autoanalizė, minties prožektorius. Jis neturi intuicijos, mokėjimo ir noro knistis užkulisinėj psichikos daly, tame pasąmonio sandėly, tam-

---

[1]) Lemaitre, Les Contemporains, t. VI, p. 375.

siam ir slėpiningam, kur glūdi potencialiam būvy įvairūs psichikos galėjimai, instinktų, intuicijų, keistų nujautimų galėjimai, kur miega, kartais pabusdami, tūkstančių metų pripratimai, visoki atavizmai, tūkstančių metų gyvoji žmonijos pirmatakų psichikos istorija.

A. France, apskritai imant, ignoruoja tą užkulisinę, pasąmonio psichologiją. Kitaip ir negali būti — visa, kas neaišku, neryšku, neganėtinai apšviesta minties spinduliais — jam svetima, priešinga: juk jis klasikas par excellence.

Rašytojo personažų erotizmas visai nerodo jo mokėjimo įsigilinti į instinkto psichologiją. Ne, tasai erotizmas daugeliu atvejų turi intelektualinių žymių, tai dažnai „galvos ištvirkimas". Be to dar, jo moterų erotizmas, moters instinktų gyvumo prasme, toli gražu ne visuomet įtikinamas. Seksualinis instinktas savivališkai A. France'o izoliuotas nuo motiniškumo (kito be galo svarbaus ir gilaus moters instinkto, kurs beveik ignoruojamas rašytojo).

Kartoju, A. France — sąmoningumo rašytojas, aukštesnių sąmonės būklių poetas, daugiausia, jei taip galima būtų pasakyti, „klasikinių būklių" poetas.

Aš abejoju, ar moka A. France atvaizduoti gyvus žmones, paimtus iš tikrovės, bet jis moka nuostabiai gabiai įkvėpti gyvybės savo psichologinėms schemoms, kaip kad buvo aukščiau nurodyta. Jis moka, kaip nieks kitas, sudaryti pageidaujamus psichologinius efektus — sukelti pasipiktinimo, baimės, simpatijos, užuojautos. Jis moka neretai sugraudinti, kaip nieks kitas.

Nėra romano, istorinio romano naujųjų laikų, kuris galėtų lygintis su jo „Les dieux ont soif". Aš čia turiu galvoje ne tiek puikiai išlaikytą išviršinį, materialinį Teroro epochos koloritą, kiek ypatingą išvidinį epochos pulso gyvumą. O tasai išvidinis epochos pulsas puikiai jaučiamas gyvuose, kontrastuojančiuose su viens kitu psichologiniuose preparatuose (filosofas, kunigas, prostitutė, teroristas ir tt.).

Naujaisiais laikais nėra romano, neišskiriant nė „Quo vadis", kurs geriau, pilniau, intimiškiau, vaizdžiau, ir „klasikišiau" atvaizduotų klasikinę kultūrą, aleksandrinio hellėnizmo kultūrą, užgemančios krikščionybės dvasios karingumą ir barbariškumą, kaip kad romanas „Thaïs".

Nėra naujaisiais laikais jokio kito romano, kuriame aukščiausias humaniškumas, aukščiausias gero troškimas kitiems, aukščiausioji simpatija pasauliui ir visoms būtybėms būtų pilniau, subteliau išreikšta, (teisybė, su lengva ironija), kaip kad romane „Le crime de Sylvestre Bonnard".

Nėra romano naujaisiais laikais, kuriame skepticizmas, skepticizmas nec plus ultra, skepticizmas išpenėtas visais žmoniškos minties nukariavimais per tūkstančius metų, būtų pilniau išreikštas, kaip kad jis yra išreikštas romane „Les opinions de M. Jérôme Coignard" — pasak akad. Lemaitre'o, „skeptiškiausiam kūriny" nuo Montaigne'io „Essais".

Nėra romanisto, kuris labiau už A. France'ą mylėtų protą, proto šviesą. Nėra romanisto, kurs taip atkakliai skelbtų kiekvienoj savo eilutėj tą proto kultą (nekartą prieš savo valią), intelekto kultą, kultą to, kas daro žmogų žmogumi. Skaitydami A. France'ą, mes, prieš savo valią, mokomės mylėti protą, mylėti proto mechanizmą, mylėti jo funkcijas del jų pačių, nepareinamai nuo bet kurių praktiškų sumetimų. Skaitydami A. France'o romanus, mes esame įtakoje tos jo tiesos, kad žmogaus protas, skeptiškas, grynas protas, laisvas nuo prietarų, nuo įvairių geidulių, nuo fanatizmo, yra šaltinis gerumo, humaniškumo, tolerantingumo, teisingumo (kitas, žinoma, klausimas, ar gali būti toks visiškai laisvas nuo bet kurių prietarų protas, bent mūsų laikais).

Toksai, mano nuomone, gali būti A. France'o rašytojo, romanisto įvertinimas.

Mums lieka įvertinti bendrai A. France'o kūryba, nustatyti jo reikšmė, jo vieta prancūzų literatūroj.

„Taip baigė savo dienas, — sako priešingas rašytojui kritikas Noussanne, veikiai po A. France'o mirties, — gerbiamas anarchijos ir jos įvairių tarnų, subtelių ir naivių, autorius, apdovanotas nepaprastomis dovanomis, kurias jis savo gyvenimo vakare suvartojo tam, kad padarytų iš jų stabą aukuruose be Dievo"...[1]).

[1]) Noussanne, A. France philosophe sceptique, p. 7.

Jis suviliojęs tautas, mano Noussanne. Kodel? O todel, kad A. France — įtakingas rašytojas, „kuris greit gali susijaudinti nelaimėmis (svetimomis), suprasti paklydimus, piktintis prievarta, smurtais, išjuokti pareigas, pašiepti tradicijas, pereiti per švenčiausias įstaigas, kaip... miklus akrobatas, žaidžiąs cirke popieriniais ratais... Sužavėtos to šypsančio, darnaus maištininko, (tautos) jį paskelbė didžiu žmogumi"...[1]).

Be reikalo, mano kritikas, daug kas laiko A. France'ą „žibinto nešiotoju". „Tai buvo veikiau — dūmų nešiotojas. Nekalti dūmai, bet... Tai — diletanto liepsna... Ji degė dramblio kaulo bokšto viršūnėje, pastatyto knygų mieste, kur gyveno poetas, menininkas, eruditas, kurs kartais iš balkono ragino minias užkariauti laimę revoliucinės energijos pagalba"...[2]).

Noussanne'ą stebina tasai faktiškas A. France'o nutolimas nuo gyvenimo. „Gerai įsiskaičius į A. France'ą, — sako kritikas, — atrodo..., kad jis žino savo artimus ne kitaip, kaip iš aukšto ir iš tolo, iš savo dramblio kaulo bokšto viršūnės. Galima abejoti del jo broliškų jausmų ir jo humaniškumo. Jie (tie jausmai) daugiau literatūrinio, nekaip gyvo charakterio... Gražus protas, apakinantis protas, bet mažas protas, kurs visuomet dega iš kieno nors sąskaitos... Tai — ekvilibristas"...[3]).

Kodel A. France buvo toks populiarus? „Joks rašytojas, — mano Noussanne, — nerašė, nespausdino, nekalbėjo galerijai, tiek norėdamas ją sužavėti (kaip kad darė A. France). Siužetų, personažų pasirinkimas, epizodų, skyrių sutvarkymas... — visa tai rodo jo klijentų skonį, paklydimus, ydas. Jis jiems tarnauja, jis jiems meilikauja, jis stumia juos į malonumą"...[4]).

Be pataikavimo plačios publikos silpnybėms, kritikas mato A. France'o šlovės priežastį jo stiliaus ypatumuose, jo grynai literatiškuose ypatumuose (žavinčioji rašytojo maniera, minties sumanumas ir tt.[5]).

Bet tai garsiajai kūrybai, tvirtina kritikas, trūkstą rimčiausio dalyko, trūkstą moralės dėsnio[6]). „Mes, — sako Noussanne, —

[1]) Noussanne, A. France philosophe sceptique, p. 6.
[2]) Ibid.
[3]) Ibid., p. 9—10.
[4]) Ibid., p. 27.
[5]) Ibid., p. 23.
[6]) Ibid., p. 36.

norime, kad talentas negriautų tradicijų, reikalingų socialiniam gyvenimui... Mums aišku, kad A. France ėjo be galo klaidingu keliu"...[1]).

„Ponas Hanotaux (A. France'o garbintojas) rašė (mirus rašytojui), — pastebi Noussanne, — kad didžiojo literatūros menininko kūryba, kurio ką tik netekom, davė užsieniui tikslų Prancūzijos veido vaizdą... Ne! Prancūzijos veidas nėra ironijos veidas. Jos šypsena gera, jos žvilgsnis skaistus, jos žodžiai švelnūs. Ji myli žmones ir tiki dangaus paslaptį (?!). Prancūzijos veidas — tai Jeanne'os d'Arc veidas"...[2]).

„Blogiausia, — mano kritikas, — kad A. France, tasai humanistas ištvirkėlis, tasai miestelėnas komunistas, ne tik nemylėjo žmonių, bet dar sunkesnis priekaištas — jis nemylėjo Prancūzijos... Nesakykite, kad A. France praplatino mūsų šlovę (prancūzų literatūros, prancūzų kultūros šlovę užsieny): aš pasakysiu, kad jis sumažino žmonijos šviesą. Jis padėjo jai (tai šviesai) išsiblaškyti sofizmų tuštumoj... Jis privedė ją (šviesą) prie tamsių smėlynų ribos"...[3]).

Man rodos bendros Noussanne'o nuomonės nereikalauja kritikos: jos prisisunkusios labai ryškiai katalikiško credo. Visi tie nurodymai į tradicijų griovimą (aišku, katalikiškų, religingų), į galerijos žavėjimą, į darymą iš savo dovanų „stabo aukuruose be Dievo" ir tt. ir tt., pridėjus dar visą impresionistinę pirotechniką ad hoc — gali įtikinti tik gerą kataliką. Tarp kitko, komiško įspūdžio daro toki kritiko pasakymai: „Prancūzijos veidas — tai Jeanne'os d'Arc veidas"; (Prancūzija) tiki „dangaus paslaptį"... Jūs suprantate aliuzijas...

Kitas įnirtęs A. France'o priešininkas, Johannet, sako: „A. France yra mažiausiai tautiškas iš visų mūsų (prancūzų) rašytojų... A. France? Politikoj — neregys, veidmainys, niekšas (sic!). A. France? Moralėj — tvirkintojas, impotentas, laukinis žmogus. A. France? Literatūroj — geras, bet antraeilis essayiste'as (apžvalgų, etiūdų, laisvų feljetonų ir panašių dalykų rašytojas), imitatorius (kitų), bet be linksmumo"[4]).

---

[1]) Noussanne,. p. 37.

[2]) Ibid., p. 41.

[3]) Ibid., p. 43.

[4]) Johannet, A. France est-il un grand écrivain? p. 62—64.

Be abejo, kritikas labai atvirai pasisako, bet kad tos rūšies kritika nereikalauja komentarų — tai, tur būt, kiekvienam aišku.

Nesigaili piktų žodžių A. France'ui ir toks jaunas katalikiškas rašytojas kritikas, kaip Ph. Soupault. „A. France'o vardas, — sako tasai jaunas žmogus, — krinta nuo mano plunksnos nelyginant rašalo dėmė. Visos knygos (A. France'o), bent tos, kurias aš pasistengiau perskaityti, persekiojo mane per kelias savaites, lyg koki košmarai. Aš nustojau rašęs. Tasai skepticizmas, palaistytas ružavu vandeniu, tasai pigus stiliaus tobulumas, yra, mano supratimu, tai, kas gali būt blogiausio literatūroj. Aš pasibaisėjau. Aš dėkoju savo mokytojams ir kai kuriems savo šeimos nariams, kurie uždraudė man skaityti „Histoire contemporaine"[1]).

Jauno kritiko tonas taip pat charakteringas. Nenoromis ateina į galvą labai teisinga vieno rašytojo mintis, išreikšta veikiai po A. France'o mirties: „Rašytojo svarba matuojama jo priešininkų įnirtimu"[2]).

Imsim dabar A. France'o apologetų įvertinimus, įvertinimus, sakysim, tokio rašytojo garbintojo, koks yra G. Truc.

„Nereikia matuoti, — sako tasai kritikas, — rašytojo šlovės jo įtaka, nereikia manyti, kad jį puikiai suprato todel, kad juo daug gėrėjosi. A. France, sveikinamas kaipo mokytojas beveik nuo to laiko, kai jis pradėjo rašyti, veikiai pažino nuošalumą... Penkiolikai ar dvidešimčiai metų praslinkus po jo šedevrų (pasirodymo), jis turėjo mažiau mokinių, nekaip priešininkų. Tai todel, kad jis užbaigė epochą, ir atėjo tuo momentu, kai amžinos knygos puslapis ką tik atsivertė. Jis atėjo po Renan'o, po Taine'o, po Flaubert'o, po istorijos (istorijos mokslo išaugimo), po mokslo (apsvaigimo), po realizmo valandų, kada dekadanso danguje griuvo doktrinos ir ėmė nusivilti protai. Jis pažabojo beskoniškus natūralistų kraštutinumus ir neaiškius simbolistų bei dekadentų klajojimus. Perdaug rafinuotas vieniems (natūralistams), perdaug aiškus kitiems (simbolistams ir dekadentams), perdaug galingas visiems, jis turėjo rezignuoti, matydamas savo amžininkus, palikusius

---

[1]) Varillon et Rambaud, Enquête sur les maîtres de la littérature, éd. Blond et Gay, 1923, p. 195.

[2]) A. Bédé et J. Le Ball, A. France vu par la critique d'aujourd'hui, éd. „Les Belles Lettres", 1925, p. 2.

geresnę dalį maisto, kurį jis siūlė... A. France pažymi apibrėžtos kultūros ribą"...[1]).

A. France atrodo tam kritikui apologetui savotišku „ligoniu". Rašytojas „ilgisi antikinės gracijos ir žino, kad jis nesusijungiąs su ja. Stabmeldiška sveikata buvo — jėga..., šviesi rezignacija, tam tikras nemokėjimas, negalėjimas kentėti. Šių laikų filosofas gavo su Kristum neišgydomą žaizdą, ir pasaulio tuštybė atsivėrė prieš jo akis. Nuo to laiko jis ilgisi rojaus, kurio nenori"...[2]).

„Šių laikų žmogus, — mano Truc, — netekęs antikinio ramumo ir naujos vilties..., ištuštino iki dugno... taurę, duotą Golgotoje nusivylusiai aukai... Tą mūsų pasigailėtiną būvį, tą didįjį sielvartą, tą galią ir tą silpnumą, A. France išreiškė kūryboj vienatinėj, su lengvu darnumu, su ironiška maniera... Ir gydydamas mus nuo bergždžių laimių, palikdamas mus mūsų išgąsčio tikrovei, mokydamas mus linksmintis nors valandėlę tuo, ką pakeliam mes, jis buvo vienas iš didžiausių mokytojų, kurie buvo duoti mums tam, kad vestų mus ir palengvintų pasigailėjimo vertą mūsų kelią"...[3]).

„A. France, — tvirtina Truc, — sujungė..., pakartojo... tai, ką turėjo rafinuočiausio Graikija, stipriausio — Roma, labiausiai jaudinančio — krikščioniškas pasaulis. Bet mes esam kilę iš barbarų, ir tos grožybės mūs nejaudina. Mes ieškom istorijoj tik dokumento, įstatymų leidime — tik politinės ekonomijos, mene — trumpo pasigėrėjimo. Mes vaikščiojam į kiną, ir mes apdovanojam Apollono laurais galvas, kuriose nebėra nei formos (formos jausmo), nei minties"...[4]).

„... Kartoja, — sako kritikas, — kad jo (A. France'o) žvaigždė jau leidžiasi, o aš, priešingai, matau ją bekylančią apoteozės nakty... Kol gyvens (žmonės), kurie mąstys ir jaus, tol bus A. France'o skaitytojų. Gal ateitis sugebės geriau pastatyti jį į jo vietą negu mes, kurie pažinom jį iš perdaug arti"...[5]).

„Jis neatrodė nei filosofu, nei kunigu, nei asketu, nei istoriku — jis buvo vien laimingas genijas, kuriame viskas harmonizuo-

---

[1]) G. Truc, A. France l'artiste et le penseur, p. 71—72; 76.
[2]) Ibid., p. 77—78.
[3]) Ibid., p. 78—79.
[4]) Ibid., p. 86—87.
[5]) Ibid., p. 146.

jasi ir kuriame žemės pasaulis atsispindi ir geriausiai duodasi pažinti"...[1]).

„Paskutinė graikų lotynų medžio atžala, paskutinis vaisius civilizacijos, štai jau 2.000 metų sukompromituotos..., jis (A. France) lieka liudytojas (tos civilizacijos) jau savo amžininkams nepažįstamas... Aš matau jame vieną iš tų penkių ar šešių protų, kurie atnešė visa, kas yra reikalingiausia dvasios kultūrai, ir kai aš įsivaizduoju sau apleistą salą, kurioj galima būtų apsigyventi su keliomis knygomis, šalia Platono, Biblijos, šv. Tomo ir Racine'o, aš pastatyčiau „Le crime de Sylvestre Bonnard"[2]).

Toksai yra labai aukštas A. France'o įvertinimas jo apologeto. Jis taip pat atrodo šališkas. Neįtikinančios visos tos vietos, kur kritikas operuoja su ateitimi, kur jis apeliuoja į ateitį, kur jis imasi impresionistinės sugestijos, o ne argumentacijos. Rimtos, įsidėmėtinos tos vietos, kur Truc laiko A. France'ą savotišku užbaigėju ištisos intelektualinės epochos, epochos, mes pasakytum, pozityvizmo, apsvaigimo pozityvizmu ir reakcijos prieš pozityvizmą, Renan'o ir Taine'o papėdininku...

Prof. Giraud nepalankiai atsiliepia apie A. France'ą: „Rašytojai, kaip A. France, — sako tasai kritikas, — t. y. tie, kurie niekina žmones, kurie pašiepia žmones, kurie paverčia juokais ne tik jų (žmonių) geidulius, bet ir jų dorybes, jiems brangiausias, jiems reikalingiausią tikėjimą... — tie gali per keleris metus linksminti žmones savo virtuoziškumu — bet žmonės nepastatys jų greta didžiųjų genijų; jie neįves jų į šventą chorą dvasinio gyvenimo, dievų larų saugojamo"[3]).

Kritiko apeliacija į ateitį neturi jokios rimtos vertės. Be reikalo Giraud savo nuomonę (norėdamas ją sugestyviai padaryti bešališką) įdeda į quasiobjektyvias formas: „Žmonės jų nepastatys greta didžiųjų genijų" ir tt. Reikėtų tiesiog pasakyti: „Aš, Giraud, nepastatysiu jo į genijų eiles" ir tt.

Neperdaug įtikinamos, rimtumo atžvilgiu, prancūzų jaunų literatų impresionistinės nuomonės (apskritai imant, neutralios nuo-

[1]) G. Truc, A. France l'artiste et le penseur, p. 147.
[2]) Ibid., p. 148.
[3]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, p. 309.

monės), nors jos ir turi jėgos ir vaizdingumo: „A. France — tai ironija virtusi žmogumi. A. France — tai pusiau Montaigne". „A. France — didysis rašytojas, bet didysis dekadanso epochos rašytojas. Apie jį reikia manyti, kaip kad manė akad. Lemaitre: „Tasai žmogus yra paskutinė lotynų genijo gėlelė"...

„A. France — paskutinis aleksandrininkas" (aleksandrinės kultūros, hellėnų kultūros dekadanso epochos atgarsis). „A. France — teisėtas Renan'o sūnus"[1]).

Vienas matematikas filosofas taip apibrėžia mūsų rašytoją: „A. France? Vylingiausias ir pavojingiausias anarchijos profesorius, kurį mes turėjome nuo Renan'o laikų"...[2]).

Pasistengsime padaryti balansą viso, kas buvo pasakyta iki šiol, o paskiau tarti savo paskutinį žodį.

Mes galim prisilaikyti nuomonės daugumos kompetentiškų kritikų, pripažįstančių, kad A. France — didžiausias prancūzų klasikinis stilistas, didžiausias XIX amžiaus stilistas, ta prasme tikras brolis Racine'o, Voltaire'o (t. y. dviejų didžiausių XVII ir XVIII amžių stilistų).

Mes galim, be jokių abejojimų, sutikti su kritikais, laikančiais A. France'ą vienu iš žymiausių rašytojų, nusimanančių apie antikinės kultūros dvasios dalykus, viduramžių dvasios dalykus. Retai kas turėjo tiek išaugusį istorinį jausmą, praėjusių laikų kolorito jausmą, kaip kad A. France. Be abejo, tasai krizis, kurį išgyveno civilizuotas pasaulis — susidūrimas antikinės stabmeldystės su krikščionybe, dviejų priešingų viena antrai pasaulėžiūrų, dviejų priešingų modus vivendi — pasikartojo po daugybės amžių A. France'o kūryboj, to tipingiausio ir ryškiausio XIX amž. pabaigos prancūzų inteligentijos žiedo atstovo.

Jis ilgisi, kaip kritika teisingai pažymėjo, antikinės sveikatos, antikinės jėgos, antikinio džiaugsmo. Jis ilgisi, mes pasakytum, harmoningo optimizmo, mokėjimo suderinti savo idealus su aprėžto žemės gyvenimo rėmeliais, greit pereinančio ir vienatinio gyvenimo. Toji tolima antikinė svajonė sveiko, saulėto, linksmo, geidulingo, vienatinio žemės gyvenimo, matyt, niekuomet neapleisdavo A. France'o. Ji prasiskverbdavo, persisunkdavo per jo mintį, jo jausmus, per visą jo psichiką. Tolimoji

[1]) Giraud, Les maîtres de l'heure, t. II, 309–310.
[2]) Ibid., p. 310.

laiko perspektyva turėjo, prieš rašytojo norą, idealizuoti antikines vertybes.

Bet, antra vertus, ilgi krikščionybės amžiai, išplėtimas ir pagilinimas emocionalaus gyvenimo, jausmų gyvenimo, turėjo taip pat palikti savo žymių rašytojuje. Juk jis buvo susijęs su daugiaamže krikščionybe, su tos religijos dvasia, su ilga savo „barbariškų" pirmatakų grandine, nekalbant jau apie šeimos įtaką (motinos) ir klerikalinės mokyklos (Stanislovo kolegijos).

Prie dvasinio rašytojo krizio — o tasai krizis, kaip sakyta, ryškus ir XIX amž. pabaigai — prisidėjo dar vienas labai svarbus momentas — tai pozityvizmo krizis, tikriau, pozityvizmo idealizacijos. Mokslinės, filosofinės, pozityvistinės vertybės svyruoja ir net griūva — čia prasideda antipozityvistinė reakcija įvairiomis formomis, čia proto anarchija, visų vertybių griovimas. Kur išėjimas? Tą išėjimą kai kas randa religijoj — metafiziškai krikščioniškoj, katalikiškoj religijoj, kiti — socializme. Socializmo pražydimas Prancūzijoj XIX amž. pabaigoj ir XX amž. pradžioj yra savotiškas perkėlimas idealizuoto, nuvainikuoto pozityvizmo į praktiškai sociališką sritį.

Teisybė, A. France'o anarchizmas, skepticizmas, kriticizmas kliudė jam būti ištikimu socialistu, bet, apskritai imant, jis buvo principialus, teoretinis priešininkas kapitalistinės, buržuazinės tvarkos, jis, kiek galėdamas, diskreditavo savo raštuose, satiros ir piktos ironijos pagalba, tą įkyrėjusią pasenusią tvarką. Ta prasme A. France pažymi kultūrinę datą ne tik Prancūzijos istorijoj, bet ir Europos istorijoj.

Kritika teisingai nurodo, kad jis užbaigė epochą, kad jis atėjo po Renan'o, po Taine'o, po tų pozityvizmo karalių, sutaikinti, nuraminti išbujojusį dvasinį krizį.

Galimas daiktas, kad jis nemaža prisidėjo prie išgelbėjimo prancūzų XIX amž. pabaigos literatūros nuo tų kraštutinumų, į kuriuos ji ėmė pulti, nuo individualinės savivalės kraštutinumų, nuo gresiančio literatūrai grožinių kriteriumų nustojimo. Galimas daiktas, kad jis nemaža prisidėjo prie to, kad išliktų graži prancūzų literatūrinė tradicija, panaudodamas tam reikalui savo klasikiškus palinkimus ir talentą.

Jo milžiniškas populiarumas XIX amž. pabaigoj ir XX amž. pradžioj darė nemažos įtakos publikai, publikos skoniui ir rašy-

tojams, nors jis ir nesukūrė literatūrinės mokyklos, nors jis ir neturėjo mokinių — tam jis buvo perdaug neimituojamas.

Aš esu linkęs manyti, kad tasai susilaikymas, nuosaikumas, dailingumas, klasikinių įpročių žymės, esprit français žymės, kurie sutinkami ir XX amž. prancūzų rašytojų kūriniuose įvairiausių krypčių, yra, tarp kitko, ir A. France'o įtakos rezultatas, to tikro atgaivintojo prancūzų klasikinių tradicijų. Mes nesuklysime pasakę su daugeliu kritikų, kad A. France yra vienas iš nedaugelio šių dienų prancūzų romano maître'ų.

Kad A. France'o būta ne tik prancūzų rašytojo, bet pasaulinio masto rašytojo, tarp kitko, rodo ir tasai faktas, kad 1922 m. jam buvo priteista, kaip žinoma, Nobel'io premija už jo literatūros kūrinius (per 20 su viršum metų tą premiją gavo, rodos, tik du prancūzų rašytojai).

G. Truc stato A. France'ą šalia Platono, šv. Tomo, Racine'o. Aš nežinau, ar visiškai tiktų mūsų rašytojas toj kompanijoj. Bet aš nesvyruočiau pastatyti A. France'ą tinkamesnėj draugijoj — greta Lukiano, greta Swift'o, greta Heine's, greta Montaigne'io ir Voltaire'o, o gal net — greta Lukrecijaus ir Rabelais.

Bibliografija.

I. Bibliografijos šaltiniai.

Galima rasti bibliografijos nurodymų šiuose veikaluose:

1. Le Brun, Anatole France, biographie, suivie d'opinions et d'une bibliographie, 4-e éd. 1904.
2. Thieme, Guide bibliographique de la littérature française de 1800—1906, éd. Welter, 1907 (p. 158—159).
3. Lanson, Manuel bibliographique de la littérature française moderne, 2-e éd. Hachette, 1921 (p. 1351).
4. Cor, M. Anatole France et la poésie contemporaine, suivie de la bibliographie de l'oeuvre du maître écrivain, 1909.
5. A. Bédé et J. Le Ball, Anatole France vu par la critique d'aujourd'hui, éd. „Les Belles Lettres", 1925 (labai pilna bibliografija knygelės gale).

II. Žymesniųjų A. France'o raštų originalūs leidimai.

1. Les Poèmes dorés, éd. Lemerre, 1873, in - 16, 146 p.
2. Les Noces Corinthiennes, éd. Lemerre, 1876, in - 16, II+182 p.
3. Lucile de Chateaubriand. Ses contes, ses poèmes, ses lettres, précédés d'une étude de sa vie, éd. Charavay frères, 1879.
4. Jocaste et le Chat maigre, éd. Calmann-Lévy, 1879, in - 18, XVI+301 p.
5. Le crime de Sylvestre Bonnard, membre de l'Institut, éd. Calmann-Lévy, 1881, in - 18, 325 p.
6. Les Désirs de Jean Servien, éd. Calmann-Lévy, 1882, in - 18, 215 p.
7. Le Livre de mon ami, éd. Calmann-Lévy, 1885, in - 18, 330 p.
8. Balthasar (Le Réséda du curé, M. Pigeonneau, La fille de Lilith, Lacta Acilia, L'oeuf rouge, Abeille), éd. Calmann-Lévy, 1889, in - 18, 295 p.
9. Thaïs, éd. Calmann-Lévy, 1890, in - 18, 351 p.
10. La Vie Littéraire (critique), éd. Calmann-Lévy, 4 vol. in - 18, 1888—1892.
11. L'Etui de nacre, éd. Calmann-Lévy, 1892, in - 18, 317 p.
12. Les opinions de M. Jérôme Coignard, éd. Calmann-Lévy, 1893, in - 18, 290 p.

13. La Rôtisserie de la Reine Pédauque, éd. Calmann-Lévy, 1893, in - 18, 388 p.
14. Le Lys rouge, éd. Calmann-Lévy, 1894, in - 18, 411 p.
15. Le Jardin d'Epicure, éd. Calmann-Lévy, 1895, in - 18, III +226 p.
16. Le Puits de Sainte-Claire, éd. Calmann-Lévy, 1895, in - 18, 304 p.
17. L'Orme du mail, éd. Calmann-Lévy, 1897, in - 18, 336 p.
18. Le Mannequin d'osier, éd. Calmann-Lévy, 1897, in - 18, 350 p.
19. L'Anneau d'améthyste, éd. Calmann-Lévy, 1899, in - 18, 419 p.
20. Pierre Nozière, éd. Calmann-Lévy, 1899, in - 18, 326 p.
21. Monsieur Bergeret à Paris, éd. Calmann-Lévy, 1901.
22. Le Procurateur de Judée, éd. Les Amis des Livres, 1902, in - 16, 85 p.
23. Crainquebille, éd. Calmann-Lévy, 1903, in - 18, 55 p.
24. Histoire comique, éd. Calmann-Lévy, 1903, in - 18, 324 p.
25. Sur la Pierre blanche, éd. Calmann-Lévy, 1905, in - 18, 320 p.
26. Le Jongleur de Notre-Dame, éd. Ferroud, 1906, in - 4, 32 p.
27. L'Ile des Pingouins, éd. Calmann-Lévy, 1908, in - 18, XV +419 p.
28. Vie de Jeanne d'Arc, éd. Calmann-Lévy, 1908, 2 vol. in - 8.
29. Les Sept Femmes de la Barbe-Bleue et autres contes merveilleux, éd. Calmann-Lévy, 1909, in - 18, 308 p.
30. Les dieux ont soif, éd. Calmann-Lévy, 1912, in - 18, 360 p.
31. Le Génie latin, éd. Lemerre, 1913, in - 18, 340 p.
32. La Révolte des Anges, éd. Calmann-Lévy, 1914, in - 18, 289 p.
33. Le Petit Pierre, éd. Calmann-Lévy, 1918, in - 18, 339 p.
34. La vie en fleur, éd. Calmann-Lévy, 1922, in - 18, 349 p.

A. France'o raštų šimtus naujų leidimų spausdina ir dabar monopolinė rašytojo kūrinių leidykla Calmann-Lévy Paryžiuje. Nuo 1925 m. toji leidykla (Calmann-Lévy) leidžia liuksinį visų A. France'o raštų rinkinį, iliustruotą žymiausių prancūzų dailininkų. Tasai rinkinys susidės iš 22 didelių tomų in' - 8°. Tarp kitko, XX-me rinkinio tome pirmą kartą bus išspausdinta A. France'o monografija, skirta Rabelais, garsiajam Renesanso rašytojui. Knygos yra spausdinamos gražiam velino popieriuj.

III. Pažymėtini etiūdai ir monografijos apie A. France'ą.

1. Bédé et Le Ball, Anatole France vu par la critique d'aujourd'hui, éd. „Les Belles Lettres", 1925.
2. Breton, Aragon, Soupault etc., Un cadavre, imprim. spéciale du „Cadavre", à Neuilly-sur-Seine, 1924 (pamfletas).
3. Brousson, Anatole France en pantoufles, éd. Crès, 1924.
4. Corday, Anatole France, 1927.

5. Des Hons, Anatole France et Jean Racine ou la clé de l'art francien, Coll. Ivoire.
6.—7. Doumic, Études sur la littérature française, t. II, éd. Perrin; Études sur la litt. franç., t. VI, éd. Perrin (1908): La Jeanne d'Arc de M. Anatole France.
8. Dunand, La vie de Jeanne d'Arc de M. A. France et les documents, 1908.
9. Faguet, Propos littéraires, t. I, éd. Soc. franç. d'Imprim. et de Librairie, 1902.
10. Girard, La Jeunesse d'Anatole France (1844—1876), éd. Gallimard, 1925.
11. Giraud, Les Maîtres de l'heure, t. II, éd. Hachette, 1913.
12. Gsell, Les Matinées de la villa Saïd, éd. Grasset, 1922.
13. Huard, Anatole France et le Quai Malaquais, éd. Champion, 1926.
14. Johannet, Anatole France est-il un grand écrivain? éd. Plon, 1925.
15. Kahn, Le père d'Anatole France (Noël Thibault-France), éd. Giraud-Badin, 1925.
16. Lahy-Hollebecque, Anatole France et la femme, éd. Baudinière, 1924.
17. Le Goff, Anatole France à la Béchellerie, éd. Deltheil, 1924.
18.—19. Lemaitre, Les Contemporains, t. II, éd. Lecène et Oudin (1886); Les Contemp., t. VI éd. Lecène et Oudin (1896).
20. Massis, Jugements, I série, éd. Plon, 1923.
21. Masson, Anatole France: son oeuvre, éd. de la „Nouv. Revue Crit.", 1923.
22. Maurras, Anatole France politique et poète, éd. Plon, 1924.
23. Maurevert, Le Livre des plagiats, éd. Fayard, s. d.
24. Michaut, Anatole France, éd. Fontemoing, 1913; 5-e éd. Boccard, 1922.
25. Noussanne, Anatole France philosophe sceptique, éd. Peyronnet, 1924.
26. Rod, Nouvelles études sur le XIX siècle, éd. Perrin, 1898.
27. Roujon, La vie et les opinions d'Anatole France, éd. Plon, 1925.
28. Sandor, Promenades d'Anatole France, 1927.
29.—30. Ségur, Conversations avec Anatole France ou Les Mélancolies de l'intelligence, éd. Fasquelle, 1925; Dernières conversations avec Anatole France, Bibliothèque-Charpentier, 1927.
31. Truc, Anatole France l'artiste et le penseur, éd. Garnier, 1924.
32. Varillon et Rambaud, Enquête sur les maîtres de la littérature, éd. Blond et Gay, 1923.

TURINYS

Pusl.

I. **Ankstybieji A. France'o gyvenimo metai** 5

Kurso objektas. — A. France'o tėvas bukinistas. — Rašytojo maldinga motina. — „Seansai" knygų krautuvėj. — Motinos įtaka. — Bedieviška močiutė. —

Mokykla. — Katalikiškas Stanislovo kolegijos charakteris. — Josios klasicizmas. — Mokytojai. — Mokyklos įtaka.

Gyvenimo mokykla. — „Paryžiaus patriotas". — Pirmoji 9-ių metų vaikėzo meilė. — „Mirtų miškas" ugdo jaunuolio meilę.

II. **Brendimo ir brandos metai** 18

Intelektualinės įtakos. Taine. Renan. Darwin. Bedieviškas XVIII amžius. — Poezijos įtaka. Racine. A. Chénier. Leconte de Lisle'io kultas. —

A. France'o rašytojo veiklos pradžia. — Préfacier („prakalbininkas") ir biografas. — Pirmieji poezijos bandymai. — Tarnyba Senato bibliotekoj. — Šeimos reikalai. — Kodel A. France pametė poeziją? — Charakteris intelektualinės rašytojo evoliucijos 80-tais metais. —

A. France'o filosofija jo brandos metais. — Absoliutus subjektyvizmas. — Žmogaus negalėjimas išeiti iš paties savęs. — Laikas ir erdvė. — Objektyvaus realumo įvertinimas. — Filosofijos, mokslo, etikos, estetikos iliuzingumas. — Daiktų reliatyvumas ir reiškinių nuoseklumas. — Gyvenimo meilė. — Grožis ir jo kriteriumas. — Filosofinis A. France'o diletantizmas.

III. **Šlovė ir senatvė** 33

Literatūrinė šlovė. — Išrinkimas į prancūzų Akademiją. — A. France'o pažiūros į Akademiją. — Viena akademinė anegdotiško charakterio istorija. —

Politinė A. France'o veikla. — „Dreifusiada". — Jaurès. — Motyvai, pastūmėję rašytoją prie socializmo. — A. France'o pažiūros į respubliką, į karą. —

A. France ir moteris. — Moters kūno kultas. — Rašytojo meilės koncepcija. — Nepasikeitęs senojo epikurininko gašlumas. —

Pusl.

A. France'o antireligingumas. — Jo krikščionybės neapykanta. — Malonumo rolė krikščionybėje. — A. France ir spiritizmas. — Pažiūros į katalikų bažnyčią. — Huysmans ir A. France. — Pesimistiškai melancholiški tonai senatvėje. — Skepticizimo įvertinimas. — Gyvenimo progreso neigimas. — Pažiūros į mirtį, į „tylėjimo deivę". — A. France'o mirtis.

IV. A. France'o rašytojo psichologija 56

Gašlumas. — Gašlios pažiūros į gamtą, į meno kūrinius. — Pažiūros į moterį. — Gašlūs fauno palinkimai. — Gašlumo reikšmė pasak A. France'o. — Gašlumas ir menas. — Krikščionybės įvertinimas. — Stoicizmas, russoizmas ir kitos doktrinos gašlumo šviesoj. — Vaizduotė. — Kūrybinės vaizduotės stoka. — Vaizduotės pasyvumas. — Literatūrinės kūrybos defektai. — Pasisavinimai. — Literatūrinis skonis. — Klasicizmas. — Formos kultas. — Kantrumas, prakaitavimas dirbant literatūros darbą. — Rašytojo tinginiavimas.

Protas. — Proto anarchija. — Disciplinos stoka. — Kompozicijos ydos. — Minimalinės kompozicijos žanrų pamėgimas. — Dalių neproporcionalumas. — Du pavykę dalykai kompozicijos atžvilgiu. — Įspūdžių ir atsiminimų galia.—Kraštutiniausias kūrybos subjektyvumas. — Proto „knygiškumas". — Praeities mėgimas.

V. A. France poetas 77

Pirmas A. France'o poezijos rinkinys (1873 m.) „Les poèmes dorés". — Leconte de Lisle'io ir Parnaso imitavimas. — Oda „Šviesai" („A la lumière"). — „Elniai". — „Geismas". — Klasikiškai parnasiški vaizdai. — „Idylles et légendes" (1876 m.). „Les noces corinthiennes" (1876 m.) — A. France'o poezijos šedevras. — Šaltiniai. — Dramatiškos poemos pratarmė. — Prologas. — Siužetas. — Kūrinio ypatumai. —

Ch. Maurras apie A. France'o poeziją. — A. France'o poeto įvertinimas.

VI. A. France kritikas 91

Pagrindinės A. France'o kritikos tezės. — Objektyvios kritikos griežtas neigimas. — To neigimo argumentacija. — Impresionistinės kritikos panegirikas (impres. kritika „pilniausioji ir tobuliausioji literatūros forma"). —

A. France'o polemika su objektyvios, moksliškos, universitetiškos kritikos atstovu F. Brunetière'u. —

A. France'o impresionistinės kritikos kritika. — Jo kritikos iliustracijos (Rabelais, Molière, Balzac, George Sand, Baudelaire, Zola, Lemaitre). — A. France'o kritikos ypatumų analizė. — Kurios reikšmės gali turėti impresionistinė kritika?

Pusl.

VII. A. France istorikas 111

Žmonės kaipo istorinė medžiaga. — Amžinas žmonių veiksmų principas. — A. France'o pažiūros į progresą. — Circulus vitiosus. — Skeptiškos pažiūros į istorijos mokslą. — Istorijos mokslo elementų kritika. — „Statistinė" istorija. — Aprašomosios istorijos pamėgimas. — „Istorijos romanas". — Trys mėgstamiausios A. France'o epochos. — Epocha susidūrimo antikinio ir krikščioniško pasaulio. — Prancūzų Revoliucijos epocha. — Viduriniai amžiai. — „Vie de Jeanne d'Arc". — Kodel A. France tapo šventosios mergelės istoriku? — Ilgoji prakalba. — A. France'o metodų kritika. — Giraud ir Lanson'o nuomonės. — Išvada.

VIII. A. France'o romanai 131

A. France'o beletristikos klasifikacija. — Novelės, romanai. — Aštuoni jo romanų tipai. — Geriausieji ir populariausieji romanai.
„Le crime de Sylvestre Bonnard, membre de l'Institut". — Romano siužetas ir jo charakteris. —
„Thaïs". — Romano turinys. — Romano kritika. —
„Le lys rouge" — meilės ir pavydo romanas. — Akad. Lemaitre apie „Raudonąją leliją". —
„Les dieux ont soif". — Vyriausieji personažai. — Romano turinys. Teismo scena revoliuciniame tribunole. Nuteistieji prieš nužudymą.

IX. Moteris A. France'o romanuose 153

Vyriški A. France'o romanų personažai. —
Moters atvaizdavimas. — Dvasinių vertybių stoka. — Vyro ir moters skirtingumas. — Kūno rolė moters gyvenime. —
Meilės psichologija. — Meilė — erotiškas žaidimas. — Meilės komplikacija. — Pagal kurį gyvių tipą turėtų būt sutvertas žmogus tobulai meilei? —
Moterų meilės psichologija. — Vyro geismo sukėlimas. — Kūno ir tualeto kultivavimas. — Realistiškos pažiūros į meilę. — Kas moteriai imponuoja vyriškyje?
A. France'o moterų galerija. — Moterų kategorijos: aristokratė, kurtizanė ir aktorė, buržuazinė moteris, tarnaitė, sodietė; jaunos mergelės, subrendusios moterys, senos moterys. Grožinės A. France'o priemonės. — Regėjimo įspūdžiai. — Moters kūno dalių aprašymas. — Tualetas. — Kitų pojūčių rolė rašytojo priemonėse.

X. Gamtos jausmas A. France'o romanuose 172

Gamtos jausmo rolė A. France'o romanuose. — Ar rašytojas yra klasikinis ar romantinis peizažistas? — Faktiškas A.

Pusl.

France'o gamtos atvaizdavimo patikrinimas. — Prancūziškieji peizažai. — Ruduo. — Žiema. — Pavasaris. — Vasara. — Vasaros nakties peizažai. —
Italijos peizažai. — Florencijos peizažas. — Siennos vaizdelis. — Neapolio peizažas. — Klausos metafora „juokėsi Vezuvijus". Egipto. Nilo peizažas. — Peizažo gašlumas, „karštas nuovargis". — Poetiškoji A. France'o peizažisto politra. — Banališkumas ir monotoniškumas metaforų. — Rašytojo gamtos vaizdelių efektų priežastys. —
Išvados.

XI. A. France'o reikšmės problema 185

Kodel yra sunku įvertinti A. France'o kūryba? — A. France'o filosofijos, skepticizmo įvertinimas. — Klerikališkos kritikos atstovas Noussanne. — Noussanne'o argumentacija. — Silpnos to A. France'o priešininko vietos. — Kritikas Brillant. — A. France'o apologetas G. Truc.—Truc'o panegirikas ir jo kritika.—Prof. Giraud ir A. France'o ironija.—Prof. Michaut. — A. France'o rašytojo įvertinimas. — Kritikas Johannet griežtai diskredituoja A. France'ą visais atvejais. — Johannet aiškus šališkumas ir jo kritikos menkumas. — Truc del A. France'o rašytojo reikšmės. — A. France — didžiausias stilistas. — Truc'o apologijos kritika. — Rašytojo reikšmės išsprendimo bandymas. —
Bendrosios A. France'o reikšmės problema. — Priešininkų nuomonės: Noussanne, Johannet, Soupault. — Garbintojų nuomonės: Truc. — Giraud įvertinimas. — Neutralios impresionistinės nuomonės.
Balansas. — Paskutinis žodis del A. France'o reikšmės, del jo vietos literatūroj.

Bibliografija 218